

โครงการวิจัยประวัติศาสตร์วัฒนธรรมลุ่มน้ำแม่วัง

Research Project on Cultural History of Wang River Basin

ผู้วิจัย

สมโชติ อ่องสกุล

คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงวัฒนธรรม
ประจำปีงบประมาณ ๒๕๔๘

คำนำและคำขอขอบคุณ

ลุ่มน้ำแม่วังเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและแหล่งอารยธรรมเก่าแก่แห่งหนึ่งของโลก มีการพบร่องรอยมนุษย์โฮโมอีเรคตัส(Homo erectus)ที่กำหนดอายุได้ถึงประมาณ 500,000 ปี มีการสำรวจทางโบราณคดีพบร่องรอยวัฒนธรรมในลุ่มน้ำแม่วังจำนวนไม่น้อยกว่า 26 แหล่ง และพบเพิ่มเติมอีกในเวลาต่อมา

ตลอดเวลาอันยาวนานมีคนหลากหลายชาติพันธุ์ใช้ทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำแม่วังอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่มีการสร้างเมืองตามที่ราบลุ่มริมน้ำแม่วังตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 14 การเข้ามาใช้ทรัพยากรป่าไม้ ของบริษัทป่าไม้ การเข้ามาของคนในยุคที่ทางรถไฟสายเหนือถึงลำปางตั้งแต่ พ.ศ.2459 การเข้ามาใช้ทรัพยากรแร่ธาตุ เช่นถ่านหินเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า การใช้ ดินขาวเพื่องานเซรามิก และการเน้นพัฒนาลำปางเป็นศูนย์กลางของภาคเหนือตั้งแต่ยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นนายกรัฐมนตรี (พ.ศ.2502-2506) เป็นต้นมา ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมหรือประวัติศาสตร์ของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนในลุ่มน้ำแม่วังจึงซับซ้อนควรแก่การศึกษาวิจัย

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรมตระหนักในคุณค่าการศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์วัฒนธรรม จึงให้การสนับสนุนในปีงบประมาณ 2548 ระยะเวลาดำเนินการ 1 ปี (5 เมษายน 2548-5 เมษายน 2549) โดยมีคณะกรรมการวิจัยภาคเหนือซึ่งมีศาสตราจารย์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่เป็นประธาน ทำหน้าที่เป็นคณะที่ปรึกษา ผู้วิจัยขอขอบคุณสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรมผู้ให้การสนับสนุนการวิจัย และขอขอบคุณคณะที่ปรึกษาเป็นอย่างยิ่ง

ช่วงเวลาเพียง 1 ปีขากที่จะดำเนินการวิจัยประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในลุ่มน้ำแม่วังให้มีสาระที่มีคุณค่าครบถ้วน หากไม่มีการทำงานทางวิชาการในพื้นที่ก่อนหน้านั้นเลย จึงขอขอบคุณโครงการวิจัยชุมชน โบราณในเขตลุ่มน้ำวัง (แอ่งลำปาง) ของรองศาสตราจารย์สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิโตโยต้าประเทศไทยที่ช่วยให้ผู้วิจัยมีโอกาสติดตามลงภาคสนามในลุ่มน้ำแม่วัง โดยเฉพาะในป่าเขาที่คนในเมืองยากที่จะมี โอกาสเข้าถึง ขอขอบพระคุณพระสงฆ์และชาวบ้านผู้นำทางทุกครั้ง โอกาสนี้

ที่สำคัญยิ่งคือความมีน้ำใจของคนในลุ่มน้ำแม่วัง ที่เปิดพื้นที่ให้ผู้วิจัยได้มีส่วนร่วมในการทำงานทางวิชาการเพื่อชุมชนคนลุ่มน้ำแม่วัง ขอขอบคุณนายเจริญสุข ชุมศรี รองผู้ว่าราชการจังหวัดลำปาง ดร.นิมิต จิระสันติการ นายกเทศมนตรีเทศบาลนครลำปาง ที่เปิดพื้นที่ "ภาค

ราชการ" ในลุ่มน้ำแม่วังให้ผู้วิจัยได้มีส่วนร่วม ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์ลำปาง มหาวิทยาลัยราชภัฏ ลำปาง มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนคูสิต ศูนย์ลำปางที่เปิดพื้นที่ "ภาควิชาการ" ในลุ่มน้ำแม่วังให้ผู้วิจัยได้มีส่วนร่วม การมีส่วนร่วมในพื้นที่ทั้งสองทำให้งานวิจัยนี้มีพลังในการอธิบายมากขึ้น

กราบনมัสการเจ้าอาวาสทุกวัดที่เป็นผู้ดูแลห้องสมุดประจำวัดในนครลำปางที่ล้วนมีคุณค่า ยิ่ง กราบนมัสการพระครูบุญมี ฐิตธมโม เจ้าอาวาสวัดสบสัน ค.ร่องเคาะ อ.วังเหนือ จ.ลำปาง ที่เมตตาประสานงานในพื้นที่เพื่อการเก็บข้อมูลภาคสนาม

ขอบคุณคุณภิญญาพันธุ์ พงนะลาวัลย์ ผู้ประสานงานคณะทำงานหอมแสงเพื่อหอศิลปวัฒนธรรมนครลำปาง โครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะท้องถิ่นน่าอยู่ จังหวัดลำปาง(ล้านคำลำปาง) โครงการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมแบบบูรณาการ: การศึกษา การสำรวจ และจัดทำแผนที่มรดกทางวัฒนธรรมนครลำปางและผู้ประสานงานโครงการวิจัยนี้ พร้อมทีมงานคนหนุ่มสาวทุกคนที่เปิดพื้นที่ "ภาคประชาชน" ในลุ่มน้ำแม่วังให้ผู้วิจัยได้มีส่วนร่วมทำให้เกิดหนังสือ "ู้คิง ู้คนลำปาง" ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนทุกชุมชนในลุ่มน้ำแม่วัง

ขอขอบคุณทุกคนในทุกชุมชนในลุ่มน้ำแม่วังที่ให้ข้อมูลของแต่ละชุมชนร่วมกันตรวจสอบ ข้อมูลจนเกิดเป็นหนังสือ "ู้คิง ู้คนลำปาง" ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยนี้ รายชื่อของทุกท่านได้ปรากฏใน หนังสือ "ู้คิง ู้คนลำปาง" แล้ว

ขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จารุณี มณีกุลและอาจารย์สามารถ ศรีจำนงค์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ผู้แปลเป็นภาษาอังกฤษ ขอขอบคุณคุณจินตรา ทันคร เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไปประจำภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ ที่อำนวยความสะดวกในการทำงาน ขอขอบคุณคุณพิณรัตน์ สิงห์แก้วยศ ที่ช่วยงานพิมพ์

ขอบใจ "แม่น้ำ" นักเรียนในโครงการเอ เอฟ เอส ประเทศญี่ปุ่นที่จบหลักสูตรทันเวลา ได้ช่วยงานด้านเทคนิคการพิมพ์ระหว่างพิมพ์ต้นฉบับรายงานการวิจัยจนเสร็จตามกำหนด

สมโชติ อ่องสกุล

5 เมษายน 2549

สารบัญ

บทที่	หน้า
คำนำและคำขอบคุณ	
บทนำ	1
1. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม :ความสัมพันธ์กับธรรมชาติในกลุ่มน้ำแม่วัง	
2. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในกลุ่มน้ำแม่วัง:ร่องรอยมนุษย์ บ้านเมืองและเรื่องเล่า	27
3. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในกลุ่มน้ำแม่วัง:ลัวะ คนเมือง ไทลื้อ	52
4. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในกลุ่มน้ำแม่วัง:วัฒนธรรมของคนต่างถิ่น	69
ชาวพม่า ไทใหญ่ ดองสู (PaO) มอญ	69
ชาวจีน	74
ชาวฮินดู และซิกข์	85
ชาวมุสลิม	87
ชาวคริสต์	88
กลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ	94
5. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมกลุ่มน้ำแม่วังในยุคพัฒนาและอนุรักษ์	100
บรรณานุกรม	109
บทคัดย่อ	114
Abstract	115
ผู้วิจัย	116

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหาในการวิจัย

ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ที่ก่อตัวและสร้างสมมายาวนานเป็น “วัฒนธรรม” ที่มีอยู่ในสังคม และเป็น “สิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว” โดยคน เรื่องราวทั้งหมดในสังคมจึงเป็น “ประวัติศาสตร์” (Geschichte เกชชิตอ) และเป็น “ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม” ที่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและไม่เป็นลายลักษณ์อักษรจำนวนหนึ่งเหลืออยู่และกำลังสูญหายไปตามกาลเวลา จำเป็นต้องมีการสืบค้นรวบรวมและวิเคราะห์อย่างเป็นระบบเพื่อเป็นองค์ความรู้ในสังคมต่อไป

ลุ่มน้ำแม่วังเป็นแหล่งทรัพยากรและแหล่งอารยธรรมเก่าแก่แห่งหนึ่งของโลก ข้อมูลใน พ.ศ.2542 มีการพบร่องรอยมนุษย์โฮโมอีเรคตัส(Homo erectus)ที่กำหนดอายุได้ถึงประมาณ 500,000 ปี และตลอดช่วง 3 ทศวรรษที่ผ่านมา นับตั้งแต่ พ.ศ.2517 มีการสำรวจทางโบราณคดีพบแหล่งโบราณคดีลำปางจำนวนไม่น้อยกว่า 26 แหล่งและ มีการสำรวจพบร่องรอยชุมชนโบราณริม น้ำแม่วังอีกหลายสิบแห่ง ล้วนแสดงถึงความเก่าแก่ทาง โบราณคดีและประวัติศาสตร์บนดินแดนลุ่มน้ำแม่วัง

นอกจากร่องรอยของคนและวัฒนธรรมในอดีตอันยาวนานแล้ว คนในลุ่มน้ำแม่วังได้เพิ่มความหลากหลายทางวัฒนธรรมมากขึ้นตามลำดับ นับตั้งแต่มีการสร้างเมืองตามที่ราบลุ่มริมน้ำแม่วังตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 14 การเข้ามาใช้ทรัพยากรป่าไม้ ในยุคที่ลุ่มน้ำแม่วังเป็นศูนย์กลางการค้าไม้สักของบริษัทป่าไม้ของชาวตะวันตก การเข้ามาถึงลำปางของทางรถไฟสายเหนือตั้งแต่ พ.ศ.2459 การเข้ามาใช้ทรัพยากรถ่านหินเพื่อให้เกิดพลังงานไฟฟ้า และการเน้นพัฒนาลำปางเป็นศูนย์กลางของภาคเหนือตั้งแต่ยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นนายกรัฐมนตรี (พ.ศ.2502-2506) เป็นต้นมา

ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในลุ่มน้ำแม่วังจึงยาวนาน ซับซ้อนและน่าสนใจยิ่ง โดยมีหลักฐานทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและไม่เป็นลายลักษณ์อักษรรับ แต่น่าสังเกตว่า เรื่องราวของลุ่มน้ำแม่วังกลับถูกกลบด้วยความรู้กระแสหลักที่ถ่ายทอดในระบบโรงเรียน ดังนั้นการศึกษาสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในลุ่มน้ำแม่วังโดยเปิด โอกาสให้คนในลุ่มน้ำแม่วังได้มีส่วนร่วมในกระบวนการสืบค้นจึงมีความจำเป็นยิ่ง

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

- (1) ศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติในลุ่มน้ำแม่วัง
- (2) ศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนในลุ่มน้ำแม่วัง
- (3) ศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในลุ่มน้ำแม่วังในกระแสพัฒนาและอนุรักษ์

ระเบียบวิธีวิจัย

ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) ศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในกลุ่มน้ำแม่วัง โดยใช้หลักฐานประวัติศาสตร์ทั้งที่เป็นลายลักษณ์และไม่เป็นลายลักษณ์ เสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description)

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- (1) เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในกลุ่มน้ำแม่วัง
- (2) เกิดทีมงานในท้องถิ่นทำงานทางวิชาการในท้องถิ่นเพื่อท้องถิ่น

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

สำนักทางประวัติศาสตร์ที่มีอยู่เดิมในกลุ่มน้ำแม่วังได้รับการส่งเสริมและสืบสานอย่างเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในกลุ่มน้ำแม่วัง

บทที่ 1

ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม:ความสัมพันธ์คนกับธรรมชาติในกลุ่มน้ำแม่วัง

1.แม่ น้ำวัง

น้ำแม่วังหรือแม่น้ำวังมีต้นกำเนิดในท้องที่อำเภอวังเหนือ บริเวณเทือกเขาผีปันน้ำ ไหลผ่านอำเภอวังเหนือ อำเภอแจ้ห่ม อำเภอเมือง อำเภอเกาะคา อำเภอเถิน และอำเภอแม่พริก ไหลเข้าพื้นที่จังหวัดตากไปรวมกับแม่น้ำปิงที่ ปากวัง บ้านแม่ขอน อำเภอตากออก จังหวัดตากระยะทางยาวประมาณ 382 กิโลเมตร พื้นที่ราบของลำปางจึงเป็นแนวราบจากเหนือลงใต้ตามลำแม่น้ำวัง กว้างสุดประมาณ 80 กิโลเมตร ยาวประมาณ 240 กิโลเมตร

ตลอดสายน้ำแม่วังจากต้นน้ำสู่ลำน้ำสายต่าง ๆ ที่ไหลลงสู่แม่น้ำวัง ลำน้ำเหล่านี้มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาสูง เป็นสาขาของแม่น้ำวังตลอดสายที่สำคัญ ๆ ได้แก่ น้ำแม่เสียบ น้ำแม่สุก น้ำแม่เหว น้ำแม่เย็น น้ำแม่ตาก น้ำแม่ปง น้ำแม่เตี๊ยะ น้ำแม่จาว น้ำแม่สว นน้ำแม่มอน น้ำแม่เจ้าฟ้า น้ำแม่ตา น้ำแม่กวม น้ำแม่ตาล น้ำแม่สุย น้ำแม่คำ น้ำแม่ปอน น้ำแม่ยาว น้ำแม่ผึ้ง น้ำแม่ฮวก น้ำแม่เสริม น้ำแม่ลาหลวง น้ำแม่มาข น้ำแม่อาจ น้ำแม่จาง น้ำแม่ไทย น้ำแม่ขาม น้ำแม่เกาะ น้ำแม่หวด น้ำแม่ตึบ น้ำแม่เพียง น้ำแม่แหง น้ำแม่ห้าง ห้วยแม่ปราบ และห้วยแม่พริก เป็นต้น (ดู บัณฑิต ดันศิริ และคณะ แผนการใช้ที่ดิน จังหวัดลำปาง 2530 งานวางแผนการใช้ที่ดินที่ 1 ฝ่ายนโยบายและแผนการใช้ที่ดินที่ 1 กองวางแผนการใช้ที่ดิน, กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, หน้า 21)พื้นที่กลุ่มน้ำแม่วังจึงเชื่อมโยงชุมชนริมฝั่งน้ำทั้งแม่น้ำสายหลักและลำน้ำสาขาแต่ละลุ่มพื้นที่ส่วนใหญ่ของลำปาง

น้ำแม่วังแบ่งเป็น 7 ลุ่มน้ำย่อยและมีพื้นที่รับน้ำดังนี้

(1)ลุ่มน้ำแม่วังตอนบน	1,602	ตารางกิโลเมตร
(2)ลุ่มน้ำแม่สอย	760	ตารางกิโลเมตร
(3)ลุ่มน้ำแม่ต๋อย	931	ตารางกิโลเมตร
(4)ลุ่มน้ำแม่วังตอนกลาง	1,968	ตารางกิโลเมตร
(5)ลุ่มน้ำแม่จาง	1,615	ตารางกิโลเมตร
(6)ลุ่มน้ำแม่คำ	772	ตารางกิโลเมตร
(7)ลุ่มน้ำแม่วังตอนล่าง	3,144	ตารางกิโลเมตร

(ดู รายงานสภาพลุ่มน้ำแม่วัง โครงการศึกษาเพื่อจัดทำแผนหลักรองรับการพัฒนาแหล่งน้ำและปรับปรุงโครงการชลประทานสำหรับแผน 9)

2.ความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติในกลุ่มน้ำแม่วัง:การใช้ทรัพยากรน้ำ ป่าไม้และแร่ธาตุ

(ก)ทรัพยากรน้ำ

2.1 คนล้านนากับการจัดการทรัพยากรน้ำในกฎหมายมังรายศาสตร์

อาณาจักรล้านนาในสมัยราชวงศ์มังรายปกครอง (พ.ศ.1839-2101)ปกครองด้วยระบบนิติศาสตร์โดยมีกฎหมายหลายฉบับกำกับ และมีกฎหมายจารีตที่สำคัญฉบับหนึ่งเรียกว่า “มังรายศาสตร์” มีสาระสำคัญเน้นเรื่องกฎหมายครอบครัว มรดกและการจัดการทรัพยากรน้ำและที่ดิน ในที่นี้จึงขอนำเสนอเฉพาะส่วนที่ว่าด้วยการจัดการทรัพยากรน้ำที่คนในล้านนาสมัยราชวงศ์มังรายถือปฏิบัติ

กฎหมายมังรายศาสตร์ที่สำรวจพบ

จากการสำรวจพบกฎหมายจารีตที่เรียกว่า “กฎหมายมังรายศาสตร์” ในล้านนาพบแล้วจำนวน 19 ฉบับ ในจำนวนดังกล่าวพบที่ลำปาง 2 ฉบับ คือ

1.ฉบับของวัดพระธาตุลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง เป็นใบลานขนาด 2x22 นิ้ว จารหน้าละ 5 บรรทัด ความยาวทั้งสิ้นรวม 42 หน้า จารเมื่อ จศ.1200 (พ.ศ.2381) จารด้วยอักษรธรรม จารโดย นายเหี้ย ตัวบงามหลาย ตาคีบ่หัน ใส่ว่านเขียนแล จุลศักราชได้ 1200

2.ฉบับของวัดห้างฉัตร อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง เป็นใบลานขนาด 2x22 นิ้ว จารหน้าละ 5 บรรทัด ความยาวทั้งสิ้นรวม 34 หน้า ไม่ระบุปีจาร จารด้วยอักษรธรรม

อีก 17 ฉบับเป็นฉบับของที่อื่น คือ(1)ฉบับวัดกิตติวงศ์ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน(2)ฉบับของวัดหนองบัว อำเภอปง จังหวัดพะเยา(3)ฉบับหอสมุดแห่งชาติ(4)ฉบับวัดช้างค้ำ อ.เมือง จ.น่าน(5)ฉบับวัดศรีโคมคำ อ.เมือง จ.พะเยา (6)ฉบับของวัดแม่คือ อ.คอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่(7)ฉบับของวัดศรีชัยนิมิต อำเภอสันป่าตอง จ.เชียงใหม่ (8)ฉบับของวัดบ้านช่าง อำเภอคอยเต่า จ.เชียงใหม่ (9)ฉบับของวัดหนองเจือก อำเภอป่าซาง จ.ลำพูน (10)ฉบับของวัดสูงเม่น อ.สูงเม่น จ.แพร่ (11)ฉบับของวัดคอยชัย อ.ทุ่งช้าง จ.น่าน (12)ฉบับของวัดไม้งามหลวง อ.เมือง จ.ตาก (13)ฉบับของอาจารย์สิงมะ วรณสัย (14)ฉบับวัดเสาไห้ ปรีวรรตและเรียบเรียงโดย ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร (15)ฉบับของมร.คามิล นอตองกงสกุลฝรั่งเศสประจำเชียงใหม่ ปรีวรรตและเรียบเรียงโดย ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร (16)ฉบับของวัดเชียงมั่น(ต่อมาเขียนวัดเชียงมั่น) ปรีวรรตและเรียบเรียงโดย ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร (17)ฉบับของวัดไชยสถาน อ.สารภี จ.เชียงใหม่ ปรีวรรตโดยศรีธน คำแปง (ดู ทวนศรี บั้วนุช การศึกษาความหมายในกฎหมายจารีต"มังรายศาสตร์" วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรม ล้านนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2535 หน้า 9-16)

จากการที่พบ "มังรายศาสตร์" ที่ลำปาง 2 แห่งคือ(1)ฉบับของวัดพระธาตุลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง (2)ฉบับของวัดห้างฉัตร อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง สะท้อนให้เห็นว่าในอดีตพื้นที่ลุ่มน้ำวังก็มีการใช้กฎหมายจารีตที่เรียกว่า "มังรายศาสตร์" เช่นกัน

2.2 สารสำคัญในกฎหมายมังรายศาสตร์

(1) การควบคุมกำลังคนในแต่ละเมือง มีดังนี้

ไพร่ 10 คน ให้อยู่ในการบังคับบัญชาของนายสิบ 1 นาย

นายสิบ 2 นายให้อยู่ในการบังคับบัญชาของนาย 50 แบ่งเป็นฝ่ายซ้าย 1 นาย ฝ่ายขวา 1 นาย

นายห้าสิบ 2 นายให้อยู่ในการบังคับบัญชาของนายร้อย 1 นาย

นายร้อย 10 นาย ให้มีผู้บังคับบัญชา ระดับ เจ้าพัน

เจ้าพัน 10 คน ให้มีผู้บังคับบัญชาระดับเจ้าหมื่น 1 นาย

เจ้าหมื่น 10 นาย ให้มีผู้บังคับบัญชาระดับเจ้าแสน 1 นาย

ให้มีกร้าน 1 คนทำหน้าที่เป็นผู้แจ้งข่าว กิจการต่างๆ และให้นายสิบทุกคนมีล่ามเช่นนี้

(2) ขนชั้นในกฎหมายมังรายศาสตร์

ในกฎหมายมังรายศาสตร์ทำให้เห็นโครงสร้างลำดับชนชั้นของคนในสังคมของล้านนาซึ่งรวมถึงลำปางด้วยมีตามลำดับจากสูงสุดลงไปดังนี้

กษัตริย์ หรือเจ้าหลวง

เจ้าแสน (คุมเจ้าหมื่น 10 นาย)

เจ้าหมื่น (คุมเจ้าพัน 10 นาย)

(ล่ามหมื่น)

เจ้าพัน (คุมนายร้อย 10 นาย)

(ล่ามพันและพันน้อย)

(ล้ามป้าว)

นายร้อย (คฤนายห้าสิบ 2 นาย)

นายห้าสิบ (คฤนายสิบ 2 นาย)

นายสิบ 1 นาย(คฤไพร่ 10 คน)

ไพร่ (คือชาวบ้านทั่วไป)

(กวัน)

(3)กำหนดเวลาเข้า-ออกของไพร่

กฎหมายมังรายศาสตร์กำหนดให้ชาวบ้านซึ่งมีฐานะเป็นไพร่ปฏิบัติดังนี้

ควรให้ไพร่มีกำหนดวันผลัดเปลี่ยนกันเพื่ออยู่บ้าน สร้างเหมืองฝาย ทำงานในไร่นา เรือกสวน โดยกำหนดว่าเวลาสิบวันแรกให้ปฏิบัติงานแผ่นดิน ช่วงเวลา 10 วันถัดไปให้เขามีโอกาสทำงานส่วนตัว

ไพร่ได้รับความเดือดร้อนเพราะผู้เงินมาทำทุน ให้เจ้าของเงินเรียกเก็บดอกเบี้ย เมื่อครบ 3 ปีแล้ว อย่าให้เขาได้รับความเดือดร้อนเกินไป

ไพร่ที่ขยันสร้างตางป่าห้วยคา ทำให้น้ำร้าย สวนร้างกลับฟื้นเป็นนา เป็นสวน เป็นบ้าน ควรให้ทำกินเป็นเวลา 3 ปี จากนั้นจึงเริ่มเก็บภาษี ให้ไพร่ผู้ขยันหมั่นสร้างบ้านเรือน เหมืองฝายได้อย่างมีความสุขเถิด

หากคนมีอำนาจมาแย่งชิงที่ดินจากผู้น้อย อย่าให้ที่ดินนั้นแก่เขา ผู้ซึ่งเปรียบเหมือนคนบาปอย่าให้คนเช่นนี้มีอิทธิพลมาก เพราะคนคิดจะหมกมุ่นใจในการสร้างบ้านเมือง

(4)กรณีแย่งน้ำ

เมื่อเกิดกรณีแย่งน้ำกันใช้ กฎหมายมังรายศาสตร์กำหนดให้ชาวบ้านซึ่งมีฐานะเป็นไพร่ปฏิบัติดังนี้

(1)ไพร่หรือผู้มีสกุลทำนาใกล้กัน สร้างฝายด้วยสัดส่วนกำลังคนและอุปกรณ์เท่ากัน แต่ฝายหนึ่งโลกมากมุ่งเอาเปรียบโดยเอาน้ำ 2 ส่วน ฝายหนึ่งได้วักล่าวก็ไม่พียง น้ำจึงไม่ไหลเข้าในนา ข้าวกล้าถูกแดดเผาตายเสียหายเท่าใด ให้ผู้ที่มุ่งเอาเปรียบแย่งชิงน้ำนั้นชดใช้ค่าข้าวที่ตายนั้นทั้งหมด อย่าปรับโทษ

(2)ขณะที่เขาไปเปิดน้ำเข้านานั้น หากเพื่อนต่อว่าเขากลับคำตอบและตีด้วยมือ จนเป็นรอยบวมให้ปรับโทษรอยละ 30 เงิน ถ้ามีรอยมากกว่า 5 รอยขึ้นไปเจ็บมากแต่ไม่มีเลือดไหลออกให้ปรับโทษ 52 เงิน ถ้าผู้เสียหายทุบตีผู้มุ่งเอาเปรียบแย่งชิงน้ำ อย่าปรับโทษ

(3)หลังจากเจ้าขุนได้พิจารณาแบ่งน้ำให้เท่ากันแล้ว แต่ผู้หนึ่งไม่เคารพกฎ ไปขโมยน้ำเข้านาตนในเวลากลางคืนให้ปรับโทษผู้นั้น 110 เงิน

เมื่อถูกปรับโทษแล้วยังไปแย่งน้ำอีกโดยมีอาวุธในมือ ให้ฆ่าให้ตายกับที่นั่นได้ หากไม่ฆ่าให้ปรับโทษ 330 เงิน

(4)หากเนื้อที่นาและความต้องการน้ำในนาไม่เท่ากันให้แบ่งปันตามกรณี หากผู้มีเนื้อที่น้อยลักน้ำหรือผู้มีเนื้อที่มากแย่งชิงเอาน้ำ ให้ตีผู้ลักและชิงน้ำคนแรกให้หัวแตก มิฉะนั้นให้เอาตัวไปให้เจ้าขุน เพื่อเจ้าขุนได้สั่งสอนตามครรลอง

เมื่อถูกลงโทษแล้วยังไปลักน้ำอีก ให้ฆ่าเสียในที่แย่งที่ลักน้ำนั้น หากไม่ฆ่าให้ปรับโทษผู้ลักนั้น 330 เงิน

6.กรณีไม่ช่วยทำเหมืองฝายแล้วลักน้ำ
ผู้ใดไม่ช่วยทำเหมืองฝาย แต่กลับไปลักเอาน้ำเขานาตน ให้ตีจนหัวแตกแล้วปล่อยเสีย หรือให้ปรับโทษ 110 เงิน เมื่อถูกลงโทษแล้วยังไปลักน้ำอีกให้ฆ่าเสียในที่นั้น

(5)กรณีไปรื้อหรือทำลายเหมืองฝาย

กฎหมายมังรายศาสตร์กำหนดให้ชาวบ้านซึ่งมีฐานะเป็นไพร่ปฏิบัติดังนี้
 ผู้ใดไปรื้อปากเหมืองให้น้ำรั่วเป็นช่องไปครึ่งหนึ่งหรือพังไปหมด ให้ผู้นั้นซ่อมแซมทดแทน หากซ่อม
 ไม่ได้ ให้ปรับไหมตามขนาดเหมืองคือ ฝ่ายใหญ่ปรับไหม 330 เงิน ฝ่ายเล็กปรับไหม 110 เงิน หากไม่มีเงินชำระค่า
 ปรับให้มัดและจำคุกไว้เป็นเวลา 3 เดือน หากมีใครมาไถ่ถอนต้องชำระเงินค่าฝ่ายเสียหายนั้นก่อน

(6)กรณีปิดกั้นเหมืองเพื่อหาปลา

กฎหมายมังรายศาสตร์กำหนดให้ชาวบ้านซึ่งมีฐานะเป็นไพร่ปฏิบัติดังนี้
 ผู้ใดปิดกั้นเหมืองเพื่อหาปลา ทำให้น้ำในนาของผู้อื่นลดลง ให้ตีจนหัวแตกแล้วปล่อยไป หรือให้ยึด
 เครื่องมือจับปลาทั้งหมด หรือให้นำตัวส่งเข้าขุนให้เข้าขุนสั่งสอน

(7)กรณีแอบระบายน้ำออกจากนาหรือหนองของผู้อื่น

กฎหมายมังรายศาสตร์กำหนดให้ชาวบ้านซึ่งมีฐานะเป็นไพร่ปฏิบัติดังนี้
 (1)ผู้ใดระบายน้ำในนาผู้อื่นเพื่อหาปลา ให้ทำคันดินให้ตีเหมือนเดิม หากไม่ยอมซ่อมคันดินจนทำให้
 ข้าวกล้าตาย เสียหายเท่าใดให้ผู้ทำลายชดใช้เท่านั้น หากในขณะระบายน้ำนั้นเจ้าของนาพบเห็นแล้วว่ากล่าว หาก
 เขาสามหาว่าเจ้าของนา ให้ตีหัวแตก หรือให้ปรับไหม 110 เงิน

(2)ผู้ใดระบายน้ำออกจากหลุมหรือหนองน้ำในนาของผู้อื่นเพื่อหาปลา หรือใช้ไซดักปลา ให้ปรับค่าไหม
 ไซหลังละ 1 เงิน หากไม่ใช้ไซแต่ใช้เครื่องจับปลาชนิดอื่น ให้ตีราคาปลาตามน้ำหนักพันละ 2 เงิน ให้คิดค่าปรับ
 ทุกน้ำหนักพันหนึ่ง ไม่ต้องปรับไหม

(8)กรณีเรือหรือแพชนฝ่าย

กฎหมายมังรายศาสตร์กำหนดให้ชาวบ้านซึ่งมีฐานะเป็นไพร่ปฏิบัติดังนี้
 (1)ผู้ใดถ่อแพตามน้ำไปชนฝ่าย ทำให้ฝ่ายชำรุดเสียหาย ให้ผู้นั้นซ่อมแซม หากว่าซ่อมไม่ได้ให้ปรับไหม
 โดยตีค่าฝ่ายขนาดใหญ่ราคา 110 เงิน ฝ่ายขนาดเล็ก ราคา 52 เงิน
 (2)ผู้ใดถ่อหรือพายเรือแพมีขนาดใหญ่ ล่องไปตามน้ำไปชนฝ่ายชำรุด ให้ซ่อมฝ่ายให้คืนดี หากซ่อมไม่
 ได้ ให้ปรับไหมโดยตีค่าฝ่ายใหญ่ 52 เงิน ฝ่ายเล็ก 32 เงิน ซึ่งถูกกว่าค่าปรับของคนถ่อแพเพราะ"เรือแพใหญ่เกิน
 กำลังที่จะถ่อพายได้"

(9)กรณีมีคนไปทำลายหอหรือหิ้งบูชาผีฝ่าย

กฎหมายมังรายศาสตร์กำหนดให้ชาวบ้านซึ่งมีฐานะเป็นไพร่ปฏิบัติดังนี้
 ผู้ใดสามหา ทูบทำลายหอหรือหิ้งบูชาผีฝ่ายของผู้อื่นเสียหาย หรือทำการใดๆ ที่ละเมิดผีฝ่ายทำให้ฝ่าย
 ชำรุดเสียหาย ให้ผู้นั้นซ่อมแซมหอหรือหิ้งบูชาผีฝ่ายให้ตีเหมือนเดิม แล้วจัดบูชาพิธีกรรมให้ถูกต้องและให้ซ่อม
 แขนงฝ่ายให้เหมือนเดิม

หากไม่ยอมซ่อมหอที่บูชา ไม่ยอมหาเครื่องพิธีกรรม ไม่ยอมซ่อมฝ่าย ให้ผู้นั้นเลี้ยงอาหารคนทั้งหลายที่
 มาช่วยซ่อมฝ่ายจนแล้วเสร็จ

หากไม่สามารถเลี้ยงอาหารคนได้ให้จ่ายเงิน 50 เงินเป็นค่าเลี้ยงคนทั้งหลาย

หากไม่ซ่อมหอบูชา ไม่จัดหาเครื่องบูชา แต่จะซ่อมฝ่ายให้ ก็อย่าให้ซ่อมเพราะให้ซ่อมก็ไม่มั่นคงเหมือน
 เดิม เพราะกระทำผิดต่ออารักษ์ในหอ ต้องให้หาเครื่องพิธีกรรมมาบูชาจนได้ก่อนจึงให้ซ่อมฝ่าย

หากไม่ยอมทำตามให้ปรับไหม ฝ่ายขนาดใหญ่ปรับไหม 330 เงิน ฝ่ายขนาดเล็กให้ปรับไหม 110 เงิน

(10)ค่าเช่านาที่พื้นจากนาร้างด้วยการใช้น้ำเหมืองฝ่าย

กฎหมายมังรายศาสตร์กำหนดให้ปฏิบัติดังนี้

หากผู้ใดพื้นนาร้างให้เป็นนาดีโดยอาศัยน้ำเหมืองฝ่าย ซึ่งทำได้ยากให้คิดค่าเช่านาดังนี้

10ปีแรก ให้เก็บค่าเช่านาครึ่งหนึ่ง

7ปีถัดมา ให้เก็บค่าเช่านาเพิ่มขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

4ปีถัดมา จึงให้เก็บค่าเช่านาเต็มราคาได้

(11)คนทำนาต้องอดทน ขยันและรอบคอบ

กฎหมายมั่งรายศาสตร์กำหนดให้ปฏิบัติดังนี้

เจ้าขุนหรือผู้ใดก็ดี ทำนา"ทางฟ้า"(ทำนาโดยอาศัยน้ำฝน)หรือทำน่าน้ำเหมืองฝายแล้วทำอย่างไรไม่รอบคอบและทำไปไม่ตลอดหรือทิ้งนาให้ร้างไว้ แล้วบ่นว่าได้ข้าวน้อย ขอลดหย่อนค่าเช่านา ในกรณีนี้ให้ระยะเวลาตั้งตัว 3 ปี หากยังเป็นอยู่เหมือนเดิม ค่าเช่านาก็อย่าลดหย่อนและอย่าให้ทำนานั้นอีก

(ดู พูนศรี บัณษ การศึกษาความหมายในกฎหมายจารีต"มั่งรายศาสตร์" วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2535 บทที่4 หน้า 80-271)

2.3 เหมืองฝาย : ขลประทานราษฎร การจัดการทรัพยากรน้ำโดยชาวบ้าน

2.3.1ฝาย

ฝายหมายถึงเขื่อนหรืออาคารกั้นน้ำที่สร้างขึ้นขวางลำน้ำเพื่อกั้นน้ำในลำน้ำให้มีระดับสูงขึ้นจนถึงระดับที่ต้องการคือให้ถึงระดับที่สะดวกต่อการไหลไปสู่พื้นที่เกษตรกรรม โดยผ่านเหมือง ที่ขุดขึ้น น้ำส่วนที่เหลือจากการถูกผันให้เข้าสู่เหมืองนั้นก็พลอยให้ไหลข้ามสันของฝายหรือเขื่อน ไปตามลำน้ำสายเดิม โดยเหตุนี้ระดับน้ำหน้าฝาย(หน้าเขื่อน)กับท้องฝาย(หลังเขื่อน)จึงมีระดับต่างกัน

ฝายในล้านนามี 2 แบบคือฝายมอง กับฝายคอกหมู

ฝายมอง ใช้หลักมอง เป็นองค์ประกอบหลัก หลักค้ำกล่าวมีขนาดใหญ่ บางแห่งเจ้าของนาใช้เสาขึงเข้ามาเสียบปลายให้แหลมใช้เป็นหลักมองเพื่อคอกขวางทางน้ำเป็นระยะๆหลายแถวตามความต้องการ แล้วเอาคร่าวหรือไม้คร่าวมากคอกค้ำกับเสาเป็นช่องๆตลอดแนว โดยมักทำเป็นหลายแนวลดหลั่นจากสันฝายลงไปถึงท้องฝายหลักที่ใช้คอกในส่วนที่ประจันกับกระแสน้ำโดยตรง จึงมีขนาดใหญ่รองจากหลักมองเรียกว่าหลักล่อ ส่วนหลักที่คอกเลยจากส่วนสันฝายลงไปยังท้องฝายอาจใช้หลักขนาดเล็กข้อมก็ได้ จากนั้นจึงกรุด้วยฟากติดกับคร่าวแล้วอัดกิ่งไม้กรวดทรายลงไปตามแนวนั้นให้เต็ม ฝายมองอาจชำรุดง่าย ทำให้ต้องซ่อมเรียกว่า ติฝาย ทุกปีก่อนทำนา

ฝายคอกหมู ทำโดยการวางแมันอนชายหรือท่อนซุงวางไปเป็นแนวยาวคอกกันขวางกันลำน้ำเป็นแถวๆ แล้วใช้ท่อนซุงวางขวางให้มีลักษณะสี่เหลี่ยมสูงลดหลั่นกัน ไปตามรูปฝายเป็นคอกหรือช่องๆ เสริมด้วยหลักเป็นระยะแล้วทิ้งหินก้อนใหญ่ กรวด ทรายลงไปในคอกเหล่านั้นให้เต็ม ทำให้ฝายคอกหมูแข็งแรงกว่าฝายมอง

การทำฝาย เมื่อใกล้ถึงฤดูทำนา ล่าม หรือ ล่ามนา จะประกาศนัดหมายให้ผู้ทำนาไป ติฝาย คือไปช่วยกันซ่อมหรือเสริมผนังฝาย และนัดหมายให้ช่วยกันขุดลอกลำเหมืองเพื่อให้ น้ำไหลเข้านาได้สะดวก การเกณฑ์แรงงานหรือแบ่งงานใช้วิธีเดียวกับการล้อมเหมือง สำหรับฝายขนาดใหญ่ต้องให้แรงงานจำนวนมาก แก่ฝาย หรือหัวหน้าเหมืองฝายจะแจก ปี่ เป็นเสมือนบัตรประจำตัวของผู้ใช้ น้ำ บนปี่เขียนชื่อเจ้าของนาพร้อมระบุจำนวนน้ำที่วางไว้ชัดเจน โดยเรียกชื่อให้คนมารับทีละคน เก็บไว้ตลอดทั้งวันที่ทำงานเมื่อถึงเวลาเลิกงานจึงส่งคืน เป็นการตรวจเช็คชื่อเวลาทำงานและเวลาเลิกงาน ผู้ไม่มารับปี่ถือว่าไม่มาทำงาน ต้องถูกปรับตามกติกา

อุปกรณ์ในการไปติฝายได้แก่ หลักฝาย มีหลักฝายไม้เนื้อแข็งเรียกว่าไม้ล่า และหลักฝายไม้ไผ่ ไม้รวก ไม้ไผ่ คัดยาวประมาณ 80 ซม. เสียบปลายให้แหลม มีซ้าเพาะ(ปั้งก็) มีคเหน็บ ขอบก(จอบ) ค้อนหน้าแหวนหรือค้อนหางค่าง เป็นอุปกรณ์ในการทำงาน มีการกำหนดอุปกรณ์และปริมาณงานจากน้ำที่วาง เช่น ซ้าเพาะ 1 อันต่อ 1 น้ำที่วาง หลักฝาย 10 อันต่อ 1 น้ำที่วาง (ที่วางคือช่องน้ำไหลจากจุดเฉลี่ยน้ำและจากนาระทงหนึ่งไปสู่อีกกระทง

หนึ่ง) หากมีน้ำจำนวนมากอาจต้องทำหลักลอย หรือเสาหลักทำด้วยไม้ไผ่ขนาดใหญ่เท่าตัวคนไปร่วมตีฝายตามกำหนด นอกจากนั้นต้องเตรียมซอง (ตะกร้าบรรจุหิน) และฟอม (แขนงไม้ไผ่มัดรวมเป็นกำ) ยาวประมาณ 1 วาไปด้วย

เมื่อถึงเวลาแก่ฝาย จะกำหนดให้ผู้ทำมาจากแต่ละหมู่บ้าน ไปซ่อมฝายตามจุดที่ต้องการซ่อม เช่น สันฝายที่น้ำพัดขาดเป็นร่อง ก็ให้เอาหินขนาดกำมือใส่ในซอง(ตะกร้าบรรจุหิน) ซึ่งสานเป็นตาหกเหลี่ยมกว้างประมาณ 1 คืบยาวประมาณ 1 สอก เมื่อหินเต็มซอง(ตะกร้าบรรจุหิน) ก็ใช้ตอกมัดรวบจุกซอง แล้วนำซองบ่หินไปวางเรียงกันในบริเวณที่ต้องซ่อม ใช้หลักตอกตรึงของบ่หินไว้ให้แน่น ในส่วนที่เห็นว่ายังมีช่องว่างระหว่างซองบ่หินให้ใช้ซ้าเพาะ(ปั้งก็) ตักกรวดและทรายไปถมให้เต็ม ในส่วนทางน้ำล้นและต้องการยกระดับให้สูงขึ้น ก็เอาฟอมมาเรียงกันตามแนวขวางเป็นระยะๆ แล้วใช้หลักฝายมาตอกตรึงฟอมนั้น พร้อมเอาซ้าเพาะชนกรวดทรายมาถม

สำหรับส่วนที่เป็นรอยขาดที่ลึก นอกจากใช้ซองบ่หินถมลงและใช้กรวดทรายอัดตามแล้วอาจต้องมีฟอมเพิ่มด้วย สำหรับรอยที่ขาดลึกและมีน้ำไหลอาจใช้ฟางทุ้มลงไปให้น้ำพาไปอุดรอยรั่วลดความเชี่ยวของน้ำเสียก่อน และอาจต้องใช้หลักลอยตอกตรึงให้แน่นหนา ส่วนที่เสียหายมากต้องใช้หลักมอม (เสาขนาดเสาเรือน) ตอกเสริมเข้าไปถึงแก่นอนชาย(ท่อนไม้ที่เป็นฐานของฝาย) (ดู สารานุกรมวัฒนธรรมไทย(ภาคเหนือ) เล่ม 8 มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์ 2542 หน้า 4162-4167)

2.3.2.เหมือง

เหมืองหมายถึงคลองส่งน้ำที่ขุดขึ้นเพื่อรับน้ำจากการชลบริเวณฝายที่มีระดับสูงกว่าไปยังที่นา เป็นการผันน้ำจากแม่น้ำไปสู่แหล่งเพาะปลูกซึ่งต้องอาศัยความรู้ความชำนาญในการจำแนกความแตกต่างของระดับสูงของพื้นที่แหล่งเกษตรกรรมและจุดรับน้ำจากแหล่งน้ำ ถ้าเหมืองขนาดใหญ่เป็นลำน้ำสายหลักต่อจากฝายในลำนา เรียกว่า เหมืองหลวง และลำเหมืองขนาดเล็กรับน้ำจากเหมืองสายหลักลำนา เรียกว่าเหมืองหน้อย

เหมืองหลวงที่มีหลักฐานในประวัติศาสตร์ยุคก่อนตั้งเมืองเชียงใหม่คือ เหมืองฮ้ายฟ้า โดยพญามังรายแห่งลุ่มน้ำแม่กกได้วางแผนเพื่อยึดครองลุ่มน้ำแม่ปิงแต่งตั้งให้ฮ้ายฟ้ามาเป็นไส้ศึกในนครหริภุญไชย ให้ฮ้ายฟ้าอาสาพาขบวนแห่งหริภุญไชยนำกำลังคน ไปขุดเหมืองหลวงจากน้ำแม่ปิงตั้งแต่บริเวณเหนือสบแม่แตงเพื่อนำน้ำไปเลี้ยงแหล่งเกษตรกรรมในเขตพื้นนาทวนและพื้นนาพุกา เหมืองสายนี้ยาวประมาณ 17,000 วาหรือประมาณ 34 กิโลเมตรและมีหลายชื่อ คือ(1)เรียกตามผู้คุมการขุดเหมืองคือฮ้ายฟ้าว่า"เหมืองฮ้ายฟ้า" (2)เรียกตามความแข็งแรงของพื้นที่ที่ขุดว่า "เหมืองแข็ง" (3)เรียกตามสภาพการณที่คนขุดลำบากมากจึงต้องหลบหนีว่า"เหมืองขี้หนี" (4)เรียกตามสภาพเมื่อของคนขุดซึ่งพองเกิด"แก้ว"บนฝ่ามือว่า"เหมืองแก้ว" เหมืองสายนี้ยังมีร่องรอยปรากฏอยู่ใกล้สำนักงานชลประทานแม่แฝก ปัจจุบันมีบางส่วนที่เป็นส่วนแยกเป็นเหมืองหน้อย ส่งน้ำเลี้ยงบริเวณอำเภอแมริม สันทราย อำเภอเมือง และสารภีเรียกว่า "เหมืองวังลาว" (ดู สารานุกรมวัฒนธรรมไทย(ภาคเหนือ) เล่ม 15 มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์ 2542 หน้า 7631-7632)

2.3.3.ล่องเหมือง

การล่องเหมืองเป็นกิจกรรมสำคัญที่พ่อน้ำทั้งหลายต้องช่วยกันขุดลอกเหมืองส่งน้ำ หลังจากที่ใช้งานผ่านไปปีหนึ่งแล้วและมักจะมีตะกอนหรือเศษวัสดุคุดค้างอยู่ในลำเหมืองทำให้เกิดขวางการไหลของน้ำ ดังนั้นเมื่อถึงกาลก่อนหน้าทำนาประมาณเดือนเมษายน-มิถุนายนของทุกปี เจ้าของนาหรือผู้เยียนำผ่า (ผู้ทำนาแบบแบ่งข้าวคนละครึ่งกับเจ้าของนา)จะต้องร่วมกันทำการล่องเหมือง

การล่องเหมืองเป็นการขุดลอกเอาดินหรือวัสดุหรือทรายที่น้ำพัดมาตกค้างที่เหมือง การล่องเหมืองในลำนาเริ่มต้นโดยแก่เหมือง หรือผู้ดูแลเหมืองจะเป็นผู้กำหนดปริมาณงานที่เจ้าของที่นาแต่ละแปลงต้องรับผิดชอบ โดยใช้จำนวนน้ำท้าง (อ่านว่าน้ำต้าง)คือปริมาณน้ำที่ใช้ในนาแต่ละแปลง มาช่วยกำหนดในการปันตำ(อ่านว่า

บั้นต่ำ)คือมาตรฐานการแบ่งปริมาณงานในการขุดลอกเหมือง เช่น 1 ต่ำเท่ากับ 10 เมตร เป็นต้น จากนั้นลำนมา หรือผู้ป่าวประกาศกิจการทำนาจะนำค่าของแก่งฝาย หรือ แก่งเหมือง ไปนับให้พอนาไปลี้ยงเหมือง เจ้าของนาแต่ละคนจะทราบว่าตัวเองจะต้องขุดลอกเหมืองจำนวนกี่ค่า โดยนำเครื่องมือเช่นขอบก(จอบ)หลั่ว(พลั่ว)ซ้าเพาะ(ขี้เกี) ไปเอง หากไปลี้ยงเหมืองเองไม่ได้ ก็ต้องจ้างคนอื่นไปแทน มิฉะนั้นจะถูกปรับไหมตามกติกา (ดู สารานุกรมวัฒนธรรมไทย(ภาคเหนือ)เล่ม 11 มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์ 2542 หน้า 5851-5852)

2.4 องค์กรเหมืองฝายในปัจจุบัน

ปัจจุบันการทำเหมืองฝายยังคงดำรงอยู่ในแผ่นดินล้านนา ทั้งบนที่สูงและที่ราบลุ่มน้ำและมีหลายรูปแบบ ได้แก่ (1)ระบบเหมืองฝายน้ำออกรู (2)ระบบเหมืองฝายคั้นน้ำ (3)ระบบเหมืองฝายน้ำตก (4)ระบบเหมืองฝายลำนน้ำ สายย่อย (5)ระบบเหมืองฝายในพื้นที่ราบลุ่มน้ำ โดยแต่ละแห่งมีองค์กรเหมืองฝายดำเนินการ องค์กรเหมืองฝายประกอบด้วยหัวหน้าฝาย หรือ แก่งฝาย และกรรมการเหมืองฝายตำแหน่งต่างๆ เช่น ผู้ช่วยหัวหน้าเหมืองฝาย หรือ “แก่งเหมือง” ทำหน้าที่รับผิดชอบพื้นที่ส่งน้ำให้แก่สมาชิก โดยการเลือกจากสมาชิกผู้ใช้น้ำ องค์กรเหมืองฝายแต่ละแห่งจะร่วมกันกำหนดคกกฎเกณฑ์ กติกา การจัดการน้ำร่วมกันเรียกว่า สัญญาเหมืองฝาย

ปัจจุบันเหมืองฝายยังคงใช้เทคโนโลยีพื้นบ้าน ใช้วัสดุในท้องถิ่นเช่น ไม้ หิน และอื่นๆ มาปิดกั้นลำนน้ำ วัสดุเหล่านี้สามารถหาได้จากธรรมชาติ ชาวบ้านดำเนินการได้เอง แต่ไม่คงทน สมาชิกเหมืองฝายต้องมาช่วยกันซ่อมแซมฝายและขุดลอกเหมืองทุกปี มีการกำหนดสัดส่วนการร่วมลงแรงและทุนตามขนาดพื้นที่รับน้ำของสมาชิกแต่ละราย

องค์กรเหมืองฝายได้สร้างความเป็นปึกแผ่นในพื้นที่ใช้น้ำ มีการทำพิธีเลี้ยงผีฝายทุกปี ในช่วงเดือน มิถุนายน (ทางเหนือเรียกว่าเดือน 9) เชื่อมโยงอำนาจเหนือธรรมชาติกับกฎกติกาของเหมืองฝาย สืบทอดสำนักในการจัดการทรัพยากรน้ำโดยชุมชน โดยถือว่าทรัพยากรน้ำเป็น “ของหน้าหมู” ที่ทุกคนในชุมชนผู้ใช้น้ำต้องช่วยกันดูแลรักษาอย่างมีส่วนร่วม

2.5 การควบคุมของภาคราชการ

ในพ.ศ.2477 หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองได้มีพระราชบัญญัติควบคุมเหมืองฝายและพั้ง พ.ศ.2477 ให้อำนาจเจ้าหน้าที่รัฐในการควบคุมระเบียบขององค์กรเหมืองฝาย ต่อมาใน พ.ศ.2482 สมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงครามได้มีการปรับปรุงเป็นพระราชบัญญัติชลประทานราษฎร์ พ.ศ.2482 ให้อำนาจนายอำเภอเป็นผู้แต่งตั้งหัวหน้าและกรรมการเหมืองฝาย รวมทั้งเกณฑ์แรงงานเพื่อบำรุงรักษาเหมืองฝายได้

ช่วงสงครามโลกครั้งสอง ใน พ.ศ.2485 รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติชลประทานหลวง ให้อำนาจแก่กรมชลประทานในการควบคุมระบบชลประทาน การใช้ทางน้ำ การบำรุงรักษาระบบ การจ่ายน้ำ และการระบายน้ำ ต่อมา มีหน่วยงานอื่นเข้ามามีอำนาจซ้อนทับการจัดการชลประทานราษฎร์มากขึ้นเช่น สำนักงานเร่งรัดชลบท (รพช)เข้ามามีบทบาทในการสร้างระบบชลประทานหลวงในภาคเหนือ ฝายไม้หลายแห่งจึงเริ่มถูกแทนที่ด้วยฝายคอนกรีต เหมืองดินหลายแห่งก็กลายเป็นเหมืองคอนกรีต องค์กรเหมืองฝายหลายแห่งก็กลายเป็นกลุ่มผู้ใช้น้ำเพิ่มขึ้นตามลำดับ อย่างไรก็ตามในหลายพื้นที่รวมทั้งในลุ่มน้ำแม่วังปัจจุบันยังมีองค์กรเหมืองฝายที่เข้มแข็งจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่

2.6 การจัดการทรัพยากรน้ำโดยภาคราชการ: ชลประทานแม่แก้ว

เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ปลายปี.ศ.2457 (ขณะนั้นนับ 1 เมษายนเป็นปีใหม่) เซอร์ธอมัสวอร์ด (Sir Thomas Ward) ผู้เชี่ยวชาญชาวอังกฤษ ได้แนะนำรัฐบาลสยามไว้ว่า ควรอนุญาตเงินค่าใช้จ่าย 1,000,000 บาท ไว้สำหรับการชลประทานในนครลำปาง มณฑลพายัพ ซึ่งต้องการ โครงการชลประทานเป็นการด่วน ราษฎรในมณฑลพายัพมี

ความเข้าใจผลของการชลประทานมาตลอด เมื่อรัฐบาลจะบำรุงการชลประทานให้เจริญขึ้นโดยวิธีใด ก็เตรียมการที่จะฉวยโอกาสแสวงหาผลแห่งการนั้นโดยทันที ส่วนโครงการ (เวลานั้นเรียกว่า “ สกิม (Scheme)”) อื่น ๆ ถ้าทำขึ้นต้องใช้เวลาหลายปี กว่าจะได้ผล เพราะจะต้องให้ราษฎรในท้องที่เข้าใจก่อน จึงจะพึงการชลประทานได้ ส่วนราษฎรภาคเหนือมีความนิยมในการเขื่อนอยู่แล้ว ทั้งซ้ำของกับการชลประทานมาตั้งหลายศตวรรษแล้ว จึงเห็นควรให้ลงมือทำการตามโครงการ โดยเงินที่จะต้องลงทุนตามที่ขอไว้ในปี พ.ศ.2457 สำหรับที่จะทำในลำน้ำแม่วัง ครั้งนั้นประมาณจำนวน 1,000,000 บาท

รัฐบาลสยามได้เริ่มก่อสร้างโครงการชลประทาน ในภาคเหนือเป็นแห่งแรกคือ โครงการแม่แฝก จ.เชียงใหม่ ในปี พ.ศ.2471 โดยมีหลวงสินธุกิจปรีชา เป็นหัวหน้าโครงการก่อสร้าง และสร้างเสร็จในปี พ.ศ.2479 ที่ลำน้ำเนื่องจากตั้งแต่ปี พ.ศ.2470 เศรษฐกิจของโลกเริ่มตกต่ำ และทรุดตัวเรื่อยมา และเหตุการณ์นี้ได้กระทบกระเทือนมาถึงสยามด้วย จึงเป็นผลให้งบประมาณค่าใช้จ่ายในด้านการชลประทานค่อนข้างอืดอาด การก่อสร้างจึงล่าช้าไป ฝ่ายแห่งนั้นมีชื่อว่า ฝ่ายสินธุกิจปรีชา เพื่อเป็นที่ระลึกถึงหลวงสินธุกิจปรีชา ผู้ที่ทำการก่อสร้าง

ตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ.2475 เป็นต้นมา การก่อสร้างโครงการชลประทานได้ดำเนินต่อไป โดยมีนโยบายขยายงานในภาคเหนือมากขึ้น ได้เปิดโครงการชลประทานโดยลำดับ คือ ในปี พ.ศ.2476 ได้เริ่มก่อสร้างโครงการแม่วัง จ.ลำปาง โดยสร้างหัวงานเป็นฝายทดน้ำปิดกั้นแม่น้ำวังที่ สบอง ฝ่ายแห่งนี้จึงมีชื่อเรียกว่า ฝ่ายสบอง มีหลวงธราดิเรก (อดีตรองอธิบดีฝ่ายก่อสร้างกรมชลประทาน นามเดิม ฮ่งฮี้ ลิมเจริญ เกิดวันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ.2448, ปี พ.ศ. 2467 จบการศึกษาระดับปริญญาตรีในวิชาช่างเกียรตินิยม มหาวิทยาลัยเมืองแมนเชสเตอร์ประเทศอังกฤษ) เป็นหัวหน้าโครงการก่อสร้าง

ในปี พ.ศ.2480 เริ่มก่อสร้างโครงการแม่ปิงเก่า ออกแบบโดยหลวงธราดิเรก(ฮ่งฮี้ ลิมเจริญ) หัวงานโครงการลักษณะเป็นฝายปิดกั้นแม่น้ำปิงที่เขตอำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ กับเขตอำเภอเมือง จังหวัดลำพูน มีหลวงชลกิจพิทักษ์เป็นหัวหน้าโครงการก่อสร้าง โดยเรียกฝ่ายแห่งนี้ว่า ฝ่ายชลขันธ์พินิตเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่พระยาชลขันธ์พินิต อดีตผู้ช่วยอธิบดีกรมชลประทานท่านหนึ่ง

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง กรมชลประทานได้เริ่มเปิดโครงการชลประทานในภาคเหนือในเวลาใกล้เคียงกันหลายโครงการ เช่น โครงการแม่ลาว หัวงานเป็นฝายปิดกั้นลำน้ำแม่ลาว ที่เขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย โดยเริ่มสำรวจเมื่อปี พ.ศ.2490 ในขั้นแรกได้พิจารณาเป็นเพียงโครงการชลประทานราษฎร แต่เนื่องจากพื้นที่โครงการมีจำนวนมาก จึงต้องกลายเป็นโครงการชลประทานหลวงโดยเริ่มก่อสร้างหัวงานในปี พ.ศ.2493 แล้วเสร็จในปี พ.ศ.2496 ส่วนระบบส่งน้ำเสร็จสมบูรณ์เมื่อปี พ.ศ.2506

นอกจากนั้นคือ โครงการแม่กวง อ.คอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ เมื่อปี พ.ศ.2491 โดยปรับปรุงเหมืองฝายของราษฎร ซึ่งเป็นลักษณะชั่วคราวให้เป็นฝายถาวร สร้างเสร็จสมบูรณ์ในปี พ.ศ.2498

โครงการชลประทานที่สำคัญอีกโครงการหนึ่งคือ โครงการแม่ยม ซึ่งเป็นฝายปิดกั้นแม่น้ำยมที่อำเภอสอง จังหวัดแพร่ โดยเริ่มก่อสร้างในปี พ.ศ.2490 แต่การก่อสร้างประสบอุปสรรค เกี่ยวกับเงินงบประมาณซึ่งได้รับปีละไม่มากจึงทำให้การก่อสร้างยืดเยื้อ มาเริ่มจริงจึงในปี พ.ศ.2499 และก่อสร้างหัวงานเสร็จในปี พ.ศ.2504 ฝายแม่ยมมีความยาว 350 เมตร นับว่าเป็นฝายที่ยาวที่สุดในประเทศไทย ส่วนระบบส่งน้ำ สร้างเสร็จสมบูรณ์เมื่อปี พ.ศ.2516

ต่อมาในปี พ.ศ.2506 กรมชลประทานได้เปิดโครงการแม่แตงขึ้นที่ จ.เชียงใหม่ โดยเป็นโครงการเงินกู้จากองค์การเงินทุนระหว่างประเทศ A.I.D. พร้อมกัน 3 โครงการ คือ (1)โครงการแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ (2)โครงการลำพระเพลิง จังหวัดนครราชสีมา และ(3)โครงการลำปาว จังหวัดกาฬสินธุ์

กรมชลประทานได้มาเปิดโครงการก่อสร้างต่าง ๆ ดังกล่าวโดยมีศูนย์กลางที่ทำการอยู่ที่โครงการชลประทานพายัพ จังหวัดลำปาง คือ สถานที่ตั้งสำนักงานชลประทานที่ 2 ลำปางปัจจุบันกล่าวได้ว่าลำปาง เป็นสำนักงานชลประทานที่มีความเป็นมาเก่าแก่ที่สุด โดยเริ่มจากเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 อุบัติขึ้น ญี่ปุ่นได้ยึดราชภัฏเข้าสู่ประเทศสยาม บรรดาชนชาติอังกฤษที่ประกอบธุรกิจและการค้าอยู่ในประเทศไทย จำต้องหนีออกนอกราชอาณาจักร มิฉะนั้นจะถูกทหารญี่ปุ่นจับ เพราะเป็นชนชาติศัตรู สำหรับบริษัททำไม้สัญชาติอังกฤษที่อยู่ในลุ่มน้ำแม่วัง ได้แก่ บริษัท บอร์เนียว จำกัด บริษัท บอมเบย์เบอร์ม่า จำกัด และบริษัท แองโกลสยามคอร์ปอเรชั่น จำกัด (ในปัจจุบันคือบริษัท แองโกลไทย จำกัด) บรรดาเจ้าหน้าที่ชั้นสูงของบริษัทซึ่งเป็นชนชาติอังกฤษต่างพากันหนีเอาตัวรอด ต้องรีบขายที่ทำการรวมทั้งบ้านพักของบริษัท แองโกลไทยสยามคอร์ปอเรชั่น จำกัด จังหวัดลำปาง ให้กับกรมชลประทาน โดยโครงการชลประทานพายัพเมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ.2484 ด้วยราคาประมาณ 8,000 บาท ประกอบด้วยที่ดิน 2 แปลง คือ แปลงใหญ่พื้นที่ 8 ไร่ 4 ตารางวา ซึ่งเป็นบริเวณที่ทำการสำนักงานชลประทานที่ 2 ในปัจจุบัน กับอีกแปลงหนึ่งซึ่งเป็นแปลงเล็กมีพื้นที่ 1 ไร่ 37 ตารางวา ซึ่งเคยใช้เป็นโรงพัสดุชลประทานและโรงซ่อมรถยนต์

ปัจจุบันทั้งอาคารที่ทำการและบ้านพักทรงเก่ายังไม่มีการรื้อถอน ส่วนใหญ่จะคงอยู่สภาพเดิมทั้งสิ้น ณ ที่แห่งนี้จึงเป็นพื้นที่ผืนใหญ่ที่ร่มรื่นไปด้วยต้นไม้ใหญ่นานาพันธุ์ริมน้ำแม่วัง กลางเมืองลำปาง

โครงการชลประทานพายัพในครั้งนั้น ครอบคลุมพื้นที่ความรับผิดชอบ 7 จังหวัด คือ ลำปาง แพร่ น่าน เชียงราย เชียงใหม่ ลำพูน และแม่ฮ่องสอน (ขณะนั้นยังไม่แยกจังหวัดพะเยา) ได้พัฒนาขึ้นมาตามลำดับ ต่อมาได้เปลี่ยนเป็น ชลประทานด้านพายัพ โดยมีผู้บังคับบัญชาชั้นสูงสุดเป็นข้าราชการชั้นพิเศษ ในตำแหน่งนายช่างพิเศษ ชลประทานด้านพายัพ (ชพด.พายัพ) จากชลประทานด้านพายัพเปลี่ยนมาเป็นชลประทานภาคพายัพพะเยาหนึ่ง (ปี พ.ศ.2517 – 2518) โดยแบ่งออกเป็นชลประทานเขต 1 (เชียงใหม่) และชลประทานเขต 2 (ลำปาง) อันนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงเป็นสำนักงานชลประทานที่ 1 และสำนักงานชลประทานที่ 2 ตามพระราชกฤษฎีกา การแบ่งส่วนราชการกรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ปี พ.ศ.2518 เป็นต้นมา

ต่อมาได้พัฒนาเป็น สำนักงานชลประทานที่ 2 ปริมาณงานและอัตรากำลังเพิ่มขึ้นทำให้บุคลากรเพิ่มขึ้นในสมัยนายช่างประทีป วัฏฎางกูร ผู้อำนวยการสำนักงานชลประทานที่ 2 จึงได้ก่อสร้างอาคารแห่งใหม่อยู่กลางเมืองลำปางริมน้ำแม่วัง เป็นตึกสามชั้น ฝีมือสถาปนิก กรมชลประทานชื่อ นายแสวง พูนทรัพย์ ส่วนอาคารเก่าฝั่งตรงข้ามนั้น ใช้เป็นที่ทำการของโครงการชลประทานลำปาง และหน่วยงานพัสดุบางส่วน กับใช้เป็นบ้านรับรองและที่พักอาศัยเช่นเดิม(สมทบ แก้วเย็น หัวหน้าฝ่ายวิศวกรรม สำนักงานชลประทานที่ 2 “จากวันนั้น – ถึงวันนี้ สำนักงานชลประทานที่ 2” ใน ชลประทาน (ที่ระลึกเนื่องในพิธีเปิดอาคารที่ทำการสำนักงานชลประทานที่ 2) 15 เมษายน 2531 หน้า23 - 33)

ในปี พ.ศ. 2510 ทางกรมชลประทานได้มีการวางแผนพัฒนาลุ่มน้ำแม่วัง โดยให้บริษัทที่ปรึกษาคือ บริษัท Engineering Consultants, Inc. (ECI) ทำการศึกษาแผนแม่บทในลุ่มน้ำแม่วัง ได้ผลดังนี้

(1) เขื่อนกักลม ปิดกั้นแม่น้ำวังที่บ้านหาดเขี้ยว ตำบลแสง อำเมืองเมือง จังหวัดลำปาง สร้างในช่วง พ.ศ.2510-2515 เป็นเขื่อนเก็บกักน้ำใช้เพื่อการเกษตรในพื้นที่ชลประทานลุ่มน้ำแม่วังตอนล่าง ศักยภาพในเก็บกักน้ำเต็มที 112 ล้านลูกบาศก์เมตร

(2) เขื่อนกักคอกหมา ปิดกั้นแม่น้ำวังในเขตอำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง เป็นเขื่อนเก็บกักน้ำเพื่อส่งน้ำให้พื้นที่ชลประทานในเขตอำเภอแจ้ห่ม ศักยภาพในเก็บกักน้ำเต็มที 170 ล้านลูกบาศก์เมตร

(3) เขื่อนแม่ตุ๋ย ปิดกั้นน้ำแม่ตุ๋ยอยู่ทางด้านทิศเหนือของอำเภอเมืองลำปาง เพื่อส่งน้ำให้พื้นที่ชลประทานอำเภอห้างฉัตร

(4) เชื้อนแม่ยาว ปิดกั้นน้ำแม่ยาวอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของอำเภอ จังหวัดลำปาง เพื่อส่งน้ำให้พื้นที่ชลประทานอำเภอเกาะคา

(5) เชื้อนแม่จาง ปิดกั้นน้ำแม่จางอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของอำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เพื่อส่งน้ำให้พื้นที่ชลประทานอำเภอแม่ทะ ศึกษาสภาพในเก็บกักน้ำเต็มที่ 100 กว่าล้านลูกบาศก์เมตร

(ดู สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ งานศึกษาข้อมูลและศึกษาสภาพการพัฒนาลุ่มน้ำแม่วัง หน้า 2-42 ทำรายงานโดย บริษัท ปัญญา คอนซัลแตนท์ จำกัด มกราคม 2537)

2.7.น้ำท่วมลำปาง

แม้ภาคราชการ ได้จัดการระบบชลประทานในลุ่มน้ำแม่วังด้วยวัฒนธรรมอุทกศาสตร์ที่เชื่อว่ามนุษย์มีความสามารถในการจัดการธรรมชาติได้ แต่พลังของธรรมชาติยังคงอยู่จึงมีปรากฏการณ์น้ำแม่วังท่วมเกิดขึ้นเป็นประจำเท่าที่พบหลักฐานมีการบันทึกไว้มีอย่างน้อย 8 ครั้งดังนี้

(1)พศ.2394 น้ำแม่วังท่วมถึงกำแพงวัดปงสนุก

(2)พศ.2409 ช่วงเดือน 11 (เหนือ) แรม 8 ค่ำ (ประมาณเดือน กันยายน-ตุลาคม)น้ำแม่วังท่วมเข้าถึงวัดปงสนุก ข้าวหรือสะพานข้ามแม่น้ำวังหลายลงข้างหนึ่ง มีชาวบ้านตกลำตาย

(3)พศ.2463 เดือน 11(เหนือ)ขึ้น 13 ค่ำฝนตกหนัก น้ำแม่วังท่วมถึงท่วมถึงห้างมิตซาช่าหลุยส์ ถึงวัดปงสนุก ไม้ซุงไหลมาพาดทับสะพาน

(4)พศ.2470 เดือนเกียง (เดือน 1)แรม 4 ค่ำน้ำแม่วังท่วมถึงวิหารวัดปงสนุก

(5)พศ.2481 ช่วงก่อนสงครามโลก เดือนพฤษภาคม 2481 น้ำแม่วังท่วมบริเวณถนนเจริญประเทศ ถนนกรมป่าไม้ (เก่า)ปัจจุบันสามแยกตำรวจธรรลำปาง) บริเวณสี่แยกหมอพิเชษฐ์ และบริเวณท่าแก้มวง (ปัจจุบันคือดินสะพานข้างฝือกฝั่งวังเหนือ)สูงประมาณหัวเข่า

(6)หลังสร้างเขื่อนกัวลมช่วง พศ.2510-2515 น้ำท่วมลำปางยากขึ้น แต่ก็ท่วมอีกใน พศ.2537 เช่นที่ตรอกปงพระเนตรช้าง

(7)พศ.2548 ท่วม 2 ระลอก ระลอกแรก 12 กันยายน 2548 ฝนตกหนักเพราะร่องความกดอากาศต่ำพัดผ่าน เขื่อนกัวลมในปี พศ.2548 สามารถรับน้ำได้แค่ 106.22 ล้านลูกบาศก์เมตร (จากเดิมแรกสร้างรับได้ 112 ล้านลูกบาศก์เมตร) ต้องระบายน้ำออกในอัตรา 204 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที ทำให้เกิดน้ำท่วมในเมืองลำปาง และท่วมขังที่หมู่บ้านทองประเสริฐ ระลอกสอง 18 กันยายน 2548 พายุดีเปรสชันวิเชนเด่ขึ้นฝั่งที่เวียดนาม 19 กันยายน 2548 พัดผ่านพะเยา ลำปาง ฝนตกหนักทำให้ดินชุ่มฉ่ำน้ำเต็มที่ เชื้อนเก็บน้ำเต็ม ครั้น 27 กันยายน 2548 พายุไซออนร้อนคอมเรย์(ภาษาเขมรแปลว่าช้าง)ขึ้นฝั่งเวียดนาม วันต่อมา 28 กันยายน 2548 เข้าสู่ลำปางฝนตกหนักเกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ที่ต้นน้ำแม่วัง บริเวณอำเภอแม่ปานและอำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง วันที่ 29 กันยายน 2548 ปริมาณน้ำเหนือเขื่อนเพิ่มสูงรวดเร็ว ต้องระบายน้ำจากปกติ 200 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาทีเป็น 600 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาทีและ900 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที ส่งผลให้อีก10-12ชั่วโมงต่อมาน้ำท่วมเมืองลำปางตั้งแต่คืนวันที่ 29 กันยายน-30 กันยายน 2548 กินพื้นที่ร้อยละ 18 ของเขตเทศบาลนครลำปาง สร้างความเสียหาย 3,000 ครัวเรือน น้ำลควันที่ 1 ตุลาคม 2548 (ดู ความรู้เรื่องกรณีน้ำท่วมลำปาง 2548 โดยโครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่ จังหวัดลำปาง 2548)

ความสัมพันธ์ของคนในลุ่มน้ำแม่วังกับแม่น้ำจึงผ่านกาลเวลาอันยาวนาน เป็นบทเรียนในประวัติศาสตร์แห่งชีวิตของคนและบ้านเมือง คังนั้นแม่สมัยใหม่มีวัฒนธรรมอุทกศาสตร์เข้าจัดการทรัพยากรน้ำด้วยอำนาจเทคโนโลยี แต่พิธีกรรมในวัฒนธรรมเกษตรกรรมที่อยู่บนฐานความเคารพแม่น้ำก็ยังดำรงอยู่ในลุ่มน้ำแม่วังสืบมาถึงปัจจุบัน

(ข) ทรัพยากรป่า

พื้นที่ลุ่มน้ำแม่วังมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าไม้ มีประมาณ 513,784.50 ไร่ คิดเป็นพื้นที่ป่าไม้ร้อยละ 68.40 ของจังหวัดลำปาง

ชีวิตคนในป่าในภาคเหนือรวมทั้งแถบลุ่มน้ำวังแบ่งเป็นยุคได้อย่างน้อย 3 ยุคคือ (1)ยุคบ้านป่า เป็นการดำรงชีวิตด้วยปัจจัย 4 บนฐานทรัพยากรป่า เช่นเก็บของป่า ทำไร่หมุนเวียน เลี้ยงสัตว์ ปลูกฝ้ายทอผ้าใช้เอง ทุกปีมีการเลี้ยงผีไร่ ผีนา ผีไฟ ฯลฯ (2)ยุคป่าสัมปทาน กรณีในภาคเหนือมีเจ้าหลวงหรือเจ้าผู้ครองปกครอง ะยะแรกเจ้าหลวงเป็นผู้ให้สัมปทาน ผู้ต้องการทำป่าไม้ต้องติดต่อขอสัมปทานจากเจ้าหลวงจ่ายเงินค่าต่อไม้ให้แก่เจ้าหลวง ต่อมาทางราชการตั้งกรมป่าไม้ขึ้นที่เชียงใหม่เมื่อ พ.ศ.2439 โดย มร.เอช.สะเลตเป็นเจ้ากรมป่าไม้คนแรก กรมป่าไม้เป็นผู้อนุมัติการทำป่าไม้ในเขตสัมปทานต่างๆ (3)ยุคที่ทางราชการเข้าจัดการป่าไม้เป็นเขตป่าอนุรักษ์ หรือเขตอุทยานแห่งชาติ

(1)ชีวิตยุคบ้านป่า

โดยทั่วไปชาวบ้านในป่าแบ่งป่าเป็น 3 ป่าคือ (1)ป่าคั้นน้ำหรือขุนน้ำ มักเป็นป่าเบญจพรรณที่ปกคลุมภูเขาสูงชาวบ้านถือเป็นป่าที่มีความสำคัญต่อการเกษตร เข้าไปประโยชน์เท่าที่จำเป็นเช่นเข้าไปเก็บเห็ด เก็บหน่อไม้ และผักต่างๆ เพื่อดำรงชีวิต

(2)ป่าใช้สอย มักเป็นป่าเต็งรังหรือป่าแพะ ชาวบ้านใช้เป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร ไม้ผืน หรือเอาไม้มาสร้างที่อยู่อาศัย

(3)ป่าศักดิ์สิทธิ์ หรือป่าประเพณี เป็นป่าที่ผูกพันกับพิธีกรรมและความเชื่อ เป็นที่สถิตของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านเคารพยำเกรง ชุมชนบางแห่งป่าประเพณีซ้อนทับกับป่าคั้นน้ำ มีน้ำจ้ำ (น้ำผุด) จึงมีการทำพิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำทุกปี

ชีวิตคนยุคบ้านป่ามีปัจจัย 4 อยู่บนฐานทรัพยากรป่า ดังนี้

1.1 อาหาร

ในแต่ละฤดู ในป่ามีอาหารมากมาย เช่นฤดูแล้งมีไข่มดแดง ผักหวานป่า ผักสาบ ผักนางจุม ผักอี๋ เขียดแมงมัน จักจั่น ฯลฯ ฤดูฝนมีผักหลายชนิดเช่น ดอกอว ผักกูด ผักหนาม ผักพ้อคำตีเมีย หน่อไม้ เห็ดชนิดต่างๆที่ขึ้นในแหล่งเฉพาะเช่นเห็ดหล่ม ออกจากดินที่เป็นดินแดงปนทรายข้างลำห้วย เห็ดปูโจ ออกจากดินดำหรือสีน้ำตาลที่ไฟป่าไหม้บนคอย เห็ดโคนออกในที่ราบตามรากไม้ข้างลำเหมือง หรือจอมปลวก เห็ดขมื่นออกจากดินดำในป่าเชิงคอย เห็ดลอบออกจากดินร่วนดำที่ไฟป่าไหม้ เห็ดลมหรือเห็ดหนูออกจากขอนไม้จำพวกไม้เต็ง ไม้รัง ไม้เหียง ไม้เปาฯลฯ

โดยคนเก็บเห็ดสามารถสังเกตจากภูมิอากาศด้วยคือเห็ดจะออกหลังฝนตก 2-3 วัน จะรู้สึกร้อนอบอ้าว มีเหงื่อตอนหัวค่ำและใกล้รุ่งจะมีเห็ดลอบและเห็ดปูโจออก อีก 4 วันหลังฝนตกจะมีเห็ดโคน เห็ดโคไร่ ออก และอีก 7 วันจะมีเห็ดดิน เห็ดขมื่นออก และเมื่อมีหมอกลง อากาศเย็น ลมพัดเอื่อยๆจะมีเห็ดลมออก

อาหารของชาวบ้านที่ใช้ทรัพยากรป่าจึงขึ้นกับฤดูกาล เช่น ฤดูร้อน (มีนาคม-เมษายน) มีแกงผักหวานใส่ไข่มดแดง แกงแคใส่เขียด ผัดจักจั่น แกงแมงมัน แมงมันจ่อม ฯลฯในรายการอาหารดังกล่าวขอเสนออาหารโอชะอย่างหนึ่งพอเป็นตัวอย่างคือแมงมัน

แมงมันเป็นมดชนิดหนึ่ง ที่กินเศษรากพืชเป็นอาหาร เป็นการจัดการระบบนิเวศน์ทางธรรมชาติ เพราะแหล่งที่แมงมันอาศัยอยู่ จะเป็นดินโปร่งด้วยรูอากาศ แมงมันจะชอบที่คอนมากกว่าที่ลุ่ม เพราะที่ลุ่มน้ำอาจท่วมขังรังได้ จอมปลวกและบริเวณต้นไม้ทั้งใหญ่และเล็กเป็นที่ที่แมงมันชอบอยู่อาศัย

“ไข่มวงมัน” มีลักษณะ กลม สีขาว ขนาดเท่าเม็ดลูกเดือย ไข่มวงมันชนิดนี้ต่อไปจะกลายเป็น “แม่เมงมัน” ตัวโต ซึ่งสามารถกินได้

ในรัง (รัง) นอกจากไข่มวงมันสีขาวลูกโตแล้ว ยังมีไข่มวงมันเล็ก ๆ สีน้ำตาล จำนวนมหาศาลปนอยู่ในรังเดียวกัน ไข่มวงมันนี้ก็สามารถกินได้เช่นกัน

ไข่มวงมันสามารถปรุงเป็นอาหารได้หลายชนิด เช่น แกงไข่มวงมันใส่ถั่วแปบ แกงใส่ต้นดอกหอมหมกไฟ (ห่อไข่มวงมันด้วยใบตองแล้วย่างบนถ่าน) เมงมันจ่อม (เมงมันคอง) หรือจะดัดแปลงเป็นอย่างอื่นได้ตามความชอบของแต่ละคน

การขุดไข่มวงมัน จะขุดในเดือนกุมภาพันธ์ จากนั้นไข่มวงมันจะกลายเป็นตัวเพื่อที่จะขยายพันธุ์ในฝนแรกหรือฝนหัวปี (ประมาณเดือนพฤษภาคม) อุปกรณ์ที่ใช้ในการขุดมี จอบ เสียม ดั้งหรือกะละมังใช้ตักดินออกจากหลุม วิธีการขุด ต้องสังเกตครุฑที่ตัวแม่เมงมันเดินออกมาจากรัง(รัง)เป็นระยะ ๆ ใช้กิ่งไม้เล็ก ๆ หรือต้นหญ้าที่แข็ง ๆ แหย่ไปตามรูเมงมันเพื่อถ่วงไม่ให้หลงทาง เพราะรูเมงมันบางรัง(รัง)จะแคบแคว กวาม ไบมา ขุดหลุมกว้างประมาณ 2 ศอก ลึกประมาณ 1 เมตร รังหรือรังเมงมันจะมีหลายรัง(รัง) เช่น รังเถาะ และรังจริง เมื่อขุดเจอไข่มวงมันแล้ว ใช้ถ้วยเล็ก ๆ ค่อย ๆ ตักไข่มวงมันใส่ในกะละมัง ซึ่งจะมีเศษดินเศษรากไม้ปนมาด้วย ตักน้ำใส่ในกะละมังเพื่อล้างเอาเศษต่าง ๆ ดังกล่าวออกหลาย ๆ รอบ จากนั้นนำไข่มวงมันใส่ในผ้าขาวบาง หรือผ้าที่มีรูเล็ก ๆ ที่เศษดินจะสามารถลอดออกได้ ตักน้ำราดบนไข่มวงมันอีกหลาย ๆ รอบจนกระทั่งเหลือแต่ไข่มวงมันสีน้ำตาลเล็ก ๆ และไข่มวงมันลูกโตสีขาว ที่พร้อมจะนำไปประกอบอาหารได้ หลังจากตักไข่มวงมันออกจากรัง(รัง)จนหมดแล้ว ให้กลับดินที่หลุมเดิม โดยใส่เศษใบไม้ลงไปให้หลุมก่อนกลับดิน เนื่องจากการตักไข่มวงมันออกจากรัง(รัง) จะไม่ตักตัวนางพญาออกมาด้วย เศษใบไม้นอกจากจะไม่ทำให้นางพญาตาย ยังใช้เป็นแหล่งสืบพันธุ์ และแหล่งอาหารของเมงมันรุ่นใหม่ในรังเก่าต่อไปอีก

นอกจากไข่มวงมันแล้วตัวเมงมันที่เรียกว่า “แม่เมงมัน” (เมงมันตัวเมีย) ก็สามารถทำเป็นอาหารกินได้ วิธีการปรุง จะนำตัวแม่เมงมันมาคั่วใส่เกลือหรือน้ำปลาเล็กน้อยไม่ใส่น้ำมันหรือเครื่องปรุงอย่างอื่น เพราะตัวแม่เมงมันจะมีน้ำมันและความกรอบในตัวอยู่แล้ว ใน 1 ปี จะมีเมงมันให้รับประทานอยู่ 2 ช่วง คือ

ช่วงที่ 1 เริ่มต้นจากช่วงฝนหัวปี (ฝนต้นฤดู) เป็นช่วงที่มีฝนตกมาก น้ำฝนจะไหลซึมลงไปถึงรังเมงมัน เมงมันงานก็จะช่วยกันกัดรูเพื่อเตรียมให้เมงมันตัวเมียวางไข่ และเมงมันตัวผู้ใช้ผสมพันธุ์ ระบบของเมงมันคล้าย ๆ ระบบของปลวก นางพญามีหน้าที่วางไข่ เมื่อฝนหัวปีตกไม่ว่าช่วงไหน เมื่อฝนไหลซึมถึงรัง เมงมันงานก็จะเริ่มทำงาน พอเวลาประมาณ 4 โมงเย็นเป็นต้นไป เมงมันเหล่านี้โดยเฉพาะแม่ไม่ (เมงมันตัวใหญ่มีปีกสีแดงเปลือกมั่งคุด) จะบินออกจากรัง ก่อนที่เมงมันจะบินไปที่นั่นคพบทั้งเมงมันตัวผู้และตัวเมียจะพยายามสลัดเมงมันงานให้ตกที่ปากรูก่อนที่จะบินออกไป แหล่งนัดพบที่เมงมันชอบคือ ต้นไม้ที่ขึ้นอยู่บนจอมปลวก ซึ่งจะมีรูโดยสัญชาตญาณ และเลือกทำเลเหล่านี้ในการผสมพันธุ์

ช่วงที่ 2 หลังจากเมงมันจากรังไปขยายพันธุ์เพื่อสร้างรัง ขยายอาณาจักรของตนเองใหม่ รังเดิมนางพญาจะมีการวางไข่ใหม่ ทั้งนางพญาของรังตัวผู้และนางพญาของรังเพศเมีย

วิธีจับเมงมัน จะจับแม่เมงมันตอนสลัดปีก เพื่อไม่ให้เมงมันงานติดตัวไปด้วย เมงมันตัวผู้ตัวจะเล็กกว่าเมงมันตัวเมีย สีก็แตกต่างกัน กล่าวคือ เมงมันตัวผู้จะตัวเล็ก สีเหลืองทอง ส่วนตัวเมียสีแดงเปลือกมั่งคุด ไข่ของเมงมันตัวผู้ก็มีขนาดเล็กกว่าไข่มวงมันตัวเมียเช่นกัน เมงมันตัวเมียเป็นที่นิยมกินกันมากกว่าเมงมันตัวผู้ เพราะตัวผู้ตัวเล็กและรสชาติขม ที่น่าสนใจคือ เมงมันจะแปลงเพศได้อย่างน่าสงสัย กล่าวคือ หากเจอเมงมันในรัง(รัง)ถ้าในรัง(รัง)นั้นเป็นตัวผู้จะเป็นตัวผู้ทั้งรัง(รัง) แต่อีก 3 ปีต่อมา ณ รัง(รัง)เมงมันเดิม ทั้งรัง(รัง)จะกลายเป็น

เป็นแมงมันตัวเมีย ในทางกลับกัน ถ้าด้ง(รัง)ใดเป็นแมงมันตัวเมีย อีก 3 ปีก็จะกลายเป็นแมงมันตัวผู้ สลับเปลี่ยนกัน

ฤดูฝนในป่ามีผักอุดมสมบูรณ์ อาหารฤดูฝนจึงได้แก่ แกงหน่อไม้ ข้าดอกฮาว จอผักกูด จอผักหนาม ลาบจิ้งหรีด แกงเห็ด

ฤดูหนาว ผักในป่าหายาก คนใช้ชีวิตป่าโดยเฉพาะที่ลำปางจึงนิยมกินงู โดยเฉพาะงูสิงห์ มีรายละเอียดดังนี้ การล่างูสิงห์ จะต้องล่าในฤดูหนาว คือ ระยะเวลาที่ฝนหยุดและต้นข้าวกำลังเริ่มสุกสีเหลือง หรือที่เรียกว่าหน้าข้าวเหลือง ถ้าได้งูสิงห์ในฤดูฝนเขามักจะปลอ่ยไป เพราะฤดูฝนงูสิงห์ลงกินกบเขียดในนา เนื้อของงูสิงห์จะมีกลิ่นคาวกินไม่อร่อย ในหน้าข้าวเหลืองนั้นจับงูสิงห์ได้ง่าย เพราะอากาศริมหนาวตอนสาย ๆ งูสิงห์จะเลื้อยขึ้นไปฝั่งแคบบนยอดไม้ เห็นเป็นสีเทา ๆ ทาบบนกิ่งสีเหลืองและเขียวฉูดฉาด หากไปล่าในเวลาอื่นงูสิงห์จะซ่อนตัวอยู่ในป่าหญ้า คนล่าจะพกกรวดไปตีมกระเป่า ไปกัน 4 – 5 คน ถ้ามีสุนัขก็เอาสุนัขไปด้วย เมื่อเจอทำเลเหมาะ ๆ คนล่าจะขว้างกรวดเข้าไปในพงหญ้าทางโน้นทางนี้ งูก็ตกใจเลื้อยออกมาจากที่ซ่อน ที่นี้ก็ไล่ทางโน้นดักทางนี้ได้

หลังจากได้มาแล้ว เขาจะทุบหัวงูสิงห์ให้ตาย วางขดบนตะกรับเป็นวง ๆ แล้วย่างไฟจนเหลือง บางคนถลกหนังออกก่อน แต่บางคนก็ถลกทีหลังแล้วแต่ความนิยม หรือถ้าจะเอาไปต้มยาก็ตัดเป็นท่อน ๆ หลังจากถลกหนัง เนื้อไม่เปื่อยไม่ยุ่ยและ ขาวนุ้มเหมือนกับขาไก่ อร่อยจนยากที่จะอธิบาย (ที่นี่ไม่เรียกต้มย่างงูสิงห์ แต่เรียกย่างสิงห์) (มนันยา ธนะภูมิ “ยาสิงห์เป็นเหตุ” ใน ชลประทาน (ที่ระลึกเนื่องในพิธีเปิดอาคารที่ทำการสำนักงานชลประทานที่ 2) 15 เมษายน 2531 หน้า 130)

นอกจากนั้นคนใช้ชีวิตในป่าส่วนหนึ่งดำรงชีวิตด้วยการล่าสัตว์ป่า การเก็บรังต่อ การเก็บรังผึ้ง การเก็บหนอนไม้ไผ่ การเก็บสมุนไพร ฯลฯ (ดู คนอยู่ป่า เล่ม 3 จัดพิมพ์โดยเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ 2545 หน้า 14-30)

1.2 ที่อยู่อาศัย

ชนิดไม้ที่ชาวบ้านนิยมนำมาสร้างที่อยู่อาศัยได้แก่ ไม้จุมปี ไม้เปา ไม้เหียง ไม้ซ้อ ไม้ไผ่ เช่น ไม้ซาง ไม้เหี้ย ไม้เห็ก เพราะไม้เหล่านี้มีคุณสมบัติแข็งแรงทนทานใช้งานได้หลายปี ยกเว้นไม้ไผ่ต้องเปลี่ยนทุก 2-3 ปี ไม้แต่ละชนิดมีคุณสมบัติในการใช้งานต่างกัน เช่น ไม้เหียง ไม้เปาเหมาะสำหรับการทำเสา ไม้จุมปีเหมาะกับการใช้งานในร่ม ใช้ทำซ้อ และปูพื้น อย่างไรก็ตามในกลุ่มนี้ยังมีไม้สักจำนวนมากและมีคุณสมบัติแข็งแรงมาก ชาวบ้านที่มีฐานะดีจึงใช้ไม้สักสร้างบ้านเรือน

โดยทั่วไปชาวบ้านที่ตัดไม้ได้คิดถึงการเกิดทดแทนของไม้ด้วย ดังนั้นจึงนิยมตัดไม้ในช่วงฤดูแล้ง เพราะนอกจากว่างจากงานไร่ราก็เกี่ยวข้องกับแดดหน่อของไม้ด้วย การตัดไม้หน้าแล้งจะทำให้ไม่มีโอกาสแตกหน่อร้อยละ 90 ถ้าตัดไม้ฤดูฝนส่วนใหญ่จะเน่าตายไม่สามารถแตกหน่อได้ การตัดจึงให้เหลือระดับเข่า และตัดให้เป็นรอยตัดสม่ำเสมอไม่เป็นหลุมร่อง เหลือตาไม้ไว้ให้แตกหน่อต่อไปได้ (ดู คนอยู่ป่า เล่ม 3 จัดพิมพ์โดยเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ 2545 หน้า 61-71)

1.3 เครื่องนุ่งห่ม

ในยุคชาวบ้านทอผ้าใช้เอง ชาวบ้านมีความรู้เกี่ยวกับสิริธรรมชาติที่ได้จากไม้ในป่านำมาย้อมผ้าทอ เช่น (1)สีไม้ที่ใช้ส่วนเปลือก เช่น เปลือกเพกา (มะลิ ไม้) ได้สีครีม เขียวอ่อน เปลือกประจู่ เปลือกแฟน เปลือกกวัด ได้สีแดง ชมพู เทา น้ำตาล ดับหมู เปลือกมะม่วงน้อย ได้สีเหลือง เปลือกโปยได้สีเหลือง เปลือกหน่าได้สีเทา เปลือกมะม่วงเลือดได้สีม่วง เปลือกก้ามได้สีดำ คริม(2)สีไม้ที่ใช้ส่วนใบ เช่น ใบเหวได้สีเขียว เหลือง ดำเขียว เทา ใบสัก (อ่อน) ได้สีม่วง สีแดง ใบช่อมบ้าน(แก่) ได้สีฟ้าคราม ใบช่อมป่า ได้สีเขียวอ่อน ยอดใบชะนีได้สีเหลือง(3) สีไม้ที่ใช้ส่วนผล เช่น มะพร้าว ได้โทนสีกรมท่า ตะโกได้สีเหลือง ม่วง เทา มะเกลือได้สีเทา ดำ(4)สีไม้ที่ใช้ส่วนเมล็ด เช่น

ค่าแสดงได้สี่เหลือง ส้มอมชมพู(5)สีไม้ที่ใช้ส่วนราก เช่นขมิ้นป่า ได้โทนสีน้ำตาล(6)สีไม้ที่ใช้ส่วนหัว เช่น ขมิ้น ได้สีโทนเหลืองและแดง

กระบวนการผลิตบางแห่งก็มีพิธีกรรมความเชื่อเข้าเกี่ยวข้องด้วย เช่นในกระบวนการข้อมสี ห้ามคนตั้งท้องคนอื่นข้อมสีผ้า เชื่อว่าจะทำให้สีไม่เนียนสวย บางชุมชนห้ามข้อมสีผ้าในวันพระขึ้น 15 ค่ำ เป็นต้น (ดู คนอยู่ป่า เล่ม 3 จัดพิมพ์โดยเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ 2545 หน้า 86-96)

1.4 ยารักษาโรค

คนใช้ชีวิตในป่าต้องเผชิญภัยต่างๆมากมาย เช่นในป่าเต็มไปด้วย(1)ยุง โดยเฉพาะยุงก้นปล่องพาหะนำเชื้อไข้มาลาเรีย ในป่าแถบลำปางผู้ร่วมสมัยในการทำป่าไม้ช่วง พ.ศ.2473 พบยุงพันชู้ยักยตัวใหญ่กว่ายุงธรรมดาถึง 20-25 เท่า ขอบบินเดี่ยวเกาะอยู่ตามโคนต้นไม้ (2)ทาก มีทั้งทากสีดำ สีน้ำตาล ไม้ สีเขียวอาศัยอยู่บนพื้นดินที่เปียกชื้น (3)เห็บ ซึ่งเป็นสัตว์ดูดเลือดเหมือนทาก แต่มีพิษมากกว่า เมื่อถูกเห็บกัดจะเกิดอาการปวดแสบปวดร้อน และคันมาก (4)ตัวคูนเป็นแมลงมีปีกตระกูลเดียวกับแมลงวัน ตัวโตกว่าวัน กัดแล้วจะทิ้งรอยเหมือนแผลเห็บกัด (5)มด โดยเฉพาะมดง่าม มดดำในป่าลำปางตัวใหญ่ยาวเกือบหนึ่งนิ้ว มีพิษเท่าแมลงป่อง(6)งูพิษ ฯลฯ (ดูทัศนทรง ชมภูมิ่ง นายห้างป่าไม้ กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดวงตา 2519 หน้า 33-37)

คั้งนั้นคนในป่าจึงมีความจำเป็นต้องรู้จักสมุนไพรเพื่อใช้ในการรักษาโรคมัจจุบัน เช่นเมื่อเกิดท้องร่วงต้องใช้ใบหรือผลเคี้ยวป้องกันหรือไอต้องใช้ใบอ่อนหรือผลของมะกอก เกิดแผลต้องใช้ยางของเปลือกน้อยมาทา เป็นไข้ต้องใช้ใบฟ้าทะลายโจร มีอาการบวม ใช้หัวขมิ้นชัน มีอาการแสดงอาหารใช้รากหรือใบรางจืด ต้องการห้ามเลือดใช้ใบสาบเสือ เป็นต้น โดยแต่ละคนอาจรู้จักสมุนไพรแต่ละตัวเพื่อใช้ในการรักษาโรคนั้นๆ อย่างง่าย ๆ ตามความจำเป็น ขณะที่ “หมอเมือง”หรือหมอพื้นบ้านมีความรู้มากกว่าถึงสรรพคุณของสมุนไพรแต่ละชนิดและนำมาผสมเป็นตำรับยา ก็ต้องหาสมุนไพรในป่าเช่นกัน การเก็บสมุนไพรในป่าจึงมีการสร้างสมองค์ความรู้ เช่น สมุนไพรประเภทหัว เช่นหัวข้าวเย็น ต้องเก็บในช่วงเดือนมีนาคม-เมษายนจะได้ยามีคุณภาพดี การเก็บสมุนไพรประเภทราก ต้องใช้รากทางทิศตะวันตก ถ้ารากไม้ใหญ่ต้องเอาเฉพาะรากแขนงหรือรากฝอย สมุนไพรประเภทเปลือกต้องฉีกเปลือกเพียงบางส่วน ไม่ต้องฉีกรอบต้นจะทำให้ต้นไม้ตาย สมุนไพรประเภทผลหรือเมล็ดต้องใช้เมล็ดที่แก่หรือผลสุกหรือเก็บผลที่หล่นจากต้น ทั้งหมดเป็นการรักษาป่าให้ดำรงอยู่ต่อไปด้วย (ดู คนอยู่ป่า เล่ม 3 จัดพิมพ์โดยเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ 2545 หน้า 100-103)

(2)ชีวิตในยุคป่าสัมปทาน

กรณีในภาคเหนือมีเจ้าหลวงหรือเจ้าผู้ครองปกครอง ระยะเวลาเจ้าหลวงเป็นผู้ให้สัมปทาน ผู้ต้องการทำป่าไม้ต้องติดต่อขอสัมปทานจากเจ้าหลวงจ่ายเงินค่าต่อไม้ให้แก่เจ้าหลวง ต่อมาทางราชการตั้งกรมป่าไม้ขึ้นที่เชียงใหม่เมื่อ พ.ศ.2439 โดย มร.เอส.สะเลตเป็นเจ้ากรมป่าไม้คนแรก กรมป่าไม้เป็นผู้อนุมัติการทำป่าไม้ในเขตสัมปทานต่างๆ

ยุคที่ป่าไม้ถูกทำให้เป็นแหล่งเศรษฐกิจขนาดใหญ่คือยุคป่าสัมปทาน มีบันทึกความทรงจำของไมเคิล มาร์ติน ชาวอังกฤษผู้เข้ามาทำป่าไม้ในเขตลำปางในตำแหน่งผู้ช่วยผู้จัดการช่วง พ.ศ.2473-2477 เล่าให้ทัศนทรง ชมภูมิ่งนักเรียนไทยในอังกฤษได้บันทึกไว้ทำให้เห็นภาพการทำป่าไม้ในยุคสัมปทานอย่างดี

(1)พิธีการป่าไม้สักของไทยเริ่มจากเจ้าพนักงานกรมป่าไม้เข้าไปในป่าสัมปทาน ทำการคัดเลือกไม้ว่าต้นไหนสมควรจะอนุญาตให้ผู้รับสัมปทานทำออกโดยตีตราไว้เป็นเครื่องหมาย เสร็จแล้วเจ้าพนักงานอีกชุดหนึ่งพร้อมคนงานทำการ “งาน” ไม้ที่เจ้าพนักงานชุดก่อน ได้ตีตราคัดเลือกไว้ให้

การ “กาน” ไม้หมายถึงการฆ่าไม้ให้ตายทั้งๆที่ยังยืนต้นอยู่ วิธีการคือใช้ขวานฟันกระพี้ ตรงใกล้โคนต้น ให้กระพี้ขาดออกจากกันจนรอบ ไม้ที่ถูก “กาน” จะอับเฉาและตายในเวลาไม่กี่วัน และปล่อยให้ยืนต้นตายเช่นนี้ ประมาณ 2 ปีจนแห้งสนิท คนของบริษัทป่าไม้จึงเข้าไปทำการโค่นล้ม

หลังจากโค่นแล้วต้องให้คนงานตัดทอนให้ได้ขนาดตามความต้องการของตลาด มีการตีตราที่ลำต้นหรือหน้าเชิง หรือตามหน้าตัด ตราที่ใช้ก็มีหลายอย่างเช่นตราประจำปี ตราเลขเรียง ตราแสดงกรรมสิทธิ์ของบริษัทป่าไม้ ตราแสดงคุณภาพ ไม้ว่าเป็น ไม้ชั้นหนึ่ง ชั้นสอง ชั้นสาม หรือเป็น ไม้แป๊ะ คือไม้ค้ำตั้ง

เสร็จแล้วมีการตีตราประจำตัวของเจ้าหน้าที่ของบริษัทป่าไม้ ใช้เป็นเลขรหัสแสดงให้รู้ว่าผู้ใดเป็นคนรับผิดชอบในการตัดทอน การวัดขนาดและการค้ำคุณภาพ

(2) การชักลากและการขนส่ง ใช้ช้างเป็นกำลังสำคัญ โดยให้ช้างชักลากไม้ซุงจากที่สูงหรือหุบห้วยมารวมหมอนที่ริมตลิ่ง เมื่อน้ำป่าหลากจึงให้ช้างค้ำซุงลงแม่น้ำ ปล่อยให้ไม้ซุงล่องตามลำแม่น้ำจนพ้นเกาะแก่ง จึงรวบรวมซุงผูกเป็นแพใช้เรือกลไฟลากลงไปจนถึงกรุงเทพฯ ซุงต้นหนึ่งๆ จากลำปางต้องใช้เวลานานในการตัดฟันชักลากและไล่ล่องมาลำน้ำจนถึงกรุงเทพฯ เป็นเวลานานถึง 5 ปี

กระบวนการขนส่งต้องให้ผู้รับเหมาหลายชุด ส่วนใหญ่เป็นอดีตเสมียนพนักงานที่เคยทำงานกับบริษัทป่าไม้มาด้วยความซื่อสัตย์ ขยันหมั่นเพียรมาเป็นเวลานาน เมื่อออกงานทางบริษัทก็ออกเงินซื้อช้างให้เพื่อได้ทำงานรับเหมาชักลากไม้ของบริษัท

(3) การทำงานของช้างลากไม้ บริษัทป่าไม้แบ่งเป็นหน่วยๆ แต่ละหน่วยมีหัวหน้าเรียกว่า “แก่งช้าง” เป็นผู้ควบคุมดูแลรับผิดชอบ แก่งช้างจะได้รับคำสั่งให้นำช้างในความควบคุมไปตั้งปางทำไม้ แยกกันรับผิดชอบเป็นหัวๆ ไม่ปะปนกัน สมัยนั้น(พศ.2473-2477)แก่งช้างได้รับเงินเดือนประมาณ 45 บาท ความรู้ช้างทั่วไปได้เงินเดือนๆละ 14-15 บาท ความรู้ช้างคุมขากได้เงินเดือนๆละ 80-90 บาท ลูกจ้างธรรมดาได้เงินเดือนราวเดือนละ 9 บาท คนงานทุกคนมีสิทธิเบิกข้าวสาร พริกเกลือ และยาสูบตามโควต้าที่บริษัทป่าไม้กำหนดให้

แก่งช้างเป็นผู้จัดให้ความรู้ช้างเป็นผู้นำช้างไปชักลากไม้ซุงสักลงมาจากยอดเขาหรือออกมาจากหุบห้วย นำไปรวมหมอนไว้ที่ชายหาดหรือตลิ่งริมแม่น้ำ รอจนฤดูฝนปีต่อไป ฝนตกน้ำป่าไหลหลากลงมา จึงให้ช้างค้ำไม้ซุงเหล่านั้นลงแม่น้ำ ปล่อยให้ซุงไหลตามลำแม่น้ำ

(4) ช้างที่ใช้ในงานชักลาก มี 3 เพศคือ (1) ช้างพลาย มีงา คนเมืองเรียก “ปู่” เช่นปู่คำขาว (2) ช้างพัง มีขโหนหรือขนาย (Tushes) โผล่ออกมาให้เห็นเล็กน้อย คนเมืองเรียกเม่นันเม่นี่เช่น เรียกพังมั่งว่าเม่นมั่ง

(3) ช้างลือคือ มีอวัยวะเพศชายแต่มีขโหนหรือขนาย (Tushes) คนเมืองเรียก ช้างโล้น

ในการทำงานช้างต้องเลี้ยงกันส่วนหนึ่งถูกงูเห่าจำพวก Hamadryad หรือ King-Cobra กัดทำให้ช้างล้มปีละหลายเชือก บริษัทป่าไม้มีระเบียบว่าเมื่อช้างล้ม ให้เจาะเองหรือขนาย (Tushes) ออกแล้วให้เผาให้สิ้นซาก ห้ามนำมาบริโภคเพื่อถือว่าช้างเป็นสัตว์ที่มีบุญคุณ ผู้ใดละเมิดจะถูกบริษัทไล่ออก

(5) ช้างอยู่ในครรภ์นานประมาณ 18-22 เดือนขึ้นอยู่กับเพศของช้างในครรภ์ ถ้าเป็นช้างพลายต้องใช้เวลา นานกว่าช้างพัง จาก 18 เดือนเป็น 21-22 เดือนเมื่อช้างจนคลอดจะมีช้างพังอาวโตะเชือกหนึ่งหรือสองเชือกมาคอยปรนนิบัติทำหน้าที่คล้ายหมอด้ายและช่วยประคับประคองลูกช้างที่เกิดใหม่ ช้างประเภทนี้เรียกแม่รับ(อ่านว่าแม่ฮับ) ลูกช้างค้ำนมแม่โดยใช้ปากดูด จะหย่านมาราวอายุ 3-4 ขวบ ครั้นครบ 5 ขวบลูกช้างจะถูกส่งเข้าโรงเรียนฝึกให้ฟังคำสั่ง เมื่อทำตามคำสั่งก็ได้รับรางวัลเป็นกล้วย อ้อย เกลือ ข้าวเปลือก และมะขามเปียกอันเป็นอาหารโปรดของช้าง ใช้เวลาฝึกประมาณ 1 เดือนถึงเดือนครึ่ง จึงส่งตัวให้พนักงานชุดหนึ่งฝึกฝนให้รู้จักทำงาน เช่น ต่างของ ลากไม้ หรือค้ำไม้ คำสั่งที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นภาษาพม่า เช่นสั่งให้หยุดใช้คำว่า “หาว” ให้ถอยหลัง ใช้คำว่า “โสก” ให้นอนลงใช้คำว่า “แม่บ” เป็นต้น (ดู ทัศน์ทรง ชมภูมิ่ง นายห้างป่าไม้ กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดวงตา 2519 หน้า 27-50)

ยุคป่าสัมปทานได้ทำความมั่งคั่งแก่บริษัททำป่าไม้ซึ่งเป็นบริษัทต่างชาติเช่นบริษัทบริติชบอร์เนียวจำกัด (British Borneo) เข้ามาทำตั้งแต่ พ.ศ.2432 บริษัทบอมเบย์เบอร์มา (Bombay Burma) เข้ามาในปี พ.ศ.2435 บริษัทสยามฟอเรสต์ (Siam Forest) บริษัทของคนจีนในไทยเช่นบริษัทกิมเซ่งหลี ซึ่งจากเอกสารกรมป่าไม้ปี พ.ศ.2470 บริษัทต่างๆ เข้ามาดำเนินการทำป่าไม้สักในภาคเหนือดังนี้

ป่าของบริษัทอังกฤษ มี 17 ป่า มีจำนวนไม้ 891,682 ต้น

ป่าของบริษัทฝรั่งเศส มี 6 ป่า มีจำนวนไม้ 216,614 ต้น

ป่าของบริษัทเดนมาร์ค มี 1 ป่า มีจำนวนไม้ 110,312 ต้น

ป่าของคนในบังคับสยาม มี 8 ป่า มีจำนวนไม้ 94,788 ต้น (ดู รมย์ โฉม สุนทรสวัสดิ์ การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ทางภาคเหนือของไทย ตั้งแต่ พ.ศ.2439 ถึง พ.ศ.2475 วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2521 หน้า 188)

รัฐบาลไทยเพิ่งอนุมัติให้กรมป่าไม้เข้ามาทำป่าไม้เองครั้งแรกใน พ.ศ.2455 ที่ป่าแม่แฮค เมืองแพร่ และพ.ศ.2456 ที่ป่าแม่แจ่ม เชียงใหม่ เพื่อเป็นการเพิ่มพูนรายได้ให้แก่แผ่นดินมากกว่าให้เอกชนหรือบริษัทจัดทำ

ตั้งแต่ พ.ศ.2464 เป็นต้นมาได้ย้ายกรมป่าไม้จากกระทรวงมหาดไทยเข้าสังกัดกระทรวงเกษตรธิการและตั้งแต่ พ.ศ.2475 กรมป่าไม้ได้ขยายกิจการครอบคลุมทั่วประเทศโดยแบ่งการบริหารเป็น 3 ตอนคือ(ก)ตอนเหนือ แบ่งเป็น 9 ภาคคือ(1)ภาคกาโค เป็นค่านและที่ทำกรตวัแทนรัฐบาลเพื่อดูแลผลประโยชน์จากไม้ต้องลงไปทางแม่น้ำสาละวิน ประเทศพม่า (2)ภาคขวม แม่ฮ่องสอน (3)ภาคเชียงราย (4)ภาคเชียงใหม่ (5)ภาคลำปาง (6)ภาคแพร่ (7)ภาคตาก (8)ภาคพิษณุโลก (9)ภาคนครสวรรค์ (ข)ตอนที่ 2 ตอนตะวันออก และ(ค)ตอนที่สาม ตอนใต้ (ดู รมย์ โฉม สุนทรสวัสดิ์ การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ทางภาคเหนือของไทย ตั้งแต่ พ.ศ.2439 ถึง พ.ศ.2475 วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2521 หน้า 39-40, 52)

(3).ยุครัฐจัดการป่าโดยใช้นโยบายอนุรักษ์ป่า

พ.ศ.2484 ช่วงเริ่มต้นสงครามโลกครั้งที่สอง รัฐบาลจอมพล ป พิบูลสงครามมีพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ.2484 ออกมา นิยามป่าคือที่ดินที่ไม่มีบุคคลใดครอบครองโดยชอบด้วยกฎหมาย กำหนดให้ป่าเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ ดังนั้นใน พ.ศ.2507 รัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจรมีพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 ออกมาให้อำนาจกรมป่าไม้ประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ

กรณีลำปางในกลุ่มน้ำแม่วังกรมป่าไม้ได้ประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ 30 แห่งดังนี้

(1)ป่าแม่มาย อ.แจ้ห่ม (2)ป่าตั้ง อ.แม่พริก (3)ป่าแม่จาง อ.เมืองและอ.แม่ทะ (4)ป่าแม่สะเลียม อ.เกาะคา อ.สบปราบ (5)ป่าแม่เลิม ป่าแม่ปะ อ.เถิน (6)ป่าแม่ทรายคำ อ.เมือง อ.แจ้ห่ม (7)ป่าแม่เมาะ อ.เมือง อ.แม่ทะ(8)ป่าคอยขุนตาล อ.เมือง อ.ห้างฉัตร (9)ป่าแม่พริก อ.แม่พริก (10)ป่าแม่จาง(คอยขุน) อ.แม่เมาะ (11)ป่าแม่แจ้ฟ้า อ.แจ้ห่ม (12)ป่าแม่สุก ป่าแม่สอย อ.แจ้ห่ม อ.เมืองปาน (13)ป่าแม่จางได้ฝั่งซ้าย อ.เกาะคา อ.แม่ทะ (14)ป่าแม่ไฮ อ.เกาะคา อ.แม่ทะ (15)ป่าแม่ขาง ป่าแม่อาจ อ.เมือง (16)ป่าแม่เรียง อ.เกาะคา อ.เสริมงาม (17)ป่าแม่จางฝั่งซ้าย อ.แม่ทะ (18)ป่าแม่ดำ ป่าแม่มาย อ.เมือง อ.แจ้ห่ม (19)ป่าแม่เสริม อ.เกาะคา อ.แจ้ห่ม (20)ป่าแม่วะ อ.เถิน อ.พริก (21)ป่าขุนวังแปลงที่ 1 อ.วังเหนือ อ.แจ้ห่ม (22)ป่าแม่ต๋อยฝั่งขวา อ.เมือง อ.เมืองปาน (23)ป่าแม่ยาว อ.ห้างฉัตร อ.เกาะคา (24)ป่าแม่ปราบ อ.สบปราบ อ.เถิน (25)ป่าแม่อาจ อ.เถิน (26)ป่าขุนวังแปลงที่ 2 อ.วังเหนือ (27)ป่าแม่ทาน อ.สบปราบ อ.เกาะคา อ.แม่ทะ (28)ป่าแม่มอก อ.เถิน (29)ป่าขุนวังแปลงที่ 3 อ.วังเหนือ (30)ป่าแม่ต๋อยฝั่งซ้าย อ.เมือง อ.แจ้ห่ม อ.เมืองปาน

ส่วนลุ่มน้ำแม่เงา ในพื้นที่อำเภองาวกรมป่าไม้ประกาศเขตป่าสงวน 3 แห่งคือ(1)ป่าแม่เงาฝั่งซ้าย อ.งาว (2)ป่าแม่เงาฝั่งซ้าย อ.งาว อ.แม่เมาะ (3)ป่าแม่โป่ง อ.งาว

ต่อมา กรมป่าไม้ได้อาศัยอำนาจตามพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ.2504 ที่ออกใช้ในรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ประกาศให้มีป่าไม้ในลำปางเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ 7 แห่ง ดังนี้

(1)อุทยานแห่งชาติดอยขุนตาล เนื้อที่ 120,350 ไร่ เป็นป่าสงวนแห่งชาติมีประกาศขึ้นทับเป็นอุทยานแห่งชาติเต็มพื้นที่ทั้งป่า โดยบางส่วนอยู่ในเขตลำพูน

(2)อุทยานแห่งชาติเวียงโกศัย เนื้อที่ 167,972 ไร่ ขึ้นทับอยู่ในป่าสงวนแห่งชาติ 4 แห่งคือ(2.1)ป่าสงวนแห่งชาติแม่จางใต้ฝั่งซ้าย (2.2)ป่าสงวนแห่งชาติแม่ทาน (2.3)ป่าสงวนแห่งชาติแม่เลิม-แม่ปะ (2.4)ป่าสงวนแห่งชาติแม่จางฝั่งซ้าย

(3)อุทยานแห่งชาติแจ้ซ้อน เนื้อที่ 331,219 ไร่ ประกาศขึ้นทับในเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่ต๋อยฝั่งขวา และป่าแม่สุกแม่สอย

(4)อุทยานแห่งชาติแม่ยม เนื้อที่ 7,575 ไร่ ประกาศขึ้นทับในเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่จางฝั่งซ้าย และ บางส่วนอยู่ในจังหวัดแพร่

(5)อุทยานแห่งชาติดอยหลวง เนื้อที่ 187,278 ไร่ ประกาศขึ้นทับในเขตป่าสงวนแห่งชาติขุนวังแปลงที่ 1-2-3 ป่าแม่โป่ง ป่าแม่จางฝั่งซ้าย และ บางส่วนอยู่ในจังหวัดพะเยา เชียงราย

(6)อุทยานแห่งชาติแม่วะ เนื้อที่ 368,125 ไร่ เขตอำเภอเถิน แม่พริก เสริมงาม และบ้านตาก จ.ตาก

(7)อุทยานแห่งชาติถ้ำผาไท เนื้อที่ 802,500 ไร่ เขตอำเภอกวาง แม่เมาะ และอำเภอเมืองลำปาง

(วิทยาลัยโยนก แผนกศึกษางานพัฒนาวัฒนธรรม จังหวัดลำปาง ลำปาง:ลำปางบรรณกิจ 2544 หน้า36-38)

การจัดการป่าไม้โดยภาคราชการดังกล่าวได้สร้างความเดือนร้อนแก่ประชากรในเขตที่ถูกกำหนดเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ และอุทยานแห่งชาติทุกแห่ง นำสู่การเกิดโครงการ สทก.(การให้สิทธิทำกินแก่ราษฎรในเขตป่าสงวนแห่งชาติ)นับตั้งแต่ พ.ศ.2526 เป็นต้นมา

กรณีลำปางได้มีการจัดสรรที่ดินในเขตป่าเสื่อมโทรมตามโครงการ สทก.(การให้สิทธิทำกินแก่ราษฎรในเขตป่าสงวนแห่งชาติ)นับตั้งแต่ พ.ศ.2526-2533 ไปแล้ว 22 ป่า ประชากร 25,745 ราย 39,503 แปลงรวมเนื้อที่ 129,525-0-15ไร่

อย่างไรก็ดี จากรายงานของกรมป่าไม้ ป่าไม้ในลำปางถูกทำลายปีละประมาณ 138,437.5 ไร่ นับเป็นสถิติสูงสุดในภาคเหนือ ซึ่งจากการสำรวจในพื้นที่ที่พบภาพการขยายพื้นที่เพาะปลูกเข้าสู่เขตป่ามากขึ้น ขณะเดียวกันหลายชุมชนก็ยังรักษาป่าชุมชนไว้เป็นอย่างดี

ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าของคนในลุ่มน้ำแม่วังจึงผ่านกาลเวลายาวนานเหมือนเช่นการผูกพันกับแม่น้ำ แม้ช่วงศตวรรษที่ผ่านมาคนอยู่ในป่าถูกภาคเอกชน ภาครัฐเข้ายึดครองพื้นที่โดยอาศัยกฎหมายเป็นเครื่องมือ แต่ป่าก็ยังเป็นฐานของปัจจัยสี่ของการดำรงอยู่ คนอยู่ป่าในลุ่มน้ำแม่วังจึงต้องหาพื้นที่ป่าอยู่ต่อไป โดยมีพิธีกรรมและความเชื่อที่เคารพต่อป่าสืบทอดมา

4. ชีต:ภพพิทักษ์ทรัพยากรน้ำ-ป่าในล้านนา

คำว่า “ชีต”น่าจะมาจากคำว่า “กฤษณ์”หรือ “กฤตย์” ดังพบว่ามีกรเรียกพระนารายณ์ว่า“พระชีตมือสี่” แต่จากระบบการเขียนและอ่านอักษรธรรมล้านนา เขียน“กร”อ่านว่า “ข” เขียน “ฤ”อ่านว่าออกเสียงเป็น“สระอี”หรือสระอือ เขียน “กฤตย์”จึงออกเสียงเป็น “ชีต”

ชีตในระบบความเชื่อของคนในล้านนามีความหมายว่า “ต้องห้าม”คือห้ามประพฤติปฏิบัติ หากผู้ใดกระทำในสิ่งที่ต้องห้ามแล้วผู้กระทำนั้นจะ “ตกชีต”หรือเกิดความเป็นอัปมงคล อันเป็นสิ่งที่ไม่ดีไม่งามมีแต่ความเสื่อม เป็นเสนียดจัญไร ความพินาศฉิบหาย เกิดความทุกข์ความกังวล ทำให้ร้อนทั้งกายและใจ คอยเผาผลาญจิตใจให้สุกร้อน

มีคำประกอบ “ขีด”หลายคำเช่น(1) ขีดเชิง “เชิง”คือขึงหรือกางกัน ขีดเชิงจึงหมายถึงสิ่งที่คอยกางกันไม่ให้ไปสู่จุดมุ่งหมายได้ ทำให้หยุดความเจริญความงอกงาม(2) ขีดซา “ซา”คือไม่ราบรื่น ขีดซาจึงหมายถึง ทำให้เกิดความขัดข้องอุปสรรค (3)ขีดขวาง “ขวาง”คือทรงขัง ขีดขวางจึงหมายถึงขีดจะขังไม่ให้ผู้กระทำผิดหนีออกไปสู่ความดี หรือหนีไปสู่ความเจริญได้ (ดู สารานุกรมวัฒนธรรมไทย (ภาคเหนือ) เชียงใหม่:มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย 2542 เล่ม 2 หน้า 716-718)

ขีด มี 3 ระดับ 3 สถาน และ 2 จำพวก

ขีด 3 ระดับ

(1)การขีดป่า เช่นเมื่อเดินทางไปในป่า เมื่อจะนั่งข้าวหุงแกงไปหาเอาไม้มาทำฝืนต้องตัดเอามาเป็นท่อนสั้นๆ ถ้าไปลากมาทั้งกิ่งทั้งต้นเป็นการขีดป่า หรือทานอาหารแล้วเอาถ้วยชามไปล้างในลำห้วยถือเป็นการขีดป่าทำให้เกิดอาเพศ

(2)การขีดบ้าน คือการลวงละเมินกฏของหมู่บ้าน เช่น ตันตันไม้ประจำบ้านหรือไม้ตรีบ้าน ไม้นามบ้าน เป็นการขีดบ้าน

(3)การขีดเมืองคือการประพาศิคริตบ้านคลองเมือง

ขีด 3 สถาน

(1)ขีดตกตัวคือขีดตกต้องบุคคลผู้กระทำ

(2)ขีดตกบ้านคือขีดตกต้องบุคคลทั้งหมู่บ้าน

(3)ขีดตกเมืองคือขีดตกต้องคนในเมืองทั้งหมด

ขีด 2 จำพวก

(1)ขีดหลวงคือสิ่งที่บุคคลกระทำขึ้นแล้วสร้างความเดือดร้อนให้สังคมอย่างมาก

(2)ขีดน้อย คือสิ่งที่บุคคลทำขึ้นแล้วสร้างความเดือดร้อนแก่ตนเองและครอบครัว

ขีดหลวง

ตำราพิธีสงฆ์และอุบายทิวแบบพื้นเมืองที่รวบรวมเมื่อ พศ.2519 โดยสงวน โชติสุขรัตน์(พศ.2473-2518) ระบุว่าพระมหาอุบาลีเถระเจ้ากล่าวกับพระยาพิชญ์ให้บอกคนทั้งหลายว่าสิ่งที่ถือว่าเป็นขีดหลวงนั้นมีดังนี้

(1)ถมสมุทร หมายถึงการถมบ่อน้ำ สระน้ำ หนอง บวก ร่องน้ำ คูเมืองเพื่อปลูกบ้าน ทำสวนทำนา (ทำถนน)

(2)ขุดกระแสน หมายถึงการย้ายทางเดินของน้ำ

(3)แหมรุทวารหรือแหมสูตวาร หมายถึงการปิดหรือย้ายประตูบ้านเรือนหรือประตูเมือง รวมไปถึงการสร้างประตูใหม่แต่ไม่ตีเท้าของเดิมหรือปิดไม่ให้คนสัญจร

(4)รานศรี (อ่านว่า “ซานละหลี่”)คือตัดกิ่งต้นโพธิ์ (ต้นศรี)และไม้ที่เป็นศรีเมืองหรือต้น ไม้ใหญ่ที่มีรุกขเทวดาสงอยู่

(5)ม้างต็อก คือการรื้อทำลายทั้ง ค้อน คิมตีเหล็กหรือเครื่องมือประกอบอาชีพ หรือเปลี่ยนรืดบ้านคลองเมือง

(6)ปกกระโดง หมายถึงการตัดฟันกิ่ง ไม้หรืองาม ไม้เพื่อเอาธงตะขาบไปแขวง

(7)เก่าถมิใหม่ คือขยายรั้วบ้าน รั้วคุ่ม กำแพงเมืองใหม่และปิดทางเก่า

(8)รานพนม เช่นการรื้อคอก รื้อคันทนา เพื่อปลูกเรือน ปลูกเรือนคร่อมคอก ไม้

(9)โจทก์ครู เช่นเรียนวิชาไปจากครูแล้วกลับพูดว่าไม่ได้เรียนจากครูผู้นั้น

๔๗๓ ทั้งหมดเป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ คนกับคนที่โบราณจารย์เห็นว่าไม่ควรกระทำ ซึ่งมีจำนวนมาก (คู มณี พยอมยงค์ ชิดชวง 2524 สารานุกรมวัฒนธรรมไทย(ภาคเหนือ)2542 เล่ม 2 หน้า 716-731 คมเนตร เศรษฐพัฒนานิช (บรรณาธิการ) ชิด:ข้อห้ามในล้านนา เชียงใหม่:สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2539)

(ค) ทรัพยากรแร่ธาตุ

ลุ่มน้ำแม่วัง มีทรัพยากรแร่ธาตุจำนวนมากหลายชนิด โดยมีแหล่งแร่และแหล่งผลิตที่สำคัญดังนี้

(1)แร่ดีบุกปนพลูแฟรมปนซีไลต์ มีแหล่งผลิตอยู่ที่ ตำบลเสริมขวา อำเภอเสริมงาม ประโยชน์ของแร่นี้คือใช้ทำอุปกรณ์เครื่องกลต่างๆ ทำให้หล่อคไฟฟ้า

(2)แร่พลูแฟรม มีแหล่งผลิตอยู่ที่ตำบลเสริมขวา อำเภอเสริมงาม ประโยชน์ของแร่นี้คือทำอุปกรณ์เครื่องกลต่างๆ

(3)แร่ซีไลต์ มีแหล่งผลิตอยู่ที่ตำบลเสริมขวา อำเภอเสริมงาม และตำบลทุ่งฮั่ว อำเภอวังเหนือ ประโยชน์ของแร่นี้คือใช้เป็นโลหะผสมในการทำตะกั่วแบตเตอรี่ ทำตัวพิมพ์หนังสือ สีทาบ้าน บรรจุในกระสุนกระแทบแตก

(4)แร่พลวง มีแหล่งผลิตอยู่ที่ตำบลปงคอน อำเภอแจ้ห่ม ตำบลวังใต้ ตำบลทุ่งฮั่วอำเภอวังเหนือ ตำบลบ้านแลง อำเภอเมือง ตำบลเสริมขวา ตำบลเสริมซ้าย อำเภอเสริมงาม ประโยชน์ของแร่ชนิดนี้คือใช้เป็นโลหะผสมในการทำตะกั่วแบตเตอรี่ ทำตัวพิมพ์หนังสือ สีทาบ้าน บรรจุในกระสุนกระแทบแตก

(5)แร่แคลไซต์ มีแหล่งผลิตอยู่ที่ตำบลแม่ถอด อำเภอเถิน

(6)แร่ดินเบา มีแหล่งผลิตอยู่ที่ตำบลบ้านกิ้ว ตำบลน้ำโจ้ อำเภอแม่ทะ ตำบลพิชัย ตำบลบ้านเสด็จ อำเภอเมือง ประโยชน์ของแร่ชนิดนี้คือใช้ทำผงกรองฉนวนไฟฟ้า นำไปใช้เลี้ยงสัตว์น้ำ

(7)แร่แกรนิต มีแหล่งผลิตอยู่ที่ตำบลแม่พริก อำเภอแม่พริก ประโยชน์ของแร่ชนิดนี้คือใช้เป็นส่วนประกอบในการผลิตถ่านไฟฉาย

(8)แร่มังกานีส มีแหล่งผลิตอยู่ที่ตำบลบ้านฮ่อน อำเภอจาง ประโยชน์ของแร่ชนิดนี้คือใช้เป็นส่วนประกอบในการผลิตถ่านไฟฉาย

(9)แร่หินอ่อน มีแหล่งผลิตอยู่ที่ตำบลแม่ถอด อำเภอเถิน ตำบลแม่พริก อำเภอแม่พริก ประโยชน์ของแร่ชนิดนี้คือใช้ทำเครื่องประดับ

(10)แร่ฟอสเฟต มีแหล่งผลิตอยู่ที่ตำบลนาแก้ว อำเภอเกาะคา ประโยชน์ของแร่ชนิดนี้คือใช้ผลิตปุ๋ยและอาหารสัตว์

ดินขาว และลิกไนต์

ทรัพยากรแร่ธาตุที่สำคัญต่อเศรษฐกิจและวัฒนธรรมในกลุ่มน้ำแม่วังมากที่สุด คือ ดินขาว และลิกไนต์ ซึ่งขอกสำรวจโดยละเอียดดังนี้

(1)ดินขาว มีแหล่งผลิตอยู่ที่ ตำบลแม่ทะ ตำบลบ้านบอม ตำบลหัวเสือ ตำบลคอนไฟ อำเภอแม่ทะ ตำบลแม่หมอก อำเภอเถิน ตำบลบ้านสา อำเภอแจ้ห่ม ตำบลทุ่งฝาย ตำบลบ้านเอื้อม ตำบลบ้านแลง อำเภอเมือง ตำบลบ้านหวด อำเภอจาง ตำบลเวียงตาล อำเภอห้างฉัตร ตำบลทุ่งฮั่ว อำเภอวังเหนือ ประโยชน์ของแร่ชนิดนี้คือใช้งานเกี่ยวกับอุตสาหกรรมเซรามิกส์ กระเบื้อง และเครื่องสุขภัณฑ์

ล้าปางเป็นแหล่งแร่ดินขาวที่ดีที่สุดของประเทศไทย ลักษณะพิเศษของดินขาวเมื่อนำมาเผาไฟแล้วจะมีความแข็งแรงทนทานมาก ในล้าปางจึงมีการนำดินขาวซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นมาทำเป็นเซรามิก

เครื่องปั้นดินเผาและของที่ระลึกเป็นสินค้าที่ทำรายได้และเป็นที่ยอมรับมาก ในปี พ.ศ.2536ลำปางมีโรงงานผลิตเซรามิกส์ กระเบื้อง สุขภัณฑ์ ประมาณ 156 แห่ง มีการลงทุนประมาณ 583.16 ล้านบาทและมีคนงานได้ทำงาน 5,142 คน เป็นอุตสาหกรรมที่มีการจ้างงานมากที่สุดของลำปาง

โดยมีนำ แร่ดินขาวจากแหล่งผลิตในเขตตำบลแม่ทะ อำเภอแม่ทะ ตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ ตำบลคอนไฟอำเภอแม่ทะ ตำบลแม่มอก อำเภอเถิน ตำบลบ้านสา อำเภอแจ้ห่ม ตำบลทุ่งฝ้าย อำเภอเมือง ตำบลบ้านเอื้อม อำเภอเมือง ตำบลบ้านแลง อำเภอเมือง ตำบลบ้านหวด อำเภอองาว ตำบลเวียงตาล อำเภอห้างฉัตร ตำบลทุ่งฮั่ว อำเภอวังเหนือ

มีการนำ แร่บอลเคลย์ (ใช้งานอุตสาหกรรมเซรามิก กระเบื้อง เครื่องสุขภัณฑ์) จากแหล่งผลิตในเขตตำบลบ้านบอม อำเภอแม่ทะ ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ ตำบลคอนไฟอำเภอแม่ทะ ตำบลแม่ทะ อำเภอแม่ทะ ตำบลทุ่งฝ้าย อำเภอแจ้ห่ม ตำบลบ่อแฮ้ว อำเภอเมือง ตำบลบ้านเอื้อม อำเภอเมือง ตำบลบ้านเป่า อำเภอเมือง ตำบลแม่มาะ อำเภอแม่มาะ ตำบลเวียงตาล อำเภอห้างฉัตร ตำบลทุ่งกวาว อำเภอเมืองปาน ทำให้มีคนงานในเหมืองแร่อีกประมาณ 2,000 คน (ดู วิทยาลัยโยนก แผนทิศทางการพัฒนาวัฒนธรรมจังหวัดลำปาง พ.ศ.2545-2549) ลำปาง:ลำปางบรรณกิจ 2544 หน้า 137-145, 166, 170, 174)แรงงานส่วนหนึ่งคือคนชายขอบของรัฐ โดยเฉพาะไทใหญ่เข้ามาทำงานเหมืองแร่จำนวนมาก

นอกจากนั้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2537 เป็นต้นมาจังหวัดลำปางได้ตั้งศูนย์แสดงผลิตภัณฑ์ แสดงสินค้าสำคัญคือเซรามิกส์ โดยได้รับความช่วยเหลือด้านเทคนิคและวิชาการจากรัฐบาลญี่ปุ่น มีหน้าที่ส่งเสริมการผลิตเซรามิกส์ดังนี้ (1)มีการฝึกอบรมและสัมมนาผู้ประกอบการอุตสาหกรรมเครื่องเคลือบดินเผา และผู้สนใจทั่วไปทางด้านเทคนิค เทคโนโลยีการผลิต และการจัดการในด้านต่างๆ (2)มีการฝึกอบรมแก่ผู้ประกอบการอาชีพช่าง ในโรงงานอุตสาหกรรมเครื่องเคลือบดินเผาทั้งในด้านฝึกหัด และเพิ่มพูนทักษะ (3)มีบริการปรึกษาแนะนำแก้ไขปัญหาด้านเทคนิคการผลิตโดยการส่งเจ้าหน้าที่เข้าไปให้คำปรึกษาแนะนำในโรงงาน ตลอดจนนำข้อมูลที่ได้มาปรับปรุง ค้นคว้าหาวิธีการที่เหมาะสมในโรงงานปฏิบัติการ แล้วนำเผยแพร่แก่ผู้ประกอบการและโรงงานอุตสาหกรรมต่อไป (4)มีบริการวิเคราะห์และทดสอบวัตถุดิบที่จะนำไปใช้ในการผลิตและผลิตภัณฑ์สำเร็จรูปทางเซรามิก เพื่อให้ทราบถึงส่วนผสมและคุณสมบัติต่างๆทำให้สามารถปรับและควบคุมการผลิตให้ได้ผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพมีการสูญเสียน้อย และสามารถพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้ได้ระดับมาตรฐานตามความต้องการของตลาด (5)ทำการศึกษาวิจัยในด้านต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมพัฒนาอุตสาหกรรมเครื่องเคลือบดินเผา ทั้งในเชิงเศรษฐศาสตร์และเชิงเทคโนโลยี เพื่อให้ทราบถึงปัญหาซึ่งทำให้การวางแผนส่งเสริมและใช้ความช่วยเหลือสามารถทำได้อย่างถูกต้อง (6)ทำการศึกษา ค้นคว้า ทดลองเกี่ยวกับอุตสาหกรรมเครื่องเคลือบดินเผา ทางด้านการออกแบบ ด้านกระบวนการผลิต ด้านวัตถุดิบ และจัดทำผลิตภัณฑ์ต้นแบบ (7)มีบริการข้อมูลและข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมเครื่องเคลือบดินเผา ทั้งในด้านเทคโนโลยีการผลิต ภาวะเศรษฐกิจการผลิต การลงทุนและการตลาด (8)ประสานงานกับหน่วยงานอื่นๆที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาอุตสาหกรรมเครื่องเคลือบดินเผาในด้านต่างๆเช่นการจัดนิทรรศการ การส่งเสริมการตลาด การรับช่วงการผลิต การร่วมทุนกับผู้ผลิตในสวนกลางและต่างประเทศ โดยศูนย์ฯมีเป้าหมายเชื่อมโยงผู้ประกอบการอุตสาหกรรมเครื่องเคลือบดินเผาในภาคเหนือทั้ง 17 จังหวัดภาคเหนือและมีลำปางเป็นศูนย์กลางอุตสาหกรรมเครื่องเคลือบดินเผา (ดู วิทยาลัยโยนก แผนทิศทางการพัฒนาวัฒนธรรมจังหวัดลำปาง พ.ศ.2545-2549) ลำปาง:ลำปางบรรณกิจ 2544 หน้า 158-159)

(2)แร่ถ่านหิน (ลิกไนต์) เป็นแร่ธาตุที่สำคัญนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ลุ่มน้ำแม่วังมากที่สุด ในอดีตชาวบ้านใช้ในการบ่มใบยาสูบ เผาปูนขาว

กำเนิดถ่านลิกไนต์ อยู่ในตระกูลถ่านหิน (Coal) มีกำเนิดมาจากซากพืชทับถมกันเมื่อประมาณ 25-75 ล้านปี ต่อมาไม้ตะกอนดินทราย ทับถมและมีการเปลี่ยนแปลงของพื้นผิวโลก รวมทั้งได้รับความร้อนจากภายในโลกเป็นเวลานาน ทำให้ซากพืชที่ทับถมกันนี้แปรสภาพเป็นถ่านพีต(Peat)ซึ่งเป็นลำดับเริ่มต้นของกระบวนการเกิดถ่านหิน เมื่อกาลเวลาผ่านไปหลายสิบล้านปี พีตก็แปรสภาพเป็นถ่านหิน

ประเภทของถ่านหิน แบ่งตามคุณสมบัติได้เป็น 4 ประเภท ดังนี้ (1)ลิกไนต์ (Lignite)

(2)ซับบิทูมินัส (Sub bituminous) (3)บิทูมินัส(Bituminous) (4)แอนทราไซต์ (Anthracite)

อายุลิกไนต์ที่ล้าปาง ถ่านลิกไนต์ (Lignite)ในประเทศไทยส่วนใหญ่ที่พบเกิดในยุคเทอร์เชียรี(Tertiary Period)ซึ่งมีอายุช่วง 1.8 ถึง 65 ล้านปี จัดเป็นถ่านหินประเภทคุณภาพต่ำที่สุดในบรรดาถ่านหินด้วยกัน ถ่านหินมีสีน้ำตาลหรือสีน้ำตาล อาจยังมีลักษณะของเนื้อไม้ให้เห็นบ้าง มีความชื้นสูง มีสารคาร์บอนเป็นส่วนประกอบที่สำคัญ เพราะแตก่วนได้ง่าย และลุกไหม้เมื่อทิ้งไว้ในอากาศ นอกจากนี้เมื่อเกิดการเผาไหม้จะมีกลิ่นเหม็น เนื่องจากกำมะถันและสารระเหยที่อยู่ในเนื้อถ่าน

ถ่านลิกไนต์ที่ขุดได้จากเหมืองแม่เมาะส่วนใหญ่ จะมีส่วนผสมของกำมะถัน เถ้าถ่านและความชื้นค่อนข้างสูง มีอายุระหว่าง 2.5-35 ล้านปีมาแล้ว (วิทยาลัยโยก แผนกทิศทางการพัฒนาวัฒนธรรม จังหวัดลำปาง ลำปาง:ลำปางบรรณกิจ 2544 หน้า 22 และ เหมืองแม่เมาะ ลำปาง:การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย หน้า 5-7)

ความรู้เรื่องถ่านหินสมัยต้นรัตนโกสินทร์

หนังสือแสดงกิจจานุกิจ ของเจ้าพระยาทิพากรวงษ์มหาโกษาธิบดี(เจ้า บุนนาค)ที่เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้เขียนถามตอบเรื่องถ่านหินซึ่งขณะนั้นเรียกว่า “ถ่านศิลา” สะท้อนให้เห็นความสนใจของปัญญาชนไทยตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์มีความตามภาษาสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ดังนี้

“ถามว่า ถ่านศิลาที่เกิดขึ้นในใต้แผ่นดิน เขาเอามาใช้จุดไฟได้นั้นเป็นเหตุอย่างไร แก้วว่าในคำภีร์อื่นๆก็ไม่มีว่าด้วยถ่านศิลา มามีแห่งหนึ่งในเรื่อง ชูขลัง เจ้าแผ่นดินจึงให้ขุดคลองตัดภูเขา ได้ไปพบถ่านศิลาเข้าก็ไม่รู้จักว่าอะไร จึงหานักปราชญ์จีนมาถาม นักปราชญ์นั้นแก้วว่า เมื่อเค็มแผ่นดินจะตั้งขึ้น มีไฟเกิดขึ้นในแผ่นดินไหม้ศิลาอยู่ ครั้นไฟนั้นดับ ศิลาที่ดำเป็นถ่านไปอยู่ในใต้แผ่นดิน

คำปราชญ์ยุโรปเขาว่า ถ่านศิลาเกิดหลายอย่าง เกิดด้วยแร่กำมะถันมากินศิลาที่อยู่ใต้ดิน เกิดเป็นแร่กำมะถันขึ้นก่อนแล้ว มีธาตุอีกจำพวกหนึ่ง ซ่อนฝือมากินแร่กำมะถันเข้า แร่กำมะถันก็กลายเป็นถ่านศิลาไป อีกประการหนึ่งเขาว่าแผ่นดินไหวหรือภูเขาต้นไม้ซุดจมลงไปในแผ่นดินแล้ว ธาตุกำมะถันมากินแล้วธาตุนีฝือมากินซ้ำเข้าอีก จึงกลายเป็นถ่านศิลาไป การที่ว่าดังนี้ก็ไม่ได้เห็นด้วยจกขุเป็นการคาดคะเน แลทดลองเท่านั้น” (ดู เจ้าพระยาทิพากรวงษ์มหาโกษาธิบดี(เจ้า บุนนาค)หนังสือแสดงกิจจานุกิจ กรุงเทพฯ:องค์การการค้าของคุรุสภา 2514 หน้า 65-66)

การค้นพบถ่านหินในลำปาง

แต่เดิมชาวบ้านที่อาศัยในบริเวณลุ่มแม่เมาะ เคยพบเห็นถ่านหินลิกไนต์ส่วนที่โผล่ขึ้นมาบนผิวดิน เนื่องจากการกัดเซาะของน้ำในลำห้วย และบางครั้งเกิดไฟป่า แม้ว่าถ่านหินจะสงบไปนานแล้วแต่ก็ยังมีถ่านหินติดไฟอยู่ ผู้ที่เดินทางเข้าไปในลุ่มน้ำแม่เมาะสมัยก่อนจะได้ยินเรื่องราว “ถ่านไม้หิน” ที่ลุกไหม้ในป่า

การจัดการของภาครัฐ

(1) การสำรวจแหล่งถ่านหิน แบ่งเป็น 4 ระยะดังนี้

ระยะที่หนึ่ง

เมื่อ กรมรถไฟหลวงสร้างทางรถไฟสายเหนือขึ้นเชียงใหม่ มาถึงลำปางเมื่อ พ.ศ.2459 พลเอกพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ขณะดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมรถไฟหลวง ทรงมีพระประสงค์จะส่งวนป่าไม้ไว้ จึงโปรดให้สำรวจหาเชื้อเพลิงอย่างอื่นมาใช้แทนหินสำหรับหัวรถจักรไอน้ำของรถไฟ ในการนี้ได้จ้างนายบัวแยร์ (MG.Boyer)ชาวฝรั่งเศส ให้ดำเนินการสำรวจระยะแรก พบถ่านหินลิกไนต์ที่ลำห้วยแม่เมาะ

ระยะที่สอง

ครั้นทางรถไฟสายเหนือถึงเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ.2464 กรมรถไฟหลวงได้จ้างนายวอลเลส ลี(Wallace Lee) นักธรณีวิทยาชาวอเมริกันสำรวจแหล่งแร่เชื้อเพลิงในประเทศไทย ได้สำรวจในภาคเหนือเป็นแห่งแรกระหว่างเดือนธันวาคม 2464 ถึงเดือนพฤษภาคม 2465 หลังจากนั้นจึงลงสำรวจที่ภาคใต้และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นายวอลเลส ลีได้รายงานเมื่อ พ.ศ.2466 ว่าได้พบแหล่งถ่านหินหลายแห่งกระจายทั่วทุกภาคของประเทศไทยและแหล่งสำคัญคือที่แม่เมาะ ลำปาง

ก่อนหน้าจะมีเหมืองถ่านหินที่ลำปาง ชาวอังกฤษ(ที่อาศัยในเกาะหมาก-ปีนัง)ได้มาสำรวจพบถ่านหินลิกไนต์ที่กระบี่ ได้ตั้งบริษัทถ่านหินลิกไนต์ที่บ้านคอน สุราษฎร์ธานีแต่ไม่ประสบความสำเร็จมากนัก จนเมื่อประทานบัตรของบริษัทแห่งนี้จะหมดอายุในเดือนกุมภาพันธ์ 2470 รัชกาลที่ 7 ได้มีพระบรมราชโองการให้ส่งวนแหล่งถ่านหินที่มีอยู่ในประเทศ เพื่อให้ทางราชการเท่านั้นเป็นผู้ดำเนินการ ห้ามมิให้ประทานบัตรการทำเหมืองลิกไนต์แก่เอกชนอีกต่อไป

ระยะที่สาม

พ.ศ.2493 ทางราชการโดยกรมโลหกิจ (ต่อมาเป็นกรมทรัพยากรธรณี)ได้เริ่มโครงการสำรวจถ่านหินลิกไนต์ โดยองค์การบริหารความมั่นคงร่วมกัน (M.S.A)หรือ USOM สนับสนุนด้านวิชาการและการเงิน การสำรวจแหล่งถ่านหินลิกไนต์ที่แม่เมาะ ลำปางและกระบี่ได้เริ่มขึ้นอีกครั้งในช่วง พ.ศ.2493-2496 เนื้อที่สำรวจทั้งสองแห่งรวมประมาณ 400 ไร่ผลปรากฏว่าที่แม่เมาะ ลำปางได้พบแหล่งถ่านหินลิกไนต์มีแนวชั้นติดต่อกันยาวไปตามลำห้วยในแอ่งแม่เมาะ

โครงการช่วงเหลือขององค์การบริหารความมั่นคงร่วมกัน (M.S.A)หรือ USOM สิ้นสุดใน พ.ศ.2496 รัฐบาลได้โอนโครงการจากกรมโลหกิจ (ต่อมาเป็นกรมทรัพยากรธรณี)ไปให้การพลังงานแห่งชาติซึ่งเป็นหน่วยงานใหม่ที่ตั้งเมื่อ พ.ศ.2496 (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นสำนักงานพลังงานแห่งชาติหรือ สพช.) และมอบหมายอธิบดีกรมชลประทานสมัยนั้น ในฐานะกรรมการคนหนึ่งในการพลังงานแห่งชาติดำเนินการต่อไปเพื่อขุดถ่านหินลิกไนต์มาใช้ประโยชน์

ระยะที่สี่

ในวันที่ 25 มกราคม พ.ศ.2497 รัฐบาลได้ตั้งสำนักงานสำรวจภาวะถ่านหินลิกไนต์ เพื่อให้ดำเนินการตรวจสอบว่ามีถ่านหินลิกไนต์มากเท่าใด มีวิธีขุดอย่างไรจึงเสียค่าใช้จ่ายน้อย และนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างไร ผลการสำรวจพบว่าถ่านหินลิกไนต์ที่แม่เมาะมีจำนวนไม่น้อยกว่า 14 ล้านตันและจะพบเพิ่มขึ้นอีก 120 ล้านตัน จึงได้มีการเสนอโครงการต่อรัฐบาลเพื่อขุดถ่านหินลิกไนต์จำหน่ายเป็นเชื้อเพลิงผลิตกระแสไฟฟ้า ใช้เป็นวัสดุมาตรฐานในการทำเคมีภัณฑ์และใช้เป็นถ่านหุงต้ม

(2) ตั้งองค์การพลังงานไฟฟ้าลิกไนต์

ภายในปี 2497 รัฐบาลเห็นชอบได้ตราพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งองค์การพลังงานไฟฟ้าลิกไนต์ เพื่อดำเนินกิจการถ่านหินลิกไนต์ และในปีเดียวกันองค์การพลังงานไฟฟ้าลิกไนต์ได้ดำเนินการก่อสร้างที่ทำการและบ้านพักที่

แม่เมาะ ลำปาง ด้วยงบประมาณจากรัฐ เครื่องจักรเครื่องมือที่ได้รับจากรัฐบาลและสหรัฐอเมริกาและผู้เชี่ยวชาญ องค์การลิกไนต์จากประเทศออสเตรเลีย 3 คน ได้ถูกส่งมาที่แม่เมาะ ดำเนินการเปิดเหมืองแม่เมาะ โดยเปิดหน้าดิน ก่อนแล้วจึงขุดถ่านลิกไนต์

เริ่มผลิตถ่านลิกไนต์จำหน่าย

พศ.2498 องค์การพลังงานไฟฟ้าลิกไนต์ ได้เริ่มผลิตถ่านลิกไนต์จากเหมืองแม่เมาะ ออกจำหน่ายให้แก่ โรงบ่มใบยาสูบในภาคเหนือ โรงงานของการรถไฟแห่งประเทศไทยที่นครราชสีมา โรงปูนซีเมนต์ของบริษัทชลประทานซีเมนต์ ที่ตากลิ นครสวรรค์ โรงไฟฟ้าที่วัดเลียบ กรุงเทพ โรงไฟฟ้าที่สามเสนของการไฟฟ้านครหลวง

(3) สร้างโรงไฟฟ้า แม่เมาะ

เมื่อประสบผลสำเร็จในการดำเนินงานตามแผนการขั้นแรกคือการผลิตลิกไนต์จำหน่ายเป็นเชื้อเพลิง ขึ้น ต่อมาได้ดำเนินการก่อสร้างโรงจักรแม่เมาะขนาดกำลังผลิต 12,500 กิโลวัตต์ ใช้ถ่านลิกไนต์เป็นเชื้อเพลิงแล้ว แล้วเสร็จ มีพิธีเปิดในวันที่ 28 พฤศจิกายน 2503

ในวันเปิดโรงไฟฟ้า รัฐบาลออสเตรเลียได้มอบโรงย่อยและคัดขนาดถ่าน ถังเหล็กเก็บถ่าน รถจักรดีเซล ขนาด 102 แรงม้า 2 เครื่อง และตู้รถไฟสำหรับบรรทุกถ่านลิกไนต์จากเหมืองมายังโรงไฟฟ้า ขนาด 25 ตันจำนวน 8 หลัง และมอบรถตู้บรรทุกข้างสูงให้การรถไฟแห่งประเทศไทย จำนวน 100 หลังเพื่อใช้ในการขนส่งถ่านลิกไนต์

(4) ตั้งการลิกไนต์

ใน พศ.2503 รัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้ตราพระราชบัญญัติจัดตั้งการลิกไนต์ ขึ้นเมื่อ 14 ธันวาคม 2503 โอนกิจการและทรัพย์สินขององค์การพลังงานไฟฟ้าลิกไนต์มาเป็นของการลิกไนต์ กำหนดให้มีหน้าที่ผลิตและจำหน่ายถ่านลิกไนต์ วัตถุประสงค์จากลิกไนต์ และพลังงานไฟฟ้าจากลิกไนต์ มีอำนาจดำเนินการใน เขตลำปาง ลำพูน เชียงใหม่ ตาก จนกว่าการไฟฟ้าขึ้นสีจะขยายกิจการไปถึงจังหวัดนั้นๆ และเขตภาคใต้ตั้งแต่ ชุมพรลงไปทั้งหมด (โรงไฟฟ้าลิกไนต์ กระบี่ เริ่มสร้างตั้งแต่ พศ.2504 ผลิตและจ่ายกระแสไฟฟ้าตั้งแต่ มิย.2507)

(5) ตั้งโรงปุ๋ยเคมี

พศ.2508 มีการติดตั้งเครื่องย่อยและสายพานลำเลียงถ่านหินลิกไนต์ที่เหมืองแม่เมาะ รัฐบาลออสเตรเลีย มอบให้ ต่อมาได้ก่อสร้างโรงปุ๋ยเคมี แม่เมาะซึ่งตั้งอยู่บริเวณใกล้เคียงกับโรงจักรแม่เมาะ และใช้ถ่านหินลิกไนต์ เป็นวัตถุดิบในการผลิต แล้วเสร็จใน พศ.2508 โรงปุ๋ยเคมีแห่งนี้มีความต้องการใช้ถ่านหินประมาณวันละ 300 ล้านตัน ขณะที่โรงจักรแม่เมาะระยะแรกมีความต้องการถ่านลิกไนต์ประมาณวันละ 200 ตัน ทำให้กิจการของ เหมืองลิกไนต์แม่เมาะดำเนินมาอย่างต่อเนื่องและขยายงานมากขึ้นตามลำดับ

(6) ตั้ง การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ)

ใน พศ.2511 รัฐบาลได้ตราพระราชบัญญัติจัดตั้ง การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ) ขึ้นโดยรวมกิจการของการลิกไนต์ การไฟฟ้าขึ้นสี และการไฟฟ้าตะวันออกเฉียงเหนือมาเป็นหน่วยงานเดียวกัน ตั้ง แต่ 1 พฤษภาคม 2512

ตั้งแต่ปลาย พศ.2512 เป็นต้นมาการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ) ได้สำรวจและวางแผนการ พัฒนาถ่านลิกไนต์ที่เหมืองแม่เมาะ เพื่อใช้เป็นเชื้อเพลิงในการผลิตกระแสไฟฟ้า และในวันที่ 17 สิงหาคม 2515 รัฐบาลได้อนุมัติโครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้าลิกไนต์ แม่เมาะจำนวน 2 หน่วย ขนาดหน่วยละ 75,000 กิโลวัตต์ พร้อมกับงานขยายเหมืองแม่เมาะเพื่อเพิ่มกำลังผลิตจากปีละแสนกว่าตันเป็นปีละล้านตัน (เหมืองแม่เมาะ โดยการ ไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย มปป.)

ความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติในด้านการใช้ทรัพยากรแร่ธาตุ แม้เดิมมีพิธีกรรมในการแสดงความเคารพต่อ “ผี” ประจำแร่ธาตุ เหมือนเช่นการเคารพต่อ “ผี” ขุนน้ำ และ “ผี” ในป่าเขาตามแบบแผนวัฒนธรรมเกษตรกรรม แต่ในเวลาต่อมาเทคโนโลยีในการจัดการกับแร่ธาตุมีพลังสูงและต้องใช้ทุนเป็นฐาน อำนาจของวัฒนธรรมอุตสาหกรรมจึงครอบงำได้มากกว่า และเป็นไปตามแบบแผนอุตสาหกรรมเต็มรูปแบบ นายทุนและรัฐโดยให้ความสำคัญกับแหล่งทรัพยากรและคนในท้องถิ่นน้อยมาก การเปิดพื้นที่ใหม่แต่ละครั้งได้ทำลายแหล่งโบราณคดี ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมในกลุ่มน้ำแม่วังไปทุกครั้ง ชุมชนต่างๆ ได้รับความเดือดร้อนจากการต้องโยกย้ายถิ่นฐาน ทุกคนต้องรับมลพิษทางน้ำ ทางอากาศจนเจ็บป่วยทั้งชุมชน เพิ่งปรากฏเป็นข่าวในช่วงทศวรรษ 2530 เป็นต้นมาและมีการยื่นข้อเรียกร้องจากทางการแพทย์ หน่วยงานผู้สร้างปัญหาจึงได้ออกมายอมรับข้อบกพร่อง ปัจจุบันคนในหลายหมู่บ้านในอำเภอแม่เมาะจำนวนไม่น้อยตกอยู่ในสภาพคนไข้ และกำลังดำเนินการฟ้องร้องต่อศาลยุติธรรมเพื่อทวงสิทธิของคนและชุมชน

นอกจากธรรมชาติน้ำ-ป่า-และแร่ธาตุดังกล่าวแล้ว พื้นที่ลุ่มน้ำแม่วังยังมีจุดเด่นจากธรรมชาติที่หาจากที่อื่นในไทยไม่ได้คือ ปล่องภูเขาไฟ

นักธรณีวิทยาพบว่าภูเขาบริเวณอำเภอสบปราบ และทางเข้าเหมืองลิกไนต์แม่เมาะมีปล่องภูเขาไฟ 3 ปล่อง เส้นผ่าศูนย์กลาง 200 เมตร จากการวิเคราะห์ภาพถ่ายทางอากาศนักธรณีวิทยาพบว่าแรงระเบิดของภูเขาไฟทำให้ลาวาได้ไหลปิดทับช่องเขาซึ่งเป็นทางน้ำของแม่น้ำางซึ่งเคยเป็นแม่น้ำสายใหญ่ในอดีตเปลี่ยนเส้นทางมาเป็นแม่น้ำวัง และจากการระเบิดของภูเขาไฟทำให้พื้นที่ลุ่มน้ำแม่วังเป็นเมืองที่ถูกถมด้วยหินแร่ที่ปะทุออกจากปล่องภูเขาไฟ บริเวณที่มีการทับถมของแร่ธาตุที่ประทุมาจากปล่องภูเขาไฟในชั้นหินบะซอลท์ได้ขุดพบเครื่องมือหินกรามช่างเมฆมอธ กระดูกสัตว์ดึกดำบรรพ์ที่อำเภอแม่ทะ

น่าเสียดายปล่องภูเขาไฟดังกล่าวไม่ได้แสดงอาการปะทุขึ้นอีก ความรู้และความเชื่อเกี่ยวกับภูเขาไฟในลุ่มน้ำแม่วังจึงมีน้อยมาก อย่างไรก็ตามเดิมคงมีความเชื่อเรื่อง “ผี” ที่อยู่บนฐานความเคารพธรรมชาติของคนในลุ่มน้ำแม่วังที่มีต่อภูเขาไฟ

ในบทนี้จึงเป็นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมที่อธิบายความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติ ในลุ่มน้ำแม่วังโดยเน้นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ คือทรัพยากรน้ำ ทรัพยากรป่า และทรัพยากรแร่ธาตุ เห็นได้ชัดว่าความสัมพันธ์ของคนกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่คนเคารพต่อธรรมชาติ อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูล ตามแบบแผนวัฒนธรรมเกษตรกรรม เปลี่ยนเป็นการบุกรุกธรรมชาติ ตักดวงทรัพยากรธรรมชาติเพื่อให้เกิดกำไรสูงสุด โดยกลุ่มคนที่มีการจัดตั้งเป็นองค์กรทั้งในภาคเอกชนและภาครัฐ ดำเนินการด้วยวัฒนธรรมอุตสาหกรรม

บทที่ 2

ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในลุ่มน้ำแม่วัง: ร่องรอยมนุษย์ บ้านเมืองและเรื่องเล่า

ตลอดสายน้ำแม่วังจากด้านเหนือในท้องที่อำเภอวังเหนือ ผู้คนได้ไปรวมกับแม่น้ำปิงที่ ปากวัง บ้านแม่ขอน อำเภอตากออก จังหวัดตากระยะทางยาวประมาณ 382 กิโลเมตร มีพื้นที่ราบเป็นแนวยาวจากเหนือลงใต้ตามลำแม่แม่วัง กว้างสุดประมาณ 80 กิโลเมตร ยาวประมาณ 240 กิโลเมตร เป็นที่ตั้งเมืองใหญ่ ขณะที่บนพื้นที่สูงพบร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์และวัฒนธรรมปรากฏหลายแห่ง ในบทนี้จึงนำเสนอร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์จากงานทางโบราณคดี และการตั้งเมืองสำคัญบนที่ราบลุ่มน้ำแม่วัง

(1) ร่องรอยคนและวัฒนธรรมในลุ่มน้ำแม่วังจากหลักฐานทางโบราณคดี

ลุ่มน้ำแม่วังมีแหล่งโบราณคดีจำนวนมาก แต่ละแหล่งพบร่องรอยคนและวัฒนธรรมที่มีอายุยาวนานถึง 500,000 ปี แบ่งตามแหล่งที่พบได้ดังนี้

1. แหล่งโบราณคดีในเขตอำเภอเกาะคา

มีการพบชิ้นส่วนฟอสซิลกระดูกของมนุษย์โฮโมอีเรคตัส (Homo Erectus) ที่มีอายุประมาณ 500,000 ปี ที่ถ้ำตะกร้า เขตบ้านนาแตง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง (วิวัฒน์ พันธุวิธานนท์ “รุ่งอรุณมนุษย์โฮโมอีเรคตัส บนแผ่นดินไทย ในที่สุดก็มาถึง” ใน นิตยสารสารคดี ปีที่ 17 ฉบับที่ 198 สิงหาคม 2544 หน้า 44-46)

2. แหล่งโบราณคดีในเขตอำเภอแม่เมาะ

ที่บริเวณเหมืองแม่เมาะ อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง พบหลักฐานทางโบราณคดีคือเครื่องมือหินกะเทาะในวัฒนธรรมแบบหินเก่าและหินกลาง เจ้าของเครื่องมือเหล่านี้เป็นพวกโพรโตเมลานีเซียน (Protomelanesian) และกลุ่มชนที่มีลักษณะผสมของพวกคอเคซอยด์ (Caucasoid) มองโกลอยด์ (Mongoloid) และนิกรอยด์ (Negroid) ที่ปรากฏในประเทศไทยเช่นพวกละว้า ขมุ ข่า ถิ่น ข่าฮ่อ มราบริ (ผิวดองเหลือง) (กรมศิลปากร เหมืองแม่เมาะ ออบหลวง บ้านยางทองใต้ เอกสารโบราณคดีหมายเลข 12/2531 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา 2531 และนายแพทย์สุคตแสงวิเชียร “ชาวโพลินีเซียน พวกออสเตรเลียและพวกโปรโตมาเลย์มีการสัมพันธ์กันอย่างไร” วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 4 ฉบับที่ 4 กรกฎาคม-กันยายน 2521)

ในพื้นที่อำเภอแม่เมาะพบแหล่งโบราณคดีแล้วดังนี้

(1) แหล่งโบราณคดีถ้ำไม่มีชื่อ

ตั้งอยู่บริเวณด้านทิศตะวันตกของเทือกเขาหินปูนขนาดเล็ก ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาหินปูนคอยผาชี กรมศิลปากรได้ทำการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ 2 ครั้งใน พ.ศ. 2527 และ 2537 พบกระดูกสัตว์ประเภท กวาง เก้ง เม่น กระดองเต่า หมู หนู เสือ สุนัข ก้ามปู ตะพาบ ล้วนเป็นร่องรอยทางวัฒนธรรมของคนยุคเรอ์อนล่าสัตว์เป็นอาหาร

(2) แหล่งโบราณคดีถ้ำเสา

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของถ้ำไม่มีชื่อบนคอยผาชี พบเศษภาชนะดินเผาธรรมดาทั้งประเภทผิวเรียบและตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ พบเศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งจากแหล่งเตาในล้านนาและกระดูกสัตว์ขนาดเล็กจำนวนหนึ่ง

(3) แหล่งโบราณคดีถ้ำผาเกลอบ

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของคอยผาชี พบเศษภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดาทั้งแบบผิวเรียบและตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ ลาดขูดขีด โกลนเครื่องมือหินกะเทาะ ชิ้นส่วนกระดูกสัตว์ หอยเบี้ย และกลีงยาสูบดินเผา

(4) แหล่งโบราณคดีถ้ำข้างเผือก

ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของบ่อเหมืองแม่เมาะ ด้านทิศใต้ของคอกผาตูป เป็นแหล่งเพิงผาขนาด เล็ก พบเครื่องมือหินขัด

(5)แหล่งโบราณคดีถ้ำเต่า

ตั้งอยู่บริเวณเทือกเขาหลวง ซึ่งกั้นพรมแดนระหว่างแพร่กับลำปาง เป็นแหล่งถ้ำขนาดใหญ่ พบเครื่องมือ หินขัดมีบ่า เครื่องมือหินเจาะรู กระดุกสัตว์ และกระดูกมนุษย์

(6)แหล่งโบราณคดีถ้ำหลังสถานีโทรคมนาคม

ตั้งอยู่ในเขตบ้านปางปวย ตำบลนาสัก อำเภอแม่เมาะเป็นแหล่งถ้ำขนาดใหญ่ พบเครื่องมือหินขัด โกลน เครื่องมือหินขัดแบบมีบ่า ฝ่อนหิน และเศษภาชนะดินเผาเนื้อดินทั้งแบบผิวเรียบและลายเชือกทาบ

(7)แหล่งโบราณคดีถ้ำคาบส

ตั้งอยู่ในเขตบ้านปางปวย หมู่ 3 ตำบลนาสัก อำเภอแม่เมาะเป็นแหล่งถ้ำขนาดใหญ่ พบเศษภาชนะดิน เผาเนื้อดินธรรมดา

(8)แหล่งโบราณคดีถ้ำผาของ

ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของคอกผาของ เป็นภูเขาหินปูนขนาดใหญ่ที่กั้นระหว่างแอ่งแม่เมาะกับแอ่ง ประตูกา อยู่ในเขตบ้านกอรวก อำเภอแม่เมาะ พบเศษภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดาจำนวนมาก ทั้งประเภทผิวเรียบ และตกแต่งด้วยลายขูดขีด ลายเชือกทาบ ลายเขียนด้วยสีแดง เครื่องมือหินขัดและ โกลนขวานหินขัดจำนวน 12 ชิ้น ชิ้นส่วนเครื่องมือสะเก็ดหินจำนวนมาก และพบใบหอกเหล็ก หอยเบี้ย และเครื่องถ้วยจีน นับเป็นร่องรอยทาง โบราณคดีที่บ่งถึงความยาวนานของกลุ่มคนที่อยู่ในแหล่งโบราณคดีแห่งนี้

(9)แหล่งโบราณคดีถ้ำไม่มีชื่อ (2)ด้านตะวันตกของบ้านท่าสี่

ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเทือกเขาหินปูนคอกผากัน ด้านตะวันตกของบ้านท่าสี่ พบชิ้นส่วนภาชนะ ดินเผาหลายเชือกทาบ และก้อนหินกรวด

(10)แหล่งโบราณคดีถ้ำไม่มีชื่อ (3)ด้านตะวันตกของบ้านท่าสี่

ตั้งอยู่ห่างจาก (9)ไปทางใต้ พบเศษภาชนะดินเผาหลายเชือกทาบ

(11)แหล่งโบราณคดีคอกผากัน (1)

ตั้งอยู่ด้านตะวันออกเฉียงใต้ของเทือกเขาหินปูนคอกผากันในเขตบ้านท่าสี่ พบภาพเขียนสีแดง รูปมือ สัตว์ ประเภทช้าง และคน ด้วยเทคนิคแบบเงาที่บ ภาพลายเส้น พบเศษภาชนะดินเผาหลายเชือกทาบ

(12)แหล่งโบราณคดีคอกผากัน (2)

ตั้งอยู่ด้านตะวันออกเฉียงใต้ของเทือกเขาหินปูนคอกผากันในเขตบ้านท่าสี่ พบภาพเขียนสีแดง รูปมือ สัตว์ และ คน ด้วยเทคนิคแบบเงาที่บ ภาพลายเส้น พบเศษภาชนะดินเผาหลายเชือกทาบ และพบตัวอักษรธรรมล้านนาเขียน ด้วยสีแดงบนผนังด้วย

(13)แหล่งโบราณคดีถ้ำผาก

ตั้งอยู่ในเทือกเขาหินปูนด้านทิศตะวันตกของบ้านจำปุย พบขวานหินขัดมีบ่า พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผา หลายเชือกทาบ

(14)แหล่งโบราณคดีถ้ำบ้านจำปุย

ตั้งอยู่บริเวณภูเขาหินปูนในกลุ่มเทือกเขาคอกประตูกา บริเวณด้านตะวันออกเฉียงใต้ของบ้านจำปุย พบเศษ ภาชนะดินเผาหลายเชือกทาบ

(15)แหล่งโบราณคดีประตูกา

ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ติดต่อกันระหว่างอำเภอแม่เมาะและอำเภองาว ปัจจุบันอยู่ในเขตกองร้อยฝึกรบพิเศษที่ 3 ค่ายประดุม่า เป็นแหล่งโบราณคดีที่ตั้งอยู่บริเวณหน้าผาหินปูน พบครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2531 โดยร้อยเอกชูเกียรติ มิ โฉม นายทหารสังกัดกองพันฝึกรบพิเศษที่ 3 ค่ายประดุม่า ต่อมาใน พ.ศ.2541 กรมศิลปากรได้รับรายงานและได้ร่วมกับกองพันรบพิเศษที่ 3 ดำเนินการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดีและคัดลอกภาพเขียนสีในบริเวณแหล่งโบราณคดีประดุม่าในช่วง กันยายน-ธันวาคม 2541 พบร่องรอยทางวัฒนธรรมแหล่งใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่ง

ภาพเขียนสีที่แหล่งโบราณคดีประดุม่า จำแนกได้เป็น 7 กลุ่ม ตามลักษณะการเว้าของหน้าผา มีความยาวของภาพเขียนประมาณ 300 เมตร ภาพบางส่วนมีร่องรอยถูกเขียนทับซ้อนไม่น้อยกว่า 2 ครั้ง ทำให้พื้นที่เขียนภาพมีลักษณะเป็นปื้นสีแดงหนา ภาพบางส่วนเลอะเลือนเนื่องจากการถูกร้อนตามกาลเวลา และจากการทำลายโดยธรรมชาติและมนุษย์ สามารถคัดลอกภาพเขียนได้ 1,872 ภาพ ภาพส่วนใหญ่เป็นภาพมือทำด้วยเทคนิควิธีแตกต่างกัน ภาพบุคคลทั้งหญิงชายที่แสดงรายละเอียดของเครื่องนุ่งห่ม ภาพสัตว์คล้ายวัว ม้า ลิง นกยูง นกแซงแซว เต่า เก้ง ผีเสื้อ กระต่าย กระงู ภาพพืชคล้ายหน่อไม้ ดอกไม้ ข้าวโพด ภาพสัญลักษณ์และภาพพิธีกรรม นักโบราณคดีผู้ศึกษาได้แบ่งเป็น 7 กลุ่มดังนี้

กลุ่มที่ 1 ผาเฉียงผา พบภาพมือ ภาพสัตว์คล้ายเต่า นก เก้ง เลียงผา วัว ม้า ภาพภาชนะคล้ายชาม ภาพหน่อไม้ ภาพขนาดเล็กแสดงการเล่นคล้ายโล่ชิงช้าและภาพสัญลักษณ์

กลุ่มที่ 2 ผานกยูง พบภาพสัตว์คล้ายนกยูง ตะกวด กระรอก บ่าง พังพอน ภาพบุคคล ภาพพืชคล้ายดอกไม้วัว ภาพคล้ายภาชนะและภาพมือ

กลุ่มที่ 3 ผาวัว พบภาพวัวและกลุ่มคนแสดงกิริยาล้างประกอบพิธีกรรมอยู่ด้านหน้า ภาพสัตว์ขนาดใหญ่คล้ายวัว กระงู ภาพคน ภาพสัญลักษณ์และภาพมือ

กลุ่มที่ 4 ผาดันระบำ พบภาพเล่าเรื่องของกลุ่มบุคคลทั้งหญิงและชาย โดยบุคคลคล้ายสตรีในภาพคนหนึ่งแสดงการเคลื่อนไหวคล้ายเต้นระบำ และพบภาพคนวิ่งเข้ามาจับวัวที่กำลังต่อสู้กัน ภาพสัตว์คล้ายนกแซงแซว เก้ง กระต่าย หนูหรือค่างควา ภาพพืชคล้ายข้าวโพด หรือข้าวฟ่างและภาพมือ

กลุ่มที่ 5 ผาหินตั้ง พบภาพสัตว์คล้ายวัว ภาพสัญลักษณ์และภาพคล้ายการประกอบพิธีกรรมการฝังศพในวัฒนธรรมหินตั้ง

กลุ่มที่ 6 ผานกยางเขน พบภาพมือ ภาพสัตว์คล้ายตะกวด วัว ผีเสื้อ นก ภาพสัญลักษณ์และภาพบุคคลคล้ายสตรียกแขนทั้งสองข้างขึ้นเหนือศรีษะ

กลุ่มที่ 7 ผาล่าสัตว์และผากระงู พบภาพมือ ภาพสัตว์คล้ายกระงู ภาพบุคคลคล้ายเพศชาย 2 คน บุคคลที่ 1 ถือบ่วงบาศก์แสดงกิริยาจับสัตว์ประเภทวัว บุคคลที่ 2 ถือไม้แสดงกิริยาฝึกสอนวัว และภาพสุนัข ลิง นักโบราณคดีพบว่าภาพนี้ถูกเขียนขึ้นหลังจากการฝนหรือจารพื้นผนังเป็นร่องลึก ซึ่งทำให้สันนิษฐานได้ว่าชนกลุ่มนี้อาจรู้จักใช้โลหะแล้ว

การขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณพื้นดินได้ภาพเขียนสีกลุ่มที่ 1 และการขุดตรวจหลุมขุดตรวจในพื้นที่ได้ภาพเขียนสีกลุ่มที่ 2-5 นักโบราณคดีพบว่ามีการใช้พื้นที่ได้ภาพเขียนสีในแหล่งโบราณคดีแห่งนี้เป็นแหล่งฝังศพของคนในสังคมเกษตรกรรม ที่มีอายุอยู่ในระหว่างยุคหินใหม่ต่อเนื่องถึงยุคโลหะ

หลักฐานทางโบราณคดีที่พบแสดงให้เห็นว่ากลุ่มคนดังกล่าวมีพิธีกรรมการฝังศพใช้เส้นใยพืชประเภทปอ? ห่อหุ้มร่างกายและพันร่างผู้ตายด้วยเสื่อแล้วปิดทับด้วยฟากไม้ไผ่ จากนั้นจึงเผาทำลายเนื้อเยื่อ และมีความเชื่อเรื่องชีวิตหลังความตาย โดยวางภาชนะดินเผา ข้าว เมล็ดพืช และขวานหินขัดขนาดเล็กไว้ร่วมกับศพเพื่อเป็นการอุทิศให้ผู้ตายนำไปใช้ในโลกรหน้า

ผลการกำหนดอายุโดยวิธี AMS radiocarbon dating (C-14) จาก DIV OF ION PHYSICS UPPSALA UNIVERSITY ประเทศ SWEDEN พบว่ากลุ่มชนผู้ใช้บริเวณพื้นที่บริเวณใต้หน้าภาพเขียนสีของแหล่งโบราณคดีประตุมหาเป็นสถานที่ฝังศพมีอายุราว 3,000 ปี (ดู วิวรรณ แสงจันทร์ แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จังหวัดลำปาง เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่องชุมชนโบราณในเขตลุ่มน้ำวัง (แอ่งลำปาง) ณ โรงแรมลำปางเวียงทอง 10 พฤษภาคม 2547 และ แหล่งโบราณคดียุคศึกษาคำบรรพ์ที่ประตุมหา จังหวัดลำปาง ภาพเขียนสีพิธีกรรม 3,000 ปีที่ผาศักดิ์สิทธิ์ สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ กรุงเทพ: มติชน 2545)

นอกจากนั้นบริเวณถ้ำคอกผาซี โรงไม้หินแม่เมาะพบหินขัดไม่มีบา ซึ่งจัดอยู่ในยุคเครื่องมือขวานหินขัด (อายุ 3,000-2,000 ปีก่อนคริสตกาล) พร้อมพบกระดูกมนุษย์และเศษภาชนะดินเผาหลายรูปแบบ ทั้งภาชนะเขียนสีแดงและลายเชือกทาบ พบลูกปัดเปลือกหอย ซึ่งมีลักษณะคล้ายลูกปัดเปลือกหอยที่พบที่โคกพนมดี อำเภอพนมดงรัก ชลบุรี หลักฐานเหล่านี้พบในบริเวณลุ่มน้ำแม่วัง

3. แหล่งโบราณคดีในเขตอำเภอแจ้ห่ม

แหล่งโบราณคดีที่ผาปีกกะโล่ง ตั้งอยู่ในเขตบ้านเบ็น หมู่ที่ 1 ตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม ผาปีกกะโล่ง เป็นภูเขาหินปูนขนาดกลางมีความสูงประมาณ 585 เมตรจากระดับน้ำทะเล พบถ้ำ 8 แห่งคือถ้ำฤๅษี ถ้ำน้ำ ถ้ำอี๊ด ผาเยี่ยมช้าง ถ้ำไม้ไผ่หรือถ้ำกำ ถ้ำลม ถ้ำแก้วเคาะ และผาเจ้าพ่อช้างน้อย นักโบราณคดีสำรวจแล้ว 4 แห่งพบหลักฐานทางโบราณคดี 3 แห่งคือ

(1) แหล่งโบราณคดีผาเยี่ยมช้าง

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของผาปีกกะโล่ง พบภาพเขียนสีในพื้นที่ประมาณ 67x 70 ซม. เป็นภาพเขียนรูปบุคคล 2 คน คนแรกทางซ้ายมือของภาพ เขียนด้วยสีแดงแบบเงาทึบ (Silhouette) แสดงส่วนด้านหลัง (Posterior) ในท่ายืนก้าวขาข้างหนึ่งไปด้านหลัง แขนทั้งสองข้างทิ้งลง

บุคคลที่สองอยู่ด้านหลังของบุคคลแรก เขียนด้วยสีแดงแบบเงาทึบ แสดงส่วนด้านข้าง (Profile) ลักษณะแสดงการเคลื่อนไหว โดยการวางเท้าขวาไว้ด้านหลัง ส่วนเท้าซ้ายยกขึ้นคล้ายเตรียมการเคลื่อนไหวในจังหวะต่อไป แขนข้างขวาออกจากร่างตัว ในลักษณะคล้ายแกว่งไปข้างหน้า ส่วนแขนด้านซ้ายชูขึ้นเหนือศีรษะในแนวเฉียง ในมือถือเครื่องมือคล้ายธนูหรือหน้าไม้ บริเวณส่วนกลางของลำตัวด้านหลังหรือช่วงบั้นท้าย มีภาพคล้ายชายผ้าขึ้นยาวออกไปด้านหลัง

นอกจากนั้นได้พบเครื่องมือหินกะเทาะหน้าเดียว (Unifacial Tool)

(2) แหล่งโบราณคดี ถ้ำแก้วเคาะ

ตั้งอยู่ห่างจากผาเยี่ยมช้างไปทางทิศใต้ประมาณ 200 เมตร พบภาพเขียนสีด้วยสีแดงเป็นภาพลายเส้นเชิงสัญลักษณ์ ขนาด 50x 70 ซม. นอกจากนั้นได้พบเครื่องมือหินขัดและโกลนขวานหินขัด นีออนหิน และชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดาในสมัยก่อนประวัติศาสตร์และชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งจากแหล่งเตาต่างๆ ในล้านนา

(3) แหล่งโบราณคดี ถ้ำไม้ไผ่

ตั้งอยู่ห่างจากแหล่งโบราณคดี ถ้ำแก้วเคาะไปทางทิศใต้เป็นระยะทางประมาณ 300 เมตร พบโกลนขวานหินขัด และเศษภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดาหลายเชือกทาบจำนวนมาก (ดู วิวรรณ แสงจันทร์ แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์จังหวัดลำปาง เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่องชุมชนโบราณในเขตลุ่มน้ำวัง (แอ่งลำปาง) ณ โรงแรมลำปางเวียงทอง 10 พฤษภาคม 2547)

4. แหล่งโบราณคดีในเขตอำเภอแม่ทะ

(1) แหล่งโบราณคดีสถานีผลิตเมล็ดพันธุ์ไม้ป่าแม่ทะ

ตั้งอยู่ในเขตบ้านแม่ทะ อำเภอแม่ทะ ลำปาง เป็นพื้นที่อยู่ในสถานีผลิตเมล็ดพันธุ์ไม้ป่าแม่ทะ เป็นพื้นที่ลอนลูกคลื่น พบเครื่องมือหินขัด และหินกะเทาะกระจายอยู่หนาแน่น (ดู วิวรรณ แสงจันทร์ แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์จังหวัดลำปาง เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง ชุมชนโบราณในเขตลุ่มน้ำวัง (อำเภอแม่ทะ) ณ โรงแรมลำปางเวียงทอง 10 พฤษภาคม 2547)

(2) แหล่งโบราณคดีบ้านค่านชุมพล

มีการขุดค้นทางโบราณคดีที่บ้านค่านชุมพล อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง พบพบเครื่องมือหินกรวด (Pebble Tools) ร่องรอยวัฒนธรรมสมัยหินเก่ายุคไพลสโตซีน (Pleistocene) หรือยุคน้ำแข็งโลก (1 ล้าน-สี่หมื่นปีก่อนปัจจุบัน) อายุประมาณ 600,000 ปี (พิสิฐ เจริญวงศ์ "ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์" ใน ลักษณะไทย เล่ม 1 กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช 2525 หน้า 95)

จากร่องรอยทางโบราณคดีในพื้นที่ต่างๆ เห็นได้ชัดว่าบริเวณลุ่มน้ำแม่วังมีคนอยู่ตั้งแต่ยุคหินเก่าเป็นต้นมา ระยะแรกอยู่บนที่สูง เครื่องมือหินกะเทาะจึงพบในที่สูงและในถ้ำ

เมื่อถึงยุคเครื่องมือขวานหินขัดแล้วมนุษย์เคลื่อนย้ายลงมายังบริเวณที่ราบและที่ราบริมน้ำมากขึ้น บริเวณที่ดอนริมน้ำต่างๆ เช่นแม่น้ำวังจึงพบภาชนะใช้สอย เมล็ดพันธุ์พืช เปลือกหอย ฯลฯ มนุษย์ได้เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่มอาศัยแม่น้ำเป็นหลักในการตั้งชุมชน

ร่องรอยการตั้งชุมชนของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ในลำปางจึงพบทั้งบนที่สูงและบนที่ราบลุ่มแม่น้ำสายต่างๆ เช่นแม่น้ำวัง แม่น้ำจาว ดังเห็นได้จากที่ตั้งแหล่งโบราณคดีดังกล่าวข้างต้นและการสำรวจพื้นที่ในเขตอำเภอวังเหนือ ตลอดจนที่ราบหลายแห่งเช่น เช่นบริเวณใกล้วัดพระธาตุดอยมูบึง ซึ่งอยู่กึ่งกลางระหว่างแม่น้ำวังและแม่น้ำคำที่ไหลมาจากอำเภอเสริมงามลงมาบรรจบกับแม่น้ำวังและแม่น้ำจาง แต่ละแหล่งพบร่องรอยทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจ โดยเฉพาะ แหล่งโบราณคดีประตู่ผา พบร่องรอยพิธีกรรมและความเชื่อ การดำรงชีพ ฯลฯ อย่างชัดเจน

นอกจากร่องรอยโบราณคดีที่ปรากฏในลุ่มน้ำวังแล้ว ที่ ลุ่มน้ำจาว ซึ่งไหลลงน้ำแม่ยมก็พบร่องรอยโบราณคดีที่สำคัญในเขตอำเภอองาว ดังนี้

(1) แหล่งโบราณคดีบ้านห้วยหก

ตั้งอยู่ บริเวณเทือกเขาหินปูนคอยผาหลัง ทางด้านตะวันตกของบ้านห้วยหก ต.แม่ฮั่น อ.องาว ลำปาง พบภาพเขียนสีเป็นรูปกลุ่มบุคคลขนาดต่างๆ แบบเงาที่บ่งจำนวนมาก ภาพบุคคลบางภาพแสดงรายละเอียดการนุ่งผ้า แบบปล่อยชายยาว บุคคลบางคนแสดงกิริยาเคลื่อนไหว ในมือถือวัตถุคล้ายเส้นเชือกพุ่งไปคล้องสัตว์? ที่ภาพชำรุดเหนือแต่ส่วนเท้าและท้อง ด้านบนของภาพมีภาพกลุ่มบุคคลขนาดเล็กหลายคนถูกวาดเรียงกันคล้ายเดินเรียงเป็นแถวยาว บางภาพมีลักษณะคล้ายแบกสิ่งของอยู่ด้านหลัง ด้านหน้าของกลุ่มบุคคลดังกล่าวมีภาพคล้ายต้นไม้ ซึ่งมีภาพคล้ายบุคคลปีนป่ายอยู่จำนวนประมาณ 3 คน ภาพนี้เงินทับส่วนท้องของบุคคลขนาดใหญ่ภาพหนึ่ง

(2) แหล่งโบราณคดีถ้ำผาบ่อง 1

ตั้งอยู่บนคอยผาบ่อง ห่างจากแหล่งโบราณคดีประตู่ผาไปทางทิศตะวันออก อยู่สูงกว่าระดับพื้นดินของที่ราบลอนคลื่น โครอบประมาณ 20 เมตร พบร่องรอยภาพเขียนสีแบบโครงร่างส่วนศีรษะของสัตว์คล้ายวัว และลำตัวของสัตว์คล้ายเสือ บริเวณผนังด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือพบภาพเขียนสีแดงแบบเงาที่คล้ายส่วนไหล่ แขนและนิ้วมือของบุคคล นอกจากนี้พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาหลายเชือกทาบ ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาผิวเรียบขัดมัน สีดำ เครื่องมือหินกะเทาะ พบเศษกระดูกสัตว์และเศษกระดูกมนุษย์กระจายอยู่ทั่วไป

(3)แหล่งโบราณคดีถ้ำผาบ่อง 2

อยู่บนคอกผาบ่องห่างจาก แหล่งโบราณคดีถ้ำผาบ่อง 1 ไปทางทิศใต้ประมาณ 20 เมตร พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาหลายเชือกทาบจำนวนมาก

(4)แหล่งโบราณคดีถ้ำผาบ่อง 3

อยู่บนคอกผาบ่องห่างจาก แหล่งโบราณคดีถ้ำผาบ่อง 2 ไปทางทิศใต้ประมาณ 20 เมตร พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาหลายเชือกทาบ

(5)แหล่งโบราณคดีถ้ำผาบ่อง 4

อยู่บนคอกผาบ่องห่างจาก แหล่งโบราณคดีถ้ำผาบ่อง 3 ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ 100 เมตร พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาหลายเชือกทาบ

(6)แหล่งโบราณคดีถ้ำบ้านเข้ล่าง

ตั้งอยู่ห่างจากแหล่งโบราณคดีประตูผาไปทางทิศตะวันออกประมาณ 2 กิโลเมตรเป็นถ้ำหินปูนพบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาหลายเชือกทาบ พบกลุ่มเศษกระดูกสัตว์ ฟันสัตว์ ฟันมนุษย์ทับถมในชั้นดิน เศษกระดูก เศษถ่าน พบขวานหินขัดขนาดใหญ่ ปี (ดู วิวรรณ แสงจันทร์ แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์จังหวัดลำปาง เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่องชุมชนโบราณในเขตลุ่มน้ำวัง (แอ่งลำปาง) ณ โรงแรมลำปางเวียงทอง 10 พฤษภาคม 2547)

ร่องรอยการตั้งชุมชนของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ในลำปางจึงพบทั้งบนที่สูงและบนที่ราบลุ่มแม่น้ำสายต่างๆ เช่นแม่น้ำวัง และแม่น้ำจาว ดังเห็นได้จากที่ตั้งแหล่งโบราณคดีดังกล่าวข้างต้นและการสำรวจพื้นที่ในเขตอำเภอวังเหนือ ตลอดจนที่ราบหลายแห่งเช่น บริเวณใกล้วัดพระธาตุดอมบิง ซึ่งอยู่กึ่งกลางระหว่างแม่น้ำวัง และแม่น้ำดำที่ไหลมาจากอำเภอเสริมงามลงมาบรรจบกับแม่น้ำวังและแม่น้ำจาง แต่ละแหล่งพบร่องรอยทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจยิ่ง โดยเฉพาะ แหล่งโบราณคดีประตูผา พบร่องรอยพิธีกรรมและความเชื่อ การดำรงชีพ ฯลฯ อย่างชัดเจน

(2) เมืองสำคัญบนที่ราบลุ่มน้ำแม่วัง

ไม่พบหลักฐานว่าร่องรอยคนและวัฒนธรรมที่พบในหลักฐาน โบราณคดีเหล่านั้นเชื่อมโยงถึงกลุ่มคนที่มาสร้างเมืองบนลุ่มน้ำแม่วังได้มากนักน้อยเพียงใด แต่ในยุคประวัติศาสตร์ที่มีหลักฐานประวัติศาสตร์แบบลายลักษณ์เราก็พบว่าเมืองอยู่ในลุ่มน้ำแม่วัง โดยเฉพาะที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ทั้งสามแห่งของน้ำแม่วังคือตอนเหนืออยู่ในเขตอำเภอวังเหนือ อำเภอแจ้ห่ม อำเภอเมืองปาน ตอนกลางอยู่ในเขตอำเภอเมือง อำเภอเกาะคา อำเภอห้างฉัตร อำเภอแม่เมาะ อำเภอแม่ทะ อำเภอเสริมงาม และตอนล่างอยู่ในเขตอำเภอเถิน อำเภอสบปราบ และอำเภอแม่พริก บนที่ราบทั้งสามตอนมีเมืองที่สำคัญ ดังนี้

1.เมืองบนที่ราบลุ่มน้ำแม่วังตอนบน ในเขตอำเภอวังเหนือ อำเภอแจ้ห่ม อำเภอเมืองปาน เป็นพื้นที่ต้นน้ำมีเมืองสำคัญ เช่น

1.1 วิชตนคร ซึ่งตำนานระบุว่าพระเจ้าอาทิตย์ราชแห่งจามเทวีวงศ์ได้โปรดฯให้สร้างขึ้น พร้อมโปรดฯให้สร้างวัดอักษิรีเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปแก่นจันทร์

1.2 แจ้ห่ม เป็นเมืองลูกหลวงของอาณาจักรสุโขทัย สมัยพญาเจ้าเมืองสังราชโอรสคือท้าวคำแดงมาครองแจ้ห่ม ครั้นสมัยพญาคำแดงครองราชย์ก็ส่งราชโอรสคือท้าวค็ือมาครองแจ้ห่ม ต่อมาได้ครองพะเยาเป็นพญาคำลือ

1.3 เมืองวังหรือวังเหนือ ดินน้ำแม่วัง พบเศียรพระพุทธรูปศิลปะเขมรแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับภูมิภาคยาวหรือพะเยา มีจารึกร่วมสมัยระบุชื่อเมืองแห่งนี้

นอกจากนั้นมีร่องรอย “เวียง” โบราณบนพื้นที่สูงอีกหลายแห่ง (ดู สรัสวดี อ๋องสกุล โครงการวิจัยชุมชนโบราณในแอ่งลำปาง สนับสนุนโดยมูลนิธิโคโยต้าประเทศไทยปี 2547-2549)

2.เมืองบนที่ราบลุ่มน้ำแม่วังตอนกลาง ในเขตอำเภอเมือง อำเภอเกาะคา อำเภอห้างฉัตร อำเภอแม่เมษา อำเภอแม่ทะ อำเภอเสริมงาม เป็นพื้นที่ศูนย์กลางอำนาจมีเมืองสำคัญ 4 เมืองคือ

2.1.เขลางคนคร คำว่า “เขลางค์” มหาแสงหรือศาสตราจารย์ ร้อยตำรวจโท แสง มนฑูร เปรียญ (พศ.2443-2516) ผู้แปลชินกาลมาลีปกรณ์ของพระรัตนปัญญาเถระจากภาษาบาลีเป็นไทยมีความเห็นว่าเป็นภาษามอญมาจากคำว่า สลาง คือขลาง แปลว่า ชัน หรือโอ ซึ่งเป็นรูปลักษณะของคอยเขลางค์อันเป็นที่ตั้งของเมือง

เขลางคนคร สร้างในสมัยหริภุญไชย ดำเนินข่มขามเทวีวงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ฯ กล่าวไว้ว่าพระนางขามเทวีมีพระโอรสแฝด 2 พระองค์คือ (1) มหันตศกุมารหรือมหาศกุมาร (2)อนันตศกุมารหรืออินทรวร ต่อมาพระนางขามเทวีให้เจ้ามหันตศครองลำพูน และหาสถานที่สร้างเมืองใหม่ให้เจ้านันตศ ดำเนินกล่าวว่าพระฤๅษีวสุเทพแนะนำให้ไปหาพรานเขลางค์ที่เขลางค์บรรพต ครั้นพบกันแล้วพรานเขลางค์พาไปพบพระสุพรหมฤๅษีบนคอยงาม หาสถานที่ตั้งเมืองในที่สุดได้ชัยภูมิฝั่งตะวันตกแม่น้ำวัง (ตำนานเรียกวงกนที) ขนานนามว่าเขลางคนคร ัญเชิญให้เจ้านันตศเป็นกษัตริย์ทรงนามว่าพระเจ้าอินทเรศวร

เขลางคนครมีขนาด 600x1,400 เมตร มีกำแพงรูปวงรีทรงหอยสังข์เหมือนเมืองหริภุญไชย มีวัดพระแก้วคอนเฒ่าสุชาคารามเป็นศูนย์กลางเวียง ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมือง ลำปาง บนฝั่งขวาของน้ำแม่วัง

ต่อมา พ.ศ.1835 พญามังรายแห่งลุ่มน้ำกกสามารถผนวกดินแดนลุ่มน้ำปิงได้สำเร็จ สร้างเวียงกุมกามเมื่อ พ.ศ.1837 บนริมฝั่งแม่น้ำปิงเป็นศูนย์กลางแห่งแรกและต่อมาพบว่าที่ราบระหว่างคอยสุเทพกับแม่น้ำปิงมีชัยมงคล 7 ประการจึงตั้งเมืองหลวงใหม่เรียกว่า เชียงใหม่ เมื่อวันพฤหัสบดีที่ 12 เมษายน พ.ศ.1839 และขยายอำนาจยึดเขลางค์นครแห่งลุ่มน้ำแม่วังในเวลาต่อมา

ในสมัยราชวงศ์มังราย จารึกหลักที่ 65 ระบุว่าพระเจ้าติโลกราชโปรดให้เจ้ามื่นคำเพชรมากินเมืองนคร คือครองเมืองเขลางค์นคร แสดงว่าเวลานั้นชื่อเมืองนี้ถูกเรียกสั้นๆว่า เมืองนคร เรียกขุนนางว่าหมื่นนคร ครั้นสมัยต้นรัตนโกสินทร์เรียกเมืองนี้ว่า เมืองลคอร (ภาษาพูดออกเสียงเป็น “ละคอน”) จารึกหลักที่ 78 พ.ศ.2339 สมัยพระเจ้ากาวิละเข้าครองเชียงใหม่ เรียกเมืองนี้ว่า “เมืองนครเขลางค์”

2.2 ลำปาง

จารึกหลักที่ 65 (จารึกเมื่อ พ.ศ.2019) เขียนว่า ลำปาง (ภาษาล้านนาเขียน พ ให้อ่านว่า ป จึงออกเสียงเป็น “ลำปาง”) เป็นชุมชนโบราณอีกแห่งหนึ่งที่อำเภอเกาะคา มีพระธาตุลำปางหลวงเป็นศูนย์กลางของเวียงลำปาง ซึ่งมีร่องรอยกำแพงเวียงสี่เหลี่ยม 3 ชั้นร่วมสมัยหริภุญไชย ดำเนินพระธาตุลำปางหลวงเรียกเวียงแห่งนี้ว่า ลัมภกัปปะนคร และจารึกหลักที่ 78 (จารึกเมื่อ พ.ศ. 2339)เขียนว่า ลัมพะกะบุรี จารึกหลักที่ 65 เขียนว่า ลำปาง (อ่านว่าลำปาง)

2.3 เมืองนครลำปาง

สมัยต้นรัตนโกสินทร์เจ้าคำโสมน้องชายของพระเจ้ากาวิละได้สร้างเมืองใหม่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำวัง มีวัดหลวงกลางเวียง(ต่อมาคือวัดบุญวาทย์วรวิหาร)เป็นศูนย์กลาง เอกสารสมัยต้นรัตนโกสินทร์จึงเรียกเมืองใหม่นี้ว่า เมืองนครลำปาง เป็นที่ตั้งคุ้มหลวงเจ้าหลวงลำปางทุกองค์คือ (1)เจ้าคำโสม (2) เจ้าดวงทิพย์ (3)เจ้าชัชวงค์ (4) เจ้าคันทิยะ (5)เจ้าน้อยอินทร์ (6)เจ้าวรญาณรังสี (7)เจ้าพรหมาริพงษ์ธาดา (8)เจ้านรินชัยชวลิต (9)เจ้าบุญวาทย์

วงศ์มานิตและเป็นที่ตั้งศูนย์กลางการบริหารในระบบเทศบาลตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่นั้นมาชื่อเมืองนครลำปางจึงเป็นชื่ออย่างเป็นทางการ

2.4 เวียงอาลัยมังกนคร

ก่อนสมัยเจ้าคำโสมสร้างเมืองใหม่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำวัง เป็นสมัยเจ้ากาวิละครองเมืองลำปางก่อนได้รับการโปรดเกล้าฯให้ไปครองเชียงใหม่ ตัวเวียงสมัยเจ้ากาวิละเป็นเจ้าหลวงลำปางจึงอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำวัง ด้านใต้เวียงเขลาขันธ์นครเดิม เรียกว่าเวียงอาลัยมังกนครมีวัดปงสนุกเป็นศูนย์กลาง ต่อมาเมื่อเจ้ากาวิละเป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่สามารถนำทัพตีเมืองเชียงแสน ได้สำเร็จใน พ.ศ.2347 ได้ “เทศรว” คนเชียงแสนส่วนหนึ่งมาไว้ที่บริเวณวัดปงสนุก

นอกจากนั้นมีร่องรอย “เวียง” โบราณในพื้นที่ลุ่มน้ำย่อยอีกหลายแห่ง เช่นลุ่มน้ำแม่ตาลมีเวียงตาลซึ่งมีคูน้ำคันดินยังเห็นชัดเจน (ดู สวัสดิ์ อ่องสกุล โครงการวิจัยชุมชนโบราณในแอ่งลำปาง สนับสนุนโดยมูลนิธิโตโยต้าประเทศไทยปี 2547-2549)และลุ่มน้ำแม่จาง อำเภอแม่ทะเช่นป่าเวียง เวียงถู่ ฯลฯ (ดู วิสิฐ ธิรมวัฒนากุล “พัฒนาการถิ่นฐานชุมชนบ้านเมืองในลุ่มน้ำแม่จาง อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง” เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่องชุมชนโบราณในเขตลุ่มน้ำวัง (แอ่งลำปาง) 10 พฤษภาคม 2547)

(3)เมืองบนที่ราบลุ่มน้ำแม่วังตอนล่างอยู่ในเขตอำเภอเถิน อำเภอสบปราบ และอำเภอแม่พริก เช่น เมืองเถิน ซึ่งตำนานเรียกเมืองสังขมเค็น เป็นเมืองชุมชนของคนที่จะสัญจรไปลุ่มน้ำปิง ลุ่มน้ำวัง และลุ่มน้ำยมต้องผ่านเมืองเถิน เถินจึงเป็นเมืองที่ตั้งบนจุดยุทธศาสตร์ก่อนขึ้นเมืองเหนือหรือล้านนาต้องผ่านเมืองเถิน ตำนานเมืองเถินจึงมีเรื่องการสู้รบปกป้องเมืองวีระบุรุษท้องถิ่นคือพญากันหรือพระยาพรหมทัตต์ ที่ได้ปกป้องเมืองเถินสุดกำลังแต่พ่ายแพ้จึงเชือดคอพระองค์สิ้นพระชนม์ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเมื่อยกทัพขึ้นมาตีเชียงใหม่ต้องตีเมืองเถินเมืองเถิน และลำปางให้ได้ก่อน สมัยเทศบาลเมืองเถินเป็นเมืองหนึ่งในมณฑลพายัพ หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองจึงถูกยุบรวมเข้ากับจังหวัดลำปาง

นอกจากนั้นมีร่องรอย “เวียง” โบราณบนพื้นที่ราบแม่น้ำวังตอนล่างอีกหลายแห่งเช่นสบปราบ (ดู สวัสดิ์ อ่องสกุล โครงการวิจัยชุมชนโบราณในแอ่งลำปาง สนับสนุนโดยมูลนิธิโตโยต้าประเทศไทยปี 2547-2549)

3.ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในลุ่มน้ำแม่วังจากคำบอกเล่าและนิทานพื้นบ้าน

คำบอกเล่าและนิทานพื้นบ้านเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทไม่เป็นลายลักษณ์อักษรอย่างหนึ่งและเป็นประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมที่ยังดำรงอยู่ในลุ่มน้ำแม่วัง ซึ่งแทบทุกแห่งมีคำบอกเล่าและนิทานพื้นบ้านบ่งบอกเรื่องราวการตั้งถิ่นฐาน การสร้างบ้านแปลงเมือง

3.1 นิทานเกี่ยวกับชื่อบ้านนามเมือง ซึ่งสะท้อนให้เห็นการตั้งถิ่นฐานของคนในลุ่มน้ำแม่วัง

(1) การสร้างเมืองลำปาง

เรื่องการสร้างเมืองลำปาง กล่าวถึงในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าได้เสด็จมายังตำบลลัมภกาวิวัน (บ้านลำปางหลวง) มีลัวะผู้หนึ่งชื่ออ้ายคอนนำเอาน้ำผึ้งบรรจุในกระบอกไม้ป้างกับมะพร้าวและมะตูมอย่างละ 4 ผลไปถวายพระองค์” (ชิตินัดดา จินาจันทร์ และ วราภา เลหาเพ็ญแสง นิทานประจำถิ่นล้านนา เล่ม 2 เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม 2547 หน้า 213)

(2) ชื่อเมืองลำปาง หรือ กุกกุกนคร

เรื่องชื่อเมืองลำปาง มีเรื่องเล่าว่าในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าเสด็จออกโปรดสัตว์ ทรงประทับแรมที่เมืองลำปาง พระอินทร์เกรงว่าชาวเมืองจะตื่นไปบวชพระพุทธรูปเข้าไม้ทัน จึงเนรมิตไก่อ้วให้มาขันปลุกชาวบ้าน ชาวเมืองให้ตื่นมาไปบวชพระพุทธรูปเข้าไม้ทัน เมืองลำปางจึงมีชื่อว่า “กุกกุกนคร” แปลว่า “เมืองไก่” ” (เล่มเดิม หน้า 87)

(3) บ้านฝิ่ง

บ้านฝิ่ง ตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านเอื้อม อำเภอเมืองลำปาง ประวัติความเป็นมาของบ้านนี้เล่ากันมาว่า ผู้คนรุ่นแรกที่มาหักร้างวางพงทำไร่ไถนาเป็นชาวบ้านเอื้อมที่แยกจากครอบครัวเดิมมาจับจองที่ดินทำกิน แต่ไม่สามารถเดินทางไปกลับบ้านเอื้อมได้ทุกวัน จึงมาตั้งห้างนาอยู่ทำไร่ไถนา ต่อมาจึงตั้งเป็นบ้านเรือนถาวรและมีผู้มาสถาปนาขึ้นจนกลายเป็นหมู่บ้าน แต่เดิมบริเวณที่เป็นหมู่บ้านฝิ่งนี้ เคยมีต้นไม้ขนาดใหญ่มาก มีอายุนับร้อย ๆ ปีต้นหนึ่ง มีฝิ่งหลวมมาทำรังห้อยย้อยอยู่มากมาย เคยมีชาวบ้านอื่นมาตีฝิ่งแต่ไม่สำเร็จ คือตีฝิ่งลงมาได้ แต่ขณะนำทั้งรวงฝิ่งและน้ำฝิ่งเดินทางกลับบ้าน ได้หยุดพักกลางทางเพื่อแบ่งฝิ่งกัน กลับมีฝิ่งฝูงใหญ่ตามมาทัน รุมต่อชาวบ้านจนพากันหนีกระเจิดกระเจิงทั้งรวงฝิ่งและน้ำฝิ่งไว้กลางทางหนีเข้าหมู่บ้าน ต่อมาบางคนก็ล้มป่วย บางคนก็ล้มตาย ต่อมาจึงเรียกตรงที่เกิดเหตุร้ายนี้ว่า “บ้านฝิ่ง” เมื่อเหตุการณ์ผ่านไป นานเข้าก็มีผู้คนอพยพมาสร้างบ้านเรือนอยู่ในบริเวณนี้จำนวนมากจนกลายเป็นหมู่บ้าน(เล่มเดิม หน้า 80 – 81)

(4) บ้านสัก

บ้านสัก ตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านเอื้อม อำเภอเมืองลำปาง เป็นหมู่บ้านแห่งแรกของตำบลบ้านเอื้อม และเชื่อกันว่าวิหารหลังเก่าของวัดบ้านเอื้อมมีอายุไม่ต่ำกว่า 300 ปี เหตุที่มีภูมินามว่า “บ้านสัก” เพราะแต่เดิมบริเวณนี้เป็นป่าไม้สักขึ้นอยู่หนาแน่นและมีต้นสักขนาดใหญ่มากต้นหนึ่ง ต่อมาถูกตัดลง ต่อไม้สักต้นดังกล่าวมีขนาดกว้างพอที่จะวางชั้นข้าวได้ถึง 12 ชั้น และบริเวณนี้เมื่อตัดไม้สักสุกแล้ว ได้สร้างวัดและวิหารหลังเก่าคร่อมต่อไว้ซึ่งยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ หมู่บ้านแห่งนี้จึงได้รับการขนานนามว่า “บ้านสัก” (เล่มเดิม หน้า 83)

(5) บ้านศรีป่าน

บ้านศรีป่าน ตั้งอยู่ตำบลหลวงเหนือ อำเภองาว ประวัติความเป็นมาของบ้านนี้ได้เล่ากันสืบต่อมาว่า เคยมีหนองน้ำใหญ่กลางหมู่บ้าน มีดอกป่านซึ่งเป็นพรรณไม้น้ำชนิดหนึ่งขึ้นอยู่เต็มหนองน้ำ เป็นทำเลเหมาะแก่การเพาะปลูก ผู้คนจึงโยกย้ายจากถิ่นอื่นมาสร้างบ้านริมหนองน้ำนี้ และเรียกขานกันแต่แรกว่า “บ้านดอกป่าน” ต่อมาได้เปลี่ยนเป็น “บ้านศรีป่าน” เพราะคำว่า “ศรี” เป็นมงคลนาม (เล่มเดิม หน้า 82)

(6) บ้านศรีชุม

บ้านศรีชุมตั้งอยู่ในอำเภอเมืองลำปาง เป็นหมู่บ้านที่มีวัดซึ่งสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมพม่าที่สวยงามมากที่สุดวัดหนึ่งในล้านนา ภูมินามศรีชุมนี้เล่าสืบต่อกันมาว่า เดิมทีตรงนี้เคยเป็นวัดเก่ามาก่อน เดิมทีเคยมีเพียงศาลาหลังหนึ่งกับบ่อน้ำและต้นศรีมหาโพธิ์เท่านั้น ไม่มีกุฏิ ไม่มีพระ ต้นศรีมหาโพธิ์นี้เรียกตามภาษาท้องถิ่นล้านนาว่า “ต้นศรี” ออกเสียงเป็น “ก้ำสะหลี” และเนื่องจากการบูรณะครั้งล่าสุดนี้ ดำเนินการโดยคหบดีช่างพม่า คือ จองตะก่า อุ โย กับพ่อเลี้ยงอุหมองยีและแม่เลี้ยงป้อม ได้ขออนุญาตจากเจ้าผู้ครองนครลำปางจัดสร้างขึ้นเรียกชื่อวัดเป็นภาษาพม่าว่า “หญ่องไวง์จอง” (เล่มเดิม หน้า 173)

(7) หนองกระทิง

หนองกระทิง ปัจจุบันเป็นสวนสาธารณะสำหรับพักผ่อนหย่อนใจของชาวลำปาง จึงเป็นที่รู้จักกันดีของชาวลำปาง ที่มาของสถานที่แห่งนี้ ผู้สูงอายุในหมู่บ้านเล่าต่อกันมาว่า สมัยก่อนเมื่อถึงฤดูน้ำหลาก น้ำจากที่ต่าง ๆ บริเวณใกล้เคียงมักไหลลงรวมกันที่หนองน้ำแห่งนี้เป็นประจำ ริมหนองน้ำแห่งนี้มีเนินเขาเตี้ย ๆ ที่ชาวพื้นเมือง

(9) บ้านหนองเหียง

บ้านหนองเหียง ตั้งอยู่ที่ตำบลนาแก อำเภอจาง มีตำนานเล่าต่อกันมาว่า นานมาแล้วในหมู่บ้านแห่งนี้มีหญิงหม้ายผู้ยึดมั่นในศีลธรรม นางอาศัยอยู่บ้านที่ข้างหนองน้ำ นางไปซักผ้าที่หนองน้ำนั้นเป็นประจำ วันหนึ่งขณะกำลังซักผ้า นางได้พบเชียงทองคำในหนองน้ำ นางพยายามจะยกเชียงแต่ยกไม่ไหว จึงไปขอชาวบ้านให้มาช่วยยก ครั้นชาวบ้านไปถึง เชียงทองคำก็หายไปทิ้งไว้แต่ร่องรอย พอนางกลับไปดูคนเดียวก็พบเชียงทองคำนั้นอีก จึงเรียกชาวบ้านมาช่วยยกอีก พอชาวบ้านมาอีก เชียงทองคำนั้นก็หายไปอีก เป็นอยู่อย่างนี้ 2 - 3 ครั้ง ต่อมาชาวบ้านจึงเรียกหนองน้ำซึ่งยังไม่มีชื่อแห่งนี้ว่า “หนองเชียง” ต่อมาหนองน้ำแห่งนี้ตื่นเงิน ผู้คนรุ่นใหม่อพยพจากถิ่นอื่นมาอาศัยอยู่มากขึ้นจนเป็นหมู่บ้าน แล้วตั้งชื่อตามตำนานนี้ว่า “หนองเชียง” และต่อมากลายมาเป็น “หนองเหียง” (เล่มเดิม หน้า 92 - 93)

(10) บ้านนาคิ้ว(อ่านออกเสียง “คิ้ว”)

บ้านนาคิ้ว (อ่านออกเสียง “คิ้ว”) เป็นหมู่บ้านเก่าแก่และมีจำนวนผู้คนจำนวนมาก จึงได้รับการยกฐานะเป็นตำบลขึ้นอยู่กับอำเภอแม่ทะ มีเรื่องเล่าสืบต่อกันมาในหมู่บ้านว่า แต่เดิมพื้นที่แห่งนี้ค่อนข้างแห้งแล้ง การประกอบอาชีพทางการเกษตรได้ผลไม่คึก ชาวบ้านจึงนิยมทำงานประเภทจักสาน สิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ในครัวเรือนจำพวกกระบุง ตะกร้า กระด้ง ช้อน สุ่ม ไซ ซึ่งในภาษาท้องถิ่นมีชื่อเรียกสิ่งของเครื่องใช้ในครัวเรือนนี้ว่า “คริ้ว” (อ่านออกเสียง “คิ้ว”) เมื่อसानได้จำนวนพอสมควรแล้ว จะนำ “คริ้ว” (อ่านออกเสียง “คิ้ว”) ไปแลกข้าวจากท้องถิ่นอื่นมาบริโภคกันในครอบครัว ชาวบ้านจากถิ่นอื่นจึงเรียกชาวบ้านกลุ่มนี้ว่า “พวกบ้านนาคิ้ว” ซึ่งหมายถึงพวกอยู่ที่นิยมสาน “คริ้ว” (อ่านออกเสียง “คิ้ว”) มาแลกข้าว ต่อมาเมื่อเป็นหมู่บ้านตามประกาศของทางราชการ จึงได้ชื่อว่า “บ้านนาคิ้ว” (อ่านออกเสียง “คิ้ว”) (เล่มเดิม หน้า 95)

นอกจากนั้นมีนิทานพื้นบ้านเล่าถึงบ้านนาคิ้วและความสัมพันธ์กับชุมชนข้างเคียงด้วยเรื่องชาวบ้านในกลุ่มน้ำแม่จางช่วยกันล่าเสือตัวหนึ่ง ตามเสือไปทันที่ “บ้านป่าตัน” (อ่านว่าบ้านป่าตัน เพราะ ท ออกเสียงเป็น ด) เมื่อยิงเสือดายจึงนำ “คริ้ว” (อ่านออกเสียง “คิ้ว” แปลว่าชำแหละ) ที่ทุ่งนา บริเวณนั้นจึงเรียก “บ้านนาคิ้ว” (อ่านออกเสียง “คิ้ว”) ต่อมาชาวบ้านได้แบ่งปันเนื้อเสือให้เพื่อนบ้าน บ้านแรกที่พบก็ให้หัวเสือไป จึงเรียก “บ้านหัวเสือ” (เดิมชื่อบ้านตะคิก) บ้านต่อไปได้เนื้อเสือไปเพียงชิ้นเล็กๆ จึงเรียก “บ้านก้อม” บ้านที่ตามไปพบเสือชื่อว่า “บ้านสบเสือ” อีกบ้านหนึ่งชาวบ้าน 3 คนช่วยล่าเสือได้รับแบ่งขาเสือมาคนละขา จึงเรียก “บ้านสามขา” ทั้งหมดสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนในกลุ่มน้ำแม่จางเป็นอย่างดี (ดู วิสิฐ ตรีณวัฒนากุล “พัฒนาการถิ่นฐานชุมชนบ้านเมืองในกลุ่มน้ำแม่จาง อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง” เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่องชุมชนโบราณในเขตลุ่มน้ำวัง (แ่งลำปาง) 10 พฤษภาคม 2547)

(11) บ้านน่าน้ำมัน

บ้านน่าน้ำมัน ตั้งอยู่ในตำบลเมืองยาว อำเภอห้างฉัตร มีตำนานการตั้งชื่อหมู่บ้านเล่ากันมาเป็น 2 ทาง ทางหนึ่งเล่าว่าก่อนที่จะตั้งที่นี่เป็นหมู่บ้านนั้น ผู้คนนับถือผี เมื่อถึงเทศกาลประกอบพิธีไหว้ผีเก้าผีเจ้านายเลี้ยงผีบ้านผีเมือง เจ้านายที่จะไปร่วมพิธีต้องมาแต่งตัว หวีผม ทาน้ำมัน ณ บริเวณนี้ เมื่อคนรุ่นใหม่อพยพเข้ามาอยู่อาศัยตั้งบ้านเรือนจำนวนมากจนกลายเป็นหมู่บ้าน จึงเรียกที่แห่งนี้ว่า “บ้านน่าน้ำมัน” (เล่มเดิม หน้า 96)

(12) บ้านมาย

บ้านมายเป็นหมู่บ้านที่อยู่ต้นลำน้ำแม่มายในเขตตำบลวังเงิน อำเภอแม่ทะ เรื่องเล่าเกี่ยวกับภูมินามเมืองมายนี้ เล่าสืบต่อกันมาว่า บ้านมายเป็นหมู่บ้านเก่าแก่แห่งหนึ่งของอำเภอแม่ทะ ผู้คนในหมู่บ้านเคยนับถือผีอย่างเหนียวแน่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งผีขุนน้ำ หากว่าปีใดฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล ชาวบ้านจากทุกหมู่บ้านจะร่วมมือ

กันประกอบพิธีเลี้ยงผีด้วยการฆ่าวัว โคขมิเจ้าคำหรือร่างทรงเป็นผู้หญิง เสร็จพิธีเลี้ยงผีมีการฟ้อนรำ รคน้ำกัน เพื่อขอฝน ครั้งหนึ่งชาวบ้านยังอาศัยอยู่ที่บ้านนาคู่ ได้มีโจรเงี้ยวมาปล้นชาวบ้านจึงหนีกันมาอยู่ต้นลำน้ำมาย จึงเรียกว่า “บ้านมาข” มาจนทุกวันนี้ (เล่มเดิม หน้า 158)

(13) แจ้คอน แจ้ซ็อน แจ้ห่ม มีเรื่องเล่า 3 ส่วนวนคือ

ส่วนวนที่ 1

“แจ้คอน แจ้ซ็อน แจ้ห่ม เป็นชื่อหมู่บ้าน ชื่อตำบล และชื่ออำเภอของจังหวัดลำปาง ภูมินามทั้งสามได้เล่ากันอยู่ในเขตอำเภอแจ้ห่มและอำเภอเมืองปาน และมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกัน

ภูมินามแจ้ซ็อนมีเรื่องเล่ากันมาเป็น 2 ทาง ทางหนึ่งเล่ากันว่า แจ้ซ็อนเป็นชื่อที่เรียกกัน ตั้งแต่สมัยปู่เียง ซึ่งตำนานเรื่องนี้เป็นที่รู้จักกันในหมู่ชาวท้องถิ่นอำเภอเมืองปาน กล่าวถึงเจ้าเมืองคนหนึ่งนามว่า “ปู่เียง” ได้สิ้นชีวิตในเวียงแห่งหนึ่ง แต่ก่อนที่จะเสียชีวิตนั้นมีบริวารที่เคารพนับถือมากมาย ปู่เียงสั่งผู้คนซึ่งเป็นบริวาร ไว้ว่า ถ้าปู่ตายแล้วให้อาศพไปไว้ในที่เห็นแดดออกก่อนคนอื่น เมื่อปู่เียงสิ้นชีวิตแล้ว ข้าราชการจึงจัดขบวนแห่ศพปู่ออกจากเวียง เพื่อไปฝังบนคอกสูงที่เห็นแดดออกก่อนที่อื่น ๆ ตามที่ปู่สั่งไว้ เมื่อขบวนศพไป “ยัง” หรือหยุดที่ใดก็ปลูก “คันศรี” คือคันโพ ณ ที่นั้น ๆ ปัจจุบันมีคันโพขนาดใหญ่ปรากฏอยู่ที่ท้ายหมู่บ้านแจ้ซ็อนคันหนึ่ง ท้ายหมู่บ้านสบลิอีกคันหนึ่ง กลางทุ่งนาเหนือบ้านหนองนาวัดคันหนึ่ง ขบวนแห่ศพยังมีร่องรอยเป็นทางขึ้นไปถึงจิก (ขอค) คอกปู่เียง เมื่อขบวนแห่ศพมาถึงบริเวณที่เป็นบ้านแจ้ซ็อนปัจจุบัน ได้หยุดขบวนเพื่อพักล้างหน้าล้างตา ด้วยขามและมีผู้ล้างซ็อนแซ่ซ็อน ต่อมาจึงเรียกตรงนั้นว่า “บ้านแซ่ซ็อน” แต่ออกเสียงตามสำเนียงลำปางว่า “แจ้ซ็อน”

ภูมินาม “แจ้ซ็อน” อีกตำนานหนึ่ง เล่ากันต่อมาว่า แต่เดิมท้องที่อำเภอแจ้ห่มเป็นที่อยู่ของชาวลัวะ ซึ่งแบ่งเป็น 2 พวก พวกที่อยู่บนที่คอนเรียกตนเองว่า “ลัวะ” พวกที่อยู่ต่ำเรียกตนเองว่า “เงี้ยว” ทั้งลัวะและเงี้ยวตั้งชุมชนเป็นบ้านเป็นเมืองอยู่ในเขตอำเภอแจ้ห่มปัจจุบัน ต่อมาถูกพญาหลวงคำแดง ทหารเอกของพญาเจ้าเมืองแห่งแคว้นพะเยาขกทัพลงมาตีบ้านเมือง พวกลัวะและเงี้ยวจึงหนีไปอยู่ที่อื่น บ้างก็ไป “คอน” (อยู่รวมกันจำนวนมาก) อยู่ที่แจ้คอน ซึ่งต่อมากลายเป็นชื่อ หมู่บ้าน “แจ้คอน” ตำบลทุ่งผิง อำเภอแจ้ห่ม แจ้เงี้ยวบางส่วนหนีไปซ็อน ต่อมาจึงกลายเป็น “แจ้ซ็อน” แล้วมาเป็นชื่อหมู่บ้าน “แจ้ซ็อน” ตำบลแจ้ซ็อน อำเภอเมืองปานปัจจุบัน ต่อมาถิ่นของเงี้ยวแต่เดิมที่ถูกขับหนีไปนั้นเกิดบ้านเมืองถล่ม เจ้าเมืองและผู้คนหนีไปหมด ต่อมาพวกเงี้ยวที่รักถิ่นเดิมรู้ข่าวจึงกลับมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บริเวณใกล้เมืองถล่ม แต่ด้วยความไม่พอใจเกรงเมืองจะถล่มอีก พวกเงี้ยวเดินไปทางใดก็ตั้ง “ห่ม” (ข่มตัว) ลุก่อนจนเป็นนิสัยกลายเป็นพวก “แจ้ห่ม” ต่อมาเมื่อเกิดเป็นชุมชนหนาแน่น จึงเรียกว่า “บ้านแจ้ห่ม” แล้วกลายมาเป็น “แจ้ห่ม”

ส่วนวนที่ 2

แจ้ห่มเป็นชื่ออำเภอหนึ่งในจังหวัดลำปาง เป็นการเขียนตามเสียง หากเขียนตามระบบการปริวรรตอักษรล้านนาแล้วจะเป็น “แซ่ห่ม” ซึ่งแปลว่า เมืองถล่ม ดังปรากฏมีร่องรอยให้เห็นอยู่และมีเรื่องเล่าสืบกันมาว่าเกิดเพราะเมืองถล่มลง ดังกล่าวกันว่าครั้งหนึ่งชาวเมืองได้ไข่เงือกพิเศษ ก็มาแบ่งกันไปแกงกิน คงมีแต่หญิงหม้ายคนหนึ่ง ไม่มีลูกหลาน ไปรับส่วนแบ่ง จึงไม่ได้กินไข่เงือกกับเขา ต่อมาเมียชายแต่งตัวทำทางมีอำนาจมาหญิงนั้นว่า ได้กินไข่เงือกหรือไม่ หญิงนั้นก็ตอบว่าไม่ได้กิน ชายนั้นจึงว่าให้หญิงนั้นขึ้นไปอยู่บนต้นไม้เสีย หากมีเหตุอื้ออึงไกลไกลแล้วก็อย่าได้ตกใจ หญิงนั้นก็รับคำ และคืนนั้นก็มิเสียงดังสนั่นน่ากลัวเกิดขึ้น พอรุ่งขึ้นก็พบว่าเมืองทั้งเมืองถล่มลงกลายเป็นหนองน้ำไป คงเหลือแต่ต้นไม้ที่นางแม่หม้ายอาศัยอยู่ หนองที่เกิดขึ้นใหม่ จึงถูกเรียกว่า “หนองเงือก” อันเกิดจาก “แซ่ห่ม” คือเมืองที่ถล่มลงไป

ส่วนวนที่ 3

แจ้ห่ม มีประวัติความเป็นมายาวนาน ชื่อแจ้ห่ม เป็นคำเมืองแปลว่า “ห่มไฉนนาน ๆ” คำว่า “ห่ม” เป็นคำอาการเอาผ้าคลุมร่างกายเมื่ออากาศหนาว ส่วนคำว่า “แจ้” คือ แห่ คือการนำอะไรสักอย่างไปวางไฉนนาน ๆ เช่น ก้อนหินวางอยู่ในน้ำนาน ๆ เรียกว่า หิน แห่น้ำ ดังนั้น คำว่า แจ้ห่ม ก็คือการห่มผ้าไฉนนาน ๆ เพื่อให้หายหนาว มีคำบอกเล่าต่อ ๆ กันมาว่า เมื่อครั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จออกเผยแผ่ธรรมะ ในฤดูหนาว อากาศหนาวสันเสท้านพระองค์จึงต้องนำผ้า (น่าจะเป็นผ้าจีวรมาห่มไฉนนาน ๆ ลักษณะการห่มไว้เป็นเวลานาน) นี้เอง คำเมืองเรียกว่า แจ้สถานที่ตรงนั้นจึงเรียกว่า “แจ้ห่ม” (เล่มเดิม หน้า 101 - 103)

(14) นาแก

นาแกเป็นเมืองเก่าแก่มีมานานแล้ว ชื่อนี้เป็นชื่อใหม่ คือเมื่อมีการตั้งตำบลในสมัยรัชกาลที่ 5 คนที่อาศัยอยู่ในเขตนี้เห็นว่ามิดันสะแกมากที่สุด นึกชื่ออะไรไม่ได้ก็เลยเรียกบ้านนี้เมื่อตั้งเป็นตำบลว่า “ตำบลนาแก” สืบมาตราบเท่าทุกวันนี้

เดิมทีเคียวตำบลนาแกมีความเจริญรุ่งเรืองอยู่แถวบ้านแม่แป้น แม่ฮ่าง ที่บ้านดังกล่าวมีบริเวณกว้างขวางมาก มีซากปรักหักพังของโบราณสถานอยู่ทั่ว ๆ ไป มีภูมิประเทศใกล้ภูเขา มีดินน้ำลำธารใสไหลเย็น พืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ แม้กระทั่งปัจจุบันนี้ปลูกข้าวได้ผลดีก็คือนาในเขตตำบลนาแกนี้เอง

ที่บ้านแม่แป้น แม่ฮ่าง มีประวัติเล่าสืบกันมาว่าเป็นเมืองเก่าโบราณสมัยขอมมีอำนาจ ปกครองแถบนี้สังเกตได้จากเศษพระพุทธรูปและโบราณสถานที่เหลืออยู่ มีคนขุดค้นมาได้ และเคยเป็นเมืองเก่าแก่รุ่งเรืองราวเดียวกับเมืองจำวนเงินหรือเมืองเวียงบน (ดอนไชย) ด้วย โดยเฉพาะที่บ้านแม่ฮ่างนั้นเป็นเมืองเก่าสมัยคนไทยอพยพลงมาจากแคว้นเชียงแสน เมื่อปี พ.ศ.1702 บริเวณนี้เรียกกันว่า “เวียงแป้น” และคงจะทิ้งร้างไปคราวเดียวกับเมืองเวียงบน วัดโบราณที่นี้มีนามว่า วัดพรหมินทร์และวัดคูหาเชียง (ที่แม่หิน)

มีเรื่องเล่าสืบต่อ ๆ กันมาว่าบริเวณบ้านแม่แป้น แม่ฮ่างนี้ เคยเป็นป่าดงคะเคียนใหญ่ คนสมัยนั้นเชื่อกันมาว่าดงคะเคียนนั้นทุกต้นต้องมีผีมีนางไม้คะเคียนสิงสู่อยู่อาศัยเสมอไป วันดีคืนดีใกล้วันพระวันโกนตกคึกเที่ยงคืนจะมีเสียงพิณเสียงซึง พิณพาท ตะโพนประโคมขับกล่อมแข่งแข่งแห่แห่นคังทั่วบริเวณป่าแห่งนี้ คนรุ่นหลังไม่กล้าไปอยู่ จึงปล่อยให้ร้างว่างเปล่า กระทั่งคนยงและเข้าเข้ามาตั้งที่ทำมาหากิน คนไทยพื้นเมืองจึงพากันไปแผ้วป่าถางพงทำไร่ทำนาในสมัยต่อ ๆ มา(เล่มเดิม หน้า 160 - 161)

(15) บ้านสมัย

บ้านสมัย ตั้งอยู่ที่ตำบลสมัย อำเภอสบบปราบ มีตำนานเล่าว่า แต่เดิมหมู่บ้านแถบนี้หนุ่ม ๆ จะออกแ่สาวเฉพาะเวลากลางคืน เพราะกลางวันต้องทำมาหากิน หนุ่มสาวจะแ่แ่เนื้อต้องตัวกันไม่ได้ แต่ถ้าพลังลาคเกิดเหตุผิดผี พ่อแม่ทางฝ่ายหญิงสาวจะต้องร้องเรียกค่าเสียผีหรือค่าปรับ ซึ่งภาษาท้องถิ่นเรียกว่า “โหม” หรือ “ปรับโหม” อยู่มาวันหนึ่งเกิดเหตุปรับกันในบ้านเล็ก ๆ แห่งนี้ จนเป็นที่เลื่องลือกัน จนคนเรียกหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านสาวโหม” หมายถึง บ้านที่สาวเรียกค่าปรับโหมจากชาย ต่อมาจึงลาคเข้าความเป็น “บ้านสมัย” (เล่มเดิม หน้า 163 - 164)

(16) บ้านทุ่งสะแก

บ้านทุ่งสะแก ตั้งอยู่ตำบลบ้านขอ อำเภอเมืองปาน เดิมหมู่บ้านแห่งนี้ชื่อ “บ้านแม่ก่วม” เพราะตั้งอยู่ในหุบเขาที่มีลำน้ำแม่ก่วมไหลผ่าน ต่อมาเมื่อทางการได้ประกาศตั้งชื่อหมู่บ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้านปรึกษากันว่าชื่อแม่ก่วมไม่ดี จึงดูตามลักษณะภูมิประเทศเห็นว่าเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บนไหล่เขา มีพื้นที่ลาดเอียงที่ชาวบ้านเรียกว่า “สะแก” (ตะแกง) รวมทั้งพื้นที่ทำมาหากินของหมู่บ้านก็อยู่ในสภาพเดียวกัน จึงตั้งชื่อว่า “บ้านทุ่งสะแก” (เล่มเดิม หน้า 164 - 165)

(17) บ้านวังควาย

บ้านวังควาย ตั้งอยู่ริมแม่น้ำงาวในตำบลหลวงใต้ อำเภองาว สาเหตุที่ได้ชื่อว่า “วังควาย” นั้น มีเรื่องเล่าสืบกันมาว่า ครั้งหนึ่งนานมาแล้วที่ปลายทุ่งน้อย ซึ่งเป็นทุ่งนาใกล้หมู่บ้าน มีผู้เห็นพระน้อย (เณร) ซี่ควายมากินข้าวในนาของชาวบ้าน เจ้าของสงสัยว่าถ้าเป็นพระน้อยจริง เหตุใดจึงมาทำอย่างนี้ เมื่อคิดว่าไม่น่าจะใช้พระน้อยจริงจึงออกไปไล่ พระน้อยรูปนั้นซี่ควายวิ่งหนีลงไปโนงวังน้ำหน้าวัด ต่อมาผู้คนจึงเรียกวังน้ำแห่งนี้ว่า “วังควาย” เมื่อชุมชนนี้ขยายเป็นหมู่บ้านจึงเรียกว่า “บ้านวังควาย” (เล่มเดิม หน้า 171)

(18) สบปราบ

สบปราบเป็นชื่ออำเภอหนึ่งของจังหวัดลำปาง ตั้งอยู่ที่บริเวณห้วยแม่ปราบไหลลงแม่น้ำวัง บริเวณนี้จึงเป็นที่ที่อุดมสมบูรณ์ปลูกพืชพันธุ์ได้งอกงามดี ผู้คนจึงมาตั้งบ้านเรือนทำมาหากินจนกลายเป็นชุมชนใหญ่ และภายหลังกลายเป็นชุมชนเมือง เป็นที่ตั้งที่ว่าการอำเภอสบปราบ ที่มาของภูมินามแม่ปราบนี้มีเรื่องเล่าต่อ ๆ มาว่า ในสมัยโบราณพม่ายกกองทัพมารุกรานชาวเมืองแถบนี้อยู่เสมอ ครั้งหนึ่งพม่าได้มาตั้งค่ายอยู่ริมลำน้ำสาขานี้ เจ้าเมืองจึงส่งกองทัพมาทำศึกกับพม่าที่ค่ายนี้จนพม่าแตกพ่ายหนีไป นับแต่นั้นมาคนทั้งหลายจึงเรียกลำน้ำสาขานี้ว่า “ห้วยแม่ปราบ” และเรียกที่ตั้งน้ำห้วยแม่ปราบไหลลงแม่น้ำวังว่า “สบปราบ” (เล่มเดิม หน้า 173 - 174)

(19) เมืองงาว

ในครั้งที่พระโพธิสัตว์เกิดมาเป็นเนื้อทรายทอง อาศัยอยู่ในป่าทางทิศอีสานของเมืองมัทราช พ่อแม่ตายหมดจึงบำเพ็ญกรรมอยู่ตามลำพัง วันหนึ่งมีนายพรานชื่อผู้หนึ่งมาล่าสัตว์แลเห็นเนื้อทรายทองเข้าก็คิดจะจับจึงไล่ตามไปทุกแห่ง สถานที่ที่เนื้อทรายทองผ่านไปและทำกิริยาอาการต่าง ๆ ก็ได้ชื่อตามนั้นคือ แม่มาบ แม่เมียง บวกทรายนอน เมืองตีบ คอยทรายหงา เมื่อเนื้อทรายนั้นเกิดเป็นพระพุทธรูปแล้วก็ได้เสด็จไปโปรดสัตว์ยังที่ต่าง ๆ จนมาถึงต้นมะม่วงที่พระพุทธรูปองค์เคยมาอาศัยอยู่เมื่อครั้งเป็นเนื้อทรายทอง ขณะประทับอยู่พระองค์ก็ทรงเยี่ยมสรวลพระมหากษัตริย์และสงฆ์จึงขอให้พระองค์ตรัสเทศนาประทาน พระพุทธรูปเจ้าจึงตรัสเล่าให้ฟังว่า

กาลครั้งหนึ่งมีชายผู้หนึ่งทำไร่ฝ้ายอยู่ทางทิศตะวันออกของคอกนี้ วันนั้นเขาหาบฝ้ายมา 2 ถุง เมื่อได้พบพระพุทธรูปก็คิดว่าเป็นยักษ์จึงทิ้งถุงฝ้ายไว้แล้ววิ่งหนีไปบอกชาวบ้านชาวเมือง แล้วให้นำเปิดโกไปถวายเป็นของวิบัติ พระพุทธรูปเจ้าจึงกล่าวว่าคนเหล่านั้น “ง่าว” (โง่) และบอกแก่พระมหากษัตริย์และสงฆ์ว่าเมืองนี้จะได้ชื่อว่า “เมืองงาว” จากนั้นพระพุทธรูปเจ้าก็ได้มอบพระเกศา 1 เส้น แก่พระมหากษัตริย์และสงฆ์ พระอินทร์ก็ได้เนรมิตผอบทองขนาดใหญ่นั่งพระธาตุพร้อมทั้งเนรมิตปราสาทและสิ่งต่าง ๆ ที่จำเป็นในการบูชาพระธาตุไว้ด้วย และให้กัญญาภุชชะอยู่เฝ้ารักษาพระธาตุนั้นจน 5,000 พรรษา หากบุคคลใดบูชาเคารพพระธาตุนี้ ก็เหมือนกับได้บูชาพระพุทธรูป และภายหลังเมืองนี้จะสมบูรณ์ด้วยไร่ฝ้ายและไร่ยาสูบ หากใครบูชาต้นมะม่วงและบวกทรายนอนก็เท่ากับบูชาพระพุทธรูปเจ้าด้วยเช่นกัน

จากนั้นพระพุทธรูปเจ้าก็เสด็จไปยังจอมคอกแห่งหนึ่ง ขณะนั้นชาวบ้านมาตกลูกกันอยู่ เมื่อเขาเหล่านั้นรู้ว่าพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมา จึงได้ไปเฝ้านำอาหารและน้ำไปถวาย พระพุทธรูปเจ้าจึงโปรดโดยประทับรอยพระบาทไว้ให้ 1 รอยเพื่อเป็นที่บูชา แล้วก็ทำนายสั่งมหากษัตริย์และสงฆ์ พระอินทร์ พระเจ้าอโศกและอรหันต์ทั้งหลายว่า หากพระองค์นิพนธ์แล้วให้นำพระธาตุของพระองค์มาประดิษฐานไว้ในที่แห่งนี้ และเนื่องจากสองปู่หลานเป็นผู้นำพระธาตุมาประดิษฐานไว้ก่อน จึงให้ชื่อว่า “คอกปู่หลาน” ภายหลังหมู่บ้านนี้จะได้ชื่อ “บ้านวังแดง” ต่อมาจะได้ชื่อ “บ้านวังเสียงหมื่น” แม่น้ำที่ชาวบ้านตกลูกจะได้ชื่อว่า “แม่น้ำใบ้” “แม่น้ำงาวหมื่น” ต่อมาเรียก “แม่น้ำงาวหมื่น” วังน้ำที่เขาไปตกลูกและคำกันก็จะได้ชื่อ “วังเสียงวังแดง” ภายหลังเรียก “วังเลงหมื่น” และแม่น้ำนี้หากใครได้อาบได้กินแล้วก็จะเสียดกลายเป็นพาล ทำบาปกรรมตามคำคำว่าเป็นใบ้เป็นง่าว เมื่อพระพุทธรูปเจ้าทำนายแล้วก็เสด็จจากไป (เล่มเดิม หน้า 146 - 148)

(20) บ้านหวด

เดิมมันตำบลนี้เป็นป่าใหญ่เต็มไปด้วยพันธุ์ไม้ยืนต้น มีสัตว์น้อยใหญ่ที่ร้ายนานาชนิด ภูมิประเทศเต็มไปด้วยภูเขา ตั้งแต่ทะเล ม่อนคอยไปถึงเขาสูงเสียดฟ้า มีบรรยากาศเยือกเย็นตลอดฤดูกาล

มีเรื่องเล่าสืบกันมาว่า ที่นี่ไม่มีผู้ใดกล้าเข้าไปแสวงหาของป่าเพียงคนเดียว เพราะเสี่ยงต่อการเป็นอาหารเสือหรือถูกช้างเหยียบตาย การไปต้องไปกันเป็นหมู่เป็นพวกและมีปืนผาหน้าไม้ พร้าหวดไปด้วย อาหารที่จำเป็นต้องเอาไปที่ขาดเสียไม่ได้ นั่นคือ ข้าวสารเหนียว ส่วนภาชนะที่ใช้หุงต้มเบื้องต้นแรกมักทำง่าย ๆ คือ ตัดไม้ไผ่มาแล้วตัดเป็นปล้อง ๆ ใส่ข้าวน้ำผาแบบข้าวหลาม ส่วนกับข้าวนั้นเป็นแกงกวางในป่า ต่อมาการที่จะมีข้าวกินกันพอเพียงกับคนที่ไปด้วยกัน จำเป็นต้องใช้ภาชนะหุง (นี้) จึงเริ่มมีการเอาไม้ไผ่มาจักสานเป็นหวดขึ้นใช้หุงข้าวเหนียวครั้งเดียว กินได้หลายคนและหลายวัน อาหารป่าที่คนเข้าไปแสวงหากันส่วนใหญ่มีหน่อไม้ เครื่องเทศ สมุนไพร และสัตว์เล็ก ๆ เช่น เก้ง กวาง เลียงผา นำไปขายแลกเปลี่ยนสิ่งของอย่างอื่น ๆ ที่ตนไม่มี นอนค้างแรมคืนหลาย ๆ วัน จึงพากันกลับ ทั้งหวดข้าวไว้ไม่ต้องนำกลับบ้าน คนใหม่ไปพบก็ใช้หนึ่งต่อได้ไม่ต้องเสียเวลา นี่จึงเป็นที่มาของนามตำบลนี้ (เล่มเดิม หน้า 189 - 190)

(21) บ้านเอื่อม

บ้านเอื่อมเป็นหมู่บ้านเก่าแก่แห่งหนึ่งในเขตอำเภอเมืองลำปาง ปัจจุบันได้รับการประกาศจากทางราชการให้เป็นตำบล ตำนานของหมู่บ้านเล่าสืบต่อกันมาว่า แต่เดิมบริเวณแถบนี้เป็นที่รกร้างว่างเปล่า ผู้คนสัญจรไปมาทางเท้า ครั้งหนึ่งมีพ่อค้าชาวเกาะคานาสินค้าจำพวกหม้อน้ำ คนโท บรรทุกล้อเกวียนจะไปขายที่เมืองปาน เมื่อมาถึงบริเวณนี้เกิดฝนตกหนัก น้ำป่าล้นฝั่ง ทำให้ขบวนของพ่อค้าข้ามลำน้ำแม่ต๋อยตรงบริเวณนี้ไม่ได้ จึงต้องตั้งปางพักแรมรอน้ำลดคอยอยู่หลายวัน ระหว่างนั้นก็ได้นั่งมองแสงแดดส่องป่าซึ่งเจ็มนองท้องทุ่ง “เหลือ้ม” ระยิบระยับทั้งวันจนน้ำลด จึงเดินทางต่อไปได้ การเดินทางครั้งต่อ ๆ มา ก็มักมาพักแรมที่บริเวณที่เคยตั้งปางไว้ นี้จึงเรียกตรงนี้ว่า “บ้านเหลือ้ม” เมื่อผู้คนมาอาศัยอยู่มากขึ้น จึงเรียกว่า “บ้านเหลือ้ม” แต่ผู้ที่ออกเสียงสระเอือได้ชัดเจนจะออกเสียงเป็น “บ้านเอื่อม” ต่อมาหลายเสียงเป็น “บ้านเอื่อม” ในที่สุด (เล่มเดิม หน้า 190 - 191)

(22) บ้านปงแพ่ง

แต่เดิมประชาชนแถบนี้เคร่งครัดในการประกอบพิธีแข่งบอกลไฟมาก เชื่อว่าเป็นการทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ทุกคนในหมู่บ้านถึงแม้จะไปอยู่ต่างถิ่นต้องกลับมาร่วมพิธี ต้องหยุดงานประจำทั้งหมด แล้วมาเริ่มงานที่วัดปงแพ่งแห่งนี้ก่อนวัดอื่น (เล่มเดิม หน้า 214)

(23) บ้านแม่ฮาว

บ้านแม่ฮาวตั้งอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอห้างฉัตรไปทางทิศเหนือประมาณ 22 กิโลเมตร พื้นที่แต่เดิมรกร้างว่างเปล่า ต่อมาเมื่อผู้คนกลุ่มแรกอพยพเข้ามา ด้วยเห็นว่าพื้นดินบริเวณนี้อุดมสมบูรณ์พอจะตั้งรกรากได้ จึงได้หักร้างถางพงทำไร่ ต่อมาเมื่อผู้คนอพยพมาจากหลายท้องถิ่น รวมทั้งชาวขมุ ที่มารับจ้างพ่อค้าทำไม้ ได้อพยพเข้ามาสมทบอยู่เป็นจำนวนมาก จึงกลายเป็นหมู่บ้าน ตั้งครัวเรือนอยู่ตามสองฝั่งลำน้ำ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงจำเป็นต้องทำสะพานชนิดมีราวให้ยึดเกาะในบริเวณนี้ ซึ่งจะเป็นอย่างนี้ทุกสะพาน เพื่อให้ผู้คนเดินเท้าสัญจรไปมาหาสู่กันได้ มีเรื่องเล่าสืบต่อกันมาว่า วันหนึ่งนานมาแล้ว มีผู้หญิงในหมู่บ้านคนหนึ่งนำอาหารไปส่งให้สามีของนางซึ่งออกไปทำนาแต่เช้ามีด เมื่อถึงกลางทางเกิดพายุใหญ่ ฝนตกหนัก เกิดฟ้าคะนองรุนแรงมาก แต้นางก็ไม่ย่อท้อ นางไม่หยุดพักแต่อดทนเดินทางต่อไป เมื่อถึงสะพานแห่งนี้ เป็นเวลาที่พายุพัดแรงจัด น้ำป่าไหลบ่ามาอย่างแรง สะพานจึงหักลง นางเกือบพลัดตกน้ำแต่ยึด “ฮาว” หรือราวสะพานไว้ได้จึงรอดชีวิตมา ความห่วงใยสามีของนางเป็นเหตุการ์ณที่ประทับใจชาวบ้านมาก ต่อมาเมื่อคนเฒ่าถึงลำน้ำแห่งนี้จึงเรียกว่า “แม่ฮาว” เมื่อตั้งชื่อหมู่บ้านก็เรียกว่า “บ้านแม่ฮาว” เพราะตั้งอยู่ 2 ฟากลำน้ำแม่ฮาว ตรงที่เคยเกิดเหตุการ์ณที่หญิงผู้ห่วงใยสามีได้ยึดราวสะพานและรอดชีวิตจากภัยธรรมชาติครั้งนั้นมาได้ (เล่มเดิม หน้า 223)

บ้านแม่ฮาว ใช้น้ำจาก 2 แหล่งคือลำน้ำแม่ตาลและลำน้ำแม่ฮาว ตามลำน้ำแม่ตาลมีฝายใหญ่ 5 ฝายคือฝายห้าร้อย ฝายห้าต่าง ฝายป่าป้าง ฝายป้าง ฝายหลวง และลำน้ำแม่ฮาวมี 2 ฝายคือฝายแม่ฮาวลูกเหนือและฝายแม่ฮาวลูกใต้ มีองค์กรเหมืองฝายที่เข้มแข็ง มีการนับถือ “เจ้าพ่อขุนด่าน” เป็นวีระบุรุษท้องถิ่น (ดู ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย กรุงเทพฯ:สถาบันพัฒนาชนบท มูลนิธิหมู่บ้าน และสำนักพิมพ์สร้างสรรค์ 2537 หน้า 42-49)

(24) บ้านน้ำโห่ง

บ้านน้ำโห่ง ตั้งอยู่ตำบลนาคร้ว อำเภอแม่ทะ เป็นหมู่บ้านที่มีชื่อเสียงในการแกะสลักไม้เป็นรูปดอกไม้ ซึ่งถือเป็นงานหัตถกรรมที่ทำชื่อเสียงให้แก่หมู่บ้าน และดึงดูดความสนใจจากนักท่องเที่ยวได้มาก เหตุที่ได้ชื่อน้ำโห่งเพราะตั้งอยู่ตรงค้ำน้ำหรือที่คดโค้งของลำน้ำแม่จาง ซึ่งในภาษาท้องถิ่นจะเรียกบริเวณที่มีภูมิประเทศลักษณะนี้ว่า “น้ำโห่ง” ในฤดูฝนกระแสน้ำที่ไหลเชี่ยวกรากมักไปกระทุ้งฝั่งแม่น้ำให้ตลิ่งพังเสมอ เมื่อมีบ้านเรือนเกิดขึ้นเป็นหมู่บ้าน คนทั่วไปจึงเรียกว่า “บ้านน้ำโห่ง” (เล่มเดิม หน้า 228)

(25) บ้านปง

บ้านปงนี้เมื่อก่อนมันเป็นปงน้ำ มีตะพานน้ำตัวหนึ่ง เป็นของเจ้าพ่อโป่งลิง เขาไปได้ตะพานน้ำที่ตำบลบ้านโป่ง เขาตีตะพานน้ำกิน เจ้าพ่อโป่งลิงไปตามว่าตะพานตัวนั้นไปไหนเสีย เขาว่าจับกินแล้ว เจ้าพ่อเป็นลิงก็เลยไปดมน้ำบวช ถ้าสาป همینคนใดท่านจะแก้แค้น ท่านก็ให้เป็นลมไปพักบ้านโป่ง มีบ้านแม่หม้ายหลังหนึ่งไม่กินแม่หม้ายนี้เขาก็ไปบอกไว้ว่า ถ้าลมมาให้แม่หม้ายเผาซักครั้ง พอคิดลมพัดก็พัดระเนระนาดเป็นบ่อเป็นหลุมจนบัดนี้ มีบ้านแม่หม้ายหลังเดียวไม่เป็นอะไร (เล่มเดิม หน้า 229)

(26) บ้านหลวง หมู่ที่ 2 ตำบลนาคร้ว อำเภอแม่ทะ ลุ่มน้ำแม่จาง มีเรื่องเล่ากันว่ามีคนอพยพมาตั้งถิ่นฐานแห่งแรกในแม่ทะ เพราะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 2 อย่างคือ(1)พระเจ้าทองทิพย์ (2)เจ้าอารักษ์ตนหลวง (อ่านว่าเจ้าอาฮักตนหลวง) มีคนทะยอยเข้ามาตั้งชุมชนใหม่ เช่นบ้านจวัก บ้านหนามปู้ย่า บ้านท่าแหน บ้านหลุก บ้านแม่ทะ จนเป็นชุมชนขนาดใหญ่จึงเรียกว่า บ้านหลวง(ดู วิสิฐ ติรณวัฒนากุล “พัฒนาการถิ่นฐานชุมชนบ้านเมืองในลุ่มน้ำแม่จาง อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง” เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่องชุมชนโบราณในเขตลุ่มน้ำวัง (แ่งลำปาง) 10 พฤษภาคม 2547)

(27)บ้านแม่ทะ อยู่บนลำห้วยแม่ทะเดิมเรียก น้ำขุนทะ มีความอุดมสมบูรณ์ เมื่อตั้งบ้านจึงเรียกบ้านแม่ทะตามชื่อขุนน้ำ (ดู วิสิฐ ติรณวัฒนากุล เรื่องเดิม 2547)

(28) บ้านเมียง เกิดจากการขยายตัวของบ้านหลวง คนอพยพไปตั้งถิ่นฐานตามลำห้วยแม่ทะแล้วสร้างวัดนิมนต์พระสงฆ์มาเทศนาชาวบ้านซึ่งมีนามสกุลว่า “เมียงหอม” จึงเรียกชื่อวัดนั้นว่า “วัดเมียง” เมื่อมีคนเข้ามามากขึ้นก็เรียกว่า “บ้านเมียง” หรือบ้านเหมียง (ดู วิสิฐ ติรณวัฒนากุล เรื่องเดิม 2547)

(29) บ้านหนามปู้ย่า พื้นที่ตั้งหมู่บ้านเดิมเป็นป่ารกเต็มไปด้วยพันธุ์ไม้ที่เรียกว่า หนามปู้ย่า มีครอบครัวของนายแก้ว ซึ่งภรรยาเป็นคนบ้านเมียงมาดงป่าหนามปู้ย่าสร้างบ้านเรือน ต่อมามีคนมาเพิ่มขึ้นจึงเรียกบ้านหนามปู้ย่า(ดู วิสิฐ ติรณวัฒนากุล เรื่องเดิม 2547)

(30) บ้านหลายทุ่ง แม่เฒ่าแก้วดี แม่เฒ่าคำบุตรและพ่อเฒ่าน้อย อพยพครอบครัวจากบ้านเมียง ข้ามทุ่งนามาอยู่ทางทิศตะวันออก จึงเรียกชื่อบ้านใหม่ว่า บ้านหลายทุ่ง (ดู วิสิฐ ติรณวัฒนากุล เรื่องเดิม 2547)

(31) บ้านจวัก หมู่ 5 ตำบลแม่ทะ ชาวบ้านจากบ้านหลวง ตำบลนาคร้ว อพยพมาตั้งถิ่นฐาน บริเวณนั้นมีพืชชนิดหนึ่งมีหนามแหลมแข็งสีคล้ำ เรียกหนามจวัก จึงเรียกว่าบ้านจวัก (ดู วิสิฐ ติรณวัฒนากุล เรื่องเดิม 2547)

(32) บ้านอ้วน หนานจักรและแม่ล้อมได้บุกเบิกตั้งบ้านแล้วปลูกต้นโพธิ์ ซึ่งเรียกว่าต้นศรี ไว้ ต่อมามีคนเข้ามามากขึ้น ไม่มีวัดจึงไปทำบุญกันที่ต้นศรี จนกระทั่งมีการสร้างวัด ขณะที่ต้นศรีโตขึ้นตามลำดับ จึงเรียกวัดศรีอ้วน และเรียกบ้านศรีอ้วน ต่อมาทอนเสียงเป็น บ้านอ้วน (ดู วิสิฐ ติรณวัฒนากุล เรื่องเดิม 2547)

(33) บ้านหลุก ผืนนาในบริเวณบ้านหลุกมีหลายแห่งเช่นนาใหม่ นาขี้เหล็ก นายาง นาหลุก ชาวบ้านจึงสร้าง “หลุก” กั้นหน้าวัดน้ำจากน้ำแม่จางขึ้นมาใช้ในนาหลายหลุก ต่อมาจึงเรียกว่า “บ้านหลุก” เดิมเรียกบ้านนาครีวเพราะมีการผลิตเครื่องใช้ในครัวเรือน ปัจจุบันเป็นแหล่งผลิตไม้แกะสลัก(ดู วิสิฐ ติรณวัฒนากุล เรื่องเดิม 2547)

(34) บ้านแทน มีคนอพยพจากบ้านหลุก บ้านหลวง มาตั้งบ้านท่าแทน สร้างเจดีย์เป็นศูนย์กลางชุมชน มีพระจากบ้านหลวงมาสร้างวัดเรียกว่าวัดท่าแทน เพราะริมน้ำเหนือวัดมีต้นแทนต้นใหญ่ (ดู วิสิฐ ติรณวัฒนากุล เรื่องเดิม 2547)

(35) บ้านปงหอศาล เดิมชื่อ “บ้านปงขี้เหล็ก” เพราะบริเวณนั้นมีต้นขี้เหล็กจำนวนมาก ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น “บ้านปงหอศาล” เพราะบริเวณหมู่บ้านมีหอศาลเจ้าพ่ออารักษ์อยู่บริเวณหน้าวัดปงหอศาล เชื่อกันว่าศาลนี้เป็นศาลตัดสินคดีความของผู้ปกครองสมัยชุมชนโบราณที่เมืองโบราณป่าเวียงที่อยู่ฝั่งน้ำแม่จางด้านตรงข้ามเรียกว่า “ศาลป่าเวียง” (ดู วิสิฐ ติรณวัฒนากุล เรื่องเดิม 2547)

(36) บ้านนาคต เดิมชื่อบ้านน้ำคต ตามลักษณะที่ติดกับลำน้ำที่คดโค้ง โดยมีพญาศรีชัยเป็นกำนัน ต่อมาครุบาปัญญา ครุบาธรรม และครุบากำได้ช่วยกันเปลี่ยนชื่อเป็นบ้านนาคต ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นตำบลป่าคั่น มีวัดนาคตหลวงเป็นวัดสำคัญ (ดู วิสิฐ ติรณวัฒนากุล เรื่องเดิม 2547)

(37) บ้านหนอง เดิมชื่อบ้านป่าเหล่า เพี้ยนเป็นบ้านป่าเหล่า ด้านทิศเหนือเป็นวัดร้างเคยเป็นชุมชนเดิมเรียกว่าบ้านเหนือ ต่อมาคนอพยพไปอยู่กับลัวะทางทิศใต้ของหมู่บ้านติดกับม่อนคอยแก้ว ริมน้ำแม่จาง เรียกว่า “วังลัวะ” เล่ากันว่าพญาลัวะชื่อจันทร์เป็นหัวหน้าเกิดศึกกับพญานาเวียง (บ้านนาเวียง อำเภอเกาะคา) พญาลัวะชนะฉลองด้วยข้าวหมัก (ภาษาเมืองเรียกว่า “น้ำโจ้”) จึงตั้งชื่อบ้านว่าน้ำโจ้ เพื่อเป็นอนุสรณ์ชัยชนะ เผ่าลัวะมีของมีค่าชิ้นหนึ่งคือหม้อทองคำ เกรงว่าจะสูญหายเมื่อเกิดศึกอีก จึงนำทิ้งหนองน้ำทางฝั่งขวาของน้ำแม่จางซึ่งเรียกว่า “หนองเมือง” เมื่อศึกสงบลงค้นหาไม่พบเพราะน้ำลึกมาก จึงตั้งถิ่นฐานเรียกว่า บ้านหนองหม้อทองคำ ต่อมาเหลือเป็นบ้านหนอง ส่วนน้ำโจ้ เป็นชื่อตำบลน้ำโจ้ (ดู วิสิฐ ติรณวัฒนากุล เรื่องเดิม 2547)

(38) บ้านม่อนแสนศรี ได้มีคนมาตั้งถิ่นฐานในป่าละเมาะบนเนินเขาเล็ก ๆ เรียกว่า บ้านม่อน ต่อมาตั้งแสนศรีเป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก ชาวบ้านจึงเรียกบ้านม่อนแสนศรี (ดู วิสิฐ ติรณวัฒนากุล เรื่องเดิม 2547)

(39) บ้านฮ้องห้า พ่อเผ่าคำปา แม่เผ่าแสนกำจากบ้านกล้วยหลวงและพ่อเผ่าอุบจากบ้านกล้วยฝายตำบลกล้วยแพะ อำเภอเมือง ซึ่งเป็นไทลื้อ ถูกกล่าวหาว่าเป็น “ผีอบ” (ผีกะ) จึงต้องอพยพมาอยู่ที่สันป่าเข่ว ต่อมาถูกขับไล่อีก มาอยู่ที่บ้านแม่แพด ตำบลนาครีว ต่อมามาขออาศัยพ่อหลวงทา บ้านน้ำโจ้ ตั้งที่ทำการที่บริเวณฮ้องห้า เพราะบริเวณนั้นมีร่องน้ำ และมีต้นห้า พันธุ์ไม้ขนาดใหญ่ดอกสีขาวปนม่วง เดิมเรียก “ฮ้องเก้าห้า” ต่อมาเรียกบ้านฮ้องห้า (ดู วิสิฐ ติรณวัฒนากุล เรื่องเดิม 2547)

3.2 นิทานที่เกี่ยวข้องกับปูชนียสถาน

(1) วัดพระแก้วดอนเต้า เรื่องวัดพระแก้วดอนเต้ามีหลายตำนานดังนี้
 ส่วนที่ 1

“มันเป็นโง้งที่วัดพระแก้วดอนเต้า แล้วตุ้เจ้าเป็นตุ้เจ้าหัววัด นางนั้นทำสวนเต้าสวนแดง บ่าเต้าออกมางามมาก ภูไม้ให้ใครกิน จะเอาไปทานตุ้เจ้า นางสุชาดาเป็นแม่หม้าย ก็จัดแจงแต่งคาเช็ดให้สะอาด เอาไปถวายตุ้

เจ้าดอนเข้า ตูเจ้าว่าถ้าจะหวานหนา ลองเอามีดมาผ่า ผ่าอย่างไรก็ไม่เข้า เทวดารู้ก็เนรมิตเป็นคนเผ่าหญิงชาวห่มขาว เข้าวัดมาหา ท่านล่องไปหามิดในเตาไฟ เราจะผ่าให้ นางสุชาดาและตุ้เจ้าก็ไปหามิดมา พอได้มีดมาก็เห็นพระเจ้า แก้วตั้งอยู่ พอเผ่านั้นก็หายไป ทีนี้ชาวบ้านปากไม่ติ บอกว่านางแก้วเอาบ่าเต้าไปถวายท่าน ไปมีความสัมพันธ์กับ ตุ้เจ้า พญาเจ้าเมืองก็เลยเอานางไปตัดคอตรงธาตุพัง ๆ เคี้ยวนี้ นางก็ว่าก่อนจะตัดคอ ขอสิ่งจะอธิษฐานหากนางมีความสัมพันธ์กับตุ้เจ้าจริง ขอให้เลือดตกลงหม้อนรกอเวจี แต่หากไม่มีโทษถวายทานด้วยความบริสุทธิ์ ขอให้เลือดอย่าตกลงบนแผ่นดิน ให้ขึ้นสวรรค์หมด ก็เสียใจตั้งวัดนางสุชาดาอยู่ติดกันนั้น เขาเรียกว่าพระแก้วดอนเต้า พระแก้วนี้อยู่วัดลำปางหลวง เกาะคา เขาไม่ยอมให้ใครเห็น เพราะกลัวขโมย เขาเอาเก็บไว้ในตู้ เป็นองค์เล็ก ๆ ได้ไปเห็นเปลือกข้าวของแม่หม้าย ยากจนต้องเลี้ยงลูก ทำนา ทำทุข้าว เพราะไม่มีสามี พอข้าวสุกก็ไหลเอามาใส่ทุข้าว เอาใส่ไม้ทันทเพราะเม็ดใหญ่ ก็เลยเอาดินคืดข้าวกลายเป็นข้าวเป็นเม็ดอย่างทุกวันนี้ เพราะข้าวมีเปลือกเท่านั้นเขาก็เอาไว้ในนั้น แม่ไปเห็นเป็นเปลือกข้าว ผูพังบ้าง เขาใส่เก็บไว้อีกชั้น”

ตำนานที่ 2

วัดพระแก้วดอนเต้า เดิมทีมีนางสุชาดามาปลุกบ่าเต้าบ่าเต้าแต่งบ่าตั้งอยู่ที่วัดพระแก้ว นางก็ได้บ่าเต้าแต่งโมฆาม มาถวายเจ้าอวาสวัด เจ้าอวาสอยากกินบ่าเต้า พอเอามีดผ่าก็เป็นแก้วออกมา เจ้าอวาสว่าอยากให้ได้พระแก้วมรกตมาไหว้สา ก็มีชิปะชาวเป็นคนแก่ เป็นพระอินทร์นุ่งขาวห่มขาวมาหาเจ้าอวาส ก็ปรึกษาว่าอยากได้อาตมาอยากได้พระเจ้าแก้วสักองค์ จะแกะได้หรือไม่ คนแก่ว่าแกะได้ เจ้าอวาสก็ไปหาเครื่องมือมาให้ พอเข้าไปออกมา พระนั้นก็ตั้งอยู่ แล้วคนแก่นั้นก็หายไป มองหาในวัดก็ไม่มี ฝ่ายเจ้าเมืองลำปางได้รู้ว่า นางสุชาดามีชู้กับเจ้าอวาส นางก็บอกว่า นางไม่ได้ทำ เขาก็เอานางไปตัดคอที่วังย่าเฒ่า นางก็อธิษฐานจิตว่าหากนางเป็นชู้กับพระนี่จริง ขอให้เลือดของนางตกลงดิน หากว่านางไม่ได้ทำ ก็ขอให้เลือดของนางขึ้นสวรรค์ชั้นฟ้า เพชฌฆาตก็เอานางไปตัดคอ นางก็เหลียวไป ก็เป็นวัดนางเหลียว เพชฌฆาตพอเอามีดตัดคอ เลือดก็พุ่งขึ้นไป พระยาอินทร์เอาดาบทองคำมารับเลือดขึ้นไปบนสวรรค์ เข้าเมืองแยกแตกตาย พระเจ้าแก้ว องค์นี้ศักดิ์สิทธิ์มากอยู่ที่วัดลำปางหลวง องค์ไม่ใหญ่มาก ในวัดพระแก้วที่เป็น ไธวัธมชาตุนั้นก็คือที่ปลุกบ่าเต้าบ่าเต้าของนางสุชาดามีจริง (เล่มเดิม หน้า 106 - 107)

ตำนานที่ 3

วัดพระแก้วดอนเต้า ตั้งอยู่ทางทิศเหนือห่างจากตัวเมืองประมาณ 1 กิโลเมตร บริเวณที่ตั้งวัดเป็นเนินเรียกว่า “ม่อนดอนเต้า” ในตำนานเดิมกล่าวว่า ม่อนดอนเต้านี้พุทธศาสนิกชนชาวบ้านในอดีตได้ร่วมกันขุดเอาดินข้างวัดมาถมเป็นม่อน (เนิน) ขึ้น แล้วสร้างวัด เจดีย์ วิหาร กำแพง แล้วเรียกว่า “วัดดอนเต้า” ต่อมาเมื่อมีพระแก้วมรกต จึงเรียกว่า “วัดพระแก้วดอนเต้า” ความเป็นมาของวัดพระแก้วดอนเต้า มีปรากฏในตำนานพื้นเมือง ดังต่อไปนี้

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ได้ทรงสถิตย์สำราญอยู่ ณ เขตวันมหาวิหาร วันหนึ่งพระองค์ทรงรำพึงว่า เมื่อพระองค์ทรงมีพระชนม์มครบ 80 พรรษา ก็จะเสด็จเข้าสู่ปรินิพพาน เมื่อเป็นเช่นนี้ ควรที่พระองค์จะเสด็จเทศนาสั่งสอนโปรดสัตว์โลกไปทั่วทั้งสี่ทิศ และอธิษฐานธาตุให้เป็นส่วน ๆ แจกจ่ายให้แก่พุทธศาสนิกชนทั่วไปได้กราบไหว้บูชาโดยทั่วถึงกัน ทรงรำพึงดังนั้นแล้วพระองค์ก็ทรงเสด็จออกสั่งสอนสัตว์โลกไปตามบ้านน้อยเมืองใหญ่ต่าง ๆ จนกระทั่งบรรลุถึงแคว้นโยนกันคร (ในที่นี้หมายถึงนครลำปาง) พระองค์ได้สถิตย์สำราญอยู่ ณ วัดม่อนดอนเต้านั้น และได้ทรงนิมิตวัดม่อนดอนเต้าให้เหมือนกับเขตวันมหาวิหาร แล้วพระองค์ก็ปาประกาศ พรหม อินทร์ เทวดา ยักษ์มาร และมนุษย์มาประชุมพร้อมกัน มีพระสงฆ์ 1,500 รูป เป็นประธาน พระองค์ได้เทศนาสั่งสอน และตรัสพุทธพยากรณ์ว่า ต่อไปม่อนดอนเต้าจะเจริญรุ่งเรืองเป็นบ้านเมืองใหญ่ เพราะในอดีตพระพุทธเจ้าที่ล่วงมาแล้วทั้ง 3 องค์ ได้เสด็จมาสู่ที่นี่ และได้บรรจุพระเกศาธาตุไว้ ณ พระชาตุนี

และเมื่อพระองค์เสด็จเข้าสู่พระปรินิพพานแล้ว พระสาวกผู้มีฤทธิ์จะได้นำเอาพระมะแหว (ไต) หัวใจมาบรรจุไว้ ณ ที่นี้ด้วย แล้วพระองค์ได้เอาพระเกศา 108 เส้น มอบให้พระสงฆ์ผู้เป็นประธาน ท่านก็น้อมรับเอาด้วยความยินดี แล้วก็นำพระเกศาธาตุของพระพุทธเจ้าในผอบทองคำบรรจุก่อไว้ในพระธาตุดอนเต้า และทรงทำนายต่อไปว่า เมื่อพระพุทธศาสนากาลล่วงแล้วได้ 700 พรรษา จักมีเจ้าองค์หนึ่งมาครองนครลำปางชื่อว่า “เจ้าชมพูจิตตะ” จะได้สร้างและซ่อมแซมเจดีย์วิหาร และอาราธนาพระสงฆ์มาอบรมสมโภชพระพุทธรูปและเจดีย์ต่อไป

ต่อมากาลเวลาล่วงพันไปประมาณ 1,000 ปี ในสมัยนั้นบ้านเมืองเสื่อมโทรมเกิดข้าวยากหมากแพง เกิดจลาจลวุ่นวายบริเวณวัดพระแก้วได้รุ่งโรยไปเนื่องด้วยไม่มีผู้ใดเอาใจใส่ ในครั้งนั้น มีพระเถระรูปหนึ่งเป็นคนเกิดในเมืองได้เข้าบวชในพระพุทธศาสนา และมาจำพรรษาอยู่ที่วัดพระแก้วที่ข้างวัดนั้น (บริเวณวัดสุชาดาปัจจุบัน) เป็นที่อยู่แห่งนางหนึ่งชื่อว่า “นางสุชาดา” หาเลี้ยงชีพด้วยการทำไร่ปลูกผักแพงแดงโมและดอกไม้บานาพันธุ์ นางนี้กล่าวว่าเป็นเทพธิดาลงมาเกิดในตระกูลคหบดี แต่นางเป็นคนมักน้อยสันโดษ จึงมาบำเพ็ญเพียรทางสงบอยู่ ณ ที่นั้น นางเป็นผู้เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก นางได้นำเอาข้าวน้ำ โภชนาอาหารของบริโศคและดอกไม้ธูปเทียนไปบูชาพระอยู่เสมอมิได้ขาด

วันหนึ่งนางได้นำแดงโมลูกหนึ่งไปถวายพระเถระเจ้าองค์นั้น พอถวายแล้วนางก็กลับคืนสู่คหะสถาน พระเถระเจ้าองค์นั้นเมื่อรับเอาผลแดงโมมาแล้ว ครั้นถึงเวลาฉันก็เอามัดมา ท่านผ่าตั้งหลายครั้งก็ไม่เข้าเป็นที่นำ อิศรชัยยังนัก ครั้นเมื่อพิจารณาแล้ว จึงรู้ว่าผลแดงโมนั้นเป็นมรกตแก้วอันวิเศษ จึงนำความนั้นแจ้งแก่นางสุชาดาผู้เป็นเจ้าของทราบ นางรู้สึกดีใจเป็นอันมาก แต่ก็มีได้ยึดถือกลับคืนมาเป็นสมบัติของตัวเอง นางได้แสดงความประสงค์ต่อพระเถระเจ้าว่าขอให้เอาแก้วมรกตนั้นแกะสลักเป็นพระพุทธรูปไว้บูชาต่างองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งพระเถระเจ้าก็เห็นดีด้วย ท่านจึงเพียรพยายามแกะสลักอยู่เป็นเวลานานหลายเดือนหลายวัน ก็ไม่สำเร็จ สมดังความตั้งใจแทบจะจนปัญญาอยู่แล้ว

จึงร้อนถึงพระอินทราธิราช พระองค์ได้ทรงเล็งเห็นเจตนาอันดีของพระเถระและนางสุชาดา จึงได้จำแลงแปลงกายมาเป็นคนแก่ลงมาถามพระเถระว่าท่านจะทำอะไร พระเถระก็ตอบว่าเราจะสลักแกะแก้วมรกตนี้ เป็นพระพุทธรูปไว้บูชาแต่ทำไม่สำเร็จ หากท่านจะช่วยเราแกะสลักก็จะดียิ่ง พระอินทร์แปลงก็รับว่าจะช่วยแกะสลักและก็ได้ช่วยแกะสลักจนเป็นพระพุทธรูปสมความปรารถนา เมื่อสร้างสำเร็จแล้ว พระอินทร์แปลงก็หายวับไปกับตา พระเถระเจ้าได้เห็นดังนั้นก็แจ้งว่าเป็นพระอินทร์ปลอมแปลงมาช่วย ก็มีความยินดีเป็นอันมาก จึงแจ้งข่าวนั้นไปให้นางสุชาดาทราบ เมื่อสร้างพระแก้วมรกตเสร็จแล้วก็ได้ประดิษฐาน ณ วัดนั้นแต่นั้นมา คนทั่วไปถึงเปลี่ยนชื่อ “วัดดอนเต้า” เป็น “วัดพระแก้วดอนเต้า” สืบมา

นับแต่นั้นมา นางสุชาดาได้ไปกราบไหว้บูชาพระแก้วมรกตนั้น เป็นกิจวัตรจนมิขาดไปต่าง ๆ นานา ว่านางสุชาดากับพระเถระนั้นสมคบกันประพาศคิดในกิจอันมิชอบด้วยทางสมณเพศ และมีผู้ยื่นฟ้องอธิการณนี้ต่อเจ้าผู้ครองนครลำปาง เจ้าผู้ครองนครลำปางมิได้พิจารณาผิดถูกตามความจริง หลงเชื่อในข่าวลือนั้นจึงตัดสินให้ประหารนางสุชาดาในข้อหาทำให้พระศาสนาเศร้าหมอง แม้นางจะแก้คดีสักเพียงใดก็ไม่มีใครช่วยเหลือ คำสั่งของเจ้าเหนือหัวนั้นย่อมเป็นประกาศิตที่ไม่มีใครทักท้วงหรือขัดขืนได้ ดังนั้นราชมัลจึงนำตัวนางไปประหารชีวิตที่ริมฝั่งแม่น้ำวัง

เมื่อเพชฌฆาตนำนางไปถึงฝั่งแม่น้ำวัง ณ ที่นั้น นางได้ให้สั่งจะอธิษฐานอ้างธารน้ำและแม่ธรณีเป็นพยานว่า “ถ้าหากว่านางได้ประพาศคิดมิชอบจริงตามคำกล่าวนั้นแล้ว เมื่อเพชฌฆาตลงดาบประหาร ขอให้โลหิตไหลเป็นธารน้ำ ลงทาแผ่นดินให้เห็นเป็นที่ประจักษ์แก่ตาคนทั้งหลาย และหากว่านางมิได้ประพาศคิดจริงตามคำกล่าวหาแล้วไซ้ ขอให้โลหิตของนางพุ่งขึ้นสู่อากาศ อย่าได้ตกลงดินให้เป็นมลทินแก่แม่ธรณีเลย” เมื่อสิ้นคำอธิษฐานของนางเพชฌฆาตก็ลงดาบตัดศีรษะนางขาดกระเด็นไป แต่เป็นที่น่าอัศจรรย์ยิ่งที่โลหิตของนางมิได้ตก

ลงแปดเป็นรูปภูเขามากมายแต่มีน้อย บรรดาพหุมาตราขมัลเห็นดังนั้น ก็นำความนั้นกราบทูลให้เจ้าผู้ครองนคร ทราบ เจ้าผู้ครองนครมีความเสียดพระทัยเป็นอันมากที่ได้ลงโทษแก่นางโดยหาโทษมิได้ ต่อมาก็อ้อมานัก พระองค์ก็เกิดเป็นโรคหัวใจและถึงแก่ทิวงคต

ฝ่ายพระเถระเจ้าองค์นั้น เมื่อนางสุชาดาถูกลงทัณฑ์ถึงประหารชีวิตนั้น ท่านก็หนีออกจากวัดคอนเต้า และได้นำเอาพระแก้วไปฝากไว้ที่วัดพระธาตุลำปางหลวงบอกกับเจ้าอาวาสว่า ขอฝากไว้ชั่วคราว จากจิตใจดีแล้ว จะกลับคืนมาเอา แล้วท่านก็อำลาจากที่นั่นสาบสูญหายไป คงทิ้งพระแก้วมรกตไว้ ณ วัดลำปางหลวงนั้น ครอบครองกันมาทุกวันนี้

สถานที่ตั้งบ้านของนางสุชาดานั้น ผู้ที่ตระหนักในความดีของนางได้บริจาคทรัพย์ร่วมกันสร้างเป็นวัด ให้ชื่อว่า “วัดสุชาดา” (อยู่ทางทิศใต้ติดกับวัดพระแก้วคอนเต้า) เพื่อเป็นอนุสรณ์ให้ระลึกถึงนาง และต่อมาได้สร้าง “วัดนางเหลียว” ขึ้นอีกวัดหนึ่ง ถือว่านางเหลียวมาไว้อาลัยพระแก้วมรกต ณ ที่นั้น ประตูด้านที่พหุมาตราขมัลออกมา ออกไปประหารชีวิตนั้นเรียกว่า “ประตูท่านาง” ชาวบ้านถือว่าเมื่อผู้ใดตายแล้ว จะไม่นำศพผ่านประตูนี้เลย และฝั่งแม่น้ำวังที่ประหารนางนั้น ชาวบ้านเรียกว่า “วัดย่าเฒ่า” เมื่อถึงวันสงกรานต์ ชาวบ้านและเจ้าเมืองลำปางต้องไปก่อกองพระเจดีย์ทราย อุทิศส่วนกุศลให้แก่นางทุก ๆ ปีจนเป็นประเพณีสืบเนื่องมาทุกวันนี้ (เล่มเดิม หน้า 140 – 143)

(2) พระธาตุเสด็จ

วัดพระธาตุเสด็จ ตั้งอยู่ที่บ้านเสด็จ หมู่ที่ 5 ตำบลบ้านเสด็จ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง ที่มาของชื่อวัดพระธาตุเสด็จ คือเนื่องจากพระบรมธาตุมักเปลี่ยนรัศมีทุกวันพระให้ชาวบ้านเห็น จึงได้ชื่อดังกล่าว ตามตำนานเมืองลำปางกล่าวว่า สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.1992 โดยเจ้าหาญแต่ท้อง คือเมื่อครั้งที่เมืองลำปางมีชื่อว่า “ศรีนครชัย” ได้มีพระมหาดลจากลังกามาสักการะพระมหาธาตุเจ้าตามทีล่ายเทงบอกไว้ว่าอยู่ในวัดร้างแห่งหนึ่ง อีกทั้งชาวบ้านได้เล่าให้ภิกษุทั้งสองฟังว่า วัดร้างแห่งนี้ในตอนกลางคืนมักปรากฏแสงพวยพุ่งขึ้นมาจากพื้นดินสูงประมาณ 9 – 10 วา เชื่อกันว่าเป็นอำนาจของภูตผีปิศาจ ไม่กล้าไปดูกัน ภิกษุทั้งสองมีความสงสัยจึงพากันไปที่วัดร้างและเฝ้าดู จนเห็นแสงสว่างเป็นลำพวยพุ่งขึ้นมาจากพื้นดิน เมื่อเข้าไปดูจึงเห็นว่าเป็นแสงทอง พระบรมสารีริกธาตุกระทำปาฏิหาริย์ ครั้นได้สักการบูชาแล้วก็แจ้งให้ชาวบ้านทราบถึงนิมิตอันดีและช่วยกันขุดค้นพระบรมสารีริกธาตุขึ้นมาจากเนินดิน จากนั้นชาวบ้านได้นำขบวนไปทูลเจ้าหมีนหาญแต่ท้อง เมื่อเจ้าเมืองทรงทราบดังนั้นก็เกิดโสมนัสยินดี โปรดให้สร้างพระธาตุเจดีย์ขึ้น แล้วทำการสมโภชอย่างยิ่งใหญ่ พร้อมกับทำการปฏิสังขรณ์วัดร้างนั้นขึ้นมาใหม่จนเสร็จเรียบร้อยเมื่อเดือน 5 เหนือ (เดือนสามใต้) พ.ศ.2014 ในระหว่างที่ทำการซ่อมแซมวัดอยู่นั้น พระเจ้าติโลกราชผู้ครองอาณาจักรล้านนา ได้เสด็จมาเยือนนครลำปางและเสด็จไปในงานสมโภชพระบรมธาตุด้วย เจ้าหมีนหาญจึงทูลขอให้พระองค์ตั้งนามวัด พระเจ้าติโลกราชจึงพระราชทานนามให้ว่า “วัดพระธาตุเสด็จ” แต่ในพงศาวดารโยนกกล่าวไว้ว่า พระนางจามเทวีได้เสด็จไปนมัสการพระบรมธาตุที่ตำบลคอนปละหลวงด้วยเช่นกัน และในครั้งนั้นพระบรมธาตุก็ได้แสดงปาฏิหาริย์อีกครั้งหนึ่ง ดังนั้นจึงเรียกพระธาตุและวัดนั้นว่า “พระธาตุเสด็จ” กับ “วัดพระธาตุเสด็จ” มาตราบนทุกวันนี้ (เล่มเดิม หน้า 165 - 166)

(3) ม่อนไก่แจ้ ม่อนไก่เขี้ยว และม่อนกู่แก้ว

ม่อนไก่แจ้ ม่อนไก่เขี้ยว และม่อนกู่แก้ว ตั้งอยู่ในเขตตำบลเมืองยาว อำเภอห้างฉัตร ปรากฏเรื่องเล่าเป็นตำนานเมืองยาวว่า มีขุนหลวงท่มมิละ ไปได้พระเศศาพระธาตุพระพุทธรเจ้ามา 1 เส้น เพื่อจะนำมาประดิษฐานไว้สักการบูชา พระเศศาธาตุแยกออกเป็น 4 เส้น จึงทำบรรจุไว้ที่พระธาตุม่อนไก่แจ้ 1 เส้น พระธาตุม่อนไก่เขี้ยว 1 เส้น พระธาตุม่อนกู่แก้วคอยสูง 1 เส้น และพระธาตุม่อนกู่แก้วคอยต่ำ 1 เส้น

ภูมินามของพระธาตุทั้ง 4 องค์นี้ เล่ากันสืบมาว่า เมื่อแรกตั้งวัดม่อนไก่แก้ว เจ้าอาวาสได้นำไก่แจ้มาเลี้ยง ต่อมาไก่ป่ามาขันเจี๊ยบแจ้วคู้ยเขี่ยดินอยู่บนม่อนไก่แจ้ขี้อยู่เสมอ จึงเรียกตามเหตุการณ์นี้ ส่วนม่อนกู่แก้วนั้นแต่เดิมชื่อ พระธาตุม่อนกู่แก้ว เพราะมีพระธาตุคู่กันบนคอยสองแห่ง “กู่แก้ว” ออกเสียงตามสำเนียงท้องถิ่นล้านนาเป็น “กู่แก้ว” แล้วกลายเสียงเป็นกู่แก้ว

พระธาตุทั้ง 4 แห่งนี้ เป็นปูชนียสถานคู่เมืองยาวมาแต่โบราณ ผู้สูงอายุเล่ากันต่อ ๆ มาว่าเคยเห็นพระธาตุเสด็จลอยไปมาระหว่างพระธาตุเจดีย์ทั้งสองคั่นเสมอมา(เล่มเดิม หน้า 166 - 167)

(4) วัดกู่ค้ำน้อย, วัดกู่เต้า

วัดกู่ค้ำน้อย ตั้งอยู่ในเขตตำบลแจ้ห่ม อำเภอแจ้ห่ม ชาวแจ้ห่มเล่าสืบต่อกันมาว่าชื่อ “กู่ค้ำน้อย” เป็นชื่อช้างคู่ใจของพญาลือเจ้าผู้ครองเมืองแจ้ห่ม คู่กับช้างอีกเชือกหนึ่งชื่อ “เต้า” พญาลือเป็นเชื้อสายเจ้าผู้ครองเมืองพะเยาแห่งอาณาจักรกวมยาวโบราณ ครั้งหนึ่งพม่ายกทัพมาตีเมืองต่าง ๆ ในล้านนา พญาลือรู้ล่วงหน้าว่าพม่ากำลังจะยกทัพเข้าเมืองแจ้ห่ม จึงยกทัพพร้อมกับน้องชายและช้างคู่ใจคนละเชือกสู้รบกับพม่า จนกองทัพพม่าแตกพ่ายไป ช้างคู่ใจเจ้าเมืองทั้งสองเชือกได้รับการดูแลเลี้ยงดูเป็นอย่างดีจนชรภาพ เมื่อช้างล้มจึงโปรดให้นำกระดูกช้างไปบรรจุเจดีย์พร้อมกับสร้างวัด 2 แห่ง อุทิศส่วนกุศลให้ คือ “วัดกู่ค้ำน้อยและวัดกู่เต้า” ปรากฏนามจนถึงปัจจุบัน(เล่มเดิม หน้า 174)

(5) วัดคดอย

ประวัติวัดคดอยธาตุ มาจากทรายนอน เขาโล่มาตั้งแต่บ่อที่เหลี่ยม โล่ผ่านอำเภองาว ผ่านห้วยคะเนง ห้วยคะเนงนั้นมีหมอกคนหนึ่งเป็นหมอบิน มันมาลิมดุงคะเนงไว้ที่นั่น เลยใส่ชื่อว่าห้วยคะเนง แล้วก็ไปบ้านแหง ก็ไปขี้เป็นแก่นฝ้าย บ้านแห่งนี้เวลาทำการเกษตรเมื่อก่อนฝ้ายนี้เกิดที่นี่ จากบ้านแหงก็ล่องมาที่ม่อนทรายนอน มานอนอยู่ที่ม่อนทรายนอน เขาก็เลยสร้างม่อนนั้นเป็นวัดคดอย วัดม่อนทรายนอนมาจนถึงปัจจุบันนี้ จากทรายนอนก็ร้องไปแม่ตีบ ไปเฝ้าอยู่ที่นั่น วัดแม่ตีบยังมีรูปทรายเฝ้าอยู่ที่นั่น วัดทรายนอนก็มีรูปทรายนอนอยู่ที่นั่น ตอนนี้นำกำลังสร้างบันได 547 ขั้น(เล่มเดิม หน้า 110 - 111)

(6) วัดศรีชุม

วัดศรีชุม ตั้งอยู่ที่ตำบลสวนดอก อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง ที่มาของชื่อศรีชุม ก็ด้วยแต่เดิมที่ตั้งของวัดเคยมีวัดเก่าแก่อยู่ก่อน มีบ่อน้ำและศาลา รวมทั้งต้นโพธิ์ขึ้นรายรอบวัดจำนวนหลายต้น แต่ไม่มีกฐิพระและไม่มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่ “ศรีชุม” ในภาษาล้านนา จึงมาจากคำว่า “ศรี” ซึ่งหมายถึง ต้นโพธิ์ และคำว่า “ชุม” ซึ่งหมายถึง เป็นชุด ชุมนุม หรือล้อมรอบ (เล่มเดิม หน้า 111 - 112)

(7) วัดเชียงราย

วัดเชียงราย ตั้งอยู่ใกล้กับบริเวณห้าแยกหอนาฬิกา กลางเมืองลำปาง ซึ่งแต่เดิมชาวบ้านบริเวณทางแยกกลางเมืองแห่งนี้ว่า “ห้าแยกเชียงราย” แต่ตั้งอยู่ในเขตเทศบาลเมืองลำปาง สาเหตุที่มีภูมินามดังนี้ มีการเล่าสืบกันมาว่า เมื่อครั้งเจ้าวงศ์เจ็ดคนซึ่งนำโดยพระเจ้ากาวิละ ได้กู้เอกราชล้านนาจากพม่าและได้ทำนุบำรุงฟื้นฟูบ้านเมืองขึ้นมาใหม่ และให้มี การ “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” นั้น มีชาวเชียงรายเข้ามาสู่อาณาจักรด้วย และโปรดให้ตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยในบริเวณนี้ ชาวลำปางจึงเรียกบริเวณนี้ว่า “บ้านเชียงราย” เมื่อมีถนนตัดผ่านจึงเรียก ห้าแยกเชียงราย ต่อมาเมื่อชาวเชียงรายสร้างวัดเพื่อประกอบกิจทางสงฆ์จึงได้เรียกชื่อวัดนี้ว่า “วัดเชียงราย” มาจนทุกวันนี้ (เล่มเดิม หน้า 176)

(8) วัดเมืองสาสน์

วัดเมืองสาสน์ ตั้งอยู่ในเขตตำบลสวนดอก อำเภอเมืองลำปาง เป็นวัดที่อยู่ในเขตเทศบาลลำปางและอยู่ใกล้กับแหล่งการค้าสำคัญ สาเหตุที่เรียกว่า “เมืองสาสน์” นี้ เล่ากันว่า เมื่อครั้งที่เจ้าผู้ครองนครลำปางผู้เอกราชจาก

พม่า ซึ่งเคยมีอิทธิพลอยู่ในแผ่นดินล้านนาได้แล้ว ได้มีผู้คนอพยพมาจากเมืองสาคร (ปัจจุบันเป็นเมืองที่อยู่ในประเทศพม่า) แล้วมาตั้งบ้านเรือนอยู่รอบ ๆ วัดเมืองสาครในปัจจุบัน เมื่ออยู่นานเข้าก็คิดถึงบ้านเมืองเดิม ประจวบกับต้องการให้มีวัดสำหรับประกอบกิจทางศาสนาและเป็นที่พักบวระรวมใจกัน จึงได้สร้างวัดขึ้นในบริเวณนี้ แล้วตั้งชื่อว่า “วัดเมืองสาคร” เพื่อระลึกถึงบ้านเมืองที่จากมา ต่อมาเมื่อได้รับการประกาศชื่อเป็นทางการ จึงได้เขียนชื่อเป็น “วัดเมืองสาคร” (เล่มเดิม หน้า 177)

(9) วัดแสงเมืองมา

วัดแสงเมืองมาเป็นวัดในหมู่บ้านในตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมืองลำปาง เป็นวัดที่มีรูปแบบการก่อสร้างที่เป็นลักษณะศิลปกรรมแบบเชียงแสน ประวัติความเป็นมาของวัดแห่งนี้เล่ากันว่า ชาวเชียงแสนอพยพเข้ามาอยู่ในท้องถิ่นแถบนี้ตั้งแต่สมัยเจ้ากาวิละพื้นฟูบ้านเมือง หลังทำสงครามกับพม่าแล้ว โปรดให้ชาวเชียงแสนตั้งบ้านเรือนในละแวกนี้ ต่อมาชาวเชียงแสนได้สร้างวัดนี้ขึ้น และเรียกกันว่า “วัดแสงเมืองมา” อันหมายถึง ชาวเชียงแสนได้มาสร้างเมืองขึ้นพร้อมกับสร้างวัดสำหรับประกอบกิจทางศาสนาขึ้นด้วย ต่อมาเมื่อบ้านเมืองสงบเรียบร้อยดี ประจวบกับความคิดถึงถิ่นเกิด ชาวเชียงแสนที่อพยพมาส่วนแรกบางส่วนได้เดินทางกลับไปบ้านเกิด ลูกหลานรุ่นหลังบางส่วนก็ยังคงอยู่ที่เดิมนี้ บางส่วนก็อพยพล่องตามแม่น้ำไปอยู่ทางใต้ เช่น ที่บ้านนาแสง ตำบลนาแสง อำเภอเกาะคาเป็นต้น ต่อมาنانเข้าชื่อแสงเมืองมาได้กลายเป็น “แสงเมืองมา” (เล่มเดิม หน้า 177)

(10) วัดเวียง

เจ้าดวงแก้วไขฟ้าครองเมือง วันหนึ่งมีสาวกของพระพุทธองค์มาจากอินเดีย นำพระธาตุมา 2 องค์ ตั้งใจจะนำไปบรรจุไว้ที่พระบาทคอยตอก คือ วัดถ้ำศิลาวาริในปัจจุบัน เจ้าดวงแก้วไขฟ้าจึงขอแบ่งพระธาตุมาบรรจุเจดีย์ไว้ที่เวียงแห่งนี้ 1 องค์ แล้วอุทิศเวียงถวายแก่พระธาตุ แล้วย้ายเวียงไปอยู่ที่อื่น ต่อมาวัดแห่งนี้จึงได้นามว่า “วัดเวียง” (เล่มเดิม หน้า 206)

(11) เจดีย์ขาวและบ่อน้ำสองพี่น้อง

ครั้งนั้น มีชายกำพร้าอนาถา 2 คน เป็นพี่น้องกัน ทั้งสองพี่น้องมีความเห็นพ้องต้องกันว่าเป็นเพราะไม่ได้ทำบุญให้ทานในชาติปางก่อน ชาตินี้จึงได้เกิดมาเป็นคนอนาถายากจนเฉื่อยใจและเมื่อได้มาพบพระอรหันต์เจ้า ณ ที่นี้สมควรที่เราสองพี่น้องจะสร้างบ่อน้ำไว้ถวายท่านคนละบ่อ เมื่อมีความเห็นพ้องกันดังนั้นแล้ว ทั้งสองพี่น้องก็อธิษฐานว่า “ข้าพเจ้าทั้งสองคนพี่น้อง เป็นคนยากจนเฉื่อยใจไร้ทรัพย์ มีจิตศรัทธาใครจะสร้างบ่อน้ำไว้ถวายพระอรหันต์เจ้า ขอบุญให้น้ำอยู่สักเกินกำลังไปเลย ขอให้ลึกลับ 1 วาเถิด” เมื่อก้าวสัจจะอธิษฐานดังนั้น ทั้งสองพี่น้องก็ลงมือขุดบ่อพลีได้ 1 วา ก็มีน้ำบริสุทธิ์สะอาดเย็นสนิทไหลซึมออกมา คนทั้งสองจึงได้นำอิฐมาก่อจนเสร็จเรียบร้อยบริบูรณ์แล้ว จึงได้นำถ้ำถวายแด่พระอรหันต์เจ้า (เล่มเดิม หน้า 212)

(12) พระเจ้าทองทิพย์ วัดบ้านหลวง ตำบลนาคร้ว อำเภอแม่ทะ

พระเจ้าทองทิพย์หล่อขึ้นที่ห้วยฟ้าหลัง คือบ้านแม่ทะ หมู่ 1 ตำบลแม่ทะ อำเภอแม่ทะ พระเจ้าทองทิพย์มีความสูง 96 เซนติเมตร เล่ากันว่าเดิมไม่มีลำห้วย ขณะที่หล่อพระเจ้าทองทิพย์เกิดพายุฝนตกหนัก เกิดน้ำนองท่วมบริเวณนั้น จนเกิดเป็นลำห้วยเรียกว่า “ห้วยฟ้าหลัง”

หล่อพระเสร็จนำมาขจัดที่หนองน้ำแห่งหนึ่งทางด้านใต้ ทำให้เศษทองตกในบริเวณหนองนั้น จึงเรียกว่า “หนองโคลตอง” เมื่อขจัดเสร็จผิวขององค์พระได้เกิดประกายผุดผ่องประดุจทิพย์ประทานจึงเรียกว่า “พระเจ้าทองทิพย์” อัญเชิญประดิษฐานที่วัดบ้านหลวง หมู่ 2 ตำบลนาคร้ว อำเภอแม่ทะ มีพิธีสงฆ์ที่ห้วยฟ้าหลังเป็นประจำทุกปีในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 8 (เหนือ) พร้อมจัดงานสมโภชศาลเทพารักษ์เจ้าอารักษ์ตนหลวง ซึ่งตั้งอยู่ด้านเหนือของบ้านหลวงหมู่ 2 ตำบลนาคร้ว อำเภอแม่ทะ (ดู วิสิฐ ติธมนวัฒน์กุล “พัฒนาการถิ่นฐานชุมชนบ้านเมืองในลุ่มน้ำแม่

จาง อำเภอมะทะ จังหวัดลำปาง” เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่องชุมชนโบราณในเขตลุ่มน้ำวัง (แอ่งลำปาง) 10 พฤษภาคม 2547)

3. 3. นิทานที่เกี่ยวข้องกับบุคคล

(1) เจ้าพ่อม้าขาว

เจ้าพ่อม้าขาวเป็นเสี้ยววัด คຸ້ມครองบ้านคຸ້ມครองเมือง แต่ก่อนอยู่ข้างในวัด มีมานานแล้วเมื่อก่อนเขาว่าหนานสิกใหม่ จะรักษาพระธาตุได้ตลอดไปไหม เขาเอามืดปาดคอตนเอง ท่านรับรอง ท่านตัดสินใจตัวคนเดียวอยากดูแลพระธาตุนานแล้วเขาเล่าสืบกันมา เสี้ยววัดนี้เก่งทำผิดทำถูกไม่ได้ เขามาบน อย่างเป็นทางการ ก็บอกท่านตอนกลับมาที่มาเลี้ยงท่าน เอาหัวหมู เหล้า ลาบ แกงอ่อม คนกรุงเทพฯ มาบนขอหอยถูกแสนหนึ่ง เขาก็มาสร้างให้ม้าขาวทั้งใหญ่เล็กก็มี เด็กเด็ยวันนี้ไม่รู้ คนเฒ่าคนแก่รู้บ้าง ที่รู้จริง ๆ ก็ตายหมด (เล่มเดิม หน้า 117)

(2) เจ้าพ่อประตูผา

เจ้าพ่อประตูผา ท่านเป็นคนบ้านร่องคำเลขบ้านหวดไป ห่างจากที่นี่ประมาณ 20 กิโลเมตร ท่านเป็นคนกำพร้าเมื่อปี พ.ศ.2251 – 2275 ล้านนาไทยตกเป็นเมืองขึ้นพม่า มีท้าวลิ้นก่านผู้ครองนครลำปางในขณะนั้น ท้าวมหายศของพม่าก็เอากองทัพมาตีเขากลางค์ ท้าวลิ้นก่านสู้ไม่ได้ก็เลยรันทพมา มาอยู่ที่เจ้าพ่อประตูผา พอดีกับหนานข้อมือเหล็กมาบรรพชาอยู่ที่วัดนาขาง แม่ทะ หลังจากนั้นท่านก็มาช่วยรบกับพม่า ท้าวลิ้นก่านมีขุนนาง 4 คน คือ แสนเทพ แสนสือ แสนบุญเรือง และจเรน้อย หนีมาด้วย แต่ขุนนางทั้ง 3 คน คือ แสนเทพ แสนสือ และแสนบุญเรืองแตกคอกัน ทำให้ถูกพม่าฆ่าตาย เหลือแต่จเรน้อยซึ่งหนีไปอยู่ที่ถ้ำจเรน้อย ประกอบกับหนานข้อมือเหล็กหรือเจ้าพ่อประตูผามาช่วยรบ ฝ่ายท้าวมหายศ มีหาญฟ้าจ๋า หาญฟ้าพื้น และหาญฟ้าแมบ เป็นทหารเอกของฝ่ายพม่ามาเข้าตีต่อมาหนานข้อมือเหล็กเข้าต่อสู้ตั้งแต่เช้าจนค่ำ ฆ่าหาญฟ้าจ๋า หาญฟ้าพื้นตายหมด ทีนี้หาญฟ้าแมบจะเข้าสู่ ท่านก็ยืนสง่า แต่เสียชีวิตแล้วด้วยความอ่อนเพลีย ทางฝ่ายพม่าคิดท่านยังไม่สิ้นชีพก็เลยไม่กล้าเข้ามา และยกทัพกลับไปเมืองเรณ้อยกับท่านลิ้นก่านออกมา ท่านก็เสียชีวิตแล้ว เลยมีการตั้งฉายานามท่านว่า พญามือเหล็ก สืบต่อมาถึงปัจจุบัน

การจัดตั้งศาลนี้สมัย พ.ศ.2497 มีคนจังหวัดพะเยามาป็นองค์ท่าน ตอนนั้นทางยังไม่เจริญ มีคนจีนมาเก็บค่าตัว และบูรณะท่านมาเรื่อย ๆ ที่ประตูผานี้สมัยก่อนอาจเป็นช่องเล็ก ๆ ถ้าจะมาตีลำปางต้องผ่านช่องนี้ช่องเดียว เป็นภูเขาคินปุ่น เขาระเบิดทางทำให้กว้างขึ้น มีภาพเขียนสีที่ถ้ำ สมัย รัชกาลที่ 5 เขาเบิกทางเป็นทางเล็ก ๆ สมัยก่อนมีอุบัติเหตุมาก ม้าทรงบอกว่าลูกศิษย์ลูกหาไม่เคารพท่าน ไม่มีการบวงสรวงตามประเพณี ไปลบหลู่ท่านบ้าง รดถึงคว่ำ อาจเป็นทหารลูกน้องท่านที่ตาย เกิดความหิวเลยฆ่าคน ตั้งแต่นั้นมาอาจเป็นว่าทางเจริญหรืออย่างไรไม่ทราบ อุบัติเหตุก็ไม่มี มีการคำหัวในปลายเดือนเมษายนของทุก ๆ ปี ปีละครั้ง คนนับหมื่น มีการฟ้อนผีผดผีเม็งทรงทั้งเจ้าพ่อคำลือ เจ้าพ่อต่าง ๆ มาหมด ทั้งเชียงใหม่ เชียงราย พะเยา แต่มีเจ้าพ่อประตูผาเป็นเค้า ศาลอื่น อาจเป็นเพื่อนฝูง ตั้งพร้อมกัน แต่เจ้าพ่อนี้เป็นหลัก เป็นความเชื่อว่าใครผ่านมาต้องบิบบเตร(เล่มเดิม หน้า 117 - 119)

(3) เจ้าพ่อหมอกมุงเมือง

เจ้าพ่อหมอกมุงเมืองเดิมมีบรรดาศักดิ์เป็นหมื่นพันทองในสมัยเจ้าเจ็ดตน เป็นคนบ้านจอมสระหรือเหนือเมืองเชียงตุง เมื่ออายุได้ 8 ขวบ ก็เข้าไปเรียนทางพุทธศาสนาในวัดจอมสระหรือ 21 ปี ก็บรรพชา มีความรู้เคร่งครัดทางพุทธศาสนาและมีมนต์ขลังในทางไสยศาสตร์ จนกระทั่งในปี จศ. 1143 เข้าศึกษาได้แก่อิทธิพลในเขตล้านนา เข้าตีเมืองเชียงใหม่จนร้างไปและพม่าได้เข้าครอบครองจนถึงเมืองเชียงตุง เชียงรุ่ง และเบียด

เขียนราษฎรได้รับความทุกข์ยากต่าง ๆ นานา จนไม่มีเวลาทำมาหากิน ต่อมาเมื่อเจ้ากาวิละได้เป็นเจ้าล้านนาแล้ว ได้รวบรวมกำลังราษฎร แล้วยกกองทัพไปขับไล่กองทัพพม่าให้ออกจากล้านนา และเลขขึ้นไปจนถึงเชียงรุ่งเป็นระยะถึง 68 ครั้ง เมื่อปราบพม่าเรียบร้อยแล้ว ราษฎรในเมืองเชียงตุงยอมสวามิภักดิ์กับกองทัพเจ้ากาวิละ ราษฎรที่ขอติดตามมากับกองทัพได้รวบรวมข้าวของเงินทองที่มีอยู่ร่วมกันไว้ และเขียนจำนวนเงินทองของตนไว้ มอบให้กับครูบาแห่งวัดจอมสระหรือเอตมบรรจู้ไว้ในวัดจอมสระหรือเอตมบรรจู้ แล้วรวบรวมวงศ์วานเครือญาติติดตามกองทัพเจ้ากาวิละมาถึงเมืองเขลางค์นครลำปางแล้วครูบาคณะนี้ (หมื่นพันทอง) ได้สึกออกจากสมณะเพศที่วัดพระธาตุลำปางหลวง แล้วเจ้ากาวิละได้แต่งตั้งให้เป็นแม่ทัพ เป็นผู้นำหรือนายจ่าออกสนามรบมีสมญาว่า หมื่นพันทอง เพราะท่านมีความรู้วิชาลงในทางไสยศาสตร์ อยู่ยงคงกระพันชาตรี ยิ่งไม่ออกฟันไม้เข้า เมื่อเป็นแม่ทัพไปทำสงครามที่ไหนเป็นหมอกคลุมไปหมด เป็นที่ขยาดเกรงกลัวแก่อริราชศัตรู ในสมัยที่ท่านมีอำนาจปกครองไปฟากน้ำวังจดทิศตะวันตก ทางทิศใต้ถึงเมืองยาว ทิศเหนือถึงขุนตาล

ปัจจุบันศาลเจ้าพ่อหมอกมุงเมืองตั้งอยู่ที่ห่ออะม็อก คือป้อมปืนโบราณ ในเขตเทศบาลเมืองลำปาง ตำบลหัวเวียง ในสมัยก่อนมีประเพณีที่อนศิสืบมา 2 - 3 ปีต่อครั้ง ปัจจุบันมีที่อนทุกปี แต่เดิมผู้สืบประเพณีมีวัตถุประสงค์เพียงการแก้บน ต่อมาเมื่อมีการค้นคว้าพบประวัติเจ้าพ่อหมอกมุงเมือง ว่าเกี่ยวข้องกับบุคคลซึ่งอยู่ในเชียงใหม่และลำปางหลวง อ.เกาะคา รวมทั้งพระภิกษุสงฆ์เป็นตระกูลที่สืบต่อกันมาหลายชั่วคน มีสถานที่รวมชื่อนาประจำตำแหน่งเป็นหลักฐานที่บ้านลำปางหลวง จึงได้ยกให้พิธีดังกล่าวเป็นพิธีประจำเมือง เพื่อเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เป็นการประกาศนัยหมายญาติพี่น้องที่พลัดพรากจากกันไป มีโอกาสมาอยู่ร่วมกันตามจารีตเดิม (เล่มเดิม หน้า 119 - 120)

(4) เจ้าพ่อมหาชัย

เจ้าพ่อมหาชัยมาหาสูง เจ้าพ่อตัวใหญ่ 3,000 คน บอกรวย 307 บางคนเขาบนสำเร็จต้องเอาหมูมาแก้บนเป็นตัว อย่างวันที่ 27 - 28 ธันวาคม จะมีคนเอาหัวหมูมา วันพรุ่งนี้ก็มี เว้นวันพุธ วันศุกร์ ไม่มีใครเขามาหา เขาบนได้ทุกอย่าง เรื่องสอบ ข้าวของหาย ครอบครัวยุ การติดต่อธุรกิจต่าง ๆ

พวกนักเรียนก็มาถาม ลุงก็เล่าพอสังเขป เพราะเรื่องมันยาว เขาอาจจำไม่ได้ โดยมากเขามักถามประวัติคนอื่น ๆ มาถามบ้าง อย่างเรื่องเจ้าพ่อที่มาอยู่ที่นี่เพราะเหตุใด เราก็เล่าว่าที่นี่เมื่อก่อนไม่ใช่เป็นวัด เป็นป่า เป็นเมืองชัย พระพุทธเจ้าก็เหาะเหินเดินอากาศมา แล้วแปลงรัศมี พระองค์เห็นชัย แต่ชัยไม่เห็นพระองค์ พระองค์เลยบังคับชัยให้รักษานครลำปาง เมื่อก่อนเป็นเมืองกุกกุงครคือนครไถ่ขัน เป็นบ้านเมืองชัย เป็นป่า วิหารนี้ก็คือไปหลายครั้ง

เมื่อก่อน 40 ปีที่ผ่านมา เจ้าพ่อคุมมาก ชอบไปเที่ยวตามบ้านเรือน แล้วเอาผู้หญิงไปเป็นเมีย พวกนี้ตายหมดเป็นตัวเหลือง พวกศรัทธาชาวบ้านก็นำขันไปขอขมา เมื่อก่อนวัดนี้มีช่างฟ้อนก็ตายหลายคนแล้ว หม่าหม่าหมา หอนอย่าว่าอย่าคำ เขาว่าเจ้าพ่อแปลงเป็นคนมาเที่ยวตามบ้าน นี่เป็นเรื่องจริง แต่เดี๋ยวนี้ท่านแก่แล้ว เมื่อก่อนรถมาแถวนี้ ไม่มาไหว้มากราบ รถไปต่อไม่ได้ หรือถ้าเขาแห่มาที่นี่ต้องเอาขันมาขอขมา ถ้าไม่บอกกล่าวก็จะเกิดเรื่อง (เล่มเดิม หน้า 123)

(5) พระยาสุลวธิไชยสงคราม

พระยาสุลวธิไชยสงคราม หรือเจ้าทิพย์ช้าง มีประวัติเล่าว่า ระหว่างปี พ.ศ.2272 - 2275 บ้านเมืองในล้านนามิได้เป็นปกติ เพราะพม่าได้ยกทัพมาตีเชียงใหม่และหัวเมืองต่าง ๆ และได้มาตีเมืองลำปางด้วย หนานทิพย์ช้างนายบ้านคอกวัวเป็นผู้มีสติปัญญาเฉียบแหลม กล้าหาญ และมีฝีมือในการใช้ปืนและธนู เคยเป็นหมอล้องช้างป่าจนคนทั้งหลายให้ชื่อว่า "ทิพย์ช้าง" ชาวเมืองจึงขอให้ทิพย์ช้างเป็นหัวหน้าผู้เมืองลำปาง หนานทิพย์ช้างได้ลอคกลานเข้าไปในท้องร่องกว้างเพียง 1 สอกเข้าไปในวัดพระธาตุลำปางหลวงที่กองทัพพม่าตั้งอยู่ และได้ใช้ปืนยิง

แม่ทัพสิ้นชีวิต ลูกกระสุนยังทะลุไปถูกรั้วทองเหลืองของพระเจ้าชัยซึ่งยังมีรอยให้เห็นอยู่จนทุกวันนี้ แล้วทัพช้างก็ เล็ดลอดออกมาตามร่องน้ำนั้น และนำทัพลำปางโจมตีข้าศึกแตกพ่ายไป ชาวเมืองจึงพร้อมใจกันสถาปนาหนาน ทัพช้าง เป็นเจ้าผู้ครองลำปางมีชื่อว่า “พระยาสุลวลือไชยสงคราม” (เล่มเดิม หน้า 124 - 125)

(6) เจ้าพ่อขุนตาน หรือเจ้าพ่อขุนด่าน

พญามังรายให้เจ้าขุนครามผู้เป็นโอรสทรงช้างชื่อแก้วไชยมงคลออกรบศึก ทั้งสองได้กระทำยุทธหัตถี กันที่บ้านขัวมุงขุนช้างใกล้เวียงกุมกาม พญาเบิกถูกหอกแทงบาดเจ็บและตีฝ่าวงล้อมออกมาได้ จึงมาตั้งรับอยู่ที่ ตำบลขุนตานเขตเมืองลำปาง ได้สู้รบกันเป็นสามรบ ผลที่สุดทัพลำปางพ่ายยับเยิน ขุนครามกุมตัวพระยาเบิกแม่ทัพได้และปลงพระชนม์รัชเสียบในที่นั้น คงวิญญาณอันกล้าหาญเปี่ยมไปด้วยกตเวทิตาคณนี้ จึงได้รับพระนามว่า “เจ้าพ่อขุนตาน” ซึ่งสถิตอยู่ ณ ศาลอันทักศิสิทธิ์แห่งนี้ (เล่มเดิม หน้า 203 - 204)

อย่างไรก็ตามสำหรับชาวบ้านในลุ่มน้ำแม่ตาลถือว่าเจ้าพ่อขุนตานคือวีรบุรุษท้องถิ่น จึงเรียกว่า “เจ้าพ่อขุนด่าน” แปลว่า “พญาผู้ต่อสู้” และเรียกคอยขุนตาลว่า “คอยขุนด่าน” แปลว่า คอยพญาด่านศึก โดยมีการบันทึก เป็นประวัติศาสตร์ลายลักษณ์ไว้ที่ศาลเจ้าพ่อขุนตาน บ้านห้างฉัตรเหนือ อำเภอห้างฉัตร ลำปาง และต่างนับถือ “เจ้าพ่อขุนด่าน” มาก มีศาลเจ้าพ่อขุนตานถึง 4 แห่งคือ(1)ที่ต้นน้ำแม่ตาล คอยขุนตาล (2)ที่คอยปางม่วง (คอยหลวง) (3) ที่ม่อนผ้าเขียว ตำบลเวียงตาล(4) บ้านห้างฉัตรเหนือ อำเภอห้างฉัตร ลำปาง โดยถือเป็นวีรบุรุษท้องถิ่น มีพิธีเข้าทรงและเลี้ยงเจ้าพ่อขุนตาลทุกปี ปีละ 2 ครั้งในเดือน 7 (เหนือ)และเดือน 9 (เหนือ)ชาวบ้านที่ใช้น้ำแม่ตาลทั้งหมด มาร่วมพิธีโดยแห่บ่องไฟมาจากหมู่บ้านของตน

ชาวบ้านในลุ่มน้ำแม่ตาลมีมโนภาพว่า “เจ้าพ่อขุนด่าน” ถือ “คาบสะหลีกันใจ” ขี่เสื่อ จึงปั้นรูป เจ้าพ่อขุนด่านเป็นสัญลักษณ์ ประดิษฐานที่ศาลบ้านห้างฉัตรเหนือ อำเภอห้างฉัตร ลำปาง และไม่ยอมรับรูปแบบอนุสาวรีย์เจ้าพ่อขุนตาลที่ทางราชการสร้างแบบจี่ม้า ไว้ที่ม่อนผ้าเขียว ตำบลเวียงตาล อำเภอห้างฉัตร ตั้งแต่ พศ.2528 (ดู ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย กรุงเทพฯ:สถาบันพัฒนาชนบท มูลนิธิหมู่บ้าน และสำนักพิมพ์สร้างสรรค์ 2537 หน้า 42-43)

บทที่ 3

ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมลุ่มน้ำแม่วัง-ลัวะ-คนเมือง-ไทลื้อ

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและไม่เป็นลายลักษณ์อักษรพบว่าในลุ่มน้ำแม่วังมีคนหลากหลายชาติพันธุ์ทะยอยกันเข้ามาตั้งถิ่นฐานหลายระลอก คนรุ่นแรกๆ คือกลุ่มคนที่ปรากฏร่องรอยในหลักฐานทางโบราณคดี แต่ไม่พบว่าเป็นคนกลุ่มชาติพันธุ์ใด กลุ่มคนที่มีหลักฐานลายลักษณ์ชัดเจนในช่วงประมาณ 500 ปีที่ผ่านมาแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มคือ (1) กลุ่มคนพื้นถิ่นซึ่งมีฐานความเชื่อในการนับถือผีและพุทธเหมือนกัน ได้แก่ ลัวะ ไทยวนหรือ คนเมือง และไทลื้อ ซึ่งทะยอยเข้าตั้งถิ่นฐานในลุ่มน้ำแม่วังในช่วงมากกว่า 500 ปี ช่วง 500 ปี และช่วง 200 ปีตามลำดับ (2) กลุ่มคนต่างถิ่น ได้แก่ พม่า จีน คริสต์เตียน มุสลิม อินเดีย ฯลฯ ซึ่งทะยอยเข้ามาตั้งถิ่นฐานในลุ่มน้ำแม่วังในช่วงหลังสัญญาเบาริง พศ.2398 เป็นต้นมา ในบทนี้จึงนำเสนอเฉพาะกลุ่มคนพื้นถิ่น คือลัวะ ไทยวนหรือคนเมือง และไทลื้อซึ่งมีฐานความเชื่อในการนับถือผีและพุทธเหมือนกัน

1. ลัวะ

ก่อนสร้างนครเขลางค์นครที่ราบลุ่มน้ำแม่วังมีตำนานหลายเรื่องยืนยันว่าบริเวณนั้นมีชุมชนชาว “ลัวะ” “อยู่ก่อนแล้ว เช่น (1) ตำนานพระธาตุลำปางหลวงกล่าวถึง “ลัวะอายคอน” (อ่านว่าลัวะอายคอน) นำเอาน้ำผึ้งบรรจุในกระบอกไม้ป้างกับมะพร้าวและมะขุมอย่างละ 4 ผลไปถวายพุทธองค์ (2) ตำนานจามเทวีวงศ์ หลังจากที่พระสุพรหมฤาษีได้สร้างเมืองเขลางค์นครให้เจ้าอนันตยศโอรสของพระนางจามเทวี แล้วก็ได้มีพวก “ละว้า” “กะเหรี่ยง” อาศัยอยู่ (3) ตำนานเมืองเงินกล่าวว่ามีชุมชน “ลัวะ” ในเขตที่ราบลำปางตอนใต้และใช้สัญลักษณ์ “ขัณฑ์” แทนลัวะและ (4) ชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวถึง การที่พญามังรายได้แต่งตั้งชนชาติ “มิลักขุ” ซึ่งหมายถึง “ลัวะ” เป็นขุนกินเมืองเขลางค์

จากการสำรวจพบร่องรอยของ “ลัวะ” ในฐานะชุมชนเก่าบริเวณลุ่มน้ำต่างๆ ในภาคเหนือหลายแห่ง โดยเฉพาะที่ลุ่มน้ำปิง และลุ่มน้ำวัง โดยมีหลักฐานจารึกว่าลัวะไปค้าขายถึงกำแพงเพชรด้วย ปัจจุบันชุมชนชาวลัวะยังมีอยู่ในบริเวณต้นน้ำแม่วัง เขตอำเภอวังเหนือของลำปาง และริมแม่น้ำแม่ปิง ริมน้ำแม่แจ่มในเขตตำบลบ่อหลวง อำเภอฮอด เชียงใหม่ โดยยังสืบทอดวัฒนธรรมบางอย่าง โดยเฉพาะด้านภาษายังสื่อสารในชุมชนด้วยภาษาลัวะ

2. ไทยวน หรือ คนเมือง

กลุ่มคนที่มีบทบาทในการสร้างบ้านแปลงเมืองบนลุ่มน้ำแม่วัง เรียกตนเองว่าเป็น “โยน” หรือ “โยนก” ชาวสยามและชาวพม่าก็เรียกว่า “โยน” พม่าเรียกชาวเชียงใหม่ว่า “โยนเชียงใหม่” เรียกชาวลำปางว่า “โยนลคอร”

คนโยนหรือคนยวน เริ่มเรียกตนเองว่า “คนเมือง” ตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ เริ่มมีการใช้คำนี้หลังจากที่มีคนไทจากถิ่นอื่นถูกกวาดต้อนเข้ามาอยู่ในล้านนาเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในยุค “เก็บผักใส่ซ้าเก็บข้าใส่เมือง” คนยวนในยุคนี้ต้องการแสดงให้เห็นว่าตนเองเป็นคนเมืองไม่ใช่คนที่ถูกกวาดต้อนมา คำว่า “คนเมือง” จึงถูกนำมาใช้เพื่อแสดงว่าตนเองเป็นคนมีศักดิ์ศรี เป็นชาวเมืองและเป็นผู้มีวัฒนธรรม

ที่มาของคำว่า “คนยวน” “โยน” หรือ “โยนก” หมายถึงคนจากแคว้นโยนก ที่อยู่ในแถบลุ่มน้ำกก ซึ่งต่อมาเป็นกลุ่มชนที่รวบรวมบ้านเมืองในลุ่มน้ำแม่กกและลุ่มน้ำแม่ปิงให้เป็นอาณาจักรล้านนา (สรัสวดี อ๋องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. 2539)

กลุ่มคนโยนกหรือคนเมืองจึงมี 2 กลุ่มคือ (1) ชนชั้นปกครอง (2) ไพร่หรือ สามัญชน

(1) ชนชั้นปกครอง ผู้นำสูงสุดคือเจ้าผู้ครองนครหรือเจ้าหลวง ในช่วง 200 กว่าปีที่ผ่านมา ลุ่มน้ำแม่วังมีเจ้าหลวงลำปางเป็นผู้ปกครอง จำนวน 13 คนดังนี้

1. เจ้าหลวงลำปาง

นครลำปางตกอยู่ใต้การปกครองของพม่าในระยะเวลาใกล้เคียงกับเชียงใหม่คือตั้งแต่ พ.ศ.2101จนถึง พ.ศ.2275 หนานทิพจักร นายบ้านคอกงัว หมอคล้องช้างป่าผู้ชำนาญคนเรียกว่า “ทิพช้าง” ได้นำกำลังเข้าชิงท้าวมหายศ ในบริเวณ วัดพระธาตุลำปางหลวง แล้วประกาศตัวเป็นอิสระ เจ้าอาวาสวัดชมพูพร้อมราษฎรได้ตั้งพิธีเสกสร่งให้หนานทิพจักรหรือ หนานทิพช้างเป็นพระยาสุละวะฤาไชย ถือเป็น เจ้าหลวงลำปางคนแรกแห่งวงศ์ทิพจักรตั้งแต่นั้น(พ.ศ.2275-2302)(ดู พันตำรวจตรีเจ้าไชยวรเชษฐ(มงคลสวัสดิ์ ฉะเชียงใหม่) ประวัติพระยาสุละวะฤาไชยสงคราม ใน อนุสรณ์งานศพแม่เจ้าจามรี ฉะเชียงใหม่ 2472)

เจ้าหลวงลำปางคนที่ 2 คือ เจ้าแก้ว ทายาทคนที่ 2 ของหนานทิพจักรกับนางพิมพา ซึ่งจากจารึกที่หลังซุ้มพระพุทธ รูปหิน วัดเชียงมั่น จังหวัดเชียงใหม่ที่พระเจ้ากาวิละเจ้าหลวงเชียงใหม่(พ.ศ.2325-2358)โปรดฯให้จารึกไว้เมื่อครั้งทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ญาติผู้ใหญ่ทำให้ทราบรายชื่อปู่-ย่า ตา-ยาย ลุง และน้องชายน้องสาวของเจ้าแก้วผู้เป็นพ่ออย่างครบถ้วน ที่สำคัญที่ให้ทราบว่าน้องๆของพระเจ้ากาวิละที่เกิดจากเจ้าแก้วมีถึง 9 คนรวมพระเจ้ากาวิละซึ่งเป็นลูกคนโตก็เป็น 10 คนแบ่งเป็นชาย 7 คนและหญิง 3 คน(ดู รายชื่อทุกคนใน วงศ์ศักดิ์ ฉะเชียงใหม่ บรรณาธิการ เจ้าหลวงเชียงใหม่ กรุงเทพฯ:อมรินทร์พริ้นติ้งฯ 2539 หน้า 26)

การที่ต่อมามีผู้เรียกว่า “เจ้า 7 คน” เป็นการนับเฉพาะลูกชาย ของเจ้าแก้ว ไม่นับลูกหญิง ทั้งๆที่หนึ่งในนั้นคือ เจ้าศรีอินทราพระอัครชายาเธอในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสีหนาท ผู้ที่หลักฐานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่าเป็นผู้นำในการปราบกบฏปลายรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรีแล้ว “หมายเมือง” “ให้สองพี่น้องเข้ามาผ่านพิภพ” ซึ่งเป็นบทบาทสำคัญในการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ (ดู เจ้าหลวงเชียงใหม่ หน้า 226-229 สม โขติ อ่องสกุล “ความรักเพื่อแผ่นดิน:จากล้านนาถึงท่าพระจันทร์” ศิลปวัฒนธรรม มีนาคม2545หน้า164-169 และ ขวัญดี อัครวณิชชัย ใน ขัตติยานีศรีล้านนา วงศ์ศักดิ์ ฉะเชียงใหม่ บรรณาธิการ เชียงใหม่ :มูลนิธินิตยวารสารอริรักษ์ฝ่ายเหนือจัดทำเพื่อเทิดพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าฯ ในโอกาสมีพระชนมายุครบ 6 รอบใน พ.ศ.2547)

เจ้าหลวงลำปางคนที่ 3 คือ เจ้ากาวิละ บุตรคนโตของเจ้าแก้ว ซึ่งนำน้องชายเข้าร่วมกับ พญาอำบ้าน(บุญมา)แห่งเชียงใหม่ร่วมกับกองทัพกรุงธนบุรีขับไล่พม่าออกจากเชียงใหม่ถอยไปตั้งมั่นที่เชียงแสนตั้งแต่คืนวันที่14มกราคม พ.ศ.2317 จากนั้นพระเจ้ากรุงธนบุรี โปรดเกล้าฯตั้งพญาอำบ้าน(บุญมา)ครองเชียงใหม่และให้เจ้ากาวิละครองลำปาง

ครั้น พ.ศ.2325เปลี่ยนจากกรุงธนบุรีเป็นกรุงเทพฯ เจ้ากาวิละก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่(พ.ศ.2325-2358)นำน้องๆและกำลังคนจากลำปางเข้าปกครองเชียงใหม่-ลำพูน โดยพักทัพรวมกำลังคนที่วังสะแกงปากน้ำลี่ และเวียงป่าซางลำพูนเป็นเวลา14ปี4เดือน20วันจึงเข้าเมืองเชียงใหม่ในวันที่9 มีนาคม พ.ศ.2339

เจ้าหลวงลำปางคนที่ 4 คือ เจ้าคำโสม ลูกชายเจ้าแก้วคนที่ 2 สืบทอดอำนาจในลำปางต่อจากเจ้ากาวิละผู้เป็นที่ชาย โดยมีเจ้าดวงทิพ ลูกคนที่ 4 ของเจ้าแก้วเป็นอุปราชหรือเป็นเจ้าหลวงลำดับต่อไปตามธรรมเนียมเดิมที่สืบสมบัติจากพี่มาขังน้อง

เจ้าหลวงลำปางคนที่ 5จึงเป็น เจ้าดวงทิพ ลูกคนที่4 ของเจ้าแก้ว ขณะที่ลูกชายคนที่ 3 ของเจ้าแก้วคือเจ้าธรรมลังกาได้ติดตามเจ้ากาวิละไปเป็นอุปราชเมืองเชียงใหม่ (วังหน้า)ต่อมาเป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่ คนที่ 2(พ.ศ.2359-2364) เช่นเดียวกับ เจ้าคำฝั้น ลูกชายของเจ้าแก้วคนที่ 8 ติดตามเจ้ากาวิละไปเชียงใหม่ ทำหน้าที่เป็นเจ้ารัตนหัวเมืองแก้ว(วังหลัง)ได้

ครองเชียงใหม่ต่อจากเจ้าธรรมลังกาได้เป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่คนที่ 3 (พศ.2366-2368) เป็นเพียงชุดเดียวที่เห็นการสืบสมบัติจากวังหลวง สู่วังหน้า และวังหลัง “ระหว่างรอคิว” เจ้าคำฝั้นก็ได้เป็นเจ้าหลวงลำพูนคนแรก(พศ.2358-2365)

ขณะที่ในยุคเจ้าหลวงลำปางคนที่ 5 นั้น เจ้าหมูล้า ลูกชายของเจ้าแก้วคนที่ 7 เป็นอุปราชคนลำปางมี “คิว” เป็นเจ้าหลวงลำปางคนต่อมา แต่ถึงอนิจกรรมก่อนที่กรุงศรีอยุธยาเมื่อ พศ.2358 ขณะที่ลูกเจ้าแก้วคนที่ 10 คือเจ้าบุญมา ติดตามเจ้ากาวิละไปเชียงใหม่ได้เป็นอุปราชเมืองลำพูน “รอคิว” เป็นเจ้าหลวงลำพูนคนที่ 2 ตามธรรมเนียม

เมื่อสายลูกเจ้าแก้วหมด เจ้าหลวงลำปางคนที่ 6 ก็ตกเป็นของเจ้ามหาขานนไชยวงศ์ ลูกของเจ้าคำโสม เจ้าหลวงลำปางคนที่ 4 (เหมือนที่เชียงใหม่เมื่อครบสูตรวังหลวง-วังหน้า-วังหลัง 3 รัชกาลแล้ว องค์ที่ 4 คือเจ้าพุทธวงศ์(พศ.2368-2369) ก็ย้อนกลับไป สายลูกพ่อนายเรื่อน น้องชายของเจ้าแก้ว)

เจ้าหลวงลำปางคนที่ 7 คือ เจ้าขัติยะ เจ้าหลวงลำปางคนที่ 8 คือ เจ้าน้อยอินทร์ และเจ้าหลวงลำปางคนที่ 9 คือ เจ้าวรรณรังษี ล้วนเป็นลูกชายของเจ้าคำโสมเจ้าหลวงลำปางคนที่ 4 ที่ต่างได้สืบสมบัติจากพี่ไปยังน้อง

แทรกด้วยเจ้าหลวงลำปางคนที่ 10 คือ เจ้าพรหมภิงค์ฯ ซึ่งกลับไป สายลูกเจ้าดวงทิพ เจ้าหลวงลำปางคนที่ 5 จากนั้นเป็น สายเจ้าคำโสม เจ้าหลวงลำปางคนที่ 4 ตลอด

กล่าวคือเจ้าหลวงลำปางคนที่ 11 คือ เจ้าสุริยจางวาง และ เจ้าหลวงลำปางคนที่ 12 คือเจ้าธนันทไชยชวลิต ล้วนเป็นลูกเจ้าวรรณรังษี เจ้าหลวงลำปางคนที่ 9 ผู้เป็นลูกเจ้าคำโสม

เจ้าหลวงลำปางคนที่ 13 เจ้าหลวงลำปางคนสุดท้าย คือ เจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิต (บุญทวงศ์ ณ ลำปาง) ซึ่งเป็นเจ้าหลวงลำปางที่สืบทอดสมบัติจากพ่อมายังลูก คือพ่อเป็นเจ้านันทไชยชวลิตเจ้าหลวงลำปางคนที่ 12 และ เป็นสายเจ้าคำโสม เจ้าหลวงลำปางคนที่ 4 (ดู อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง หน้า 76-78)

2.เจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิต เจ้าหลวงลำปางคนสุดท้าย

เจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิต (บุญทวงศ์ ณ ลำปาง) เป็นลูกชายของเจ้านันทไชยชวลิตเจ้าหลวงลำปางคนที่ 12 กับเจ้าหญิงฟองแก้ว เกิดเมื่อวันศุกร์แรม 7 ค่ำเดือน 12 ปีมะโรงเดือนพฤศจิกายน พศ.2400 นามเดิมว่า เจ้าบุญทวงศ์ ชายาคือเจ้าหญิงเมืองขึ้น พระธิดาของเจ้าหลวงวรรณรังษีเจ้าหลวงลำปางคนที่ 9 มีพระธิดา 5 คน คือ (1) เจ้าหญิงสเกาแก้ว (2) เจ้าหญิงสเกาคำ (3) เจ้าหญิงฝ่นห่าแก้ว (4) เจ้าหญิงดาวบิน (5) เจ้าหญิงอัม (พระธิดาคคนที่สามคือเจ้าหญิงฝ่นห่าแก้วแต่งงานกับเจ้าไชยสงคราม(เจ้าน้อยเปี้ย)มีลูก 4 คน ลูกคนที่ 2 คือเจ้าหญิงทิพวรรณ ต่อมาสมรสกับเจ้าฟ้าพรหมลือ ณ เชียงตุง)

เจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิตมีหม่อมอีก 7 คน (บันทึกของเจ้านุบบง 15 เมษ.2530)หนึ่งใน 7 คือ หม่อมเล็ก มารดาของเจ้านุบบง ณ ลำปาง (ศักดิ์ รัตนชัยสัมภรณ์เจ้านุบบงว่าแม่ชื่อหม่อมเล็ก ปราณิ ศิริธรรมสัมภรณ์ผ่านทางเจ้าหญิงอัม ณ ลำปางว่าแม่เจ้านุบบงชื่อหม่อมซ้อย อนุสรณ์งานศพเจ้านุบบงก็ยืนยันชื่อแม่ว่าหม่อมเล็ก) และอีก 1 ในนั้นคือหม่อมลำเจียก มารดาของเจ้าบุญส่ง ณ ลำปาง(พศ.2460-2531)ผู้มีบทบาทสำคัญให้คนลำปางมีอาชีพเกี่ยวกับรถม้า

3.ชีวิตในคุ้มหลวง

เจ้านุบบง ณ ลำปาง (พศ.2456-2546) เป็นพระธิดาของเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิต เจ้าหลวงลำปางที่เกิดจากหม่อมเล็กที่คุ้มหลวงนครลำปาง (บริเวณที่ตั้งศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่หลังเดิม) เมื่อวันที่ 27 พฤษภาคม พศ.2456 ต้นรัชกาลที่ 6

หม่อมเล็กผู้เป็นแม่ของเจ้านุบบง ณ ลำปาง เป็นลูกสาวของแม่หอมซึ่งบ้านเดิมอยู่ที่ระแหง (เมืองตากเก่า) มีความรู้ด้านภาษา เช่นภาษาอังกฤษ มีความรู้ด้านการละคร เคยแสดงเป็นตัวเอกบทพระโนละครชุดหงส์หิน โดยมีหม่อมลำเจียกเป็นบทนาง ครั้นตลอดเจ้านุบบงได้เพียง 1 เดือนกับ 1 วันหม่อมเล็กก็ถึงแก่กรรมด้วยอาหารเป็นพิษ

เจ้านุบบง ณ ลำปาง ต้องกำพร้าแม่ตั้งแต่เยาว์ พระบิดาคือเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิตเจ้าหลวงลำปางได้มอบให้แม่นม ไสหรือแม่เฒ่าไส บ้านสวนดอกเป็นแม่นม

กล่าวกันว่า เจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิตเจ้าหลวงลำปางรักลูกสาวมาก ไปไหนก็ต้องนำลูกสาวคนเล็กคือเจ้าบุษบงไปด้วย โดยนั่งรถยนต์ที่มีธงประจำตำแหน่งเจ้าหลวงลำปางคือธงสีเหลืองมีตราไก่หงอนสีแดงและมีนายเม้าเป็นพนักงานขับนำไป

ในวัยเด็กเจ้าบุษบง ณ ลำปางยังใช้ชีวิตในคุ้มหลวงลำปางได้ดี เช่นในคุ้มหลวงมีแขกทั้งชาวไทยชาวต่างประเทศเข้าออกประจำ ดังนั้นอาหารเช้าของเจ้าหลวงจึงเป็นอาหารสมัยใหม่คือ กาแฟ ไข่ลวก ขนมปัง เนย แยม โดยชาม จาน ด้วยทั้งหมดมี ตรา บ.ท.ว (ย่อจากบุญทวงศ์) ซึ่งสั่งทำพิเศษจากโรงงานของบริษัทแบทแมน มื้อกลางวันเป็นอาหารที่กินกับข้าวข้าว ตามด้วยของหวานเช่นขนมไทย และน้ำดื่ม โซดา

มือเย็น จึงเป็นกินอาหารพื้นเมืองกินข้าวหนึ่ง และกับข้าว โปรดเช่น แกงแค แลน(ตะกวด)กับดอกข่า และมักพากันไปกินที่ห้างไฉ่ฝาย

ในบริเวณคุ้มหลวงมี “อุหลวง” (bungข้าวหลวง)(ปัจจุบันคือศาลาประชาคมจังหวัดลำปาง)เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวก็มีขบวนเกวียนนำข้าวเปลือกมาส่งอุหลวง เหล่าลูกคุ้มก็นำข้าวเปลือกไปตำเป็นประจำ

ข้างอุข้าวหลวง มีช่องเทียบช้าง ยกสูงเสมอแหงหลังช้าง สำหรับให้เจ้าหลวงขึ้นช้าง ซึ่งเจ้าบุษบงได้มีโอกาสติดตามไปด้วย พร้อมกับเจ้าประจักษ์ พรหมณพันธ์ (บุตรเจ้าอ้อม ธิดาเจ้าบุญวาทย์ฯกับเจ้าแม่เมืองขึ้น)โดยเด็กสองคนนั่งซ้ายขวาของเจ้าหลวง

ช้างพาหนะที่เจ้าหลวงโปรดฯ มี 3 เชือก คือ (1)ช้างแม่มั่งหลังดี (2)ช้างผู้แก่วางไป(งาไขว้)แสนรู้ (3)ช้างผู้ป็นฝั่ง (ดูมากต่อมากถูกตัดงา)

“ช้างแม่มั่งหลังดี” ฟังคำสั่งคราญช้างให้ “แม่บ” (ช้างคุกเข่าหมอบลง) ให้ “ผู้” รวดเร็วโดยเฉพาะเวลาข้ามห้วยน้ำลำธาร ทำให้ผู้นั่งรู้สึกเหมือนเดินทางเรียบ จึงเป็นที่โปรดของเจ้าหลวงมากกว่าเชือกอื่น

แม้ในช่วงปลายสมัยเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิตเป็นเจ้าหลวงจะถูกระบบเทศบาลจัดการเกือบเรียบร้อยและมีกฎหมายสมัยใหม่ใช้แล้ว แต่ในวัยเด็กเจ้าบุษบง ณ ลำปางก็เห็นพริศพ้านักโทษประหารบรรทุกลือชื่อคอค ล้อเข็นนักโทษเข็นไปตามถนน มีคนตีฆ้องเดี่ยว โทกผ้าแดง เดินนำหน้าลือชื่อคอค ป่าวประกาศด้วยเสียงอันดังให้ประชาชนทราบว่่านักโทษทำผิดอย่างไรจึงสมควรถูกประหาร โดยขึ้นต้นประกาศว่า “อาชญาข้าได้ป่าว” จบด้วยคำว่า “เห็นหรือยัง” มุ่งหน้าสู่แดนประหารที่ ม่อนน้ำอ้อย

ในวัยเด็กเจ้าบุษบง ณ ลำปางได้เห็นประเพณีสำคัญในคุ้มหลวง เช่น ประเพณีล่องสะเปา หรือลอยกระทง ในคุ้มหลวงจะประดับหางประทาย จุดดอกเทียน สว่างไสว เจ้าหลวงจะคำหัวใส่สะเปาก่อนนำสะเปาไปลอยในแม่น้ำวัง นอกจากนั้นในวัยเด็กเจ้าบุษบง ณ ลำปางทันทีที่จะเห็นประเพณี “เม็งหม่าง” ซึ่งสมัยนั้นพระชาวพม่าในนครลำปาง ไม่ออกรับบิณฑบาต ต้องมีคนนำข้าวรับบิณฑบาตแทนพระสงฆ์ ด้วยการตีระฆังเม็งหม่างนำหน้า หามโตกและขันข้าว

เจ้าบุษบง ณ ลำปางยังจำชีวิตที่รุ่งเรืองของเจ้าหลวงลำปางว่ามั่งคั่งยิ่ง ดังความตอนหนึ่งว่า “เมื่อสมัยพ่อเจ้ารุ่งเรืองสมัยมีอำนาจวาสนาค้ำจุนวงศ์สกุลอยู่ พ่อเจ้าร่ำรวยมาก จำได้ว่าแม่เมื่อบ้านเมืองเปลี่ยนระบบให้เจ้าครองนครรับเงินเดือนแทนค่าคอป่าไม้ เงินเดือนพ่อเจ้าสมัยนั้นถึงหนึ่งหมื่นห้าพันบาทแถบ ต้องมีคนนำลือเข็นรับดูเงินเดือนเงินให้พ่อเจ้า” (ดูศักดิ์ รัตนชัย ประวัติเจ้าหญิงบุษบง ณ ลำปาง 2530)

ทรัพย์สินสมบัติของเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิตในนครลำปางจึงมีจำนวนมาก เช่น บริเวณที่ปัจจุบันเป็นศาลากลางจังหวัดลำปางหลังเดิม ที่ว่าการอำเภอเมืองลำปาง โรงพยาบาลหมอดวง สำนักงานพาณิชย์จังหวัด บริเวณค่ายทหารบก “สุรศักดิ์มนตรี” บริเวณที่ตั้งที่ทำการไปรษณีย์โทรเลข ที่ตั้งโรงเรียนบุญยทวงศ์อนุเคราะห์คุ้มหลวง ฯลฯ

อย่างไรก็ตามจากเอกสารจดหมายเหตุร่วมสมัยพบว่าเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิตเจ้าหลวงลำปางมีหนี้สินจำนวนมาก ส่วนหนึ่งสืบเนื่องจากเป็นผู้ค้าประกันการกู้เงินของพ่อค้าจีน เช่นกรณีค้าประกันขุนจันจันจันรักษ์กู้เงินห้างลำซำ เป็นเงิน

ประมาณ 1 แสนบาท ต่อมาขุนจ่านางจันท์ไม่มีเงินจ่าย เจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิตในฐานะผู้ค้าประกันต้องรับผิดชอบ แต่ท่านก็ไม่มีเงินพอใน พ.ศ.2463 เจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิตจึงขอกู้จากคลังหลวงในวงเงิน 150,000 บาทเพิ่มจากที่เคยกู้เงินจากคลังหลวงเมื่อ พ.ศ.2454 และ 2458 ครั้งละ 50,000 บาท (คอกเบี้ยร้อยละ 6 ต่อปี) (ดู หอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 6 ค.12.3/7 เรื่องเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิตเจ้าผู้ครองนครลำปางของกู้เงินรัฐบาล 14 มค.2448-29 ตค.2463)

4. ชีวิตพระธิดาคณสุทธอง ยามสิ้นเจ้าหลวงลำปาง

ช่วงชีวิตที่เจ้าบุญบง ฅ ลำปาง อยู่กับพระบิดาผู้เป็นเจ้าหลวงนครลำปางสั้นมากคือประมาณ 9 ปีกว่า (พ.ศ.2456-2465) ในวันที่ 5 ตุลาคม 2465 เจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิตเจ้าหลวงลำปางก็ถึงแก่พิราลัย ทิ้งภาระหนี้สินไว้จำนวนมาก ภรรยาและเจ้าราชบุตรก็มีหนี้อยู่มากกว่า 200,000 บาท เจ้าหนี้เรียกร้องให้มีการขายคัมหลวงเพื่อใช้หนี้สินจนในที่สุดศาลต้องประกาศขายทอดตลาดคัมหลวงนครลำปางในวันที่ 17 กรกฎาคม พ.ศ.2469 ซึ่งเจ้าราชวงศ์ขอกู้เงินเพื่อซื้อไม้ไว้ในราคา 30,000 บาท (ดู หอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 7 ม.30/3 เรื่องขายทอดตลาดคัมเจ้าหลวงลำปาง วันที่ 24 มิถุนายน 2469)

เมื่อเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิตพิราลัย เจ้าบุญบง ฅ ลำปางย่างเข้า 10 ขวบชีวิตพลิกผันหนัก ต้องอยู่ในการปกครองของเจ้าเทพธำรงค์ ผู้จัดการมรดกตามคำสั่งศาล ครั้นวัยย่างเข้า 11 ขวบใน พ.ศ.2467 ก็ต้องจากนครลำปางไปเรียนหนังสือแบบกึ่งนอนอยู่ที่โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย กรุงเทพฯ แต่เรียนที่กรุงเทพฯ ได้เพียง 8 เดือนก็ต้องกลับลำปาง เพราะมีปัญหาเรื่องทุนทรัพย์ จนศาลต้องมีประกาศให้ขายคัมหลวงใน พ.ศ.2469 และเปลี่ยนแปลงผู้จัดการมรดกคนใหม่จากเจ้าเทพธำรงค์เป็นเจ้าบุญสารเสวตร (พ.ศ.2448-2484) ทายาทเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิตกับเจ้าแม่เมืองขึ้น ชีวิตเจ้าบุญบงก็ตกอยู่ในการปกครองของผู้จัดการมรดกคนใหม่ โดยเหลือมรดกเป็นไร่นาเพียงเล็กน้อย ซึ่งน่าใจหายยิ่งเพราะหลังเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิตเจ้าหลวงลำปางคนสุดท้ายพิราลัยเพียง 4 ปีทรัพย์สินมหาศาลหมดสิ้นไป ไม่มีคัมหลวงได้อาศัยและไม่มีเงินพอส่งพระธิดาเรียนหนังสือ

อย่างไรก็ตาม จากความทรงจำของย่าแดง พานิชพันธุ์ (พ.ศ.2433-2528) ที่บันทึกโดยวิดิ พานิชพันธุ์ ก็พอเข้าใจฐานะของเจ้านายในลำปางขณะนั้นได้ดีเพราะบันทึกระบุว่า “รายได้หลักของคุณย่าแดงแท้จริงแล้วมาจากการปล่อยเงินสดให้กู้ให้กับเจ้านายในคัมหลวงนครลำปาง คุณย่าแดงกับแม่เลี้ยงเต่า จันทรวโรจน์ เข้าออกคัมหลวงอยู่ประจำ พร้อมกับการเกิดของกิจการค้าของเก่าครั้งแรก ในเมืองลำปาง เจ้านายฝ่ายเหนือพากันหันมาเล่นการพนันกันอย่างเอาเป็นเอาตาย สมบัติเดิมมีเท่าไรก็แปรเป็นเงินสดและปีโนบ่อนหมด คุณย่าแดงเข้าคัมหลวงไปทางหนึ่งก็มักจะต้องเตรียมกระดาษหนังสือพิมพ์ม้วนเป็นหลอดยาวๆ เข้าไปด้วยเพราะเจ้านายมักจะใช้หนี้ด้วยแหวนทองประดับทับทิม กระดาษม้วนหนึ่งร้อยแหวนได้ที่ละ 30 ถึง 40 วง ตรีราคาเป็นเงินสด วงละ 2 ถึง 3 บาท เมื่อได้แหวน 100-200 วงก็จะนั่งรถม้าไปสวดอยู่ที่ไปที่บริษัทอีสต์เอเชียติกเพราะมีลูกค้าฝรั่งฮอลแลนด์ประจำอยู่ที่นั่น ฝรั่งรับซื้อแหวนโดยเฉลี่ยวงละ 5-6 บาทเป็นเงินสด .. บางครั้งไม่มีเครื่องเงินเครื่องทอง เจ้านายก็จะขนเอาชิ้นดินจกมาใช้นี้เป็นตั้งๆ คุณย่าแดงก็เสาะเอาแต่ดินชิ้นที่จกเงินจกทองออก มีครวมเป็นมัดละสิบเอาไปขายฝรั่งต่อ ฝรั่งให้ราคาดินละ 2 บาทถึงสิบสลึง บางทีก็ได้ของเกะกะรุงรุงมา เช่น คาบ หอก หุ้มเงิน หุ้มทอง คุณย่าแดงก็จัดการเสาะเอาเงินเอาทองออกมาขายขาย บางครั้งเจ้านายก็ใช้นี้ด้วยช้าง และที่ดิน ซึ่งคุณย่าแดงชอบที่ดินและไร่นามากกว่าของเก่า (ดู วิดิ พานิชพันธุ์ “คุณย่าเล่าว่า” อนุสรณ์คุณย่าแดง พานิชพันธุ์ เชียงใหม่: การรณรงค์การพิมพ์ 2531 หน้า 7-8)

ด้วยปรากฏการณ์ดังกล่าวผสมผสานกับเหตุอื่นมากมาย ทำให้มรดกของเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิตเจ้าหลวงลำปางคนสุดท้ายต้องหมดไปอย่างรวดเร็ว คัมหลวง บ้านและที่ดินจำนวนมากถูกขายในราคาถูกเช่นบริเวณที่ปัจจุบันเป็นบ้านหมอตวงถูกขายไปในราคาเพียง 6,000 บาท (ดู ศักดิ์ รัตนชัย ประวัติเจ้าหญิงบุญบง ฅ ลำปาง พ.ศ.2530)

5. เจ้านายฝ่ายเหนือเตรียมรับเสด็จรัชกาลที่ 7

ใน พ.ศ.2469 อันเป็นปีที่ศาลประกาศขายคຸ້ມหลวงนครลำปาง รัชกาลที่ 7 เสด็จเสด็จมณฑลพายัพ โดยที่เชียงใหม่ มีพระราชชายาเจ้าดารารัศมีซึ่งกลับมาจากประทับที่เชียงใหม่ถาวรตั้งแต่ พ.ศ.2457 ทำหน้าที่เป็น “แม่งาน” รอรับเสด็จ ครั้งนั้น พระราชชายาเจ้าดารารัศมีได้เชิญพระญาติเจ้านายฝ่ายเหนือทั้งชายหญิงทุกเมืองไปร่วมรับเสด็จที่เชียงใหม่

กรณีลำปาง พระราชชายาฯ ได้เชิญเจ้าบุญบง ณ ลำปาง ไปฝึกพ็อนรับเสด็จ โดยพักที่คຸ້ມเจดีย์งามหรือ “วังเจดีย์ขาว” ริมแม่น้ำปิง

ในพิธีทูลพระขวัญ เมื่อ รัชกาลที่ 7 เสด็จถึงเชียงใหม่ในวันที่ 23 มกราคม (ปลายปี) 2469 เจ้านายฝ่ายเหนือที่เป็นชาย 7 คຸ້ม พ็อนนำหน้าเครื่องพระขวัญทอง เจ้านายฝ่ายเหนือที่เป็นหญิง 7 คຸ້ม พ็อนนำกระบวนเครื่องพระขวัญของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี โดยเจ้าบุญบง พระธิดาเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิตแห่งลำปางพ็อนคู่กับเจ้าประกายคำ ณ ลำพูน พระธิดาเจ้าจักรคำขจรศักดิ์แห่งลำพูนเป็นคู่ที่ 7 ครั้งนั้นเจ้าบุญบง ณ ลำปางได้ทำหน้าที่โปรยข้าวตอกดอกไม้หน้าเสด็จคู่กับหม่อมเจ้าหญิงฉัตรสุดา พระธิดาในพระเจ้าพี่ยาชอกรมหลวงกำแพงเพชรอัครโยธินกับเจ้าหญิงลดาคำ (พระธิดาเจ้าเลาแก้ว) ด้วย (ต่อมาคือท่านผู้หญิงฉัตรสุดา วงศ์ทองศรี)

ครั้นเสร็จงานรับเสด็จรัชกาลที่ 7 เจ้าบุญบงก็ได้รับความเมตตาจากพระราชชายาเจ้าดารารัศมีให้อยู่ที่เชียงใหม่เป็นเวลาประมาณ 8 เดือน ใน พ.ศ.2470 เจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิต ณ ลำปาง ผู้จัดการมรดกคนใหม่จึงรับกลับลำปางเพื่อไปเตรียมงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิต เจ้าหลวงลำปาง ณ เมรุสนามเสือป่า (บริเวณโรงเรียนบุญวาทย์ปัจจุบัน)

ในวันพระราชทานเพลิงศพเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิตเจ้าหลวงลำปางเมื่อ พ.ศ.2470 นั้นเจ้าบุญบง ณ ลำปางจำได้ว่าขณะถวายพระเพลิงมีฝูงนกרוןโฉบเปลวควันพระเพลิงแล้วบินลับไป (ดู ศักดิ์ รัตนชัย ประวัติเจ้าหญิงบุญบง ณ ลำปาง 2530)

อย่างไรก็ดีหลังจากเสร็จงานพระราชทานเพลิงศพพระบิดาแล้วเจ้าบุญบงก็ได้รับการอุปถัมภ์จากพระราชชายาเจ้าดารารัศมีให้อยู่ที่เชียงใหม่อีกประมาณ 1 ปี เล่ากันว่าพระราชชายาฯ โปรดเจ้าบุญบง ณ ลำปางมากถึงกับคิดเตรียมการจะให้เป็นคู่สมรสของเจ้าแก้วมงคล ณ เชียงใหม่บุตรบุญธรรมของพระราชชายาฯ แต่เจ้าบุญบง ณ ลำปางมีใจผูกพันอยู่กับเจ้ามงคล ณ ลำปางอยู่ก่อนแล้ว (ดู อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพเจ้าหญิงบุญบง ณ ลำปาง 25 พฤษภาคม 2546 ณ ฌาปนสถานพระบาท อำเภอมือง จ.ลำปาง)

ต่อมา เจ้าบุญบงจึงได้ทูลลาพระราชชายาฯ กลับสู่ลำปางเพื่อสมรสกับเจ้ามงคล ณ ลำปาง บุตรเจ้าหญิงศรีนิวล ณ ลำปาง มีบุตรธิดาคู่ด้วยกัน 9 คน (เสียชีวิตไปก่อนแม่ 3 คน) ใช้ชีวิตอย่างสมถะกับเจ้ามงคลและลูกๆ ที่บ้านหลังคຸ້ມหลวง ต่อมาเจ้ามงคล ณ ลำปางซึ่งทำงานกรมทางหลวงป่วยเป็น โรคมะเร็งถึงแก่กรรม ทรัพย์สินอึดคัคยั้ง (บันทึกประวัติเจ้าบุญบง ณ ลำปาง 15 เมษายน 2530)

เจ้าบุญบง ณ ลำปาง(พ.ศ.2456-2546) ได้เขียนบรรยายความรู้สึกในใจต่ออดีตดังนี้ “ความหลังอันผาสุกสวยงาม จึงมีค่ากว่าอัญมณีหลายเท่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นความหลังแห่งยุคสมัยที่คนรุ่นนี้ไม่มีวันจะนึกภาพได้ว่ามันสะดวกสบายอย่างไร เมื่อเทียบกับความสับสนอลหม่านของสังคมปัจจุบัน แต่หากว่าเลือกเนื้อหาของผู้หญิงคนนั้นเป็นมนุษย์ที่มีค่าของแผ่นดิน ก็ย่อมกล่าวได้เต็มปากว่าผู้หญิงคนนั้นสืบตระกูลแล้ว โดยเปรียบเทียบ (ลงชื่อลยเซ็น เจ้าบุญบง ณ ลำปาง) (คัดตามคำบอกของเจ้าบุญบง ณ ลำปาง โดยสรวิศ อ่องสกุล 15 มิถุนายน 2533)

(2) โพรหรือ สามัญชน

“คนโยน” หรือคนเมืองที่มีฐานะเป็น “โพร” หรือ สามัญชนเข้ามาอยู่ในลุ่มน้ำแม่วังมีหลายละลอก ที่ปรากฏชัดคือในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กองทัพสยามร่วมกับเมืองต่างๆ ในล้านนา-ล้านช้างเข้าตีเมืองเชียงแสนสำเร็จ เมื่อ พ.ศ.2347 ได้ “เทครัว”ชาวเชียงแสนออกจากเชียงแสนทั้งหมด โดยแบ่งเป็นหลายส่วนให้ไปอยู่ที่ต่างๆคือ(1) บ้านฮ่อมเชียงใหม่ (2)ลำปางฝั่งตะวันตกแม่น้ำวังรอบวัดพระแก้วดอนเต้าและวัดปงสนุก (3)น่าน (4)เวียงจันทน์ (5) กรุงเทพฯ (6)เสาไห้ สระบุรี (7)คูบัว ราชบุรี ปัจจุบันลูกหลานคนเชียงแสนครั้งนั้นจึงอยู่ในเมืองดังกล่าวสืบมา ตั้งแต่อดีตเป็นต้นมา “คนโยน” หรือ คนเมืองที่เป็นสามัญชนในลุ่มน้ำแม่วัง มีอาชีพดังนี้

(1) เกษตรกรรม

คนเมืองในลุ่มน้ำแม่วังโดยทั่วไปมีชีวิตและความเป็นอยู่โดยประกอบอาชีพการเกษตรเป็นหลัก พื้นที่ส่วนใหญ่ซึ่งเป็นภูเขา หุบเขา มีพื้นที่ราบจำนวนน้อยคือ ประมาณ 1 ใน 4 ของพื้นที่ทั้งหมด ดังนั้นชาวบ้านในที่ราบจึงทำนาแบบท่อน้ำ พื้นที่สูงปลูกข้าวไร่ พื้นที่ราบในแอ่งลำปาง แพร่ น่าน ผลิตข้าวได้น้อยกว่าพื้นที่ราบแอ่งเชียงใหม่ ลำพูน และ เชียงราย

ในอดีต ลุ่มน้ำแม่วังทำนาเพียงปีละครั้งเดียว โดยอาศัยน้ำฝน ในฤดูกาลทำนา เริ่มต้นตั้งแต่เดือนมิถุนายน - กรกฎาคม เมื่อฝนเริ่มตกลงมาทำให้ท้องนาชุ่มฉ่ำ ดินที่แห้งมานานเริ่มอ่อน ชาวนาสามารถเตรียมดินไถคราด และหว่านกล้าได้ ชาวนาจึงจะเริ่มไถนา เตรียมแปลงนาสำหรับหว่านกล้า และทำพิธีแรกนา พื้นที่นาที่ได้รับการไถคราดเสร็จแล้วจะนำกล้าไปปลูกทิ้งไว้ประมาณ 3 เดือน เมื่อข้าวออกรวงแก่จนถึงเวลาที่จะเก็บเกี่ยวได้ซึ่งอยู่ประมาณเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน ชาวนาจึงจะทำการเก็บเกี่ยวฟาดข้าวและนำข้าวเปลือกขึ้นยุ้งเพื่อเก็บไว้บริโภคต่อไป หลังจากเสร็จจากการเก็บเกี่ยวแล้วชาวนาจึงจะปลูกพืชชนิดอื่น ๆ เช่น ถั่วเหลือง ถั่วเขียว ถั่วลิสง หอมกระเทียม หรือยาสูบ ต่อไป

(2) ลูกจ้างในโรงงานปั้นเซรามิก

ในยุคต่อมาคนลำปางมีอีกอาชีพหนึ่ง คือ การผลิตเครื่องปั้นดินเผา เซรามิก เพราะลำปางเป็นแหล่งดินขาวที่ดีที่สุด จึงมีพ่อค้าจีนมาเริ่มต้นทำ “โรงถ้วย” และพัฒนาการเป็นโรงงานเซรามิกในเวลาต่อมา คนเมืองในลุ่มน้ำแม่วังส่วนหนึ่งจึงได้ทำงานใน “โรงถ้วย” เป็นอาชีพที่ชาวบ้านเรียกว่า “ทำงานโรงถ้วย” อย่างไรก็ตามส่วนใหญ่เป็นแรงงานในโรงถ้วยมากกว่าเป็นเจ้าของกิจการซึ่งส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าชาวจีน

(3)การค้า ระยะเวลาหลักฐานร่วมสมัยระบุว่าไม่มีคนเมือง แต่มีการนำผลผลิตเช่นยาสูบ ปลาย้า มีด หม้อ น้ำตาลเกลือ พริก ฯลฯ ไปแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่นที่อยู่ใกล้เคียง

(4) อาชีพรับราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจ พนักงานธนาคาร และงานอื่นๆ

หลังจากการศึกษาระบบโรงเรียนได้ขยายเข้าสู่ลำปาง ทั้งในส่วนของมิชชันนารี และส่วนของภาคราชการ ลำปางมีสถานศึกษาที่มีคุณภาพหลายแห่งเช่น โรงเรียนเคนเนตแมคเคนซี โรงเรียนวิชชานารี ของมิชชันนารี โปรเตสแตนต์ โรงเรียนอัสสัมชัญ ลำปางของบาทหลวงคาทอลิก โรงเรียนบุญวาทย์วิทยาลัย โรงเรียนลำปางกัลยาณี ฯลฯของรัฐบาล เป็นต้น ผู้สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนเหล่านี้ส่วนหนึ่งศึกษาต่อระดับอุดมศึกษา ส่วนหนึ่งประกอบอาชีพมีกิจการค้าขายในตัวเมือง โดยส่วนใหญ่ต่างมีความสัมพันธ์กันในฐานะเป็นศิษย์เก่าสถานศึกษานั้น ๆ

บรรดาผู้สำเร็จการศึกษาระดับอุดมศึกษาส่วนใหญ่ได้ทำงานต่างๆ เช่นรับราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจ พนักงานธนาคารและ บริษัทต่าง ๆ หรือเป็นเจ้าของกิจการต่างๆถือเป็นชนชั้นกลางในสังคมกลับมาทำงานในลำปาง ส่วนหนึ่งได้มีบทบาทในทางสังคม และบางส่วนอาสาได้รับการเลือกตั้งทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศได้เป็นผู้บริหารองค์กรปกครอง

ครองส่วนท้องถิ่น เป็น สส. เป็น สว. โดยส่วนหนึ่งเป็นคณะผู้บริหารในคณะรัฐมนตรี ภาพลักษณ์ความเป็น “คนเมือง” จึงโดดเด่นกว่ากลุ่มชาติพันธุ์อื่น

วัฒนธรรมของคนเมืองในกลุ่มน้ำแม่วัง ที่สำคัญมีดังนี้

1. ความเชื่อและศาสนาของคนเมือง

(1) ความเชื่อเรื่องผี

ผีที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและคติความเชื่อของคนเมืองมีหลายประเภทได้แก่

1. ผีบรรพบุรุษ ชาวล้านนาเชื่อว่าบรรพบุรุษของตนเองสืบเชื้อสายมาจาก แถน เรียกว่า “ปู่ย่าแถนย่าแถน” หรือ “พ่อเกิดแม่เกิด” เมื่อทำบุญอุทิศส่วนกุศลจึงต้องเตรียมข้าวปลาอาหารสำหรับหนึ่งอุทิศให้ “พ่อเกิดแม่เกิด” ผีบรรพบุรุษในครอบครัวได้แก่ (1) ผีปู่คำย่าคำ (บางแห่งเรียกผีหม้อหนึ่ง ผีป่วนางย่านาง ปู่เตาไฟย่าเตาไฟ) เป็นผู้คุ้มครองเด็ก เมื่อจะนำเด็กออกจากบ้าน ผู้เป็นแม่ต้องกลั่นลมหายใจ ใช้นิ้วแตะเขม่าไฟที่หม้อข้าว ป้ายหน้าผากเด็ก เป็นการมอบเด็กให้อยู่ในความคุ้มครองของผีปู่คำย่าคำ (บางแห่งเรียกผีหม้อหนึ่ง ผีป่วนาง ย่านาง ปู่เตาไฟย่าเตาไฟ)

เมื่อเด็กเจ็บไข้ ในอดีตก็ทำพิธี “ส่งปู่คำย่าคำ” เพื่อถามสาเหตุว่าผีปู่คำย่าคำ (บางแห่งเรียกผีหม้อหนึ่ง ผีป่วนาง ย่านาง ปู่เตาไฟย่าเตาไฟ) ต้องการอะไรเพื่อจะส่งสิ่งนั้นไปให้

(2) ผีปู่ย่า รักษาความสัมพันธ์และความสงบสุขของเครือญาติ โดยนับตามสายผู้หญิง เมื่อชายแต่งงานเข้ามาในตระกูลต้องทิ้งผีปู่ย่าเดิมของตนมานับถือผีปู่ย่าของฝ่ายหญิง ผีปู่ย่ามี “เก้าผี” ทำหน้าที่ควบคุมคนในกลุ่มเครือญาติให้รักษาประเพณี ศาสนผีปู่ย่าตั้งที่บ้านเก่า คือบ้านต้นตระกูล บนบ้านเก่ามีหิ้งบูชาผีปู่ย่าในห้องนอนของลูกชายคนแรก ในรั้วบ้านมีศาลผีปู่ย่าอีกศาล ถ้าสมาชิกในบ้านที่เป็นหญิงแต่งงานแล้วย้ายไปอยู่กับครอบครัว อาจทำพิธีขอแบ่งวิญญาณผีปู่ย่าไปอยู่กับคนที่บ้านหลังใหม่ก็ได้

ผู้นับถือผีปู่ย่าจะร่วมกันเลี้ยงผีปู่ย่าที่บ้านเก่าสัปดาห์ละ 1 ครั้งเพื่อแสดงความเคารพ ความระลึกถึง สมาชิกของตระกูลที่กระจายออกไปจะมาพบกัน เชื่อกันว่าถ้าบ้านใดไม่ร่วมเลี้ยงผีปู่ย่าของตระกูลจะมีการเจ็บป่วยเกิดขึ้นครอบครัวนั้น ถ้าใครไม่กินอาหารที่เลี้ยงเชื่อว่าเจ็บป่วย หากไม่ได้ทำพิธีที่บ้านเก่าผีต้องแบ่งอาหารกลับไปให้บ้านเก่าด้วย เพราะถือว่า “ถือผีเดียวกันต้องแบ่งปันกันกิน”

ในระดับชุมชนผีบรรพบุรุษมี (1) ศาลเสื่อบ้าน ศาลเจ้าบ้าน หรือศาลพ่อบ้าน เป็นการเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างตระกูลและเครือญาติ โดยมีการเลี้ยงศาลเสื่อบ้านปีละ 4 ครั้งคือวันขึ้นปีใหม่เมือง วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา และวันกินข้าวใหม่ เป็นการเลี้ยงตอบแทนผีบรรพบุรุษของชุมชนที่คุ้มครองให้อยู่สุขสงบ พิธีกรรมสำคัญของชุมชนคือการส่งเคราะห์หมู่บ้าน ซึ่งจะทำกันในเดือนเมษายน ชาวบ้านทุกคนจะร่วมกันบริจาคเงินเพื่อประกอบพิธีกรรม นำดอกไม้ รูปเทียน ข้าวปลาอาหาร มาช่วยกันประกอบขึ้นเป็นเครื่องทำพิธี มุ่งเซ่นแก่ผีและมัดเคราะห์ให้พ้นจากทิศทั้งสี่ของหมู่บ้าน จุดที่นำเครื่องทำพิธีไปวางทั้งสี่ด้านจึงเป็นเขตแดนพื้นที่ทางวัฒนธรรมของคนในแต่ละชุมชนที่อาจไม่ตรงกับพื้นที่ทางการปกครองท้องถิ่น (2) เสื่อบัววัด ผีปู่วัดหรือศาลปู่วัด เป็นผีรักษาวัด ศาสนสถาน ศาสนวัตถุ เมื่อใครคิดทำไม่ดีต่อศาสนสถาน จะมีเหตุร้ายเกิดขึ้น เมื่อมีงานบุญในวัดต้องแบ่งอาหารนำถวายต่อผีปู่วัดด้วย ผู้เข้าบวชใหม่ต้องบอกกล่าวให้ผีปู่วัดรับรู้ มิฉะนั้นจะ “ร้อนผ้าเหลือง” เมื่อมีงานรื่นเริงต้องบอกกล่าวขอให้ท่านรักษา ไม่ให้เกิดเรื่องราวไม่ดี (ดู ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย 2537 หน้า 59- 63)

2. ผีแห่งธรรมชาติ ได้แก่ผีเหมือง ผีฝาย ผีขุนน้ำ ผีห้วย เป็นผีที่ดูแลให้น้ำแก่ไร่นา ซึ่งในกลุ่มน้ำแม่วังและลุ่มน้ำย่อยเช่นน้ำแม่ตาล ซึ่งมีต้นน้ำที่บ้านแม่ตาลน้อย ปลายน้ำที่บ้านลำปางหลวง อำเภอเกาะคา ยังมี “พิธีไขประตูคอยเปิดน้ำ” หรือพิธีเปิดประตูคอยขอฝนในเดือนเก้า (เหนือ) ที่ฝายห้าร้อย เจริงคอยปางม่วง (คอยหลวง) โดยนับถือว่า “เจ้าพ่อขุนด่าน”

เป็นผีขุนน้ำ ในพิธีเปิดประตูคอยในอดีตมีการเข้าทรงเจ้าพ่อขุนด่านเป็นผู้ทำพิธี ใช้ข้าวตอก ดอกไม้ รูปเทียน น้ำขมิ้น ส้มป่อยในการประกอบพิธี ปัจจุบันใช้แก้มือองฝายเป็นผู้ทำพิธี

หลังจากเลี้ยงผีขุนน้ำแล้ว แก้มือองและชาวบ้านจะร่วมกันเลี้ยงผีฝายในหมู่บ้านแสดงความนับถือและขอบคุณผีฝายที่ให้น้ำ รวมทั้งขอขมาหากว่าได้ล่วงเกินต่อผี หลังจากเลี้ยงผีฝายแล้วแก้มือองจะนำชาวบ้านไปทำการล่องแก่งฝายประจำปี ปัจจุบันในเขตตำบลยางคง อำเภอห้วยฉัตร ตำบลเวียงตาลยังมีชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าวจำนวนมาก (ดู ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและพรพิไล เลิศวิชา วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย 2537 หน้า 63-66)

3.ผีเจ้านาย หรือผีวีรบุรุษ คือ ผีวีรบุรุษของชุมชนนั้น ๆ เช่น ชุมชนในแถบคอยขุนตาล (รวมถึงคอยน้อยและคอยหลวง) ลำปาง มีผีเจ้าพ่อขุนด่านเป็นผีเจ้านายใหญ่ และผีระดับรองอื่น ๆ เช่น ผีปู่ยักษ์ ผีเจ้านายฮ้อย และผีเจ้านายหล้า ล้วนเป็นผีวีรบุรุษที่เชื่อว่าตายในสนามรบ ผีเจ้านายมีหน้าที่ในการคุ้มครองดูแลความสงบสุขและปกป้องรักษาทุกอย่างเช่น คน ลี้ควัว ไร่นา ป่า ลำน้ำ ฯลฯ โดยมีการเข้าทรง หรือลงผีเจ้านายในเดือนเจ็ด(เหนือ)และเดือนเก้า(เหนือ)ให้ชาวบ้านได้ถามเรื่องต่าง ๆ ที่ต้องการถาม เป็นที่พึ่งของชาวบ้าน ดังนั้นการเข้าทรงผีเจ้านายจึงมีจำนวนมากในกลุ่มน้ำแม่วัง (ดู ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย 2537 หน้า 66-67)

4.ผีอารักษ์ (อ่านว่า ผีอาฮัก) มีหน้าที่ในการปกป้องรักษาบ้านเมืองและชุมชนให้ความคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สิน ตลอดจนอำนวยความสะดวกให้แก่ชุมชนนั้น ๆ

5.ผีครู คนเมืองเชื่อว่าความรู้ทุกอย่างนั้นมีครูเป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาให้ด้วยเหตุนี้ในคนบางกลุ่ม เช่น ช่างฝีมือ ช่างฟ้อน ช่างซอ ช่างซอ นักมวย นักดาบ ตลอดจนผู้ที่มิเวทมนตร์คาถาและโหราศาสตร์จึงมีการนับถือครูหรือผีครูในบ้านเรือนของคนกลุ่มนี้จึงจะมีหิ้งผีครูอยู่บริเวณหัวนอน ไว้บูชาด้วย

6.ผีอื่น ๆ เช่น ผีกะซึ่งเป็นผีร้ายที่เข้าสิงร่างกายมนุษย์ บางทีก็เรียกว่า อีปู่ ผีเป่า ผีปกกะโหล่ง ผีโพง เป็นต้นในพิธีกรรมไหว้ผีทั้งหลาย ทุกแห่งมีการทำตาแหลวเป็นเครื่องหมายแสดงเขต ตาแหลวคือเครื่องหมายทางพิธีกรรมอย่างหนึ่งของชาวบ้าน สานด้วยดอกเสี้ยนเล็กเป็นตา 6 เหลี่ยมปล่อยชายไม้ดอกออกเป็นรัศมีคล้ายสัญลักษณ์ของแสงอาทิตย์ ตาแหลวเป็นเครื่องหมายแสดงเขตหวงห้าม แสดงอาณาเขตที่มีเจ้าของ เป็นเครื่องรางที่ช่วยให้พื้นที่นั้นแคล้วคลาดจากภัยพิบัติ ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นในรูปแบบต่าง ๆ ชาวบ้านจึงสานตาแหลวและเสียบไม้ปักไว้ใกล้แปลงข้าวกล้าเพื่อเป็นเครื่องเสริมกำลังใจ มิให้ข้าวกล้าได้รับความเสียหาย ตาแหลวที่ใช้ในพิธีแรกนาจะเป็นตาแหลวสานขนาดใหญ่ ลักษณะคล้ายว่าเสียบอยู่บนก้านไม้ไผ่ ซึ่งเสาะกิ่งก้านออกเหลือแต่ยอด ชายทั้ง 2 ข้าง ของตาแหลวทำสายโซ่สานด้วยไม้ดอกเป็นวง ๆ ต่อกันห้อยลงมาทั้ง 2 ข้างเรียกว่า “ไม้ว่อง” (ไม้หว่อง) ปลายทั้ง 2 ของสายไม้ว่องติดรูปปลาซึ่งทำจากไม้จริงหรือสานด้วยไม้ไผ่ เพื่อแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์

อนึ่งความเชื่อเรื่อง “ผี” ดังกล่าวมีอยู่ในวัฒนธรรมของ ลัวะ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น และไทลื้อ ที่จะกล่าวต่อไปถึง เป็นลักษณะเด่นร่วมกันของคนพื้นถิ่นทั้งสามที่กล่าวในบทนี้

(2) ความเชื่อเรื่องพุทธศาสนา

การเข้ามาของพระพุทธศาสนา ในล้านนาส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม ก่อให้เกิดแบบแผนทางสังคมหลาย ๆ อย่าง เช่น กฎหมาย ภาษาและอักษร ศิลปะ สถาปัตยกรรม ค่านิยม ประเพณี โดยเฉพาะอย่างยิ่งอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่ส่งผลต่อสถาปัตยกรรมและมรดกทางศิลปกรรมที่หลงเหลืออยู่จนถึงทุกวันนี้ล้วนแล้วแต่เป็นผลงานที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา เช่น รูปแบบของพระธาตุ จิตรกรรมฝาผนัง โครงสร้างของวัด รูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์ของวิหารแบบล้านนา เป็นต้น

กรมการศาสนาได้ดำเนินการรวบรวมจัดทำประวัติวัดทั่วราชอาณาจักรพบว่ามีวัดทั้งหมด 635 วัด เป็นวัดพระอารามหลวง 2 วัด แสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของชุมชนที่ก่อตั้งขึ้น โดยในแต่ละชุมชนมีวัดเป็นศูนย์กลาง

(3) ความเชื่อเรื่องพระธาตุประจำปีเกิด

คำรากรไหว้พระธาตุประจำปีเกิดถูกเขียนรวมอยู่ในเนื้อหาตำราโหราศาสตร์ของล้านนาว่า “คนเราที่เกิดมา เมื่อสิ้นอายุขัยแล้วดวงวิญญาณก็จะไปสถิตอยู่ประจำตามพระธาตุเจดีย์ต่าง ๆ ที่ได้กำหนดไว้และหากเมื่อตอนยังมีชีวิตอยู่ได้มีโอกาสไปนมัสการยังพระธาตุเจดีย์เหล่านั้นก็ถือว่าได้บุญกุศลและทำให้ชีวิตยืนนาน คนเมืองและคนในล้านนาส่วนใหญ่จึงมีความเชื่อในเรื่องพระธาตุประจำปีเกิดว่า หากได้มีโอกาสไปสักการบูชา พระธาตุประจำปีเกิดของคนจะเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต ซึ่งใน 12 ราศีมีดังนี้

ปีจ้	(ชวด)	พระธาตุศรีจอมทอง	จ.เชียงใหม่
ปีเป่า	(ฉลู)	พระธาตุลำปางหลวง	จ.ลำปาง
ปียี่	(ขาล)	พระธาตุช่อแฮ	จ.แพร่
ปีเม้า	(เถาะ)	พระธาตุแช่แห้ง	จ.น่าน
ปีสี่	(มะโรง)	พระธาตุวัดพระสิงห์	จ.เชียงใหม่
ปีสี่	(มะเส็ง)	เจดีย์พุทธคยา	ประเทศอินเดีย
ปีสะง้า	(มะเมีย)	พระธาตุตะไถ่	(เจดีย์ชเวดากอง) ประเทศพม่า
ปีเมียด	(มะแม)	พระธาตุคอกสุเทพ	จ.เชียงใหม่
ปีสัน	(วอก)	พระธาตุพนม	จ.นครพนม
ปีเส้า	(ระกา)	พระธาตุหริภุญไชย	จ.ลำพูน
ปีเส็ด	(จอ)	พระเจดีย์เกตุแก้วจุฬามณี	สวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ปีไถ้	(กุน)	พระธาตุคอกตุง	จ.เชียงราย

ในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา จึงปรากฏภาพเขียนสีน้ำมันหลังกระจก เป็นภาพพระธาตุประจำปีเกิด ติดกรอบสำเร็จขายให้กับพุทธศาสนิกชนท้องถิ่นภาคเหนือ เพื่อนำไปติดหรือวางไว้บนหิ้งพระตามบ้านเรือน สำหรับสักการบูชาของแต่ละคนที่มีปีเกิดตรงกับพระธาตุที่กำหนดไว้ ซึ่งเรียกกันในท้องถิ่นว่า “พระธาตุปีเป็ง” ซึ่งคนเกิดปีเป่า (ฉลู) ต้องบูชาพระธาตุลำปางหลวงของลำปาง พระธาตุลำปางหลวงซึ่งเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาในลุ่มน้ำแม่วังจึงเป็นส่วนหนึ่งในชุมชนพุทธศาสนาของล้านนาที่ถูกเชื่อมโยงเข้าในระบบคตินี้

อนึ่ง ความเชื่อเรื่องพระธาตุในลุ่มน้ำแม่วัง ทุกพื้นที่ต่างมีพระธาตุเป็นศูนย์กลางชุมชน คตินั้นในลุ่มน้ำแม่วังจึงมีชุมชนที่มีพระธาตุเป็นศูนย์กลางในระบบความเชื่อปรากฏอยู่หลายแห่งตั้งแต่ต้นน้ำแม่วังตลอดถึงปลายน้ำแม่วัง

(4) ความเชื่ออื่น ๆ เช่น

(4.1) ซีด (ข้อห้ามในล้านนา) ในอดีตชีวิตของคนล้านนามีความสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องซิดเป็นอย่างมาก ความเชื่อเรื่องซิดจะส่วนหนึ่งของจารีตประเพณีเมือง คติคำสอน และสอดแทรกอยู่ในกฎหมายโบราณล้านนาครอบคลุมตั้งแต่การปฏิบัติตนในชีวิตประจำวัน กิริยามารยาทหรือพฤติกรรมต่าง ๆ ซิดเกี่ยวกับเมืองและองค์ประกอบเมืองเกี่ยวกับศาสนาสถาน การเลือกพื้นที่ทำกิน ซิดเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะ เกี่ยวกับการตัดต้นไม้ ซิดเกี่ยวกับเมืองและองค์ประกอบของบ้านเมือง เช่น “เมืองก็ดี ้วควาอารามก็ดี บ้านสวนก็ดี เสีนก็ดี กั้นจักแบ่งเฮือนอยู่ณั้น อย่าหื้อซื่อสายน้ำมาตอง ตัดสายกองใหญ่ – หน้อยมาต่า ตัดสายต่าพระเจ้า และสายต่าแม๊กขิมมาต่า อย่าหื้อตัดตีจักตองแบ่งเฮือนอยู่ณั้น ก็บ่ดีนักแล บ่วุฒิจิบหาย จะแล้” (ธรรมดัจจาริต วัดสันกำแพงหลวง หน้า 38) แปลว่า บ้านเมือง ้วควาอาราม บ้าน สวน หรือ เรือนก็ดี ถ้าจะ

ปลูกสร้างเรือนอยู่นั้น อย่าได้สร้างให้ตรงกับแม่น้ำ หรือตรงกับถนนใหญ่-เล็ก หรือ สร้างตรงกับสายตาพระประธานที่วัด หรือตรงกับสายตาศาตย์ ไม่เช่นนั้นจะไม่ดี เป็น “จิด” ได้

(4.2) วันเสียด

ในรอบ 1 ปี คนเมืองมีความเชื่อเรื่อง “วันเสียด” อยู่ในแต่ละเดือน ซึ่งในวันนั้นจะไม่มีการประกอบภารใด ๆ ที่เป็นการเริ่มต้นหรือการมงคล

- เดือนเถิง ห้า เก้า (ค.ค./ก.พ./มิ.ย.) เสียดวันอาทิตย์และจันทร์
- เดือนยี่ หก สิบ (พ.ย./มิ.ค./ก.ค.) เสียดวันอังคาร
- เดือนสาม เจ็ด สิบเอ็ด (ธ.ค./เม.ย./ส.ค.) เสียดวันพุธและศุกร์
- เดือนสี่ แปด สิบสอง (ม.ค./พ.ค./ก.ย.) เสียดวันเสาร์และพฤหัสบดี

2.บ้านเรือนของคนเมือง

ในพื้นที่ตั้งเรือน(อ่านว่าเฮือน) หรือ บ้าน ของคนเมืองในอดีตประกอบด้วย “ช่วง” เป็นลานดิน ไม่มีการปลูกหญ้า มีต้นไม้ให้ความร่มรื่น ใช้สำหรับการทำกิจกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะเด็ก ๆ ที่จะมาเล่นกันที่ช่วงหน้าบ้าน “น้ำบ่อ” คนเมืองจะใช้น้ำบาดาล ในการอุปโภคและบริโภค “ตุ้ข้าว” เป็นที่เก็บผลผลิตทางการเกษตรคือ ข้าว “ต้อมน้ำ” หรือ ห้องน้ำ มักจะอยู่นอกบ้าน (คู เฉลียว ปิยะชน.เรือนกาแล)

บ้านของชาวล้านนามีลักษณะเฉพาะที่สัมพันธ์กันตามรูปแบบโครงสร้างและสัดส่วนของเนื้อที่เพื่อการอยู่อาศัยอย่างเหมาะสมการปลูกสร้างส่วนใหญ่จะใช้ไม้ เช่น ไม้สัก เนื่องจากคุณสมบัติเป็นไม้เนื้ออ่อน อายุการใช้งานคงทนและเอื้ออำนวยต่อการทำงานอย่างคิอิ่ง บ้านเรือนชาวล้านนามีลักษณะที่เป็นบ้านยกจากพื้นดิน ตอนหน้าของชานเรือนทำเป็นแคร่ยื่นออกไปมีความกว้างและยาวพอที่จะรับน้ำหนักและวางหมอนน้ำคิม สำหรับรับรองแขกผู้มาเยือน เรียกว่าร้านน้ำ(อ่านว่า “ฮ้านน้ำ”) ถัดจากชานเรือนเข้าไปเป็นที่ยกพื้นต่างระดับชาวเหนือเรียกว่า “เติน” เนื้อที่ส่วนนี้ถือว่าเป็นที่นอกประสงค์ นอกจากใช้ต้อนรับแขกแล้วบางโอกาสยังเป็นที่พักผ่อนสำหรับผู้อยู่อาศัยที่เป็นชายด้วย การทำบุญเลี้ยงพระหรือประกอบพิธีทางศาสนาจะใช้พื้นที่ส่วนนี้ เมื่อผ่านพื้นที่ส่วนนี้แล้วจะเป็นตอนในของเรือนซึ่งมีฝากระหว่าง “เติน” กับภายในเรือน ถือเป็นส่วนหวงห้ามหรือเฉพาะเจ้าของบ้านและผู้อาศัยเท่านั้น โดยมีประตูผ่านเข้าออก เหนือประตูขึ้นไปจะมีแผ่นไม้แกะสลักลวดลายเรียกว่า “ห้ายนต์” ประดับอยู่ (ดู พระคุณเจ้าบุญประเสริฐ ณ เชียงใหม่. บันนั สตุคิห้ายนต์ ศิลปะไม้แกะสลักของชาวล้านนาไทย.)

3.อาหารของคนเมือง

อาหารของคนเมืองในอดีต เป็นอาหารที่หาได้จากธรรมชาติ ด้วยสภาพชีวิตที่เรียบง่ายและมีความสันโดษ อาหารการกินจึงไม่ซับซ้อน ใช้วัตถุดิบจากธรรมชาติ ผสมกับเครื่องปรุงต่าง ๆ เพื่อให้มีรสชาติ อาหารที่ได้จากธรรมชาติ เช่น แกงผักที่ออกตามฤดูกาล เนื้อสัตว์ที่หาได้ตามท้องถิ่น ตามสวน เช่น ปลาแม่น้ำจิด กบ เขียด จิ้งกูด ไช้มคแดง เป็นต้นตลอดถึงงูหนูนา โดยเฉพาะงูสิง

เอกลักษณ์ทางอาหารอีกอย่างของคนเมือง คือ “น้ำปู” ซึ่งเป็นภูมิปัญญาในการถนอมอาหารของคนเมือง ที่มีชื่อเสียงคือที่ อ.แจ้ห่ม คำขวัญว่า “พญาเสือคู่บ้าน มะขามหวานคู่เมือง เกาพระธาตุลือเลื่อง เมืองน้ำปูดิ”

วิถีชีวิตของคนเมืองที่เชื่อมโยงกับธรรมชาติ ทำให้อาหารการกินในแต่ละฤดูกาลจึงแตกต่างกันไป

ฤดูร้อน จะมีไช้มคแดง คนเมืองก็จะแกงผักหวาน ผักหละใส่ไช้มคแดง ยำมะม่วงใส่ปลาแห้ง แกงผักพ้อคำตีเมียบ(อ่านป้อคำตีเมียบ) เป็นต้น

ฤดูฝน พืชผักอุดมสมบูรณ์โดยเฉพาะพืชตระกูลเห็ด คนเมืองก็จะกินแกงเห็ดต่าง ๆ เช่น เห็ดดอบ เห็ดห้า เห็ดไข่ หลอดไข่เหลือง แกงหน่อไม้ แกงแค ซ้าผัก ข้าผัก ข้าผัก และน้ำบู๊ที่เคี้ยวใหม่ก็สามารถหากินได้ในฤดูนี้

ฤดูหนาว เนื่องจากอากาศที่หนาวคนเมืองก็จะกินอาหารที่มีไขมันสูงเพื่อความอบอุ่น เช่น แกงกระดังงาหมู ขำหนั่ง และแกงผักที่ทำในฤดูนี้ คือ จอผักกาด

นอกจากนั้นยังมีพืชผักอีกมากมายที่มีชื่อเรียกเป็นภาษาพื้นเมือง เช่น ผักไผ่ หอมควั่น ผักข้าวคอง ผักหอมเตย ผักหนอง ผักแปม ผักพญาขอ ผักตุ๊ด คำ ฯลฯ รวมทั้งผลไม้ เช่น บะแก้วน บะนมแมว บะนมควาย บะมัน บะก้อ บะฮ้อ บะนิ้ว เป็นต้น

คนเมืองจะกินข้าวเหนียวหนึ่งซึ่งเรียกว่า “เข้านึ่ง” เป็นหลัก ก่อนรับประทานอาหารต้องล้างมือในขันน้ำที่เตรียมไว้ การคดข้าวจะต้องคดไม่ให้แหงตรงกลาง ถ้าแหงตรงกลางถือว่าต่อไปจะตกยาก

หนึ่ง ไปทานอาหารในป่า ต้องเช่นสรวงให้เจ้าที่ เจ้าป่าก่อน จึงจะรับประทานอาหารที่เตรียมไป

4. เครื่องนุ่งห่มของคนเมือง

เรื่องเสื้อผ้าการแต่งกายของคนเมืองในอดีต ส่วนใหญ่พบในจิตรกรรมฝาผนังในวัด โดยแต่ละท้องถิ่นก็จะมีเอกลักษณ์ แต่สิ่งหนึ่งที่เหมือนกันคือการทอหูกปั่นฝ้ายของแม่หญิงล้านนาเมื่อว่างจากงานไร่งานสวน ชาวบ้านก็จะปลูกต้นฝ้าย เต็ดดอกฝ้ายมาจั่น ยิงฝ้าย อัดฝ้าย และกรอค้าย เพื่อนำมาลงหูกและทอใช้เป็นผ้า สำหรับใช้กับคนในบ้านและใช้ในงานพิธีกรรมต่าง ๆ

จากภาพการแต่งกายของผู้คนที่ปรากฏตามภาพจิตรกรรมในวัดต่างๆ พบว่า ผู้ชายจะนุ่ง “ผ้าด้อย” หรือ “ผ้าตาไก่” ถ้าผ้ามีขนาดสั้นจะนุ่งแบบ “เค็ดหม้าม” หรือ “เกินหม้าม” เพื่อโชว์ “ลายสับหมึก” ที่สักตั้งแต่เอวลงมาถึงเข่าหรือต่ำกว่าเข่าเล็กน้อย สำหรับส่วนบนของร่างกายจะเปลือยอก ในเวลาที่มิงงานหรือโอกาสพิเศษจะมีผ้าพาดบ่าเรียกว่า “ผ้าเช็ด” สำหรับใช้กับคนในบ้าน และใช้ในงานพิธีกรรมต่าง ๆ

ผู้หญิง จะนุ่งผ้าชิ้นลายขวาง กรอมเท้า ที่เรียกว่า “ชิ้นต่อตีนต่อเอว” เป็นชิ้นสี่เหลี่ยม มีลายสี่เหลี่ยม เป็นลายขวางสลับเป็นริ้วขวางลำตัว ที่เชิงชิ้นมีผ้าแถบขนาดใหญ่ไม่มีลวดลายตีนจก เรียกว่า “ชิ้นดำ” ผู้หญิงล้านนาในอดีตใช้ผ้าสีอ่อนพันรอบหรือผ้าคล้องคอเรียกว่า “สะห้วยแล่ง”

ด้านการแต่งกายมีพัฒนาการตลอดมา เช่น ในสมัย รัชกาลที่ 5 มีข้าราชการสยามมาทำงานราชการในเชียงใหม่ คนล้านนาได้เปลี่ยนจากการนุ่งผ้าด้อย โดยผู้ชายจะสวมเสื้อคอกลม ผ้าหน้าตลอด ผูกเชือก เข็มด้วยผ้าสีตุ่นหรือข้อมสีหม้อห้อม สวมกางเกงแบบจีนหรือไทใหญ่ ที่เรียกว่า “เตี้ยสะคอ” ผู้หญิงสวมเสื้อผ้าฝ้ายคอกลม ตัวหลวมแบบจีน แขนสามส่วน นุ่งชิ้นแบบเดิม ห่มผ้าสไบเวลาไปงานพิธี เปล้าผมสูงแบบโบราณ สับหวี ทัดดอกไม้

ในสมัย รัชกาลที่ 6 ผู้ชายที่มีฐานะจะสวมกางเกงแพรจีนสีต่าง ๆ หรือแพรบั้งลิ้ม (ผ้าชาติน) เสื้อคอกลมผ่าครึ่ง ออกติกระคุมต่อแขนดำ ผู้ชายพื้นบ้านนุ่งกางเกงและเสื้อผ้าฝ้าย จะสวมเสื้อขาวเมื่อมิงงานพิธีและแสดงความคาราวะ

ผู้หญิงสวมเสื้อผ้าฝ้ายคอกลม สีขาว ตัวหลวม แขนกระบอกดำ ผ่าอกตลอด ผูกเชือกหรือติด “มะต่อมแต่บ” (กระดุมแป็บ) หรือเสื้อรัดรูป เอวลอย แขนสามส่วน คอกลม ผ้าหน้าผูกเชือก หรือติดกระดุมแบบจีน อีกแบบคือเสื้ออกเป็นเสื้อเข็บแบบห้าตะเข็บ ขนาดพอดีตัว คอกลมต่ำไว้แขน มีกระเปาะปะ เวลาไปวัดจะห่มผ้าสะห้วยแล่งทับนุ่งชิ้นลายขวางและเกล้าผมแบบเดิม

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีการส่งเสริมให้คนไทยทั่วประเทศแต่งกายแบบสากลนิยม ดังนั้นการแต่งกายของชาวล้านนาจึงเปลี่ยนไปตามแบบสากลนิยมตั้งแต่นั้นมา จนถึงสมัยพลเอกเปรม เป็นนายกรัฐมนตรี ได้เป็นแบบอย่างคนในวงราชการและสังคมชั้นสูง สวมเสื้อ “ทรงพระราชทาน” ใช้ผ้าไหม ซึ่งต่อมาได้รับ

การขานรับในการใช้ผ้าไหมและผ้าทอมือเป็นชุดแต่งกายตั้งแต่นั้นสืบมา ส่งผลให้กิจกรรมการทอผ้าในทุกท้องถิ่นได้รับการฟื้นฟูและพัฒนามากขึ้น

5. ปฏิทินชีวิตในรอบปี หรือ “ริต 12” (อ่านว่าอีต12)

ในรอบปี คนเมืองในกลุ่มน้ำแม่วัง มีประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาและความเชื่อซึ่งเรียกว่า “ริต 12” (อ่านว่าอีต12) ต้องปฏิบัติดังนี้

1. เดือนสี่เหนือ (ตรงกับเดือนยี่ใต้หรือ มกราคม) ประเพณีตานข้าวใหม่
2. เดือนห้าเหนือ (ตรงกับเดือน 3 ใต้หรือกุมภาพันธ์) ประเพณีขึ้นพระธาตุเสด็จ
3. เดือนหกเหนือ (ตรงกับเดือน 4 ใต้หรือมีนาคม) ประเพณีเลี้ยงผีปู่ย่า
4. เดือนเจ็ดเหนือ (ตรงกับเดือน 5 ใต้หรือเมษายน) ประเพณีปี๋ใหม่เมือง เลี้ยงผีเจ้าพ่อประตุมหา
5. เดือนแปดเหนือ (ตรงกับเดือน 6 ใต้หรือพฤษภาคม) ประเพณีบวงสรวงศาลหลักเมือง
6. เดือนเก้าเหนือ (ตรงกับเดือน 7 ใต้หรือมิถุนายน) ประเพณีเก้าเบ็งสร่งน้ำพระธาตุคอกอ่วม่วงคำ และม่อนพระยาแช่
7. เดือนสิบเหนือ (ตรงกับเดือน 8 ใต้หรือกรกฎาคม) ประเพณีข้าวสา (เข้าพรรษา)
8. เดือนสิบเอ็ดเหนือ (ตรงกับเดือน 9 ใต้หรือสิงหาคม) ประเพณีข้าวสา (เข้าพรรษา)
9. เดือนสิบสองเหนือ (ตรงกับเดือน 10 ใต้หรือกันยายน) ประเพณีกินข้าวสลาก
10. เดือนเกียงเหนือหรือเจียงเหนือ (ตรงกับเดือน 11 ใต้หรือตุลาคม) ทำบอไฟ พลุ โคมลอย
11. เดือนยี่เหนือ (ตรงกับเดือน 12 ใต้หรือพฤศจิกายน) ประเพณียี่เบ็งและประเพณีสร่งน้ำพระธาตุลำปางหลวง
12. เดือนสามเหนือ (ตรงกับเดือนอ้ายใต้หรือธันวาคม) ประเพณีเอามือเกี่ยวข้าว สู้ขวัญข้าว

6. การฟื้นฟูความเป็นคนเมืองหรือคนโยนกยุคแรก

ความพยายามฟื้นคำว่า “คนโยนก” หรือ “คนเมือง” เริ่มต้นตั้งแต่ ช่วง พศ.2479 โดยกลุ่ม “คนเมือง” ที่ไปทำงานและเรียนหนังสือในกรุงเทพได้รวมตัวกันตั้ง สมาคมชาวเหนือ คณะกรรมการชุดแรกมีพระดุลย์ธารณปริชาโวทเป็นนายกสมาคม และอีก 10 ปีต่อมา ใน พศ.2489 มีการนัดหมายพบกันครั้งใหญ่ที่โรงแรมรัตนโกสินทร์ กรุงเทพ เลือกตั้งกรรมการบริหารสมาคมชาวเหนือได้นายเมธ รัตนประสิทธิ์ (หลวงวิลาสวันวิทย์) เป็นนายกสมาคม เจ้าไชยณรงค์ ณ เชียงใหม่เป็นเลขาธิการ และมี นายแสน ธรรมยศปัญญาชนคนลำปางร่วมเป็นกรรมการ ครั้งนั้นนายแสน ธรรมยศ หรือ ส.ธรรมยศ ได้รับมอบหมายเป็นบรรณาธิการหนังสือของสมาคมชาวเหนือซึ่งเดิมจะใช้ชื่อว่า หนังสือพิมพ์ลานนาไทย แต่นายแสน ธรรมยศเสนอให้ใช้ชื่อ โยนก ด้วยความภาคภูมิใจในความเก่าแก่ของคำว่า โยนกมีมากกว่าคำว่าลานนาไทย นิตยสารประจำสมาคมชาวเหนือจึงชื่อ โยนก ออกฉบับแรกตั้งแต่ 8 ธันวาคม 2490 (ดู อสิธรา -นามปากกาของอำพัน ไชยวรศิลป์ งานและชีวิตของ ส.ธรรมยศ กรุงเทพ:สำนักพิมพ์ดอกหญ้า 2531 หน้า 425-472) การสืบหาคำว่า “โยนก” จึงเริ่มต้นตั้งแต่นั้นมา

อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันคนส่วนใหญ่ในภาคเหนือรวมทั้งคนในกลุ่มน้ำแม่วัง พอใจกับคำว่า “คนเมือง” มากกว่าคำว่าคนโยนหรือคนโยนก และความรู้เรื่อง “คนโยนก” หรือคนโยนกก็ลดน้อยลงตามลำดับ

3. ไทลื้อ

ไทลื้อ (อ่านว่า ไตลื้อ) เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาตระกูลไท เดิมอาศัยหลายแห่งเช่น (1)เขตสิบสองปันนา ทางตอนใต้ของมณฑลยูนนาน ประเทศจีน (2)เมืองของ ภาคตะวันออกเฉียงของรัฐบาลาน ประเทศพม่า (3)ทางภาคเหนือของประเทศลาว แถบภาคตะวันตกของแคว้นพงสาลี หลวงน้ำทาเมืองสิง ตามลุ่มแม่น้ำทา และลุ่มแม่น้ำทางภาคเหนือของเมืองหลวง

พระบาง (4) ภาคเหนือของเวียงคนาม ในเขตเมืองบิณฑู และบริเวณฝั่งตะวันตกและแม่น้ำคำ ตามแนวชายแดนที่ติดต่อกับจีน

ชาวไทยลื้อ ได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานตามหัวเมืองต่าง ๆ ในภาคเหนือครั้งใหญ่ในยุค "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง" สมัยพระเจ้ากาวิละครองเมืองเชียงใหม่ และทยอยเข้าอีกหลายครั้ง โดยเฉพาะช่วงหลังจีนเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบบคอมมิวนิสต์ ปัจจุบันนอกจากที่ลำปางแล้ว มีชุมชนชาวไทยลื้อ กระจายอยู่ในพื้นที่จังหวัดต่าง ๆ ทางภาคเหนือดังนี้

เชียงใหม่ บ.เมืองหลวง ต.หลวงเหนือ อ.คอยสะเก็ด และ บ.แม่สาบ อ.สะเมิง และ อ.สันกำแพง อ.สันทราย
ลำพูน อ.เมือง อ.ป่าซาง อ.บ้านโฮ้ง อ.แม่ทา อ.ลี้ และกิ่งอ.ทุ่งหัวช้าง

เชียงราย บ.ห้วยเม็ง บ.ท่าข้าม บ.ศรีคอนชัย อ.เชียงของ และบ.สันบุญเรือง อ.แม่สาย บ.โป่งแดง ต.ห้วยทรายขาว และบ.กล้วยแม่แก้ว ต.สันมะเกลือ อ.พาน

พะเยา อ.เชียงคำ อ.เชียงม่วน และ อ.ปง

น่าน อ.เมือง อ.ท่าวังผา อ.ปัว อ.เชียงกวาง อ.ทุ่งช้าง กิ่งอ.ทุ่งหลวง และกิ่งอ.แม่จรม

แพร่ ต.บ้านดั้น อ.เมืองแพร่

ชาวไทยลื้อในลำปาง

ในสมัยเจ้าดวงทิพย์ เป็นเจ้าหลวงนครลำปาง ได้อนุญาตให้ครอบครัวชาวไทยลื้อจากเมืองของพักอาศัยในลำปาง ครั้งนั้นเจ้าหลวงนครลำปางได้ทดลองใจ โดยแกล้งทิ้งเงินทองและของมีค่าไว้แต่ปรากฏว่าไม่มีใครแตะต้อง จึงรู้ว่าพวกลื้อเป็นคนซื่อ

เมื่อมีการประชุมแก่บ้านและแคว้น (ผู้นำหมู่บ้าน) มีแคว้น (อ่านว่าแคว้นคือกำนัน) ตำบลนาคด ยินดีจะรับไปอยู่ด้วยประมาณ 7 ครอบครัว ต่อมาบรรดาหัวหน้าครอบครัวได้พบความสมบูรณ์ของห้วยแม่ปุง จึงตัดสินใจตั้งบ้านเรือนเริ่มจาก บ้านกล้วยหลวง ต่อมาได้สร้างวัดกล้วยหลวงขึ้นเป็นวัดแรก โดยมีพระสงฆ์จากเมืองของมาจำพรรษา เมื่อมีคนเพิ่มมากขึ้น ก็ขยายเป็นชุมชนชาวไทยลื้อในลำปางมี 2 ตำบลคือ

(1) ตำบลกล้วยแพะ ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง ห่างจากตัวอำเภอเมืองลำปางไปตาม ถนนสายลำปาง – แม่ทะ ประมาณ 10 กม. แบ่งออกเป็น 5 หมู่บ้าน คือบ้านกล้วยหลวง บ้านแพะ บ้านม่วง บ้านหัวฝายและบ้านกล้วยกลาง

ทิศเหนือ ติดต่อกับ ต.ชมพู ต.พระบาท อ.เมือง จ.ลำปาง

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ต.แม่ทะ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง

ทิศใต้ ติดต่อกับ ต.น้ำใจ อ.แม่ทะ จ.ลำปาง

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ต.ศาลา อ.เกาะคา จ.ลำปาง

(2) ตำบลน้ำใจ มี 2 หมู่บ้าน คือ บ้านแม่ปุง และบ้านฮ่องห้า ต.น้ำใจ อ.แม่ทะ ห่างจากชาวไทยลื้อ ต.กล้วยแพะ ไปทางทิศใต้ 3 กิโลเมตร

วัฒนธรรมของชาวไทยลื้อที่สำคัญมีดังนี้

ชาวไทยลื้อ มีภาษาใช้ของตนเองทั้งภาษาเขียนและภาษาพูด

ศาสนาดั้งเดิมของชาวไทยลื้อ คือ การนับถือผี ต่อมานับถือพุทธศาสนาพิธีกรรมที่สำคัญ คือ พิธีเข้ากรรม ซึ่งเป็นพิธีการไหว้ผีและเลี้ยงผี กระทำกันปีละครั้ง บางแห่งอาจทำ 3 ปีครั้งหนึ่ง พิธีเข้ากรรม 2 ระดับ คือ พิธีเข้ากรรมเมือง คือ การเลี้ยงผีเจ้าเมือง และพิธีเข้ากรรมบ้าน คือ การเลี้ยงผีประจำหมู่บ้าน ในพิธีเข้ากรรมจะมีการฆ่าวัวควาย หรือ เป็ด ไก่ สัตว์

วัดใน ต.กล้วยแพะ อ.เมือง จ.ลำปาง ที่ชาวไทยลื้อใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา มีดังนี้ คือ

หมู่ที่ 1 บ้านกล้วยหลวง	วัดกล้วยหลวง
หมู่ที่ 2 บ้านแพะ	วัดม่อนธาตุ
หมู่ที่ 3 บ้านม่วง	วัดพระเจ้านั่งแท่น
หมู่ที่ 4 บ้านหัวฝาย	วัดหัวฝาย
หมู่ที่ 5 บ้านกล้วยกลาง	วัดพระแท่นสามัคคีธรรม

วัดเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีทางศาสนาในเทศกาลงานบุญต่าง ๆ เช่น วันพระ วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา ตานก๋วยสลาก ตานข้าวใหม่ ตานขันข้าว และใช้สำหรับเป็นสถานที่ประชุมพบปะเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ใดก็ได้ คนเฒ่าคนแก่ส่วนหนึ่งได้นับถือคริสตศาสนาด้วย มีโบสถ์คริสเตียน 1 แห่ง ที่บ้านกล้วยหลวง

ชาวไทยลื้อลำปาง มีการกินอยู่อย่างง่าย ๆ กินอาหารที่หาได้จากธรรมชาติตามฤดูกาล เช่น หน่อไม้ และผักต่าง ๆ รับประทานข้าวเหนียวเป็นหลัก แต่ละมื้อจะมีอาหารเพียงอย่างเดียว

อาหารที่ชาวไทยลื้อนิยมรับประทาน เช่น - พวงแกง ผักเสี้ยว (ผักเสี้ยว) ผักหละ (ชะอม) ผักแคบ (ตำลึง) ผักบู่ หัวปลี ผักกาด เป็นน้ำพริกแกงใส่ปลาร้าหรือน้ำปลา อาหารสำคัญคือ “ข้าวก้นงา” คือ การนำงามาคั่วให้หอม ปั่นละเอียดคลุกกับข้าวเหนียวหนึ่ง ใสเกลือนิดหน่อย

เครื่องนุ่งห่ม

หญิง ชาวไทยลื้อในอดีต สวมใส่เสื้อผ้าสีน้ำเงิน หรือดำ เป็นเสื้อรัดรูปผ่าอก เอวสั้น แขนกระบอก ปล่อยแขนจรด และเสื้อปิดมีสายหน้าเฉียงมาผู้ติดกัน หรือใช้กระดุมเงินขนาดใหญ่ เรียกว่า เสื้อปิด มีสีดำหรือคราม ตัวเสื้อรัดรูป เอวลอย ชายเสื้อยกลอยขึ้น 2 ข้าง สบายเสื้อ ขลิบด้วยผ้าสีต่าง ๆ ประดับด้วย กระดุมเงิน

นุ่งผ้าซิ่นทำด้วยผ้าฝ้าย ลายขวาง มีลวดลายสีต่าง ๆ ต่อเชิงด้วยผ้าสีดำ ใช้เข็มขัดรัดเอว ไม่มีผ้าซ้อนชั้นในเหมือนของล้านนา

ทรงผมนิยมเกล้าผม เหน็บด้วยหวี โภกศีรษะด้วยผ้าขาว หรือชมพู เรียก “ผ้าแม่ป” นิยมเกล้าผมมวยตรงยอดมวยมีการมัดผมเป็นวงกลม เรียก “มวยว่อง” มีปิ่นปักผมด้วยทองหรือเงิน

นิยมเจาะหู ใส่ลานเงิน สวมกำไลมือทำด้วยเงิน

ชาย ชาวไทยลื้อในอดีต มีทั้งการนุ่งผ้าด้ายผืนเดียวเพื่อให้เห็นลาย ชุดเต็มยศ คือ สวมเสื้อยาวสะคอสีดำหรือคราม ปกติจะนุ่งเสื้อยาวสะคอ (กางเกงขาก๊วย) และเสื้อข้อมด้วยเมล็ดคินหรือคราม สวมเสื้อเอวลอยสีดำขลิบด้วยแถบผ้าสีต่าง ๆ และปล่อยเสื้อยาวถึงหัวเข่า แหวกปลายด้านล่าง ทั้ง 2 ข้าง ยาวประมาณ 1 คืบ ด้านหลังแยกเป็น 3 แผ่น ยาวเท่า ๆ กันเป็นลักษณะ 5 ชั้น ชาวไทยลื้อ เรียกว่า “เสื้อ 5 ปีก” แขนเสื้อเป็นแขนกระบอก ทรงผมตัดเกรียน ที่ท้ายทอยด้านหน้าปล่อยขึ้นออกมาเป็นหวีกลับไปด้านหลัง ไม่นิยมใส่น้ำมันผม นิยมโภกศีรษะด้วยผ้าขาว เวลาไปทำงานนิยมสะพายย่าม เรียกว่า “ถุงป้อ” เพื่อใส่สัมภาระต่าง ๆ เป็นย่ามที่ตัวเองมีสีขาวสลับลายน้ำเงินหรือดำเป็นริ้วเล็ก ๆ สลับกัน

ชายไทยลื้อในอดีตนิยมสักหมึก คือ สักลาย ผู้หญิงไทยลื้อในอดีตนิยมสักรูปดอกไม้ตรงข้อมือ ทั้ง 2 ข้าง

ปัจจุบัน หญิงวัยกลางคนจะนุ่งซิ่นแบบชาวเหนือโดยทั่วไป นิยมมัดผมเป็นลอน หยิกทั้งศีรษะไว้วัดคอค ผู้สูงอายุ แต่งกายแบบเดิม คนรุ่นใหม่จะแต่งกายแบบสมัยนิยม ส่วนชายถ้าเป็นวัยกลางคนขึ้นไปจะนุ่งเสื้อยาวสะคอ เสื้อหม้อห้อม

การทอผ้าใช้เองปัจจุบันยังมีอยู่ เพื่อทอของใช้ในครอบครัว เช่น ถุงป้อ ผ้าห่ม

เศรษฐกิจ

ชาวไทลื้อ เป็นกลุ่มชนที่รักสงบ มีความขยันขันแข็ง มานะพยายาม สร้างฐานะด้วยความมัธยัสถ์ และอดทนในการทำงาน ไม่ยอมเสียเปรียบใคร ชุมชนไทลื้อทั้งสองตำบลในลำปางจึงมีความเป็นอยู่ดีกว่าหมู่บ้านอื่น ๆ ที่เป็นคนพื้นเมือง ปัจจุบันมีอาชีพดังนี้

อาชีพค้าขาย

ผู้ประกอบการอาชีพค้าขาย จะบรรทุกสินค้าไปขายสินค้าตามหมู่บ้านและต่างจังหวัด เช่น ส่งเส้นก๋วยเตี๋ยว ลูกชิ้น น้ำแข็ง แร่ขายหอม กระเทียมดิบ ทั้งเป็นพ่อค้าคนกลาง นำสินค้าจากลำปางไปขายจังหวัดใกล้เคียง เช่น แพร่ น่าน พะเยา เชียงใหม่ เชียงราย ตาก สุโขทัย ตอนขากลับก็จะซื้อสินค้าจากจังหวัดนั้น ๆ กลับมาขายอีก

อาชีพเกษตรกรรม

ชาวไทลื้อทำนาเป็นหลัก ส่วนมากจะทำนาข้าวเหนียว ข้าวเจ้าเล็กน้อย ผลผลิตข้าว จะเก็บไว้บริโภค เหลือจะนำไปขายและแลกเปลี่ยนสิ่งของจากหมู่บ้านอื่น และการปลูกพืชหลังฤดูการทำนา ได้แก่ ถั่วเหลือง ถั่วลิสง กระเทียม ยาสูบ และพืชผักต่าง ๆ ในฤดูหนาว

อาชีพรับจ้าง

ชาวไทลื้อเข้ามารับจ้างในเมือง แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ กรรมกรในโรงงานอุตสาหกรรม และร้านค้าต่าง ๆ เช่น โรงงานทำถ้วยชาม ร้านค้าวัสดุก่อสร้าง ตู้ซ่อมรถยนต์ ร้านซ่อมรถจักรยานยนต์ และรับจ้างทำงานโยธา เช่น ขุดดิน ถางหญ้า ปรับพื้นที่ ฯลฯ

ความเชื่อของชาวไทลื้อ

ที่สำคัญ เช่น (1)ความเชื่อเรื่องบุคคล เชื่อว่าคนตายแล้วจะต้องมาเกิดใหม่ เกิดกับญาติ พี่น้อง คนใกล้ชิด (2)ความเชื่อในเรื่องสิ่งแคว้นล่อม ว่าถ้าละเว้น ไม่ปฏิบัติตามอาจจะทำให้เกิดผลร้ายแก่ตนเองและครอบครัว (3)ความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เรื่องแม่ธรณีเจ้าที่ เวลาจะทำงานสิ่งใดไปค้าไปขายไปประกอบอาชีพในที่อื่นต้องบอกแม่ธรณีทราบเพื่อให้คุ้มครอง

นิทานพื้นบ้านที่สะท้อนความเชื่อของชาวไทลื้อลำปางคือ คอยม่วงคำ มีเรื่องเล่าดังนี้

มีนายพรานผู้หนึ่งเลี้ยงสุนัขไว้ตัวหนึ่งเกิดไปกินน้ำในรอยเท้าช้างที่มีน้ำขังอยู่แล้วเกิดท้องขึ้นมาซึ่งลูกออกมาเป็นผู้หญิง 2 คน ซึ่งเป็นผู้หญิงที่สวยงาม เจ้าเมืองได้ยินข่าวจึงให้ทหารรับตัวเข้าวัง แล้วตั้งชื่อคนที่ว่าบัวเงิน คนน้องชื่อว่า บัวทอง ฝ่ายแม่สุนัขออกตามหาลูก ซึ่งได้ไปที่ปราสาทที่บัวเงินอยู่ บัวเงินรู้สึกอวยที่มีแม่เป็นสุนัขจึงให้ทหารจับใส่ทูลติ แม่สุนัขจนตาย

บัวทองช่วยแม่ไม่ได้จึงเสียใจคิดไปกระโดดหน้าผาฆ่าตัวตาย แต่พอดียักษ์เป็นผีที่มีมือ เมื่อบัวทองกระโดดลงมาผีแตก ยักษ์หายปวด จึงให้แก้วเหวนเงินทองแก่บัวทอง บัวเงินทราบเรื่องอยากได้บ้าง จึงไปกระโดดที่หน้าผา แต่ไปโดดหัวเข้ายักษ์ถลอก ยักษ์โมโหจึงจับนางบัวเงินฆ่ากินแล้วโยนกระดูกขึ้นไปบนเขา ตรงที่ยักษ์โยนกระดูกขึ้นไปต่อมาเกิดมีต้นมะม่วงมีลูกเป็นสีทอง เมื่อมีคนปีนขึ้นไปเก็บมะม่วงทอง ลูกมะม่วงก็ลอยหายไป คนจึงเรียกภูเขานั้นว่า “คอยม่วงคำ

ปัจจุบันจึงมีการสร้างอนุสาวรีย์แม่สุนัขไว้ที่คอยม่วงคำ นับเป็นการนันทนาการพื้นบ้านมาสร้างเป็นรูปธรรมที่น่าสนใจแห่งหนึ่ง

ปฏิทินชีวิตรอบปีของไทลื้อในลำปาง

ประเพณีต่าง ๆ ของคนไทลื้อ มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและความเชื่อทั้งในเรื่องพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องผี เท่าที่นางพนิดา ผื่นจักรสาย ลำดับ ได้มีดังนี้

1. เดือนสี่ ประเพณีตานข้าวใหม่
2. เดือนห้า

3. เดือนหก นิยมจัดงานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน
4. เดือนเจ็ด ประเพณีปีใหม่เมือง
5. เดือนแปด สรงน้ำพระธาตุประจำหมู่บ้าน ประเพณีไหว้ผีหัวศาล
6. เดือนเก้า ประเพณีเก้าเป็งสรงน้ำพระธาตุคอกยวม่วงคำ
7. เดือนสิบ
8. เดือนสิบเอ็ด
9. เดือนสิบสอง
10. เดือนเกี้ยว ประเพณีตานก๋วยสลาก
11. เดือนยี่ ประเพณีล่องสะเปาชาวไทลื้อ ประเพณีสืบสานวัฒนธรรมไทลื้อ
12. เดือนสาม ประเพณีขี้เป็ง ประเพณีเข้ากรรม (สัมภาษณ์ นางพนิดา ผั้นจักรสาข . มีนาคม 2548.)

ดังนั้นแม่คนไทลื้อจะเพิ่งเข้ามาลุ่มน้ำแม่วังในช่วง 200 กว่าปีที่ผ่านมา แต่วัฒนธรรมไทลื้อไม่ต่างจากวัฒนธรรมคนเมืองและลัวะมากนักโดยเฉพาะเรื่องการนับถือผี จึงนับไทลื้อในลำปางเป็นกลุ่มคนพื้นถิ่นที่อยู่ในลุ่มน้ำแม่วัง (ดู ผู้กิจ ผู้คนลำปาง จัดทำโดยโครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะท้องถิ่นนำอยู่จังหวัดลำปาง 2548)

บทที่ 4

ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมลุ่มน้ำแม่วัง : วัฒนธรรมของคนต่างถิ่น

ช่วงหลังสัญญาเบาริง พศ.2398 สยามเปิดประเทศให้มหาอำนาจตะวันตกเข้ามาทำการค้าภายในประเทศ ทำให้คนต่างถิ่นซึ่งเดิมมีอยู่บ้างแล้วในลุ่มน้ำแม่วัง โดยเฉพาะพม่า ทองผู้ (PaO) พ่อค้าจีน มุสลิม ฯลฯ ได้ทะยอยเข้ามาตั้งถิ่นฐานในลุ่มน้ำแม่วังในฐานะคนงานของบริษัทชาวตะวันตก หรือคนในบังคับของต่างชาติ ขณะที่มหาอำนาจตะวันตกส่วนหนึ่งก็ตั้งบริษัทป่าไม้ บริษัทการค้า ส่วนหนึ่งก็ได้เผยแพร่และวางรากฐานด้านศาสนา การศึกษา การแพทย์ในลุ่มน้ำแม่วังช่วง 100 กว่าปีที่ผ่านมา ในลุ่มน้ำแม่วังจึงมีวัฒนธรรมของคนต่างถิ่นจำนวนมาก ดังนี้

1. พม่า ไทใหญ่ ทองผู้ (PaO) มอญ

ความเป็นมา

พม่ามีพื้นที่ 262,000 ตารางไมล์ พรมแดนติดต่อกับไทยทางด้านทิศตะวันตก ตั้งแต่ระนองขึ้นไปจนถึงเชียงราย มีแม่น้ำสาละวินกับแม่น้ำสองอินและเทือกเขาตะนาวศรีกันเป็นเขตแดนธรรมชาติ

ในประเทศพม่ามีหลายชนเผ่า คือ ชาวพม่า ะไข่ (Arakan) กะเหรี่ยง กะขิ่น ฉาน(ไทใหญ่หรือเงี้ยว) มอญ จีน กะฉิ่น ทองผู้ (PaO) ฯลฯ

การปกครองของพม่าในยุคแรก ปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พม่าต้องประสบกับภัยการเมืองยุคล่าอาณานิคม (Colonialism) ต้องมีสงครามกับอังกฤษครั้งแรกเมื่อ พศ.2366-2368 (The First Anglo-Burmese War) พม่าต้องยอมทำสัญญาสันติภาพกับอังกฤษ (The Treaty of Yandabo) เมื่อ พศ.2368 ยอมเสียดินแดนยะไข่ (Arakan) ตะนาวศรี (Tenasserim) อัสสัม (Assam) และมณีปุระ (Manipur) พร้อมค่าปฏิกรรมสงครามให้แก่อังกฤษ เป็นเงินรูปีมีค่าเท่ากับ 1 ล้านปอนด์สเตอร์ลิง

10 ปีต่อมาพม่าทำสงครามกับอังกฤษครั้งสอง เมื่อ พศ.2395-2396 ต้องเสียดินแดนร่างกุ้งและมณฑลหงสาวดี (Pegu Province) และอีก 25 ปีต่อมา พม่าทำสงครามกับอังกฤษครั้งสาม ใน พศ. 2428 พม่าต้องสูญเสียเอกราช อังกฤษเข้ายึดดินแดนทั้งหมดของพม่า รวมเข้าเป็นเขตการปกครองอินเดียของอังกฤษ (British India) ตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ พศ.2428

หลังสงครามโลกครั้งที่สอง พม่าได้รับเอกราชจากอังกฤษ ในปี พ.ศ.2491 พม่าจัดการปกครองในระบบประชาธิปไตยแบบสาธารณรัฐแบ่งเป็น 6 รัฐคือ

รัฐพม่า ใหญ่ที่สุดเป็นเมืองหลวงเมืองหลวง ชื่อ ย่างกุ้ง

รัฐชินสตะ(รัฐชินพิเศษ) เมืองหลวง คือ พะลาน

รัฐกะเหรี่ยง เมืองหลวง คือ พะอาน

รัฐกะฉิ่น เมืองหลวง คือ มยิดจินา

รัฐฉาน,ชานหรือรัฐไต ที่คนไทยเรียกว่าไทใหญ่ หรือเงี้ยว เมืองหลวง คือ ทองกี

รัฐกะยา หรือ กะเหรี่ยงแดง เมืองหลวง คือ หลายก่อ

พม่ากับคนในลุ่มน้ำแม่วัง จากวรรณกรรมเรื่อง “โคลงมังทรารบเชียงใหม่” ซึ่งบันทึกเหตุการณ์สงครามระหว่างพม่ากับเชียงใหม่ ลำปางและ “เทครัว” คนจากเชียงใหม่ ลำปางไปกรุงหงสาวดีเมื่อ พศ.2156-2158 สมัยพระเจ้าดลนมิน หรือพระเจ้าสุทโธธรรมราชา(พศ.2148-2171)นั้น พบเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคนในลุ่มน้ำแม่วัง 2 เรื่องคือ

(1)คนจากลุ่มน้ำแม่วังถูก “เทครัว”ไปหงสาวดีชุดก่อนที่ชุดจากเชียงใหม่ไปถึงและต้องเผชิญกับความอดอยากทุกข์ทรมานจนตายจำนวนมาก ดังความในโคลงบทที่ 202 ว่า

สามเดือนเต็มตั้งรอด	หงสา
คิมหันต์ทำนา	ฝ่ายเฝ้า
ไทนคอร ขุนขุมมา	เถิงก่อน เรานั้น
ตายไขว่ชีวิตกลั้นเข้า	มากม้วยมรณา

(ถอดความ : ขบวนเฉลยเดินทางจากเชียงใหม่ไปถึงกรุงเทพฯดีเป็นเวลาสามเดือนเต็ม เมื่อไปถึงที่นั่นไม่เห็นคนทำนา คนจาก นครลำปาง ที่เดินทางไปถึงก่อนขบวนของผู้แต่งต้องอดอาหารจนตายจำนวนมาก ดู ภัทรพร นิลเศรษฐี การศึกษาชำระโคลงมังทรารบเชียงใหม่ วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2539 หน้า 300)

(2)กวีผู้แต่ง **โคลงมังทรารบเชียงใหม่** เมื่อประมาณ พ.ศ.2158 บันทึกเหตุการณ์ที่พม่า “เทครัว”คนเชียงใหม่ไปกรุงเทพฯดี โดยออกเดินทางจากเชียงใหม่ตั้งแต่วันเพ็ญเดือน 5 (เดือน 7 เหนือ)จ.ศ.977 (พ.ศ.2158)ถึงกรุงเทพฯดีเมื่อเดือนกรกฎาคม หรือเดือน 10(เหนือ)พ.ศ.2158 คือเชื้อพระวงศ์หรือนายทหารจากเชียงใหม่ ซึ่งต่อมาได้รับการแต่งตั้งเป็น **เจ้าเมืองเถิน** เมืองสำคัญในกลุ่มน้ำแม่วังตอนล่าง (ดู สิงหะ วรณสัย **โคลงมังทรารบเชียงใหม่** เชียงใหม่:ศูนย์หนังสือเชียงใหม่ 2522 หน้า 219) สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของพม่ากับดินแดนกลุ่มน้ำแม่วังที่มีมายาวนานก่อนการเข้ามาของบริษัทป่าไม้ชาวอังกฤษ

การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวพม่าในกลุ่มน้ำแม่วัง

ดินแดนทางภาคเหนือของไทยโดยเฉพาะกลุ่มน้ำแม่วังมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยไม้สัก เป็นที่ต้องการของมหาอำนาจตะวันตก อังกฤษผู้ยึดครองอินเดีย พม่า ได้ตั้งบริษัทป่าไม้หลายบริษัทคือ บริษัทบอมเบย์เบอร์มา (Bombay Burma) บริษัทบริติช บอร์เนียว (British Borneo) บริษัท สยามฟอเรสต์ (Siam Forest)(ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นบริษัทเองไกล ไทยจำกัด) บริษัทอีสต์เอเชียติก (East Asiatic Co.Ltd) และบริษัทของนายหลุยส์ ที เลียว โนเวนส์(Louis T. Leonowens) เข้าทำป่าไม้ในพม่าและล้านนา รวมทั้งในกลุ่มน้ำแม่วัง แรงงานหลักในการทำป่าไม้ครั้งนั้นคือคนพม่า ไทใหญ่ มอญ ตองสู (PaO) แยกและคนขมุ แรงงานของบริษัททำป่าไม้เหล่านี้ก็เข้าสู่พื้นที่ป่าเขตสัมปทานของบริษัทและส่วนหนึ่งได้เริ่มตั้งถิ่นฐานในล้านนา รวมถึงในกลุ่มน้ำแม่วังด้วย

ในด้านการต่อมารัฐบาลสยามก็ได้ขอข้อมติ นายเอช.สะเลตชาวอังกฤษซึ่งมีความชำนาญในการทำไม้มาช่วยวางรากฐานการจัดการป่าไม้ ซึ่งนายเอช.สะเลตก็ได้เสนอตั้งกรมป่าไม้ สังกัดกระทรวงมหาดไทยสำเร็จใน พ.ศ.2439 นายเอช.สะเลตเป็นอธิบดีกรมป่าไม้คนแรก และนายเอช.สะเลตได้ติดต่อชาวพม่าที่มีความรู้ และประสบการณ์ในการทำป่าไม้เข้ามาทำงานในลำปางจึงเป็นอีกสาเหตุหนึ่งให้ชาวพม่าเช่นมา ไทใหญ่ มอญ ตองสู (PaO) แยก ขมุ ตั้งถิ่นฐานในกลุ่มน้ำแม่วังมากขึ้น

เส้นทางในการติดต่อระหว่างพม่ากับลำปางที่สะดวกในสมัยนั้น คือนั่งรถไฟจากเมืองมณฑลเยลในพม่าลงไปทางตอนใต้ของพม่าถึงเมืองย่างกุ้ง จากย่างกุ้งนั่งรถต่อมาที่เมืองมะละแหม่งว่าจ้างเรือข้ามแม่น้ำเมฆมาขึ้นที่เมืองแม่สอด จังหวัดตากแล้วเดินเท้าเลียบแม่น้ำวังขึ้นมาเมืองลำปาง

การตั้งถิ่นฐานในกลุ่มน้ำแม่วัง

เมื่อกลุ่มชนชาวพม่า ไทใหญ่ มอญ ตองสู (PaO) และแยกหรืออินเดีย ขมุ เข้ามาพร้อมกับการทำป่าไม้ครั้งนั้น มีการตั้งถิ่นฐานขึ้นบริเวณศูนย์กลางการค้าขายและการคมนาคม คือ บริเวณแม่น้ำวังส่วนหนึ่ง อาศัยบริเวณตลาดจีน หรือที่เรียกว่า “ กาดกองต้า” อีกส่วนหนึ่งอาศัยอยู่บริเวณริมน้ำแม่วัง บริเวณบ้านท่ามะโอ บ้านท่านาง ตั้งแต่ประตูต้นฝั้ง เรื่อยไปจนถึงด้านหลังวัดสุชาคาราม ซึ่งสะดวกในการชักลาก ไม้และเป็นที่แลกเปลี่ยนค้าขายและเป็นแหล่งลำเลียงสินค้า ขบวนพ่อค้าเร่ที่เดินทางมาค้าขายลำปางมักจะพักแรมที่บ้านพัก “ศาลาวังทาน” (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของสถานีโทรทัศน์) บ้านพัก “ศาลา

วังทาน” แห่งนี้สร้างโดยเศรษฐีไทใหญ่หรือเงี้ยว ชื่อ “อินตามน” ปู่เจ้ารัตน ซึ่งแต่งงานกับหัวหน้าคนในบังคับอังกฤษในลำปางซึ่งเรียกว่า “เฮดแมน” (Headman) ชื่อ “พ่อเลี้ยงส่วยฮัด”

อีกส่วนหนึ่งอาศัยอยู่ริมน้ำวังบริเวณบ้านท่ามะโอ บ้านท่านาง คือตั้งแต่วัดประตูต้นฝิ่ง เรือไปจนถึงหลังวัดสุชาคาราม เนื่องจากพื้นที่เหล่านี้ติดกับแม่น้ำวัง ซึ่งสะดวกในชักลาก ไม้ซุงที่ตัดจากป่าไม้ในเขต อ.แจ้ห่ม ท่อนไม้เหล่านั้นเมื่อถูกตัดแล้วจะชักลากลงแม่น้ำวัง แล้วปล่อยให้ไหลตามน้ำจนถึงบริเวณที่ชาวพม่า ไทใหญ่ มอญ ทองสุ (PaO) เหล่านี้อาศัยอยู่ ก็จะทำการชักลากไม้ขึ้นฝิ่ง บริเวณหลังวัดพระแก้วดอนเต้า

ส่วนไม้ซุงที่ตัดจากป่าไม้ในเขตอำเภอเงี้ยว ซึ่งอยู่บนลุ่มแม่น้ำงาวนั้น แม่น้ำงาวเป็นสาขาของแม่น้ำยม ไม้ซุงสักที่ถูกปล่องลงไปตามแม่น้ำงาวจะไหลไปลงสู่แม่น้ำยม ไหลล่องไปจนถึงศรีสะเกษนาลัย จังหวัดสุโขทัย จึงตั้งอุ้งจับไม้ที่ตำบลวังไม้ขอน อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย รวบรวมผูกเป็นแพ ใช้เรือกลไฟมุ่งไปกรุงเทพฯ (ดู ทศนัทรัง ชมภูมิ่ง นายห้างป่าไม้ กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์ดวงตา 2519 หน้า 33)

การก่อตั้งของเศรษฐกิจในกลุ่มน้ำแม่วัง

(1) การทำไม้

การทำไม้เป็นกิจการทางเศรษฐกิจที่มีความสำคัญต่อลุ่มน้ำแม่วัง ในช่วง พ.ศ.2383 เจ้าผู้ครองนครลำปางถือว่าเป็นเจ้าของป่าไม้ในเขตนั้น แต่เนื่องจากมีทุนน้อย ประกอบกับอังกฤษต่อการขยายการทำไม้จากพม่ามายังภาคเหนือของไทย จึงทำให้อังกฤษได้รับผลประโยชน์มากที่สุด ซึ่งทำให้ชาวพม่า ไทใหญ่ มอญ ทองสุ (PaO) และแขกหรืออินเดีย ขมุ ที่ทำไม้กับบริษัทอังกฤษเข้ามาในกลุ่มน้ำแม่วัง ตั้งแต่ช่วงนั่นเอง

บริษัทป่าไม้อังกฤษที่ทำไม้อยู่ในลำปางขณะนั้นคือ บริษัทบอมเบย์เบอร์มา (Bombay Burma) บริษัทบริติช บอร์เนียว (British Borneo) บริษัท สยามฟอเรสต์ (Siam Forest)(ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นบริษัทแองโกลไทยจำกัด) บริษัทของนายหลุยส์ ที เลียวโนเวนส์(Louis T. Leonowens) บริษัทอีสต์เอเชียติก (East Asiatic Co.Ltd)

ชาวพม่า ไทใหญ่ ทองสุ(PaO) มอญ ที่เข้ามาในลำปางส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขายและทำไม้ในตำแหน่งเฮดแมนเส้นทางน้ำเป็นเส้นทางหลักในการค้าไม้ในกลุ่มน้ำแม่วังมีท่าเรืออยู่สองแห่งคือลำปางกลางและตลาดจีนหรือภาคองค้ำ ต่อมาการทำไม้ในลำปางเริ่มซบเซาลง ประกอบกับการเข้ามาของเส้นทางรถไฟสายเหนือถึงลำปางเมื่อ พ.ศ.2459 ทำให้พ่อค้าชาวจีนมีมากขึ้น และเข้าแทรกกิจการของพ่อค้า พม่า ไทใหญ่ ทองสุ (PaO) มอญ จนเกือบหมด จากนั้นพ่อค้าพม่า ไทใหญ่ ทองสุ (PaO) มอญ ก็เริ่มลดบทบาททางเศรษฐกิจในลำปางลงไป

(2)การค้า

พ่อค้าดั้งเดิมที่ผูกขาดการค้าในกลุ่มน้ำแม่วัง และหัวเมืองภาคเหนือในสมัยนั้นได้แก่ พ่อค้าพม่า ทองสุ(PaO) ไทใหญ่และพ่อจีนฮ่อ ใช้พาหนะในการขนสินค้า พ่อ วัวต่าง บรรทุกสินค้าข้ามมาขาย

เส้นทางการเข้ามาค้าขายสินค้าของชาวพม่า ทองสุ (PaO) ไทใหญ่ในลำปาง ใช้เส้นทางจากยูนาน รัฐฉาน มะละแหม่ง แม่สอด ดาก แล้วเลียบแม่น้ำวังเข้ามาลำปาง แพร่ น่าน หากไปเชียงใหม่ก็เดินเลียบแม่น้ำปิง

กล่าวได้ว่าก่อนคนจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกลุ่มน้ำแม่วังพ่อค้าชาวพม่า ทองสุ (PaO) ไทใหญ่ในลำปางครอบงำกิจการการค้าที่ตลาดจีนทั้งหมด สินค้ามาจากที่ต่าง ๆ เช่นเสื้อผ้ามาจากแม่สาย เครื่องเงิน สินค้าของป่า และหนังสือต่างจากป่านางคำแดงหายาของพ่อค้าพม่ายังจำได้ว่าการดำเนินธุรกิจของบิดาที่ตลาดจีนในสมัยนั้น สินค้าที่บิดาของนางคำแดงนำมาขายที่ตลาดจีนเป็นสินค้าพม่า เช่นเสื้อผ้า กระจกสำหรับโคมไฟ สมุนไพรต่างๆของพม่า และในตลาดจีนสมัยนั้นพ่อชาวพม่ามีมากที่สุด รองลงไปมีพ่อค้าไทใหญ่ ทองสุ(PaO) ชาวอินเดียและลูกครึ่งจีน-ไทย เวลานั้น(ปลายศตวรรษที่ 19)คนพื้นเมืองยังไม่ประกอบอาชีพค้าขาย

นอกจากนั้นยังมี พ่อค้าแร่ เดินทางค้าทางบกระหว่างรัฐฉาน ยูนนาน พม่า เมื่อมาถึงลุ่มน้ำแม่วังจะพักที่ “ศาลาวังทาน” ซึ่งอยู่ที่ด้านใต้ของเมืองลำปาง (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งสถานีโทรทัศน์) ศาลาแห่งนี้สร้างโดยเศรษฐีชาวไทใหญ่ชื่อ อินตา

มน (ปู่ของเจ้ารัตน) พ่อค้าเร่ นำสินค้าซึ่งเป็นอาหารแห้งมาจากขุนนาน มาขายในกลุ่มน้ำแม่วัง จากล้นนำเอาเกลือ ยาสูบและอาหารเช่นปลาแห้งกลับไป ส่วนพ่อค้าไทใหญ่ นำสินค้าเช่นขี้ผึ้ง น้ำผึ้ง เมียง และหนังสัตว์มาจำหน่ายที่ลุ่มแม่วัง

ช่วงปี พ.ศ. 2432-2452 (ค.ศ. 1889-1909) ฮิว เทเลอร์ (Hugh Taylor) มีชันนารีผู้ซึ่งทำงานในลำปางช่วงเวลานั้น บันทึกว่า “ทุกปีพ่อค้าไทใหญ่จะนำขบวนซึ่งใช้พ่อเป็นพาหนะมาจากรัฐฉาน และรวมตัวกันตั้งเป็นชุมชนไทใหญ่ขนาดใหญ่ ย่อมขึ้นใกล้บริเวณตลาดใหญ่แต่ละแห่ง หรือไม่ก็รวมตั้งกลุ่มทำเหมืองแร่และทำงานในเหมืองแร่ ซึ่งเป็นงานที่คนลาวไม่กล้าเสี่ยงทำ เนื่องจากยังยึดถือ โชคกลางดั้งเดิม

ในช่วงปี พ.ศ. 2447 (ค.ศ. 1904) มีพ่อค้าเร่จากลำปางเดินทางไปค้าขายที่มะละแหม่งเพื่อซื้อสินค้าจากร้านค้าประมาณ 100 แห่ง ช่วงดังกล่าวพ่อค้าจากลำปางติดต่อกับเจ้าของพ่อ เพื่อนำพ่อมาใช้ในการเดินทางจากลำปางไปเมืองโกะกริก โดยต้องจ่ายค่าระวางเป็นเงิน 1 รูปีต่อสินค้าหนักสี่ปอนด์ และต้องจ่ายค่าเดินทางเพิ่มจากมะละแหม่งถึงโกะกริก โดยสินค้าจากมะละแหม่งและร่างกุ้งที่เข้ามาสยามเวลานั้นได้รับการยกเว้นภาษีขาเข้า

ในปี พ.ศ. 2448 (ค.ศ. 1905) กงสุลอังกฤษได้บันทึกรายชื่อสินค้าขาเข้าของลำปาง โดยแบ่งจากแหล่งที่มาของสินค้านั้นดังต่อไปนี้

จากรัฐฉาน : ฝิ่น ขี้ผึ้ง ชาแห้ง กระจีต ยม พริก มีด น้ำรัก น้ำมันงา และม้า

จากขุนนาน: พรมสักหลาด เสื้อขนสัตว์ที่ชาวพม่าและไทใหญ่นิยมสวมใส่

จากพม่า: ผ้าไหม ผ้อง และฉิ่งทองเหลือง พระพุทธรูป

จากอำเภอรอบนอกในกลุ่มน้ำแม่วัง: ขี้ผึ้ง ครั่ง (พ่อค้าจีนรับซื้อไปขายที่กรุงเทพฯ) น้ำอ้อย หนังสัตว์ เขาสัตว์ และไหมดิบ (ดู มาร์โก ทาเก-แมคมอร์แรน “ประวัติและพัฒนาการของการค้าขายในลำปางตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึง ค.ศ. 1939” แปลโดย เครือมาส วุฒิการณ์ ใน วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2527 หน้า 2-4)

ฐานะทางเศรษฐกิจสังคม

การทำป่าไม้ในบริษัทป่าไม้ของชาวอังกฤษและการค้า เป็นแรงผลักดันให้ชาวพม่า ไทใหญ่ ทองสุ (PaO) มอญ มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจในกลุ่มน้ำแม่วัง เพราะลำพังเงินค่าจ้างที่ได้รับจากบริษัทป่าไม้ของชาวอังกฤษก็มากพอสมควร และระยะแรกไม่ต้องเสียภาษีให้รัฐบาลไทย จึงทำให้เกิดเศรษฐกิจหรือ “พ่อเลี้ยง” ชาวพม่า ไทใหญ่ ทองสุ (PaO) มอญ ในลำปางขึ้นหลายคนและมีการสะสมทุนไว้มาก เมื่อมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้นบรรดาพ่อเลี้ยงชาวพม่า ไทใหญ่ ทองสุ (PaO) มอญ ในลำปางต่างก็มีศรัทธาในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาในท้องถิ่น รับเป็นเจ้าภาพในการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดและสร้างวัดใหม่ รวมทั้งสร้าง “จอง” (ลักษณะอาคารพม่าเป็นอาคารประสมคัมภีร์ทางศาสนา รวมกัน) (ตามศัพท์เดิมภาษาพม่า จอง หมายถึงวัด) ดังปรากฏวัดพม่าในกลุ่มน้ำแม่วังดังนี้

วัดศรีชุม	-	สายพม่า
วัดศรีรองเมือง	-	สายทองสุ (PaO) ตระกูล มณีนันท์ ผู้สร้างวัดศรีรองเมือง
วัดป่าฝาง-		สายพม่า
วัดป่ารวก	-	สายทองสุ (PaO)
วัดม่อนปู่ยักษ์	-	สายทองสุ (PaO)
วัดม่อนจำศีล	-	สายเงี้ยว (ไทใหญ่)
วัดจองคา (วัด ไชยมงคล)	-	สายพม่า
วัดจองคำ (อำเภองาว)-		สายเงี้ยว (ไทใหญ่)
วัดท่ามะโอ	-	สายมอญ

วัดที่มีศิลปะพม่าผสมอยู่

วัดพระแก้วคอนเฝ้าสุชาคาราม

วัดเจ็ดยี่สิบ

วัดจองคำ (อำเภอจาว)

สถาปัตยกรรมแบบพม่า ทรงพญาธาตุ

โครงสร้างอาคาร มีแบบแผนปรากฏอยู่ 2 ลักษณะ คือ

1. อาคารที่มีลักษณะสถาปัตยกรรมแบบไท

ลักษณะแรกเป็นอาคารทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าแบบตะวันตกชั้นหลังคาสร้างให้เป็นแบบซ้อนชั้นลดหลั่นกันมีชายหลังคาคลุมต่ำ ซึ่งเป็นแบบเดียวกับกลุ่มชาติพันธุ์ไทในรัฐฉาน สหภาพพม่าอาคารที่จัดเป็นอาคารแบบไทได้แก่ อุโบสถวัดป่าฝาง วัดม่อนปู่ยักษ์ วัดศรีรองเมือง

2. อาคารที่มีลักษณะสถาปัตยกรรมแบบกลุ่มพม่า

อาคารแบบลักษณะที่สองเป็นอาคารทรงโรงหรืออาคารแบบขอมุมมีแผนผังรูปกากบาทเอกลักษณ์ของอาคารอยู่ที่ชั้นหลังคามีรูปทรงย่อปราสาทลดหลั่นซ้อนชั้นกันตั้งแต่ชั้น 3 ชั้น 5 ชั้น 7 ชั้นปลายยอดคลุมอาคารประดับด้วยฉัตรตกแต่งด้วยลวดลายแกะสลักทำด้วยการจำหลักไม้การฉลุลวดลายลงบนแผ่นทองเหลืองจะสร้างประดับซุ้มวิหารซุ้มอุโบสถซุ้มปราสาทซุ้มประตูชาวพม่าเรียกอาคารแบบนี้ว่า Pyathat ส่วนไทยให้ความหมายว่าอาคารทรงพญาธาตุ(เป็ยะตัด)แต่ละชั้นประดับลวดลายแกะสลัก-ฉลุไม้แล้วปิดทองหรือลงรักปิดทองอาคารที่จัดเป็นอาคารแบบพม่า ได้แก่อุโบสถ ฎีกี วัดศรีชุมและมณฑปทรงพญาธาตุวัดพระแก้วคอนเฝ้าสุชาคาราม

ในพม่าเองมีคติความเชื่อในการสร้างอาคารทรงพญาธาตุ เป็นของสูง จึงมีข้อห้ามสำหรับบุคคลธรรมดา จะสร้างอาคารทรงพญาธาตุได้เฉพาะกษัตริย์ เจ้านายเชื้อพระวงศ์ อาคารศาสนาและคหบดีที่กษัตริย์อนุญาตให้สร้างอาคารได้ แต่จำกัดการซ้อนชั้นของหลังคา สำหรับศาสนสถานต่าง ๆ นั้นก็คิดว่าภายใต้เรือนยอดสูงสุดจะต้องเป็นตำแหน่งประดิษฐานพระประธาน

คติความเชื่ออีกอย่างหนึ่งของการสร้างวัดชาวพม่าถือกันว่า การสร้างวัดเป็นการสร้างบุญกุศลสูงสุด และเป็นการอุทิศส่วนกุศลผลบุญนี้ญาติพี่น้องที่ล่วงลับไป ชาวพม่าเองนับถือศาสนาพุทธและนับถือผีสางเทวดาจึงมีความเชื่อในเรื่องรุกขเทวดาและผีสางนางไม้เมื่อโค่นป่ามาๆเกรงว่ารุกขเทวดาและผีสางนางไม้จะโกรธให้โทษทำให้เดือนร้อนจึงเกิดประเพณีสร้างหรือบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามเป็นประจำทุกปีพร้อมกับอัญเชิญให้คุ้มครองตนเองด้วย

บ้านเรือนคหบดีพม่า ในลุ่มน้ำแม่วัง

นอกจากสร้างวัด บูรณะปฏิสังขรณ์วัด อุปลัถ์วัดแล้ว “พ่อเลี้ยง”ชาวพม่า ไทใหญ่ ทองสุ (PaO) มอญ ในลุ่มน้ำแม่วังสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยอย่างมีเอกลักษณ์ของพม่า เป็นงานสถาปัตยกรรมที่เด่นอีกอย่างในลุ่มน้ำแม่วัง ตัวอย่างเช่น อาคารหม่องหง่วยสิน เป็นของ หม่องหง่วยสิน ชาวพม่า ภรรยาชื่อนางบุญเป็ง บิดาของหม่องหง่วยสิน คือเอทีเอี่ยมหม่องช่วยอัด เซคแมนคนแรกของบริษัททำไม้ในลุ่มน้ำแม่วัง ภรรยาหม่องช่วยอัดชื่อแม่เผ่าหวาน อาคารหลังนี้เคยใช้เป็นโรงแรมรับรองเจ้าหน้าที่บอมเบย์เบอร์ม่า ปัจจุบันเป็นสมบัติของตระกูลสุวรรณอัคคัถ์

ความเปลี่ยนแปลงทางกฎหมาย

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 รัฐบาลไทยได้ประกาศใช้ “กฎหมายว่าด้วยคนต่างด้าว” ให้ลูกคนต่างด้าวที่เกิดขึ้นในเมืองไทยตามสามีโนประชากรที่แจ้งไว้ในเขตเทศบาลและในพื้นที่เกิดของตำบลนั้น โอนสัญชาติเป็นคนไทยได้ ต้องขึ้นทะเบียนทหารเข้าประจำการหรือกองเกินอัตรา ตั้งแต่นั้นมาคำว่า “พม่าลูกครึ่ง” ในถ้าปางก็หมดไป เชื้อสายตระกูลพม่า ไทใหญ่ ทองสุ (PaO) มอญ เริ่มจางลง ตระกูลเชื้อสายพม่า ไทใหญ่ ทองสุ (PaO) มอญ ในลุ่มน้ำแม่วังที่เหลืออยู่มีดังนี้ (1) ตระกูลบริบูรณ์ (อุหม่องฉวี แม่ป้อม เป็นต้นตระกูล) (2) ตระกูลจันทรวโรจน์ (อุหม่องนวิน พ่อเลี้ยงหม่องน้อย เป็นต้น

ตระกูล(3) ตระกูลสุวรรณอัคร์ (พ่อเลี้ยงหม่องหวังชิน เป็นต้นตระกูล) (4) ตระกูลวงศ์พรหมมินทร์ (พ่อเลี้ยงหม่องโพ มินทร์ เป็นต้น ตระกูล) (5) ตระกูล มณีนันท์ สายทองสู (PaO) ผู้สร้างวัดศรีรองเมือง
ปฏิทินของพม่า

ชาวพม่าใช้วิธีการนับข้างขึ้นข้างแรม จึงทำให้ปฏิทินพม่าในอดีตมี 24 เดือน แต่ในปัจจุบันชาวพม่าเองก็ใช้ ปฏิทินสากลเป็นหลักในการบอกวัน (ดู **ผู้คิด ผู้คนล่าปาง** จัดทำโดยโครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะท้องถิ่นนำ อยู่จังหวัดลำปาง หน้า 2.6.1-2.6.5)

ชาวจีนในกลุ่มน้ำแม่วัง

คนในกลุ่มแม่น้ำปิง กลุ่มแม่ น้ำวัง กลุ่มน้ำยม กลุ่มน้ำน่านและกลุ่มน้ำเจ้าพระยามีความสัมพันธ์กับจีนต่อเนื่องยาวนาน มี หลักฐานประวัติศาสตร์ทั้งที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรเช่นเครื่องปั้นดินเผาของจีน และหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรเช่นจดหมายเหตุ จีนราชวงศ์หมิง หรือ “หมิงซือลู่” จดหมายเหตุจีนราชวงศ์หยวนหรือ “หยวนซือ” บันทึกเรื่องราวของดินแดนแถบนี้โดย เรียกดินแดนในล้านนา “ปาไป่สีฟู” และ “ปาไป่ต้าเตียน” (ดู วินัย พงศ์ศรีเพียร บรรณาธิการ ปาไป่สีฟู-ปาไป่ต้าเตียน: เรียงใหม่ในเอกสารประวัติศาสตร์จีนโบราณ กรุงเทพฯ:คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยในเอกสารภาษาจีน 2539)

บริเวณกลุ่มน้ำเจ้าพระยา ก็มีคนจีนมาตั้งชุมชนที่บริเวณที่ตั้งกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่ประมาณ 70 ปีก่อนสถาปนากรุง ศรีอยุธยา ชาวจีนที่เข้ามาสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยส่วนใหญ่เป็น จีนฮกเกี้ยน ซึ่งจีนกลุ่มนี้จะอยู่ในพระนครและหัวเมือง ภาคใต้เป็นส่วนสำคัญเป็นเงินที่มีบทบาทในราชสำนักและการค้า ส่วนชาว จีนแต้จิ๋วมีจำนวนมากและมีบทบาทมากขึ้นใน ราชสำนักและการค้าในสมัยกรุงธนบุรีและรัตน โกสินทร์ นอกจากนี้ยังมี จีนแคะและจีนไหหลำด้วย ความแตกต่างของจีน เหล่านี้คือมาจากต่างมณฑลกันและมีสำเนียงภาษาแตกต่างกันออกไป (ดู อยุธยา: Discovering Ayutthaya .ชาญวิทย์ เกษตร ศิริ:บรรณาธิการ กทม:มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2546)

จีนในสมัยราชวงศ์ชิง ได้มีความเคลื่อนไหวทางการเมืองสูง มีแหล่งช่องสุ่มใหญ่อยู่ทางจีนใต้เฉพาะที่กวางตุ้ง ทำให้เกิดความปั่นป่วนวุ่นวาย ทั้งจากการปราบปรามกบฏ สงครามพื้นชาติจีน เกิดภาวะความแห้งแล้ง อดอยากยากแค้น คนจีนได้ก็เลยอพยพออกมากันขนานใหญ่ไปยังประเทศต่างๆ เช่น อาหารับ แบกแคด กรุงศรีอยุธยา กรุงเทพฯ สงขลา ปัตตานี ปัตตานี เป็นต้น (ดู คนจีน 200 ปี ภายใต้พระบรม โทธิสมภาร ภาค 2.เส้นทางเศรษฐกิจ ฉบับพิเศษ)

ชาวจีนเข้ามาทำการค้าขายในสยามหลายเมือง เช่นบางกอก อยุธยา ปากน้ำโพ(นครสวรรค์) บางปลาสร้อย (ชลบุรี) แปรดิว(จะเขิงเทรา) ทำจีน(สมุทรสาคร) บ้านดอน(สุราษฎร์ธานี) นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี ภูเก็ต ตะกั่วป่า เป็นต้น (ดู อยุธยา: Discovering Ayutthaya .ชาญวิทย์ เกษตรศิริ:บรรณาธิการ กทม:มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ มนุษย์ศาสตร์ 2546)

ชาวจีนในลำปาง

คนจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกลุ่มน้ำแม่วัง 2 ทาง คือ (1)มาจากทางด่านเหนือ เป็นกลุ่มพ่อค้าจีนฮ่อที่นำกองคาราวานมาค้า ขายทางบกกับชุมชนในกลุ่มน้ำแม่วังเป็นระยะ (2)มาจากด่านใต้ มาโดย 2ทางหลักคือ ก่อน พศ.2459 มาทางแม่น้ำวัง และ หลัง พศ.2459 ซึ่งทางรถไฟสายเหนือมาถึงลำปาง คนจีนก็มาทางรถไฟเป็นหลัก

กลุ่มคนจีนที่มาทางแม่น้ำวัง เข้ามาพร้อมกับเรือสินค้า เป็นกุลีรับจ้าง เมื่อมาพบกับทำเลที่เหมาะสมก็เริ่มตั้งถิ่นฐาน ทั้งชั่วคราวและถาวร กรณีพักอยู่ชั่วคราวเช่น นายซ้อ แซ่เต๋ จินแต้จิวจากหมู่บ้านแอโป่ว อำเภอเทิงใต้ (เฉิงไห่) ชาวเถา อพยพเข้าสยามได้แต่งงานกับนางหง สาวอยุธยาอยู่ที่คลองบางกอกน้อยในสมัยกรุงธนบุรี ต่อมาอพยพขึ้นมาทางเหนือตาม ลำน้ำแม่วังมาอยู่ที่บ้านป่าขาม ตำบลพระบาท ลำปาง มีลูกๆ ด้วยกัน 12 คน ครั้นนายซ้อ แซ่เต๋ตายนางหงก็พาลูกๆ อพยพ ต่อไปตามลำน้ำแม่กวัง ตั้งถิ่นฐานที่บ้านช่างฉ้อง ลำพูน ทำการค้าทางเรือตามลำน้ำแม่วัง แม่ปิงและแม่กวัง ต่อมาย้ายไป อยู่ปากบ่อ ลำพูน ซึ่งมีทำเลการค้าดีเพราะน้ำแม่กวังไหลลงแม่ปิงที่นั่น ทำการค้าทางเรือไปจนถึงระแหง ตากและ

นครสวรรค์ ต่อมาพบทำเลใหม่ที่คิดว่าคือที่ริมแม่น้ำแม่ปิง ย่านวัดเกต เชียงใหม่จึงย้ายครอบครัวมาตั้งถิ่นฐานถาวรที่เชียงใหม่ เป็นต้นกำเนิดตระกูลชุนติมา – นิมนานเหมินท์

ชาวจีนรุ่นแรกที่เข้ามาในเมืองลำปางเป็นจีนไหหลำ กลุ่มต่อมาเป็นจีนแคะ ชาวจีนแคะในภาคเหนือรุ่นแรกทั้งหมดเดินทางจาก เฟิง ชุ่น เข้ามาอาศัยในเมืองไทยแถบภาคเหนือ เช่น เชียงราย พิชณุโลก แพร่ น่าน ลำปาง อุตรดิตถ์ เป็นต้น เพราะติดตามหัวหน้าคนจีนชื่อ จัน ไฉ่ จิง จีนแคะจาก เฟิง ชุ่น อพยพมาหาเล็กในวังของสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระชายาในรัชกาลที่ 6 ที่ต่อมาได้รับบรรดาศักดิ์เป็น หลวงศรีนครานุฎ (ต้นตระกูลสุทธภักดี) หัวหน้าคนจีนที่อุตรดิตถ์ ต่อมาได้สัมปทานสุราและฝิ่นที่แพร่ พะเยา ลำปาง (2461) เชียงราย (2463) น่าน (2468) หลวงศรีนครานุฎหรือจัน ไฉ่ จิง ผู้นำจีนแคะ ได้สร้างตลาด โรงสี โรงต้มกลั่นสุราในทุกแห่งที่เขาได้สัมปทาน แม้เมื่อเลิกสัมปทานใน พ.ศ. 2478 แล้ว คนจีนแคะที่ติดตามเขามาก็ได้ครองพื้นที่เศรษฐกิจสืบมา (ดู G.W.Skinner สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์ 2529 หน้า 213)

การเดินทางจากเกาะไหหลำถึงลุ่มน้ำแม่วัง

บันทึกของนายสุเทพ หาญเมธี (พ.ศ. 2466-2544) ลูกชายของนายเชียงเย็ก แซ่ห่านจีนไหหลำทำให้ทราบถึงการเดินทางจากเกาะไหหลำมาถึงลุ่มน้ำแม่วังว่าช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ต้องใช้เรือใบเดินทางเพราะเรือโดยสารไม่กล้าเข้าไปรับคนในเกาะไหหลำ เป็นเรือใบแบบโบราณไม่มีเครื่องยนต์ ต้องรอลมพัดเรือจึงแล่น ถ้าไม่มีลมเรือต้องจอดกลางทะเลทั้งวัน ต้องจุกจุกเทียบเช่น ไหว้เจ้าแม่ทับทิม ซึ่งเป็นเทพเจ้าที่คนไหหลำเคารพ พักที่เกาะเหล่าจิว 2-3 วัน เพื่อรอเรือใบโดยสารต่อไปเกาะไต่เอี้ย ซึ่งเป็นที่ตั้งศูนย์ราชการอาณานิคมฝรั่งเศส หลังสงครามโลกเกาะไต่เอี้ยเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองกำเคียง ต้องรอเรือโดยสารเป็นแรมเดือน เพราะเป็นช่วงสงคราม ค่าเรือโดยสารมาเมืองไทย 40 หยวน มาถึงเกาะสิซังก็รู้ว่าถึงไทยแล้ว ระหว่างรอคนมารับต้องถูกนำตัวไว้ที่ขังคนเข้าเมือง ระหว่างถูกขังต้องทำงานต่าง ๆ เช่น ทำความสะอาดเช็ดคู่อินทนนทุกวันนี้ อาหารให้กิน 2 มื้อเช้าเย็น ที่นอนเป็นไม้กระดานขามมีตัวเรือดมากมาย มุ้งไม่มี ถูกขังและเรือคักทั้งคืน

เจ้าแก๊กเมียว แซ่เคียวเจ้าของโรงแรมไทยง่วนเส็งรู้จักกับนายเชียงเย็กจึงส่งโกศยู่เคี้ยวมาประกันจึงได้ออกจากห้องขัง ให้ไปพักอยู่ที่โรงแรมไทยง่วนเส็ง เมื่อมีคนไหหลำจะขึ้นไปลำปาง โกศยู่เคี้ยวก็ฝากมากับเขาด้วย มาทางรถไฟค่ารถไฟ 11 บาท เมื่อรถไฟถึงลำปาง มีคนที่สถานีเยอะมาก (ดู บันทึกของนายสุเทพ หาญเมธี (พ.ศ. 2466-2544) จีนไหหลำในอนุสรณ์งานฌาปนกิจศพนายสุเทพ หาญเมธี กรุงเทพฯ: บริษัทแปลนพับลิชชิ่ง 2544)

ตลาดจีน

คนจีนได้เข้ามาอยู่ริมแม่น้ำแม่วังที่บริเวณตลาดจีนซ้อนทับพื้นที่เดิมของชาวพม่า ไทใหญ่ ดองฮู้ ชุมฯลฯ ที่มากับบริษัทป่าไม้ของชาวอังกฤษ

ตลาดจีนจึงเป็นศูนย์กลางการค้าขายที่สำคัญของกลุ่มน้ำแม่วังโดยเฉพาะระหว่าง พ.ศ. 2420-2460 สมัยนั้นเมืองลำปางเป็นศูนย์กลางการค้าทางน้ำของกลุ่มน้ำแม่วังและเป็นศูนย์กลางการทำไม้สักของภาคเหนือ จนกระทั่งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2459 ทางรถไฟสายเหนือได้สร้างขึ้นมาถึงลำปาง ศูนย์กลางของการค้าขายแห่งใหม่ก็เกิดขึ้นที่สบตุ๋ยย่านสถานีรถไฟบริเวณถนนประสานไมตรี พ่อค้าคนจีนก็ได้ไปยึดพื้นที่เศรษฐกิจไว้

ตลาดจีนซึ่งต่อมารัฐบาลสมัยจอมพลป.พิบูลสงคราม เรียกว่า ตลาดเก่า จึงมีอาคารร้านค้า อาคารพาณิชย์และอาคารพักอาศัยของผู้มีฐานะคึกคักเศรษฐกิจทั้งชาวจีน พม่า ไทใหญ่ ดองฮู้ รวมทั้งชุมชน

อาคารพองหลี สร้างขึ้นในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2434-2444 โดยเจ้าสัวฟอง ต้นตระกูล “พองอากาศ” ในสมัยก่อนอาคารนี้ใช้เป็นที่ตั้งดำเนินธุรกิจสัมปทานป่าไม้และเป็นที่พักอาศัย ต่อมาตกเป็นมรดกนิติบุคคลในนามบริษัทพองหลี ต่อมาเปลี่ยนเป็นกรรมสิทธิ์ของรองอำมาตย์โท ลีเสนา เกาสัทธิ พระยาอาณาจักรบริบาล และนางคำใส เหวอินปี และตั้งแต่ พ.ศ. 2510 ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของนายกิติศักดิ์ เสงขมภูกุล ลักษณะอาคารเป็นลวดลายแบบขนมปังขิง ชั้นล่างประดับศิลปะลายฉลุ

อาคารเขียนซีไห่ลี่ อดีตเป็นของคนเชื้อสายจีน ตระกูลทิวารี สร้างราว พ.ศ.2461 ในอดีตเคยเป็นห้างสรรพสินค้าที่ใหญ่ที่สุดแห่งแรกของลุ่มน้ำแม่วัง สมัยสงครามโลกทหารญี่ปุ่นยึดเป็นกองบัญชาการ

บ้านสินานนท์ เป็นของพ่อค้าจีนที่ได้รับบรรดาศักดิ์เป็น “หลวงกำจรวานิช” กรมการพิเศษเมืองลำปาง เคยใช้เป็นโรงงานทำน้ำมะเน็ด (น้ำหวานอัดลม สีเขียว สีแดง) ปัจจุบันเป็นกรรมสิทธิ์ของคุณชายบุญเฉลิม (สินานนท์) ทิพยมณฑล

ร้านเกากี้และ ซีกี้ ของนายซ่งซิน แซ่เลียง พ่อค้าจีน ทายาทคือแม่แดง พานิชพันธ์ สามิแม่แดงคือนายเกากี้ (แซ่ฮ้อ) พานิชพันธ์ ครอบครัวนี้ใกล้ชิดกับเจ้าหลวงลำปาง และเจ้านายฝ่ายเหนือในนครลำปางมากในฐานะเจ้าหนี้

ร้านกิมเส็ง เป็นร้านของพ่อค้าจีนแต่จิวชื่อคำ พานิชพัฒน์ ภรรยาชื่อแม่ไหม แซ่กู ลูกสาวจีนไหหล่า มีทายาทคือ นายคูสิต พานิชพัฒน์ อดีตอธิบดีกรมป่าไม้

บ้านไทยพงษ์ เป็นของพ่อค้าจีนที่ค้าของป่า และพืชไร่ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งร้านลควัลย์พลาสติก

บ้านของตระกูลนุปลาเจริญ ของนายเฮินซุน แซ่เห่ว จีนแคะ แต่งงานกับนางบุญนาค เป็นพ่อค้าขายผ้าแห่งแรกของลุ่มน้ำแม่วัง

บ้านหม่องห่งยี่สิน ของหม่องห่งยี่สิน พ่อค้าพม่า ทายาทของหม่องฮ่วยฮัด ต้นตระกูลสุวรรณฮัด

บ้านของขมุ แรงงานที่ฆ่าป่าไม้ ปัจจุบันขายเครื่องดนตรีชื่อ “ร้านสกุลไทย” (ขมุ เป็นแรงงานทำป่าไม้อีกกลุ่มหนึ่งที่เข้าป่าไม้ในลุ่มน้ำแม่วัง ขมุหรือก่าม มีความเป็นอยู่ชนบทรอบเนินมดคล้ายพวกข่า รูปร่างเตี้ยกว่าคนลาว ผิวดำ ดำเนินพูดคล้ายภาษาเขมร ในอดีตมีภูมิลำเนาอยู่ตอนเหนือของลาว ขมุในลุ่มน้ำแม่วังรับจ้างเป็นควาญช้าง และเป็นแรงงานโค่นไม้—ดู สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 3 หน้า 1833-1845)

ปี พ.ศ.2485 ช่วงสงครามโลกครั้งที่สองหรือสงครามมหาเอเซียบูรพา กองทัพญี่ปุ่นบุกขึ้นประเทศไทยเพื่อจะผ่านไปยังพม่าและอินเดีย จึงทำให้มีทหารญี่ปุ่นอยู่เต็มเมือง ชาวจีนในภาคเหนือตั้งแต่จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย แพร่ ลำพูน ลำปาง แม่ฮ่องสอน ถูกขับไล่ไปอยู่จังหวัดน่าน พิชณุโลก สุโขทัย (ดู หนังสือที่ระลึกฉลองครบรอบ 60 ปี โรงเรียนประชาวิทย์-โรงเรียนมัธยมวิทยา จ.ลำปาง พ.ศ.2470-2530) ช่วงนั้นคนจีนส่วนใหญ่ในลำปางจึงต้องอพยพออกไปอยู่ที่อื่น ยกเว้นคนจีนบางคนที่ทำงานในโรงสีที่ทหารญี่ปุ่นอนุญาตให้อยู่ได้ไม่เกิน 5 คนเพราะต้องการแรงงานในการสีข้าวส่งให้ทหาร (ดู บันทึกของนายสุเทพ หาญเมธี (พ.ศ.2466-2544) ลูกชายของนายเชียงเย็ก แซ่ห่านจีน ไหลหล่า 2544)

ศาลเจ้าและมูลนิธิของชาวจีนในลำปาง

สังคมชาวจีนจะยึดถือหลักความเชื่อในการเคารพบรรพบุรุษมีการบูชาเทพเจ้าเกือบกล่าวได้ว่าทุกแห่งที่มีชาวจีนจะต้องมีศาลเจ้า ศาลเจ้าแต่ละแห่งเป็นที่สถิตของเทพเจ้าอันมีไว้สำหรับการกราบไหว้บูชาตามแต่ความเชื่อ อีกทั้งยังใช้เป็นที่พักปะสังสรรค์ สมาคมของคนในวงศ์ตระกูล (ดู คนจีน 200ปี ภายใต้พระบรมโพธิสมภาร ภาค2.เส้นทางเศรษฐกิจ ฉบับพิเศษ)

ศาลเจ้าของชาวจีนเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของคนเชื้อสายจีน ในลุ่มน้ำแม่วังมีศาลเจ้าที่สำคัญดังนี้

1.ศาลเจ้าแม่ทับทิม ตั้งอยู่ที่ถนนทิพยวรรณ เป็นศาลเจ้าของจีนไหหล่า เป็นศาลเจ้าแม่ทับทิมแห่งแรกในภาคเหนือ สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 มีประเพณีไหว้เจ้าในเทศกาลต่างๆ คล้ายคลึงกับศาลเจ้าทั่วไปแต่มีลักษณะเฉพาะคือ จะมีพิธีแห่มังกรคารวะเจ้าแม่ โดยมังกรจะนำขึ้นมาจากแม่น้ำวังและมีคณะสิงโตจากโรงเรียนประชาวิทย์มาร่วมงานด้วยเสมอ นอกจากนี้แล้วยังมีประเพณีไหว้เจ้าแม่สวรรค์ด้วย ภายในบริเวณของศาลเจ้าแห่งนี้ยังเป็นที่ตั้งของสมาคมชาวไหหล่าจังหวัดลำปางอีกด้วย (ดู วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดลำปาง.2544)

2.ศาลเจ้าปู่เจ้าก๋ง บนลุ่มน้ำแม่วัง มี 2 แห่งคือ (1)ในเมือง สร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ.2436 โดยมีชาวจีนทุกภาษาร่วมเป็นสมาชิกและผู้อุปถัมภ์ มีประเพณีไหว้เจ้าในศาลตามเทศกาลต่างๆ ในวันเทศกาลจะมีคนมาไหว้แก้บนกรณีที่ค้าขาย

สำเร็จ ซ่อมแซมมาแล้ว 3 ครั้ง (บทสัมภาษณ์นายบุญเทพ จารุณิรัตติย์ ชมรมสงฆ์ล่ำปาง เดือนพฤษภาคม 2548. ล่ำปาง.2548) (2)ศาลเจ้าปู่เจ้าก๋งที่ สบตุ๋ย สร้างขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

3. **มูลนิธิล่ำปางสงเคราะห์** ช่วง ปี พ.ศ.2503-2511 ตั้งอยู่ที่เลขที่ 171 ต.สวนดอก อ.เมือง หรือบริเวณตรงข้ามโรงแรมร่วมศรีทอง และช่วงปี พ.ศ.2512-ปัจจุบัน ตั้งอยู่ที่บริเวณถนนสุเรนทร์ ต.สบตุ๋ย เป็นมูลนิธิกลางชาวจีนทุกภาษาในล่ำปาง คือ จีนและ กวางตุ้ง แต่จิว ไทหล่า มูลนิธิแห่งนี้ทำหน้าที่ด้านสาธารณกุศล เช่น ใช้เป็นที่บำเพ็ญกุศลศพหรือบริจาคโรงศพให้คนอนาถา บริจาคสิ่งของสงเคราะห์คนยากไร้ คนไร้ที่พึ่ง

โรงเรียนจีนในล่ำปาง

หลังรถไฟสายเหนือมาถึงล่ำปางตั้งแต่ 1 เมษายน พ.ศ.2459 คนจีนทยอยเข้ามาสู่ลุ่มน้ำแม่วังมากขึ้นตามลำดับ เมื่อตั้งถิ่นฐานมีครอบครัว ก็คิดถึงเรื่องการศึกษาให้ลูกๆ ระยะเวลาให้เรียนหนังสือจีนที่ “จื่อป้อเสียบ” (ที่ตั้งบริษัทจังหวัดล่ำปางปัจจุบัน) บางคนส่งลูกไปเรียนภาษาจีนที่ท่าซี้เหล็ก ตัดอำเภอแม่สาย เชียงราย (ดู บันทึกรายชื่อนายสุเทพ หาญเมธี (พ.ศ.2466-2544)เดินทางไปเป็นเพื่อนลูกชายเจ้าแก้วขุนสะเซ่งไปเรียนที่ท่าซี้เหล็ก)

ต่อมา พ.ศ.2466 พ่อค้าชาวจีนไทหล่าในล่ำปางจำนวนหนึ่ง เช่น หลิมอีจี้ เคียววกเบียว เคียวเต็กฮุย ห่านบิวคหว่น ห่านฮี้หว่น ห่านเคียมหว่น ห่านพุกหว่น ห่านก้วงเอ็ก ห่านยู่ตัน ค่านยกเคียม ได้รวบรวมเงินสร้างโรงเรียนจีนแห่งแรกในล่ำปาง เรียกว่า โรงเรียนยกสาย โดยพ่อค้าจีนได้ร่วมกันซื้อที่ดินและบริจาคที่ดินเป็นที่ตั้งโรงเรียนจำนวน 6 ไร่ 56 ตารางวา ซึ่งปัจจุบันคือที่ตั้งของโรงเรียนมัธยมวิทยา

อีกสามปีต่อมา พ.ศ.2469 ชาวจีนและ จีนแต้จิวและจีนกวางตุ้งในล่ำปางได้รวมตัวกันตั้งโรงเรียนชื่อโรงเรียนฮั่วเคียว (แปลว่าจีนโพ้นทะเล) ซึ่งมีอีกชื่อหนึ่ง คือ โรงเรียนหนานปางกงสิหาวเฉียว หรือกงลิวหาว ซึ่งต่อมาคือโรงเรียนประชาวิทย์บนพื้นที่ประมาณ 10 ไร่เศษ ที่ได้รับบริจาคจากนายเจ็ง โกะและนางจินวาทรรยานายโหวเอี้ยนหลีประธานชมรมจีนโพ้นทะเลในล่ำปางขณะนั้น

ช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง คือช่วง พ.ศ.2478-2482 พ่อค้าจีนในล่ำปางมีมติให้รวมโรงเรียนจีนทั้งสองแห่งเข้าด้วยกัน เรียกชื่อใหม่ว่า โรงเรียนยิวหาว 1 กับโรงเรียนยิวหาว 2 เชิญ เหวินเจอเจิง เป็นครูใหญ่ และใช้ภาษาท้าวหือเป็นภาษาหลัก แต่ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 โรงเรียนจีนทั้งสองถูกสั่งปิด คนจีนจำนวนมากถูกสั่งให้ออกจากตัวเมืองล่ำปาง พื้นที่โรงเรียนยกสายได้ถูกใช้เป็นที่ตั้งกองทหารญี่ปุ่น

หลังสงครามโลกครั้งที่สอง ใน พ.ศ.2489 คนจีนที่ออกนอกเมืองล่ำปางกลับเข้าเมืองล่ำปางอีกครั้ง และฟื้นกิจการโรงเรียนจีน รวมโรงเรียนทั้งสองเป็นโรงเรียนเดียวกันชื่อ โรงเรียนยกฮั่ว หรือโรงเรียนกงลิวหาว หรือ โรงเรียนประชาวิทย์ เป็นโรงเรียนระดับประถมศึกษา ขณะเดียวกันได้ใช้บริเวณโรงเรียนยกสายเป็นที่ตั้งสโมสรชาวจีน หรือหาวเฉียวจี้เลาะปู้ ชื่อว่าสโมสรสหมิตร

เมื่อลูกๆ จบชั้นประถมศึกษา กลุ่มพ่อค้าชาวจีนก็ต้องเตรียมหาโรงเรียนชั้นมัธยมให้ศึกษาต่อ ใน พ.ศ.2495 จึงได้ร่วมกันตั้งโรงเรียนมัธยมศึกษาโดยใช้พื้นที่ตั้งโรงเรียนยกสาย ชื่อว่าโรงเรียนมัธยมวิทยา ระยะเวลารับเฉพาะเด็กชายจนกระทั่ง พ.ศ.2510 จึงรับนักเรียนหญิงด้วย

ตั้งแต่พ.ศ.2526 เป็นต้นโรงเรียนจีนทั้งสองแห่งในล่ำปางอยู่ภายใต้การบริหารของมูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาวิทย์-มัธยมวิทยา ซึ่งมีชื่อเป็นภาษาจีนว่า “หนานปังฮั่วหิวเจียววี่ลิวช่านจินฮุ่น” อักษรย่อ “ป.ม.ว.” ดำเนินกิจการสืบมาถึงปัจจุบัน นับเป็นโรงเรียนจีนที่เข้มแข็งแห่งหนึ่งในภาคเหนือ (ดู หนังสือที่ระลึกฉลองครบรอบ 60 ปี โรงเรียนประชาวิทย์-โรงเรียนมัธยมวิทยา จ.ล่ำปาง พ.ศ.2470-2530 และ ดู สมโชค อ่องสกุล การสืบค้นหลักฐานทางการศึกษาในด้านนา: ศึกษากรณีโรงเรียนจีน 2541 หน้า 52-55)

โรงเรียนจีนในกลุ่มน้ำแม่วังก็เหมือนโรงเรียนจีนในทุกแห่งของสยามคือสามารถสนองตอบความต้องการของกลุ่มคนจีนในระดับเบื้องต้นได้คือทำให้ลูกหลานมีสถานศึกษาที่สอนเป็นภาษาจีน ลูกหลานรุ่นแรกๆ ก็สามารถเรียนรู้ภาษาจีนได้ออกประกอบอาชีพทำการค้าของตระกูล แต่นโยบายรัฐบาลสยามไม่สนับสนุนโรงเรียนจีน การดำรงอยู่ของโรงเรียนจีนจึงไม่ราบรื่น ขณะเดียวกันรัฐบาลสนับสนุนการตั้งโรงเรียนของรัฐบาลประจำแต่ละจังหวัด และ รัฐบาลไม่ได้มีนโยบายควบคุมโรงเรียนของคริสตศาสนาทั้งนิกายโปรเตสแตนต์(โรงเรียนเคนเนตแมคเคนซี โรงเรียนวิชานารี) และนิกายคาทอลิก(โรงเรียนอัสสัมชัญ ลำปาง)ซึ่งสอนภาษาอังกฤษเป็นหลัก

ความเปลี่ยนแปลงในระยะเวลาหลังจึงเกิดขึ้นเมื่อลูกคนจีนนิยมเรียนในโรงเรียนของคริสตศาสนาเช่นกรณีลำปางนิยมเข้าเรียนโรงเรียนอัสสัมชัญ ลำปางของคาทอลิก และโรงเรียนเคนเนตแมคเคนซี โรงเรียนวิชานารีของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ รวมทั้งนิยมเรียนในโรงเรียนของรัฐบาลคือโรงเรียนบุญวาทย์วิทยาลัย และโรงเรียนลำปางกัลยาณี มากกว่าการเข้าโรงเรียนจีนตามรุ่นเดิม

อย่างไรก็ตามส่วนหนึ่งก็ยังส่งลูกหลานเข้าเรียนในโรงเรียนจีนเป็นเบื้องต้นก่อนแยกย้ายไปเรียนต่อในโรงเรียนของคริสตศาสนาและโรงเรียนของรัฐบาล ทำให้ลูกหลานคนจีนในกลุ่มน้ำแม่วังมีเครือข่ายเพิ่มขึ้นทั้งในกลุ่มโรงเรียนจีนและกลุ่มโรงเรียนแห่งใหม่ ซึ่งต่างมีความผูกพันต่อกัน

อาชีพ

ชาวจีนเป็นกลุ่มคนที่มีความขยัน อดทน และมีหัวทางการค้าขาย ในอดีตบริเวณถนนตลาดจีนเป็นแหล่งที่มีการทำการค้าขายกัน พ่อค้าส่วนใหญ่เป็นชาวจีนที่อพยพเข้ามาทำการค้าขายในกลุ่มน้ำแม่วัง กิจกรรมส่วนใหญ่จะเป็นกิจการในครอบครัวหรือ “กงสี” ซึ่งบรรพบุรุษชาวจีนถ่ายทอดวิชาความรู้ในการทำมาหากินให้แก่ลูกหลานได้สืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน (ดู ชัยวัฒน์ สุภคิลลิกษณ์.พ่อค้ากับการพัฒนาการเศรษฐกิจลำปาง พ.ศ.2459-2515:ภาคนิพนธ์การศึกษาปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2541)

นอกจากการค้าขายแล้ว ชาวจีนในกลุ่มน้ำแม่วังยังมีอาชีพทำสวน โดยระยะแรกชาวจีนทำสวนบริเวณกิโลเมตรที่ 17 ทางไปอำเภอเงาขาว เมื่อได้ผลผลิตก็จะนำผลผลิตใส่ตะกร้าซ้อนท้ายรถจักรยานเข้ามาขายในเมือง ถ้ามีผลผลิตมากก็จะนำใส่รถกระบะโดยใช้เชือกเพลิงเป็นถ่านไม้สีสุกนำผลผลิตไปขายที่พะเยา (สัมภาษณ์นายบุญเทพ จารุณิรัตติชัย ชมรมองสุน ลำปาง เดือนพฤษภาคม 2548 .ลำปาง.2548)

ภาวะเศรษฐกิจของกลุ่มน้ำแม่วังในช่วงระหว่าง พ.ศ.2459-2469 มีความเจริญรุ่งเรือง การค้าพืชผลและผลผลิตจากป่าเป็นการค้าที่เด่นที่สุดและดำเนินการค้าโดยชาวจีนไหหลำแทบทั้งสิ้น เหตุที่เศรษฐกิจการค้าของลำปางเจริญรุ่งเรืองในช่วงนี้ก็เพราะว่า รถไฟสายเหนือได้เดินทางมาถึงลำปาง โดยเดินทางมาถึงลำปางครั้งแรกเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2459 ในช่วงนี้ได้มีการค้าขายต่างๆ เกิดขึ้นมากมายโดยส่วนใหญ่จะเป็นกิจการของชาวจีน ตัวอย่างเช่น

การค้าทางเรือ

ขณะที่การค้าทางบกโดยกองคาราวานในกลุ่มน้ำแม่วัง เป็นบทบาทของพ่อค้าชาวพม่า ไทใหญ่ มอญ ตองสู (PaO) และแขกหรืออินเดีย การค้าทางเรือในกลุ่มน้ำแม่วังก็เป็นบทบาทของพ่อค้าจีน

พ่อค้าคนจีนได้มีโอกาสทำการค้าขายโดยได้รับการสนับสนุนจากขุนนางและทางราชการ ชาวจีนได้ขยายบทบาทการค้าทางเรือขึ้นมาทางเหนือตามเมืองสำคัญต่างๆ ริมแม่น้ำ ตามเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเชื่อมแม่น้ำปิง วัง ยม น่าน จากอยุธยา ปากน้ำโพ(นครสวรรค์) ทำอิฐ (อุตรดิตถ์) ระแหง(บ้านตาก) ดาก ตลาดจีน(ลำปาง) ปากบ่อง ป่าซาง (ลำพูน) และเชียงใหม่

พ่อค้าชาวจีนในเมืองลำปางส่วนมากมักทำการค้าทางเรือ เส้นทางคมนาคมทางน้ำถือเป็นเส้นทางสำคัญที่นำเอาชาวจีนเข้ามาอยู่ในลำปาง ประกอบธุรกิจต่อมาจนรุ่งเรือง คือ เส้นทางเรือระหว่างลำปาง-ปากน้ำโพ(นครสวรรค์)-กรุงเทพฯ ที่ลำปางมีท่าเรืออยู่ 2 แห่ง แห่งแรกอยู่ที่บ้านลำปางกลาง แห่งที่สองอยู่ที่ตลาดจีนหรือภาคองต่า

ยุคการค้าทางเรือที่รุ่งเรือง สินค้าจากลุ่มน้ำแม่วังส่งออกไปยังกรุงเทพฯ ส่วนใหญ่มักเป็นของป่า เช่น หนังสัตว์ ครั้งเมื่อรถไฟมาถึงลำปางสินค้าออกจากลำปางเพิ่มขึ้นทั้งประเภทและปริมาณ

สินค้าส่งออกจากลำปางโดยการขนทางเรือ ส่วนใหญ่เป็นหนังสัตว์ ครั่งและของป่า เพราะมีราคาถูกเมื่อเทียบกับสินค้าเข้าจากกรุงเทพฯ จะเป็นของใช้จำเป็นและสินค้าสำเร็จรูป อุปกรณ์เครื่องจักรที่มาจากต่างประเทศ มีราคา เช่น น้ำมัน ก๊าด ไม้ขัดไฟ เกลือ สนู เครื่องเหล็ก เสื้อผ้าสำเร็จรูป ด้าย ปลาแห้งและสินค้าอุปโภค บริโภคต่างๆ (ดู ชัยวัฒน์ สุภคิลลิกขณ์.พ่อค้ากับการพัฒนาการเศรษฐกิจลำปาง พ.ศ.2459-2515:ภาคนิพนธ์การศึกษาปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.2541)

ตัวอย่างพ่อค้าทางเรือในลุ่มน้ำแม่วังคือนายเกากี่ แซ่ฮ้อ (ต่อมาเป็นพานิชพันธ์) จีนแคะจากประเทศจีน ก่อนเข้ามาอยู่ในสยามได้รับการโอนสัญชาติเป็นอังกฤษโดยผ่านทางบิดาที่อาศัยอยู่ในฮ่องกง มารดาของนายเกากี่เป็นจีนแคะผสมสเปน เป็นคนในบังคับฮอลันดาเกิดในปัตตาเวีย นายเกากี่เข้ามาสยามโดยตั้งหลักแหล่งครั้งแรกที่กรุงเทพฯ ร่วมเป็นสมาชิกสมาคมคนจีนเหมือนคนจีนทั่วไป เปลี่ยนนามสกุลจากแซ่ฮ้อเป็น "พานิชพันธ์"เพื่อให้เข้ากับสังคมไทยและทำให้ทราบว่าเป็นตระกูลพ่อค้า

ก่อนมาสยามนายเกากี่แต่งงานกับหญิงชาวจีนมีลูกด้วยกัน 1 คน จึงพาลูกสาวมาสยามด้วย เมื่อขึ้นมาทำการค้าในลุ่มน้ำแม่วัง ได้แต่งงานกับลูกสาวจีนแคะในลำปางครอบครัวเดียวกันถึง 3 ครั้ง คือครั้งแรกสมรสกับพี่สาวของ แม่แดง พานิชพันธ์ มีลูกด้วยกัน 3 คน ครั้นพี่สาวคนโตของนางแดง ถึงแก่กรรม นายเกากี่ก็ได้สมรสกับพี่สาวคนรองของนางแดง ครั้นพี่สาวคนรองถึงแก่กรรม นายเกากี่ก็ได้สมรสกับนางแดง พานิชพันธ์

นายเกากี่นำเงินที่ได้นำเงินที่สะสมจากการทำงานกับนายช่างชาวเยอรมันมาลงทุนเปิดร้านสรรพสินค้าที่ตลาดจีนริมน้ำแม่วัง ชื่อร้านเกากี่และร้านซีกี้ จำหน่าย สินค้าซึ่งส่วนใหญ่นำล่องเรือขึ้นมาจากกรุงเทพฯ สินค้าที่ขาย เช่น เสื้อผ้าและของเบ็ดเตล็ดทุกชนิด สินค้านำเข้ามาจากต่างประเทศ เช่น ตะเกียงเจ้าพายุ เครื่องสูบน้ำจากอเมริกา เครื่องกรองน้ำจากอังกฤษ เตาเร็ดจากยุโรป เป็นต้น

นายเกากี่แต่งงานกับนางแดงมีลูก 2 คน อยู่ด้วยกันได้ 4 ปี นายเกากี่ก็ถึงแก่กรรม ใน ค.ศ.1915 อายุได้ 48 ปี นางแดงและน้องสาวคือกิมแพะ ต้องทำหน้าที่ดูแลกิจการร้านค้าต่อมา

นางแดง พานิชพันธ์สามารถระดมเงินกิจการต่อมาด้วยดี มีลูกค้าสำคัญคือเจ้าหลวง เจ้านายฝ่ายเหนือในลำปาง ชาวยุโรป คหบดีในลำปาง ทุกงานสำคัญในคุ้มหลวง และในคุ้ม เช่นงานสมรส งานศพ งานอุปสมบท ฯลฯ ต่างมาซื้อสินค้าที่ร้านของนางแดง ตลอดจนมอบหมายให้นางแดงเป็นผู้จัดหาเครื่องใช้ อาหาร และของชำร่วย

นางแดงอนุญาตให้เจ้าหลวง เจ้านายฝ่ายเหนือในลำปางและลูกค้านำสำคัญซื้อสินค้าด้วย เงินเชื่อ โดยให้เชื่อได้ในเวลา 1 เดือน ทำให้มีลูกค้านำสำคัญเช่น เจ้าหลวงลำปาง เจ้านายฝ่ายเหนือในลำปางทุกคนมาเป็นลูกค้า ซึ่งบรรดาลูกค้าดังกล่าวนิยมเล่นการพนันในคุ้มหลวง และในคุ้ม ดังนั้นมักไม่มีเงินสดมาจ่าย ทำให้ต้องเป็นลูกหนี้ของนางแดง บางคนถึงกับกู้เงินจากนางแดงด้วย และต้องนำสมบัติมีค่ามาค้ำประกันเช่นเครื่องเพชรพลอย ทองคำ ช้าง และที่ดิน ทำให้สมบัติเหล่านั้นตกเป็นของนางแดงในเวลาต่อมา เช่นที่ดินบริเวณบ้านภาคเมฆจำนวน 60 ไร่ เป็นต้น

นอกจากลูกหนี้ที่เป็นเจ้านายฝ่ายเหนือ แล้ว บรรดาพ่อค้าจีนด้วยกันก็เป็นลูกหนี้ของนางแดง พานิชพันธ์ด้วย เมื่อไม่สามารถนำเงินมาชดใช้ได้ อาคารพานิชที่ตลาดคนจีนของพ่อค้าคนนั้นก็ตกเป็นของนางแดง พานิชพันธ์ (ดู มาร์โก ทาเก-แมคมอร์แรน "ประวัติและพัฒนาการของการค้าขายในลำปางตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึง ค.ศ.1939 " แปลโดย

เครื่องมือ วุฒิกำหนด ใน วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2527 หน้า 10-11)

ตัวอย่างของพ่อค้าจีนอีกคนหนึ่งที่เคยเด่นยิ่งคือ **กิมเซ่งหลี**

กิมเซ่งหลีเดิมชื่ออูเต็ง แซ่เตีย เกิดที่เมืองจินเหมือ พ.ศ.2385 เดินทางเข้ามาเมืองไทยเมื่ออายุ 18 ปี เมื่อ พ.ศ.2402 เมื่อแรกเข้ามาเมืองไทยมีเลื่อ 1 ตัว กางเกง 1 ตัว เสื้อผ้าปูนอน 1 ผืน ต้องขอยืมเงินคนอื่นเสียค่าโดยสารเรือมาจึงต้องทำงานใช้หนี้ด้วยการเป็นจับกังในเรือได้เงินเดือน ๆ ละ 3 บาท เมื่อทำงานใช้หนี้หมดแล้วจึงได้เปลี่ยนอาชีพเป็นคนรับจ้างหุงข้าวกะทะในโรงสีแห่งหนึ่งสำหรับเลี้ยงจับกังซึ่งได้ค่าจ้างมากกว่าแต่เดิม เมื่อมีทุนพอทำมาค้าขายได้ก็ออกทำการค้าและออกเงินกู้

ในสมัยรัชกาลที่ 5 กิมเซ่งหลีได้เดินทางจากกรุงเทพฯ ไปค้าขายที่เมืองเหนือโดยมาอยู่ที่เมืองตากระยะหนึ่งแล้วได้ขึ้นมาอยู่ที่เชียงใหม่จนถึง พ.ศ.2426 ได้เปิดร้านค้าส่งสินค้าออกชื่อร้านฮวดหลี บ้านวัดเกตริมแม่น้ำแม่ปิง

การขึ้นมาเมืองตากและได้อพยพเชียงใหม่ของกิมเซ่งหลีนั้น ได้รับความสะดอกเพราะกิมเซ่งหลีสนิทสนมกับพระนรินทรราชเสนี(พุม ศรีไชยยันต์)(ต่อมาเป็นเจ้าของพระยารัตนธิเบศร์) ปลัดบัญชากรมพระกลาโหม ผู้ได้รับพระบรมราชโองการให้มาเป็นข้าหลวงสามหัวเมืองคนแรก(พ.ศ.2416-2423)ประจำอยู่ที่เชียงใหม่ทำหน้าที่ดูแลและแก้ไขปัญหาในเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูนให้เป็นไปตามสัญญาเชียงใหม่ฉบับแรก(The Treaty of Chiangmai)และใกล้ชิดกับข้าหลวงสามหัวเมืองคนที่สองคือพระยาราชเสนี(ข้าหลวงสามหัวเมืองช่วง พ.ศ.2423-2426)และข้าหลวงสามหัวเมืองคนที่สามคือพระยาราชสัมภารการ(เลื่อน สุรพันธ์)(ข้าหลวงสามหัวเมืองช่วง2426-2427)ด้วย

ความสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้กิมเซ่งหลีได้มีโอกาสใกล้ชิดกับเจ้าหลวงเชียงใหม่ขณะนั้นคือพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ.2413-2440)อย่างดีด้วยทำให้มีโอกาสได้รับสัมปทานทำป่าไม้ซึ่งขณะนั้นอำนาจอยู่ที่เจ้าหลวง

กิมเซ่งหลีได้อาศัยความสัมพันธ์ที่ดีกับข้าหลวงทำหน้าที่เป็นนายอากรบ่อนเบี้ย สุราและฝิ่น ครั้งแรกรับช่วงผูกขาดมาจากพระภักดี คนทั่วไปจึงเรียกกิมเซ่งหลีว่า "อากรเต็ง"ต่อมาได้ขยายการค้าและการผูกขาดภาษีอากรออกสู่อำเภออื่นทั่วภาคเหนือจนถึงปากน้ำโพโดยร่วมทุนกับ จีนบุญยืน (ต่อมาเป็นหลวงจ่าวงค์วานิช กรมท่าซ้าย)และเงินทองอยู่(ต่อมาคือหลวงบริรักษ์ประชากร กรมการพิเศษเมืองตาก)ใช้ชื่อยี่ห้อว่า **กิมเซ่งหลี**

การเดินทางเรือไปเมืองตากบ่อยๆ ทำให้พบรักกับหญิงเมืองตากชื่อก้อนทอง ได้แต่งงานกันมีบุตรชื่อ กี้

ต่อมากิมเซ่งหลีได้ขยายกิจการไปที่กรุงเทพฯ โดยตั้งห้างกิมเซ่งหลีที่กรุงเทพฯ ดำเนินกิจการโรงสีไฟ โรงสีเลื่อยไม้ ฯลฯ โดยกิมเซ่งหลีได้อาศัยความสัมพันธ์กับพระนรินทรราชเสนี(พุม ศรีไชยยันต์)เชื่อมต่อเข้าติดต่อกับพระจินดาจักรรัตน์ ขอดถวายตัวเป็นมหาดเล็กของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย(พ.ศ.2435-2458)ทำให้กิจการขยายรวดเร็วและมั่นคงยิ่งขึ้น กิมเซ่งหลีได้เริ่มประมูลภาษีอากรผูกขาดด้วยตนเองแทนที่จะรับผูกช่วงเหมือนแต่ก่อนเริ่มจากการประมูลผูกขาดภาษีในเมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ.2437 ประมูลผูกขาดภาษีฝิ่น อากรสุรา บ่อนเบี้ย หอย ฯลฯ โดยเฉพาะภาษีฝิ่นทั้งหมดจนทลายชีพ ช่วงนี้คงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น "หลวงอุดรภักดิ์พานิช"

เมื่อมีกิจการผูกขาดภาษีอากร กิมเซ่งหลีได้ขยายการลงทุนไปกิจการอื่นคือป่าไม้ในมณฑลพายัพ การลงทุนซื้อที่ดินในมณฑลพายัพ ร้านค้ารับส่งเข้าและออกที่เมืองตาก และกิจการโรงสี โรงเลื่อย อูเรือ ฯลฯ ในกรุงเทพฯ ภายในปี พ.ศ.2451 กิมเซ่งหลีสามารถขยายกิจการโรงสีถึง 5 โรง โรงเลื่อย 3 โรง อูเรือ 1 โรง ในกรุงเทพฯ โรงสีกิมเซ่งหลีที่ปากน้ำโพ ร้านค้าส่งออกฮ่องกง ชั่วเถาเป็นบริษัทใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ และมีหุ้นส่วนในบริษัทรถไฟชั่วเถาจำนวน 7 แสนบาทด้วย

จากนั้น กิมเซ่งหลีได้ลงทุนในธนาคารไทยที่ตั้งขึ้นระยะนั้นคือธนาคารสยามกัมมาจล(ปัจจุบันคือธนาคารไทยพาณิชย์จำกัด)ธนาคารเงินสยามจำกัด ธนาคารมณฑล(ปัจจุบันคือธนาคารกรุงไทยจำกัด)

นอกจากนี้ก็มีแข่งหนีได้เข้าลงทุนในธุรกิจอื่น เช่น บริษัทธรรมาภิบาลไทยทุนจำกัด(พ.ศ.2446)บริษัทศรีราชาทุนจำกัด (พ.ศ.2451)บริษัทเรือเมลิจีนสยามทุนจำกัด(พ.ศ.2451)บริษัทเรือสามเสนจำกัด(พ.ศ.2454)บริษัทบางนราทุนจำกัด (พ.ศ.2454)

ที่ลุ่มน้ำแม่วังก็มีแข่งหนีได้ขยายกิจการมาลงทุนที่ลำปาง มีที่ดินในลำปางจำนวนมาก ที่ตั้งโรงเรียนบุญวาทย์ วิทยาลัย ลำปางแห่งใหม่(ที่ตั้งในปัจจุบัน)ย้ายมาจากในเมืองที่เจ้าหลวงลำปางอุทิศให้ทางราชการนั้นคือที่ดินของมีแข่งหนี ปัจจุบันบ้านของมีแข่งหนีที่ตากยังมีอยู่ที่ตรอกบ้านจีน ตำบลระแหง อำเภอเมือง จังหวัดตากเป็นเรือนไม้ขนาดใหญ่ โดดเด่นที่สุดในตรอกบ้านจีน ริมแม่น้ำปิง

สมัยรัชกาลที่ 6 พระราชทานนามสกุลให้มีแข่งหนี เมื่อวันที่ 19 กันยายน 2456 ว่า **โสภโณดร** (แปลว่า ทิศเหนืออันงดงาม) มีแข่งหนีหรือหลวงอุดรรัตนพานิชมีชีวิตบั้นปลายที่ห้างมีแข่งหนี ตำบลสามเสน กรุงเทพฯ ถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ 14 กันยายน พ.ศ.2462

ชีวิตของมีแข่งหนีจึงเป็นตัวอย่างหนึ่งของคนจีนที่ดูเหมือนประสบความสำเร็จสูงสุด แต่ในบั้นปลายชีวิตมีแข่งหนีหรือหลวงอุดรรัตนพานิชต้องประสบความล้มเหลวในธุรกิจทั้งหมดที่ก่อไว้

เริ่มตั้งแต่ พ.ศ.2452 ปลายรัชกาลที่ 5 การค้าข้าวในตลาดโลกราคาตก ส่งผลให้เบงคีสยามจำกัดล้ม ทำให้ห้างมีแข่งหนีและพ่อค้าข้าวรายใหญ่ประสบภาวะขาดทุน

ขณะเดียวกันการผูกขาดภาษีอากรก็เริ่มไม่ได้ผลตอบแทนมากอย่างที่เคยได้รับ เช่นใน พ.ศ.2449 ห้างมีแข่งหนีได้รับทำอากรบ่อนเบี้ยในกรุงเทพฯหลายตำบล แต่ไม่สามารถเก็บเงินได้ตามเป้าหมายต้องขาดทุนมากกว่าทุกครั้ง

กิจการเรือเมล์ของบริษัทเรือเมลิจีนสยามทุนจำกัดก็ประสบความเสียหายขาดทุน

เมื่อธนาคารจีนสยามจำกัดประสบปัญหาการเงินนั้นห้างมีแข่งหนีในฐานะกลุ่มผลประโยชน์เดียวกันต้องเข้าช่วยเหลือโดยจ่ายเงินของตนเองเพื่อพยุงฐานะของเบงคีสยามไว้โดยจ่ายไปจำนวนมาก แต่ก็ไม่สามารถรักษาไว้ได้เบงคีสยามจำกัดต้องล้มไป ที่สำคัญห้างมีแข่งหนีต้องเสียเงินจำนวนมากไปกับการพยุงฐานะของหลวงจิตรจำนงค์วานิช เพื่อนพ่อค้าจีนที่เมืองตากซึ่งกำลังประสบปัญหาเงินทุนเกือบล้มละลายใน พ.ศ.2455

ภายใน พ.ศ.2456 ปรากฏว่าห้างมีแข่งหนี เป็นหนี้ทางราชการจำนวนประมาณ 1,400,000 บาทคือเป็นหนี้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ประมาณ 6 แสนบาท เป็นหนี้พระคลังข้างที่ประมาณ 8 แสนบาท ทั้งยังเป็นหนี้แหล่งอื่นๆ คือเป็นหนี้ฮ่องกงเบงคีสยาม 250,000 บาท เป็นหนี้หลวงสวามิภักดิ์ 60,000 บาท เป็นหนี้เบงคีสยามโอดเงิน 10,000 บาท เป็นหนี้แหล่งทุนในสิงคโปร์ 80,000 บาทรวมทั้งสิ้นประมาณ 400,000 บาท

นอกจากนี้ทรัพย์สินของห้างมีแข่งหนีต้องสูญไปกับการที่ค้างชำระภาษีอากรกับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติคือเมื่อช่วง พ.ศ.2451-2452 ได้เป็นหนี้จากการผูกขาดอากรสุรา มณฑลราชบุรี มณฑลนครไชยศรี เมืองตาก เมืองกำแพงเพชร รวมเป็นเงิน 706,272 บาท กับดอกเบี้ยในเงินอากรที่ค้างมาถึงวันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ.2456 บาทเป็นเงิน 69,385.87 บาทรวมเงินที่ค้างทั้งสิ้น 775,657.87 บาท ดังนั้นห้างมีแข่งหนีจึงต้องขอใช้ทรัพย์สินให้กับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ และเสียดอกเบี้ยด้วย เป็นผลให้ห้างมีแข่งหนีเกือบหมดตัวเหลือเพียงทุนพอประทังชีพเท่านั้น

ดังนั้นแม้มีแข่งหนีตายแล้ว ห้างมีแข่งหนีก็ยังไม่สิ้นหนี้สิน ในวันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ.2470 พระโสมนเพชรรัตน (ก๊ โสมนโณดร)บุตรของมีแข่งหนี ก็ถูกหมายศาลยึดทรัพย์ที่เหลืออยู่จากเป็นหนี้เบงคีสยามโอดเงินเนื่องจากเบิกเงินเกินบัญชีอีก 678,458.61 บาทและไม่ได้ชดเชย ศาลได้สั่งยึดทรัพย์พระโสมนเพชรรัตน(ก๊ โสมนโณดร) กลายเป็นบุคคลล้มละลาย

การค้าทางรถไฟ

1 เมษายน พ.ศ.2459 ทางรถไฟสายเหนือได้มาถึงนครลำปาง พ่อค้าคนจีนและชนชาติอื่นๆ ที่เคยค้าขายทางเรือ

กับพ่อค้าที่ปากน้ำโพและกรุงเทพฯ หันมาใช้รถไฟในการขนส่งสินค้าจนกระทั่งเป็นเส้นทางขนส่งหลักของลำปางและภาคเหนือ การคมนาคมทางรถไฟช่วยเสริมบทบาทของพ่อค้าคนจีนในลำปางให้มีความได้เปรียบพ่อค้าพม่า ไทใหญ่และชนชาติอื่นๆ ที่ต้องพึ่งพาการค้ากับพม่า เชียงตุงด้วยด้วยพ่อค้าวัวต่าง ซึ่งมีบทบาทเดิมอยู่ค่อยๆ ลดลง พ่อค้าคนจีนรุ่นใหม่คิดขบวนการรถไฟขึ้นมาทำการค้าในลำปางมากขึ้นต่อเนื่องจากพ่อค้าคนจีนรุ่นดั้งเดิมก่อนรถไฟมาถึง พ่อค้าคนจีนจึงได้เปลี่ยน การค้าทางเรือมาเป็นทางรถไฟแทน การสร้างทางรถไฟสายเหนือได้ตัดอุปสรรคการค้าขายระหว่างกรุงเทพฯ-ลำปาง ออกไป ชาวได้กลายเป็นสินค้าสำคัญประเภทหนึ่ง โดยพ่อค้าและนายทุนคนจีนได้ใช้การคมนาคมขนส่งทางรถไฟรับซื้อพืชผลทางการเกษตรและของป่า ส่งขายให้แก่พ่อค้าส่งไปกรุงเทพฯ ทำให้การค้าสินค้าเกษตรกระตุ้นให้ผลผลิตภาคเกษตรขยายตัวเพิ่มทั้งปริมาณและชนิดของผลผลิต

นับแต่รถไฟมาถึงลำปาง สินค้าที่มีน้ำหนักและไม่เคยส่งไปขายที่กรุงเทพฯ ทางเรือมาก่อนคือ สุกกร การขนส่งสุกกรไปขายทำให้สะดวกขึ้น พ่อค้าคนจีนซื้อสุกกรจากชาวนาในชนบทบรรทุกรถไฟไปขายให้พ่อค้าที่กรุงเทพฯ และส่งต่อไปขายยังตลาดต่างประเทศ

ประเภทสินค้าที่ขนส่งทางรถไฟมาจากลำปาง ได้แก่ สินค้าสำเร็จรูป เกลือ ปลา น้ำมันก๊าด สินค้าเครื่องเหล็ก เครื่องจักร เครื่องมือที่มีน้ำหนักมาก ซึ่งสามารถบรรทุกโดยรถไฟได้

สินค้าจากลำปางส่งขายกรุงเทพฯ เพิ่มมากขึ้นจากสินค้าประเภทของป่าเป็นสินค้าประเภทของป่า เป็นสินค้าเกษตรกรรม เช่น ข้าว ยาสูบ พืชผลอื่นๆ เนื่องจากพ่อค้าคนจีนในกรุงเทพฯ สามารถส่งออกขายตลาดต่างประเทศได้ โดยมีการส่งต่อไปยังเมืองอื่นในกลุ่มน้ำแม่วังและเมืองข้างเคียงเช่น เชียงราย พะเยา ต่อไปด้วย ลำปางจึงกลายเป็นศูนย์กลางของการขนส่งทางรถไฟสำหรับภาคเหนือในเวลานั้น

การค้ากับอำเภอรอบนอก ด้วยทางรถยนต์

การติดต่อทางบกระหว่างเมืองต่างๆ ในกลุ่มน้ำแม่วังในอดีตเป็นไปด้วยความลำบาก ระยะเวลาใช้การเดินทาง ใช้ล้อเกวียน และคาราวานพ่อค้าวัวต่าง เป็นหลัก แม้เมื่อมีรถยนต์ใช้แล้วรถขนส่งระหว่างอำเภอคือรถคอกหมูก็ต้องวิ่งบนทางแคบๆ กว้างประมาณ 6-7 เมตร ถนนลูกรังเป็นหลุมเป็นบ่อตลอดทาง เวลารถสวนทางกัน อีกคันต้องวิ่งเลียบบนขอบถนนเพื่อให้อีกคันหนึ่งวิ่งผ่านไป เมื่อรถติดหล่ม ผู้โดยสารต้องลงช่วยกันเข็นรถออกจากหล่ม ที่สำคัญใช้มาเลเรียชุกชุมมาก โดยเฉพาะที่วังเหนือต้นน้ำแม่วัง คนเดินทางไปจะได้รับคำเตือนว่า “ไปอยู่วังเหนือให้เอาหม้อดินกับผ้าขาวไปด้วย” (หมายความว่าวังเหนือสมัยนั้นมีใช้มาเลเรียชุกชุมมาก มีคนเสียชีวิตมากมาย ให้เอาหม้อดินเตรียมใส่กระดูกกลับบ้านด้วย) สมัย พ.ศ.2517 ออกเดินทางจากตัวเมืองลำปาง เวลา 9 โมงเช้าเพื่อไปวังเหนือซึ่งขณะนั้นเป็นกิ่งอำเภอวังเหนือ ไปถึงวังเหนือประมาณ 20.00 น. ซึ่งช่วงปี พ.ศ.2517 มีไฟฟ้าแบบใช้เครื่องปั่นไฟมีใช้เฉพาะในบ้านทุ่งเป้า ชันหอม และบ้านใหม่เท่านั้น (ดู จรัส มหามิตร เปลือยชีวิตคืนสู่สามัญ มพท. 2548 หน้า 1-4)

แม้เส้นทางบกที่เดินทางไปเมืองรอบนอกตามกลุ่มน้ำแม่วังจะยากลำบากด้วยความทุรกันดารและเต็มไปด้วยไข้มาเลเรีย พ่อค้าชาวจีนก็ได้เข้าเริ่มบทบาทเข้ามาแทนที่พ่อค้าวัวต่าง เพราะสามารถนำสินค้าไปถึงท้องถิ่นต่างๆ ในกลุ่มน้ำแม่วังหรือต่างเมืองด้วยรถบรรทุก

ในยุคที่ยังไม่มีถนนสายเชียงราย คอยสะเก็ด เชียงใหม่นั้นคนเชียงราย พะเยา รวมทั้งเชียงตุงต้องผ่านทางลำปาง ดังนั้นแม้เส้นทางบกจะทุรกันดารเดินทางด้วยความยากลำบาก ลำปางก็กลายเป็นชุมทางทั้งทางรถไฟ และรถยนต์ ทำให้มีการหมุนเวียนของสินค้าและการเงินที่ลำปางศูนย์กลางกลุ่มน้ำแม่วังจำนวน

ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ตลาดภายนอกมีความต้องการข้าวเพิ่มมากขึ้น การค้าในลำปางแม้จะขาดแคลนแหล่งเพาะปลูกข้าวและสุกกร สินค้าส่วนใหญ่จึงนำมาจากพะเยา แม่จัน เชียงราย เป็นหลักเพื่อผ่านตลาดพ่อค้าคนกลางในลำปางส่งขายต่อกรุงเทพฯ อีกทอดหนึ่ง ดังนั้นการค้าที่ขยายตัวปริมาณการส่งออกของลำปางเกิดจากความต้องการ

ตลาดภายนอก กระตุ้นให้เกิดการผลิตในกลุ่มน้ำแม่วังและหัวเมืองใกล้เคียง โดยมีทางรถไฟและทางรถยนต์ที่ลำปางเป็นศูนย์กลาง (ดู ชัยวัฒน์ สุกคิลลิกถกษณ์. พหุคำกับการพัฒนาการเศรษฐกิจลำปาง พ.ศ.2459-2512 ภาคนิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2541)

กิจการโรงสี

ช่วงปี พ.ศ.2465-2466 กลุ่มน้ำแม่วังมีโรงสีข้าวขนาดใหญ่เฉพาะในลำปาง พ่อค้าจีนซื้อข้าวเปลือกมาจากชาวนานำมาขายให้แก่โรงสีในเมือง ข้าวที่สีแล้วนำออกมาขายภายในท้องถิ่นเท่านั้น ซึ่งมีโรงสีเปิดดำเนินการไม่กี่แห่ง เพราะเป็นกิจการที่ต้องใช้เครื่องจักร ต้องมีทุนสะสมพอสมควร ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ราคาข้าวในตลาดโลกมีแนวโน้มดีขึ้น เป็นปัจจัยให้พ่อค้าคนจีนในลำปางหันมาสนใจกิจการโรงสีข้าวกันมากขึ้น

ในเมืองลำปางมีโรงสีของชาวจีนใหญ่ของนายฮั่งเส็ง ต้นสุวรรณ ชื่อโรงสีฮั่งหงส์หลง โรงสีเฮงฮงหลง อยู่บริเวณหน้าโรงเรียนประชาวิทย เป็นของกลุ่มหานฮู่เส็ง โรงสีเฮงฮงหลง อยู่บริเวณวัดดอกพรวัว ฝั่งท่ามะโอ เป็นของนายขกจิ๋ว แซ่ตัน ช่วงแรกที่มาอยู่ลำปางมีอาชีพตัดเย็บเสื้อผ้าจนสะสมทุนตนเองมาตั้งโรงสี แต่สีข้าวภายในท้องถิ่นเท่านั้น สกฤเหล้ากรรมทัศน์ชาวจีนและลำปางตั้งโรงสี 3 โรงในต่างจังหวัดที่ อ.พาน อ.แม่จันและตัวเมืองเชียงราย

จ.เชียงรายชื่อโรงสีเล่าเตียง(เรื่อง)ก็ สกฤสุวรรณมีโรงสีฮู่ฮ้วเชียง กลุ่มจีนใหญ่ สกฤอันตระกูลมีโรงสีฮู่ฮ้วเส็ง ซึ่งปัจจุบันคือบริเวณร้านลำปางวิศวกรรม ต.สบตุ๋ย

ข่าวสารจากลำปางส่วนใหญ่จะส่งให้ตัวแทนในกรุงเทพฯ เช่น บริษัทแสงทองค้าข้าว บริษัทข้าวไทย จำกัด จากแนว ไน้มราคาข้าวสารมีกำไรดี ทำให้เกิดกลุ่มทุนพ่อค้าในลำปางที่มีทุนสะสมหรือจากการสะสมทุนจากการค้าฝิ่นหรือสะสมทุนจากกิจการอื่นๆ ได้ร่วมกันลงทุนตั้งบริษัทและโรงสีเพื่อรับซื้อ ทั้งข้าวเปลือก ข่าวสารเพื่อหวังเก็งกำไรส่งขายกรุงเทพฯ ซึ่งมีโกดังแถววัดศรีบุญเรือง (ดู ชัยวัฒน์ สุกคิลลิกถกษณ์. พหุคำกับการพัฒนาการเศรษฐกิจลำปาง พ.ศ.2459-2512 ภาคนิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2541)

กิจการโรงเลื่อยและผลิตภัณฑ์ไม้สำเร็จรูป

กิจการโรงเลื่อยลำปางในช่วงแรกๆ มีอยู่เพียง 2-3 แห่ง ส่วนใหญ่เป็นของคนเชื้อสายพม่า ต่อมาก่อมีโรงเลื่อยของชาวจีนใหญ่มีชื่อว่า โรงเลื่อยแข่งให้เส็ง ของตระกูลควนชางกุล ได้ดำเนินการต่อ โรงเลื่อยฮั่งเส็งของชาวจีนใหญ่ตระกูลต้นสุวรรณ

ยี่เกียง แซ่พัว(พัทลุง) ชาวจีนใหญ่ อยู่ที่บ้านท่าโทก บ้านหม้อ มีกิจการนำไม้ซุงมาแปรรูปขายภายในหมู่บ้านแล้วส่งโรงเลื่อยแข่งให้เส็ง ต่อมาสะสมทุนนำมาขายทำกิจการขายข้าวสารและมีโรงงานสกัดพืชตราเสือและเป็นเจ้าแรกที่ใส่ตรายี่หื้อข้าวตราเสือ

ในปี พ.ศ.2439 รัฐบาลได้ตั้งกรมป่าไม้ขึ้นเพื่อควบคุมการทำป่าไม้ทั่วประเทศเพื่อรักษาป่าไม้ มีสำนักงานกรมป่าไม้ที่เชียงใหม่และมีสำนักงานอยู่ที่ป่าไม้ภาคลำปาง จากการที่รัฐบาลเข้ามาดำเนินการจึงทำให้กิจการ โรงเลื่อยจักร ไม้มีการขยายตัวเท่าที่ควรจะเป็น จึงทำให้เกิดกิจการผลิตภัณฑ์ไม้สำเร็จรูปประเภทของใช้ในครัวเรือนหรือไม้ปาเก้ ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงหลังจาก พ.ศ.2500 แล้ว ก่อนนั้นจะมีเพียงเป็นโรงขายไม้แปรรูปเท่านั้น เช่น โรงค้าไม้ลำปางอุดมสินของประยูรทพุมชูศรี(เต็กหู่ แซ่ตั้ง) ร่วมหุ้นกับชยันต์ เขียวปัญญาและทองดี อินทราชัย

การดำเนินกิจการโดยพ่อค้าชาวจีนลำปาง

การดำเนินกิจการของชาวจีนในกลุ่มน้ำแม่วัง เหมือนกิจการของคนจีนทั่วไปคือเป็นลักษณะกิจการของครอบครัวหรือ “กงสี” มีบุตรหลานช่วยกันทำการค้า เงินทุนการค้าเป็นของครอบครัวตั้งแต่ช่วงแรกๆ แม้บุตรหลานจะมีครอบครัวแล้วก็ยังช่วยกัน เมื่อบุตรหลานสำเร็จการศึกษาก็กลับมาบริหารกิจการในลักษณะ กงสี แต่อาศัยหลักการบริหารสมัยใหม่ตัวอย่างที่ยังเห็นอยู่ในปัจจุบันได้แก่

ห้างหุ้นส่วนสามัญอิ๋วหลี	ของนายมงคล อุตระภักทริยากุล
บริษัทสะอาดลำปางจำกัด	ของพ่อเลี้ยงสะอาด บุปผาเจริญ
หจก.โตโยต้า ลำปาง	ของนายประพันธ์ รัชานกุล
บริษัทอิซซุ จำกัด	ของนางกิมหล่วน ต้นศิริ
โรงงานแสงอรุณเซรามิค	ของนายชุนห์ ก่อพานิชกุล

(ดู ชัยวัฒน์ สุกคิลลลักษณ์.พ่อกำกับการพัฒนาการเศรษฐกิจลำปาง พ.ศ.2459-2512 ภาคนิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2541)

ตระกูลชาวจีนในกลุ่มน้ำแม่วัง

ชาวจีนนั้นใช้ “แซ่” เป็นสกุลของตนเองและแซ่นี้เองที่จะเป็นสื่อกลางของการสืบทอดวงศ์ตระกูลของชาวจีน การสืบทอดวงศ์ตระกูลของสังคมจีนถือเป็นวัฒนธรรมอันเก่าแก่ที่มีมาช้านาน อย่างไรก็ตามในเวลาต่อมาผู้คนหลากหลายในประเทศไทยได้เปลี่ยนนามสกุลเป็นไทยเป็นส่วนใหญ่ โดยบางคนเปลี่ยนชื่อด้วย เท่าที่สืบได้ในกลุ่มน้ำแม่วังมีตระกูลของชาวจีนไม่น้อยตัวอย่างเช่น

- **ตระกูลบุปผาเจริญ** ต้นตระกูลคือ นายเฮินชุน แซ่เห่ว(บุปผาเจริญ) ชาวจีนแคะ มาอยู่ลำปางรุ่นบุกเบิก อาชีพเป็นพ่อค้าผ้า ขายผ้าระบบผ่อนอยู่ที่ตลาดจีนแต่งงานกับนางบุญนาค บุปผาเจริญ มีอาชีพค้าขาย แต่งงานมีบุตรสาวและบุตรชายรวม 12 คน ปัจจุบันรุ่นลูกทำกิจการค้าขายในลำปาง เช่น กิจการค้าไม้ กิจการโรงน้ำแข็งทองไพฑูรย์ ตัวแทนจำหน่ายสุราแม่โขงลำปาง กิจการโรงเรียน กิจการตัวแทนจำหน่ายรถจักรยานยนต์

- **ตระกูลวงศ์ชูศรี** ต้นตระกูลคือ นายเล็ก วงศ์ชูศรี เชื้อสายจีน แต่งงานกับนางสุนเสียง ทำกิจการร้านขายยาหน้าแซ่ตั้ง ปัจจุบันคือร้าน ช.เภสัช ถนนบุญวาทย์ ทำโรงยาฝิ่นที่ถนนอุปราษ ทำโรงงานน้ำอ้อยที่บ้านป่าตันแล้วนำไปขายให้โรงงานน้ำตาลเกาะคา

- **ตระกูลจิวะสันติการ** ต้นตระกูลคือ นายจิวี่ไซ แซ่จิว (ถนัด จิวะสันติการ) เชื้อสายจีนแต่จิวแต่งงานกับแม่ไคย แซ่น้ำ เชื้อสายจีนแต่จิว ประกอบอาชีพค้าขายทางเรือ เปิดร้านค้าชื่อ ร้านอยู่จ้งจั้น บริเวณสบตุ๋ย ขายสินค้าทุกชนิดสะสมเงินซื้อที่ดินเป็นการสะสมทุน ปัจจุบันลูกหลานได้พัฒนาที่ดินเป็นธุรกิจต่างๆ เช่น ธุรกิจโรงเรียน และนักการเมืองบริหารองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น

- **ตระกูลจิตราท** ต้นตระกูลคือ นายเอี้ยว แซ่เจ็ง เชื้อสายจีนแต่จิว เคยมีกิจการค้าขายทางเรือ ช่วงแรกขายของที่ตลาดจีนและย้ายขึ้นอยู่บริเวณถนนสายกลาง จนเมื่อทางรถไฟมาถึงลำปาง การค้าจึงเจริญได้ย้ายไปที่สบตุ๋ย ต่อมาขายกิจการให้ลูกชายดูแล

- **ตระกูลเชียรปัญญา** ต้นตระกูลคือ นายฮุ้นซอ แซ่เชีย เชื้อสายจีนแต่จิว ค้าขายของเบ็ดเตล็ด ชื่อร้านซุ่นสะได้

- **ตระกูลจิตนุยานนท์** ต้นตระกูลคือ นายฮุ้นซอ แซ่เจีย เชื้อสายจีนแต่จิว คำน้ำมันตราม้าบิน เป็นตัวแทนปูนซีเมนต์ไทย ร่วมทุนกับนายประสิทธิ์ กาญจนวัฒน์ก่อตั้งธนาคารกรุงเทพฯ จำกัด

ตระกูลหาญเมธี ต้นตระกูลคือนายเซียงเย็ก แซ่หาน จีนไหหลำ มาได้แต่งงานกับนางคำ ลูกสาวคนเมืองคือท้าวปิงที่ลำปางแล้วย้ายไปอยู่ที่อำเภอพาน

เป็นต้น ตระกูลหรือแซ่ ของคนจีนในกลุ่มน้ำแม่วังจัดเป็นกลุ่มตามเชื้อสายที่มาได้ดังนี้

(1) สกุนเชื้อสายจีนแต่จิว เช่น จิวะสันติการ	โรจนศักดิ์	จิตราท	เชียรปัญญา	จิตนุยานนท์
(2) สกุนเชื้อสายจีนไหหลำ เช่น บินสมประสงค์ แซ่พั้ว	ฮันตระกูล	วนชยวงศ์กุล	ตันสุวรรณ	
(3) สกุนเชื้อสายจีนแคะ เช่น เหล่าธรรมทัศน์	เหล่าประภัสสร	พานิชพันธ์	บุปผาเจริญ	เสาจินคารัตน์

(ดู ชัยวัฒน์ สุกคิลลลักษณ์.พ่อกำกับการพัฒนาการเศรษฐกิจลำปาง พ.ศ.2459-2512 ภาคนิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2541)

สุสาน

คนจีนโพ้นทะเลรุ่นแรกๆ ที่ไปอยู่ทุกหนแห่งตามมุ้งมันกลับ ไปตายที่บ้านเกิดในเมืองจีน แต่มีน้อยคนจะสมหวัง ส่วนใหญ่ล้วนตายในดินแดนที่ตั้งรกราก ดังเช่นลุ่มน้ำแม่วังที่ลำปางจึงมีสุสานจีน 3 แห่งตั้งขึ้นตามลำดับดังนี้

(1) สุสานจีนพระบาทเก่า อยู่ที่ ต.พระบาท เป็นสุสานจีนแห่งแรกในลำปาง มีอายุมากกว่า 100 ปี สมัยก่อนสันนิษฐานว่าที่แห่งนี้เป็นบริเวณป่าสงวน ชาวจีนได้นำศพไปฝังยังบริเวณนี้ โดยที่รัฐบาลก็ไม่ได้มีการขุดไล่ พอหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ชาวจีนเริ่มอพยพเข้ามาในลำปางจำนวนมาก จึงได้มีการขยายพื้นที่แห่งนี้เป็นไปเรื่อยๆ ที่แห่งนี้ไม่มีโฉนดที่ดิน ปัจจุบันทางมูลนิธิลำปางสงเคราะห์กำลังดำเนินเรื่องขอโฉนดที่ดินอยู่

(2) สุสานจี่หนาน อยู่บริเวณใกล้กับสุสานพระบาท สร้างขึ้นในปี พ.ศ.2510 เป็นพื้นที่ที่มีใบโฉนดเรียบร้อยแล้ว

(3) สุสานจีน ถ.ลำปาง-เด่นชัย สร้างขึ้นในปี พ.ศ.2517 เป็นพื้นที่ที่มีใบโฉนดเรียบร้อยแล้ว (สัมภาษณ์นายบุญเทพ

จารุณรัตติชัย ชมรมองสุนลำปาง เดือนพฤษภาคม 2548 .ลำปาง.2548)

ปฏิทินชีวิตรอบปี

ประเพณีสำคัญของคนจีนในลุ่มน้ำแม่วังในรอบปีมีดังนี้

เดือนมกราคม

เดือนกุมภาพันธ์ วันตรุษจีน

เดือนมีนาคม

เดือนเมษายน วันเซ็งเม้ง

เดือนพฤษภาคม

เดือนมิถุนายน วันไหว้บะจ่าง

เดือนกรกฎาคม

เดือนสิงหาคม วันสารทจีน

เดือนกันยายน วันไหว้พระจันทร์

เดือนตุลาคม เทศกาลกินเจ

เดือนพฤศจิกายน เทศกาลลงหยาง

เดือนธันวาคม เทศกาลไหว้บ๊วลอยและกินขนมบ๊วลอย

(สัมภาษณ์นางวรรณณา เจียมจรูณวงศ์ อาจารย์โรงเรียนประชาวิทย์.มีนาคม.2548 วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกถลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดลำปาง.2544 และ ดู **ผู้คิด ผู้คนลำปาง** จัดทำโดยโครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะ ห้องถิ่นนำอยู่จังหวัดลำปาง หน้า 2.3.1-2.3.7)

ชาวฮินดู และซิกข์ในลุ่มน้ำแม่วัง

อินเดียมีความสัมพันธ์กับดินแดนเอเชียอาคเนย์อย่างแนบแน่นและยาวนาน นอกจากพุทธศาสนาแล้ว กลุ่มคนที่นับถือฮินดู และซิกข์ก็มีจำนวนไม่น้อย

ในสยามประเทศมีร่องรอยเทวสถานโบราณจำนวนมาก สมัยปัจจุบันเทวสถานของชาวฮินดู ในนาม สมาคมฮินดูธรรมสภา (วัดวิษณุ) ณ ตั้งอยู่เลขที่ 50 ซอยวัดปรก เขตยานนาวา กทม. เมื่อ ปีพ.ศ. 2463 โดยชาวอุดรประเทศ (รัฐหนึ่งในอินเดีย)

ส่วนศาสนาซิกข์นั้นถือกำเนิดโดย พระศาสดาคูรุนานักเดว เมื่อ พ.ศ. 2012 ทรงปฏิเสธไม่ยอมรับพิธี กรรมที่ไร้เหตุผล และเห็นว่าการปฏิบัติธรรมนั้นสามารถปฏิบัติได้แม้จะอยู่ในสภาวะของผู้ครองเรือน หรือนักบวช พระองค์ได้เดิน

ทางไปเผยแพร่งานในบริเวณประเทศอินเดีย ตลอดไปถึงตะวันออกกลางที่เมืองเมกกะ และมดีนา ศูนย์กลางของศาสนาซิกข์อยู่ที่ นครอมฤตสระ รัฐปัญจาบ

ซิกข์ในกลุ่มน้ำแม่วัง

ในไทยผู้นับถือซิกข์ ดำเนินการในนาม สมาคมศรีคุรุสิงห์สภา (ศูนย์รวมซิกข์ศาสนิกชนในประเทศไทย) ก่อตั้งอย่างเป็นทางการ พร้อม ๆ กับการตั้งศาสนาสถานของชาวซิกข์ในเมืองไทยเมื่อ พ.ศ. 2475 มีสำนักงานอยู่ที่วัดซิกข์ เลขที่ 565 ถนนจักรเพชร เขตพระนคร กรุงเทพฯ

ในกลุ่มน้ำแม่วังมีการสร้างวัดซิกข์ที่ลำปาง ตั้งแต่ พ.ศ.2476 โดยนายห้างวาริยาม ซิงห์ โดยมีจุดประสงค์เพื่อเป็นที่สำหรับปฏิบัติธรรม และที่พักสำหรับนักเดินทางชาวอินเดีย นายห้างจึงสร้างวัดถวาย พร้อมทั้งดินส่วนตัว เป็นอาคาร 2 ชั้นครึ่งซีเมนต์ ครึ่งไม้ ในพิธีการทางศาสนา ในวันเปิดนั้นได้มีชาวอินเดียเดินทางมาทางรถไฟจากเชียงใหม่มาร่วมจำนวนมาก ต่อมาจึงมีการก่อสร้างวัดซิกข์ลำปางใหม่ ขึ้นในพื้นที่เดิม และทำการเฉลิมฉลองในวันที่ 28 พฤษภาคม พ.ศ. 2538 ภายในวัดซิกข์มีรูป พระศาสดาทั้ง 10 พระองค์ ดังนี้ พระศาสดาคุรุนานัก (พ.ศ. 2012 – 2082) พระศาสดาคุรุอังฉัดเดว (พ.ศ. 2047 – 2095) พระศาสดาอมรคาส (พ.ศ. 2022 – 2117)พระศาสดาคุรุรามคาส (พ.ศ. 2077 – 2124)พระศาสดาคุรุอิรันเดว (พ.ศ. 2106 – 2149)พระศาสดาคุรุฮาร์โควินทร์ (พ.ศ. 2138 – 2188)พระศาสดาคุรุหริราย (พ.ศ. 2173 – 2204)พระศาสดาคุรุทริกฤษณะ (พ.ศ. 2199 – 2207)พระศาสดาคุรุเทม พาหุรุ (พ.ศ. 2164 – 2218)และพระศาสดาคุรุโควินทสิงห์ (พ.ศ. 2209 – 2251)

ชาวซิกข์นั้นเดินทางมาจากรัฐปัญจาบ ทางตอนเหนือของอินเดีย ภายในชุมชนจะพูดภาษาปัญจาบอันเป็นภาษาแห่งรัฐปัญจาบ แต่ปัจจุบันล้วนพูดภาษาไทยและภาษาเมืองได้แล้ว

กรณีนายห้างวาริยาม ซิงห์ เดินทางมาสยามช่วง พ.ศ. 2452 ทำมาค้าขายในกลุ่มน้ำแม่วังโดยเปิดร้านขายผ้าชื่อ วีระไทย

ส่วนนายชากัดซิงห์ จาวะลา มีคุณตาเป็นชาวอินเดีย ทำการค้าขายส่งผ้าไปที่ต่าง ๆ ไปยังพะเยา เชียงราย แม่สาย ขณะเดียวกันก็หากำไรจากการสะสมทุนจากการรับแลกเปลี่ยนเงินรูปี กับกลุ่มพ่อค้าในเมืองลำปาง และกลุ่มที่ประสงค์ใช้เงินรูปี ไปซื้อฝิ่นจากขุนนาง มีขายชื่อ แม่ตุ่นแก้ว มีเชื้อสายเป็นเจ้าของฝิ่นมือ ระยะเวลาไปทำงานที่ภาคอีสาน ต่อมาย้ายมาอยู่ในลำปางกับขาย ตั้งร้านร้านชากัดซิงห์นั้นแรก ๆ ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2478 เช้าที่ตึกของแม่นาค บุปผาเจริญ (ร้านถาวรบริการ) ถ.ทิพย์ช้าง ปัจจุบันซิกข์สายตระกูลจาวาลา มีกิจการหลายแห่งเช่น ร้านชากัดซิงห์ ร้านมงคล ร้านใจกว้าง และโรงแรมเอ็ม อาร์ พาเลซ

ฮินดูในกลุ่มน้ำแม่วัง

ชาวฮินดูในกลุ่มน้ำแม่วังคงเข้ามาหลายระลอก ครั้งสำคัญคือการเข้ามาพร้อมบริษัทป่าไม้ของชาวอังกฤษ และเข้ามาครั้งใหญ่อีกครั้งในช่วงหลังอินเดียได้รับเอกราชเพราะเกิดการแตกแยกแบ่งเป็นอินเดียกับปากีสถาน โดยชาวฮินดูได้ตั้งถิ่นฐานในกลุ่มน้ำแม่วังที่บริเวณตลาดราชวงศ์ ลำปาง และมีการสร้างศาสนสถานขึ้นในชุมชน

ศาสนสถานของชาวฮินดู คือ เทวสถานพระแม่ศรีมหาอุมาเทวี ตั้งอยู่ถนนจามเทวี บริเวณสวนอ้อมใจ สร้างเมื่อ พ.ศ. 2534 ลักษณะเป็นอาคารศิลปะแบบวัดฮินดูในอินเดีย ประดิษฐานเทพเจ้าต่าง ๆ เช่น พระศิวะ เจ้าแม่อุมาเทวี เจ้าแม่ลักษมีเทวี หนุมาน และพระพิฆเนศ ในระยะแรกผู้ก่อสร้างและดูแลเป็นชาวไทย ก่อนที่จะโอนมาให้ชาวอินเดียที่นับถือฮินดูจัดการ

ปัจจุบันฮินดูในกลุ่มน้ำแม่วังสืบสายมาจากหลายสายตระกูลเช่น ตระกูลโซนี่ มีกิจการหลายแห่ง เช่น ร้านวันชัย ร้านรัศมี ร้านนินซ็องป ร้านลำปางใจดี ร้านอมร ร้านโซนี่ ร้านกระดุม ร้านเดอะเบสท์ คลินิกหมอราวิน และคลินิกหมอราชิน และ ตระกูลสินธุเขียว มีกิจการเช่น ร้านจันทร์เจริญ ร้านโชคเจริญ ร้านแพรทอง

ความสัมพันธ์ของชาวซิกข์และฮินดู

แม้นับถือศาสนาต่างกัน แต่ซิกข์และฮินดูในกลุ่มน้ำแม่วังมีกิจกรรมร่วมกัน โดยเฉพาะในทุกวันอาทิตย์จะมีการพบปะกันประจำที่วัดซิกข์ลำปาง

ทั้ง ซิกข์ และ ฮินดู ไม่นิยมเก็บศพ เมื่อเสียชีวิตแล้วจะทำการจาปนกิจภายในวันนั้นเลย

บทบาททางเศรษฐกิจ

เห็นได้ชัดบริเวณถนนทิพย์ช้าง ที่เป็นร้านขายผ้า แต่ขณะเดียวกันก็ถือเป็นกลุ่มผู้คนที่มียุทธอยู่ในมือที่ลงทุนในธุรกิจอื่น ๆ ด้วย ได้แก่ หอพัก โรงแรม ถ้าเทียบกับอัตราส่วนประชากรแล้ว ถือว่ากลุ่มชาวฮินดูลำปาง มีบทบาททางเศรษฐกิจอย่างสูงและบางท่านยังมีบทบาทในองค์กรภาคเอกชน เช่น ตำแหน่งกรรมการ หอการค้าจังหวัดลำปางด้วย (ดู ชูศักดิ์ ชูคนลำปาง จัดทำโดยโครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะท้องถิ่นนำอยู่จังหวัดลำปาง หน้า 2.5.1-2.5.5)

ชาวมุสลิมในกลุ่มน้ำแม่วัง

อิสลาม เป็นคำภาษาอาหรับ หมายถึง การยอมจำนนและเชื่อฟังพระอัลลอฮ์โดยไม่มีเงื่อนไข ผู้ที่ยอมจำนนและเชื่อฟังพระอัลลอฮ์ เรียกว่า มุสลิม

มุสลิมมีหลักอิสลาม 5 ประการต้องปฏิบัติดังนี้ (1)การปฏิญาณตนว่าข้าขอปฏิญาณตนว่าจะไม่มีพระเจ้าอื่นใดนอกจากอัลลอฮ์ และนับมุฮัมมัดเป็นศาสนทูตของอัลลอฮ์ (2)การละหมาด วันละ 5 เวลา ถือเป็นเสาหลักของศาสนา ได้แก่ ซุบฮิ คุสริ อัสริ มักริบ และอิชา (3)การถือศีลอด ถือเป็นการเว้นการกิน ดื่มน้ำ มีเพศสัมพันธ์ เว้นกระทำการสิ่งต้องห้าม และไร้สาระทุกชนิด ตั้งแต่รุ่งอรุณจนตะวันตกขบฟ้า (4)การจ่ายซะกาต การบริจาคเงินภาคบังคับ 2.5% ของเงินออม (5) การไปฮัจญ์ ที่มักกะฮ์(เมกกะ) ประเทศซาอุดีอาระเบีย

มุสลิมมีหลักศรัทธา 6 ประการต้องปฏิบัติดังนี้ (1) การศรัทธาว่าอัลลอฮ์ เป็นพระเจ้า (2) การศรัทธาในบรรดามลาอิกะฮ์ (ทูตของพระองค์)(3)การศรัทธาในบรรดาคัมภีร์ของอัลลอฮ์ (4)การศรัทธาในบรรดารอซูล ((รับสาร ผู้รับคำสั่ง) ของพระอัลลอฮ์ 25 ท่าน ได้แก่ ท่านนบีมุฮัมมัด (5)การศรัทธาในวันสิ้นโลก (อาคิเราะฮ์) และวันพิพากษา (6)การศรัทธาในกฎการกำหนดคสภาวการณ

ชาวมุสลิมเข้ามาในกลุ่มน้ำแม่วังตั้งแต่ว.ศ.2460 เริ่มต้นประกอบอาชีพปลูสดัตว์ เลี้ยงแพะ เลี้ยงแกะ ทำสวน ในสมัยมีเจ้าหลวงลำปาง ยามรักษาความปลอดภัยแก่คุ้มหลวงส่วนหนึ่งเป็นมุสลิม และเป็นสารถึงขบรมม้าของเจ้าหลวง ต่อมามุสลิมเป็นเจ้าของ อู่รถม้าอยู่บริเวณบ้านคอนปาน บริเวณตรงข้ามโรงเรียนอรุโณทัย

มัสยิดหลังแรกในกลุ่มน้ำวัง ก่อนที่สร้างมัสยิดอัลฟลาฮ์นั้น อยู่บริเวณข้างวัดเซตวัน(ปัจจุบันเป็นตึกแถวให้เช่า เพื่อนำรายได้สมทบกับมัสยิดอัลฟลาฮ์)

มุสลิมในกลุ่มน้ำแม่วัง มาจากหลายแหล่งเช่นปากีสถาน (ปาทาน) จากบังกลาเทศ (บังกาคี) .มุสลิมมลายู จากอยุธยา และมุสลิมจากจีน (จีนฮ่อ) กระจายอยู่ทั่วกลุ่มน้ำแม่วังดังเช่น (1)พื้นที่บ้านวังหม้อ ต.ต้นธงชัย ชาวบ้านเรียกว่า ปงแขก (2).บริเวณแยกเพ็ญทรัพย์ ต.สบตุ๋ย (3).บริเวณสุขสวัสดิ์ ต.พระบาท (4)บริเวณทางขึ้น วัดม่อนพระยาแช่ (5)บริเวณมัสยิดอัลฟลาฮ์ ตรงข้ามวัดศรีชุม (6)บริเวณสุเหร่าแดง บริเวณหลังวัดพระเจ้าทันใจ และ(7)บริเวณกุโบร์ หรือสุสานมุสลิมลำปาง บริเวณข้างสำนักงานประปาส่วนภูมิภาคจังหวัดลำปาง

อาหารการกินของมุสลิมในลำปาง

สิ่งต้องห้ามในการรับประทานของชาวมุสลิม มีดังนี้(1)สิ่งมีนเมาหรือสิ่งที่ทำให้ขาดสติทุกชนิด (2)เนื้อหมู(3)เลือด (4)เนื้อของสัตว์ที่ตายเองโดยธรรมชาติ (5)เนื้อของสัตว์ที่ถูกทุบตาย ถูกรัดคอหรือตกจากที่สูงตาย (6)เนื้อของสัตว์ ที่ใช้กรงเล็บหรือเขี้ยวจับสัตว์กินเป็นอาหาร (7)เนื้อของสัตว์ที่ถูกสัตว์แทะ หรือฉีกกิน (8)เนื้อสัตว์หรืออาหารที่ใช้บูชาผีสงหรือเทพเจ้าอื่นๆ (9)เนื้อสัตว์ที่ถูกเชือดโดยมิได้กล่าวนามของอัลลอฮ์

อาหารของมุสลิมจึงต้องได้รับการรับรองเป็นอาหารฮาลาล(HALAL)

คำว่า “ฮาลาล” (HALAL) เป็นคำในภาษาอาหรับมีปรากฏในคัมภีร์อัลกุรอาน มีความหมายว่า “ถูกต้องตามบัญญัติของศาสนาอิสลาม อนุมัติให้บริโภคหรือใช้ประโยชน์ได้”

อาหารฮาลาล (HALAL FOOD) จึง มีความหมายว่า “อาหารหรือผลิตภัณฑ์อาหารซึ่งอนุมัติ ตามบัญญัติศาสนาอิสลามให้มุสลิมบริโภคหรือใช้ประโยชน์ได้ ซึ่งปัจจุบันในลำปางมีดังนี้ (1)ร้านอาหารอิสลามในบริเวณมัสยิดอัลฟลาคู ได้แก่ อิรฟาน จำรียะ ร้านอาหารมุสลิม (2)ชาวมกไก่อิสลาม บริเวณสี่แยกโรงฆ่าสัตว์(3)ชาวชอยอิสลาม ตันสะพานรัชฎาภิเศกฝั่งตำบลเวียงเหนือ (4)โรตี เช่นบริเวณหน้าตลาดอัสวิน

ธนาคารอิสลาม

ปัจจุบันในกลุ่มน้ำแม่วัง มีธนาคารอิสลาม ซึ่งสอดคล้องกับระบบและวิถีปฏิบัติของชาวมุสลิมคือ

1. ดอกเบี้ยจะกีดกันไม่ให้ได้รับความจำเริญจากอัลลอฮ์
2. ประณามดอกเบี้ยว่า เป็นสิ่งที่พรากเอาไปจากทรัพย์สินของผู้อื่นอย่างไม่ถูกต้อง
3. ให้มุสลิมอยู่ห่างจากดอกเบี้ย เพื่อประโยชน์แห่งความดีของตัวเอง
4. ให้ความหมาย ที่บ่งบอกถึงความแตกต่างระหว่างดอกเบี้ยและการค้า
5. สนับสนุนให้มุสลิมเอาเฉพาะเงินต้นคืน อีกทั้งให้ยกหนี้หากลูกหนี้ไม่สามารถใช้หนี้อย่างแท้จริง

ปฏิทินชีวิตรอบปี

ปฏิทินอิสลาม : ปฏิทินของมุสลิมซึ่งอาศัยการโคจรของดวงจันทร์ได้ถูกนำมาใช้โดยเคาะลีฟะฮ์ฮุมาйд อิบน์ อัดคือฎออบ ผู้ไม่ยอมนำระบบการนับวันของชาติอื่นๆ มาใช้และต้องการที่จะนำระบบที่เป็นของตัวเองมาใช้เฉพาะสำหรับมุสลิม ดังนั้นเคาะลีฟะฮ์จึงได้ตัดสินใจให้เหตุการณ์อันยิ่งใหญ่ (การอพยพของนบีจากนครมักกะฮ์ไปสู่มะดีนะฮ์) มาเป็นจุดเริ่มต้นสำหรับปฏิทินของมุสลิม ด้วยเหตุนี้การเริ่มต้นของปฏิทินมุสลิมจึงได้ถูกกำหนด โดยความศรัทธาและปลอดจากอิทธิพลของระบบอื่นๆ ที่ตั้งชื่อเดือนตามเทพเจ้าหรือพระองค์ที่พวกตนเคารพสักการะ

วันสำคัญต่างๆ

เดือนมกราคม	วันอีฎิ้ลอฎฮา	วันร่ำเร็งก่อนเข้าปีใหม่
เดือนกุมภาพันธ์	- วันมูฮัรอม - วันอาชูรอ	วันขึ้นปีใหม่อิสลาม วันที่พระเจ้าองค์ก่อนพระอัลลอฮ์รวบรวมสิ่งของ สัตว์ ขึ้นเรือก่อนโลกจะแตก
เดือนมีนาคม	วันซอฟัร	ชาวมุสลิมจะเคร่งครัดในศาสนาเป็นพิเศษ
เดือนเมษายน	วันเมาลิดินนบี	เป็นวันเกิดของท่านนบีมุฮัมมัด
เดือนกรกฎาคม	วันยะมาลิลเอาวัล	เป็นวันสิ้นพระชนม์ของพระนางฟาติมะฮ์
เดือนสิงหาคม	วันคินอัสรอเม็ยะราจ	เป็นวันที่นบีมุฮัมมัดรับเรื่องการละหมาดจากพระเจ้า
เดือนกันยายน	วันคินนิสฟูซะห์บาน	เป็นคืนที่จะรู้ว่าเดือนรอมฎอนมาถึงมุสลิมจะถือศีลอด
เดือนตุลาคม	ถือศีลอดในเดือนรอมฎอน	เป็นเวลา 29 วัน หรือบางปี 30 วัน
เดือนพฤศจิกายน	วันอีฎิลฟิตรีหรือวันเฉลิมฉลองหลังการถือศีลอดในเดือนรอมฎอน	

(ดู ฮุคิง ฮุคินลำปาง จัดทำโดยโครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะท้องถิ่นนำอยู่จังหวัดลำปาง หน้า 2.4.1-2.4.5)

ชาวคริสต์ในกลุ่มน้ำแม่วัง

ศาสนาคริสต์กับสยามประเทศ

โปรตุเกสเป็นฝรั่งชาติแรก ที่เข้ามาในสยามประเทศในปลายรัชสมัยพระรามาธิบดีที่ 2 แห่งกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ.2054 มีบทบาทเป็นพ่อค้าเอกชน ทหารรับจ้าง และบาทหลวงสอนศาสนา สมัยนั้นจึงมีชุมชนคริสต์เถียน 3 โบสถ์ จาก คณะฟรานซิสกัน คณะโดมินิกัน และคณะเยซุอิด ต่อมาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ มีชาวโปรตุเกสเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่สามเสน บริเวณวัดคอนเซ็ปชันของโรมันคาทอลิก

สมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ.2310 – 2325) มีชาวทหารอาสาโปรตุเกสมาตั้งเป็นชุมชนใหม่เรียกว่า “ฝรั่งกุฎีจีน” โดยมีวัด ซางตาครู้ส เป็นศูนย์กลาง

สมัยต้นรัตนโกสินทร์ มีซันนารีนิกายโปรแตสแตนท์ คริสตจักรอเมริกันเพรสไบทีเรียนเข้ามาปฏิบัติงาน มีซันนารีที่รู้จักกันทั่วไปคือ หมอบรัดเลย์ (Dan Beach Bradley, MD.) เข้ามาอยู่ในไทยช่วง พ.ศ.2378-2390 และ พ.ศ.2393-2416 เผยแพร่พระกิตติคุณของพระเจ้า ทำการรักษาคู่เจ็บป่วยที่เป็นผู้นำการแพทย์แผนปัจจุบัน พิมพ์หนังสือที่เกี่ยวกับทั้งศาสนา การแพทย์ และหนังสือพิมพ์ มีซันนารีนิกายโปรแตสแตนท์ ได้วางรากฐานการศึกษาระบบ โรงเรียนต่อมาเรียกว่า โรงเรียนกรุงเทพคริสเตียน

ขณะเดียวกันบาทหลวงนิกายโรมันคาทอลิก ก็ได้เข้ามาวางรากฐานการศึกษาระบบโรงเรียนที่โบสถ์อัสสัมชัญตั้งแต่ พ.ศ.2420 เป็นรากฐานโรงเรียนในเครือ เซนต์คาเบรียล และ โรงเรียนอัสสัมชัญ

ศาสนาคริสต์เข้าสู่ผู้นำแม่วัง

(1) นิกายโปรแตสแตนท์

ศาสนาจารย์แดเนียล แมคคิลวารี (Rev. Daniel McGilvary, DD) มีซันนารีนิกายโปรแตสแตนท์บุตรเขยของ หมอบรัดเลย์ (Dan Beach Bradley, MD.) ได้นำครอบครัวมาตั้งเชียงใหม่เมื่อ 3 เมษายน พ.ศ.2410 (ค.ศ.1867) ต่อมาศาสนาจารย์โจนาธาน และนางมาเรียน วิลสัน ขึ้นมาสมทบเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2411 (ค.ศ.1868) ประกาศตั้งคริสตจักรเพรสไบทีเรียนที่หนึ่ง เชียงใหม่เมื่อ 18 เมษายน พ.ศ.2411 (ค.ศ.1868) เป็นการเริ่มต้นคริสต์ศาสนาในล้านนาที่ริมฝั่งน้ำแม่ปิง

ในกลุ่มน้ำแม่วัง **พญาสีหนาท** สนใจคริสต์ศาสนาเป็นคนแรกเพราะเคยได้รับหนังสือคริสเตียนของหมอบรัดเลย์ เมื่อทราบข่าวที่เชียงใหม่มีคริสตจักรแล้ว พญาสีหนาท ได้เดินทางมาเชียงใหม่ ขอรับบัพติสมาจากศาสนาจารย์แดเนียล แมคคิลวารีเมื่อวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ.2421 (ค.ศ.1878) เมื่อกลับลำปางก็ถูกปลดออกจากราชการเพราะเหตุหันไปเข้ารีต พญาสีหนาทจึงได้ทำหน้าที่สอนคริสต์ศาสนาแก่ญาติมิตรและเพื่อนบ้านในกลุ่มน้ำแม่วัง ต่อมาพญาสีหนาทได้รับการคัดเลือกเป็นผู้ปกครอง (Elder) คนแรกของคริสตจักรลำปาง

ปี พ.ศ.2428 (ค.ศ.1885) ศูนย์มิชชันนารีที่ลำปางได้รับการจัดตั้งขึ้น โดยมีครอบครัวของนายแพทย์ชาวมูเอล นางซาราห์ ทีเฟิลส์เป็นมิชชันนารีครอบครัวแรก ศูนย์มิชชันนารีแห่งนี้ได้รับอนุญาตให้ตั้งอยู่ริมฝั่งขวาของน้ำแม่วัง เป็นที่ตั้งบ้านพัก โรงเรียน โรงพยาบาล มีมิชชันนารีหลายคนทยอยเข้ามาทำงาน เช่นครอบครัวของศาสนาจารย์ฮิวจ์ และนางคอร์รา เทเลอร์ ศาสนาจารย์โจนาธาน วิลสัน นางสาวแคทเธอรีน ฟลิสัน (ในบันทึกรายงานมิชชันนารีจึงเรียกศูนย์มิชชันนารีแห่งนี้หลายชื่อเช่น คริสตจักรละคอน คริสตจักรลำปาง คริสตจักรฟลิสัน)

มีการก่อตั้งโรงเรียนวิซขานารี (เดิมชื่อโรงเรียนสตรีอเมริกัน)สำหรับเด็กหญิง ขึ้นในปี พ.ศ.2432 ก่อตั้ง โรงเรียน เคนเนตแม็คเคนซี สำหรับเด็กชายเมื่อ พ.ศ.2433 เน้นเป็นโรงเรียนแบบอาชีวศึกษา เน้นการเกษตรและมีโรงฟอกหนัง และก่อตั้งโรงพยาบาลแวนแซนเวิร์ด ในปี พ.ศ.2439 (ค.ศ.1896)

สมาชิกคริสตจักรในสมัยเริ่มต้นมาจากผู้ที่ทำงานในโรงเรียน โรงพยาบาล และลูกจ้างมิชชันนารี โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมาชิกจากโรงฟอกหนังของโรงเรียนชาย (เคนเนตแม็คเคนซี)

นอกจากตั้งศูนย์มิชชันนารีที่ลำปางแล้ว มิชชันนารีได้ขยายพื้นที่ไปตั้งชุมชนคริสเตียนในกลุ่มน้ำแม่วังที่อื่นๆ ด้วยคือศาสนาจารย์เทเลอร์ได้ประกาศคริสต์ศาสนาที่อำเภอแจ้ห่ม เมื่อปี พ.ศ.2433 (ค.ศ.1890) เป็นชุมชนคริสเตียนแห่งแรกในชนบทของกลุ่มน้ำแม่วัง

ช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง พ.ศ.2485 – 2488 ศูนย์มิชชันนารีที่ลำปางได้รับผลกระทบหนัก กองทัพญี่ปุ่นเข้ายึดสถานที่สำคัญ ได้แก่ สถานกงสุลอังกฤษ (บริเวณตำรวจภูธรจังหวัดลำปางปัจจุบัน) โรงเรียนมิชชันนารี (โรงเรียนสำหรับเด็กหญิง) พระวิหารของคริสตจักร ถูกยึดเป็นที่ตั้งกองบัญชาการและที่พักของทหารญี่ปุ่น โรงเรียนได้ย้ายไปสอนในสถานที่ต่างๆ เช่น บริเวณอาคารของแม่เลี้ยงเต่า จันทรวโรจน์ ถนนตลาดเก่า (เคยเป็นโรงแรมสุขสวัสดิ์) ที่นาของคุณคำหวาน ย้ายไปเรียนที่วัดหมอมสม วัดศรีรองเมือง และโรงเรียนปงสนุก

ส่วนโรงเรียนเคนเน็ตแมคเคนซีเป็นที่ตั้งของทหารเสนารักษ์ ต้องย้ายไปสอนใต้ถุนวิหารวัดศรีรองเมือง และเปลี่ยนชื่อเป็น โรงเรียนขวัญนครวิทยาลัย แต่ก็ถูกสั่งปิดในวันที่ 11 มิถุนายน พ.ศ.2485 และย้ายไปที่โรงเรียนเทศบาล 4 พ.ศ.2489 ในปีต่อไปก็ย้ายไปเช่าพื้นที่สถานกงสุลอังกฤษจนปี พ.ศ.2495 จึงได้ย้ายกลับมาที่เดิม

โรงพยาบาลแวนแชนนัวร์ ถูกเปลี่ยนชื่อเป็น โรงพยาบาลทัพบกวิจิตรสงคราม

มิชชันนารีต้องเดินทางออกนอกประเทศ บรรดาคริสเตียนในกลุ่มน้ำแม่วังก็ถูกเพ่งเล็ง ต่อมาหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติ จำนวนสมาชิกของคริสตจักรลดลง สาเหตุจากการถูกบีบบังคับทางศาสนา

(2)มิสซังคาทอลิก

หลังจากวางรากฐานคริสต์ศาสนานิกายคาทอลิกในสยามตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยมีพระสังฆราชองค์แรกดำรงตำแหน่งประมุขมิสซังสยามตั้งแต่ พ.ศ.2209 (ค.ศ.1666)

ใน พ.ศ.2386 พระสังฆราชที่กรุงเทพฯ ได้มอบหมายให้พระสงฆ์ 2 องค์คือคุณพ่อกราง ยาง(Grana Jean)และคุณพ่อวาซาล (Vechal)ไปเผยแพรศาสนาที่เชียงใหม่

ต่อมา ใน พ.ศ.2457 มิสซังกรุงเทพฯมอบหมายให้ สังฆราชเรอเน แปร์โรส เดินทางมาเชียงใหม่ คุณพ่อได้ซื้อที่ดินแปลงหนึ่งริมแม่น้ำแม่ปิงเพื่อเตรียมสร้างวัด

ต่อมาคุณพ่อ มิราเบล (Mirabal)และคุณพ่อนิโคลาส ได้รับการคัดเลือกให้ดำเนินการจัดตั้งมิสซังคาทอลิกที่เชียงใหม่และในภาคเหนือ พระสงฆ์ทั้งสองเดินทางมาถึงเชียงใหม่เมื่อ 18 มกราคม ปลายปีพ.ศ.2474 อาศัยบนที่ดินที่สังฆราชเรอเน แปร์โรสซื้อไว้ และลงมือสร้างโบสถ์หลังหนึ่ง ต่อมา พ.ศ.2475 ท่านได้เชิญคณะอัครทูตมาเปิดโรงเรียนเรยีนาเชลี คณะภราดาเซนต์คาเบรียล มาเปิดโรงเรียนมงฟอร์ต และเชิญคณะพระหฤทัยกรุงเทพฯมาตั้งโรงเรียนวัดชื่อโรงเรียนพระหฤทัย

ตั้งแต่ พ.ศ.2476 คุณพ่อมิราเบล (Mirabal)เดินทางเผยแพรศาสนาในเวียงป่าเป้า เมืองพาน และลำปาง ภายหลังท่านได้ลาออกเป็นอาณัติที่อาราม(Chartreuse) แห่งหนึ่ง คุณพ่อเมอริเออร์ควบคุมมิสซังทั้งภาคเหนือแทน

ที่ลุ่มน้ำแม่วัง คุณพ่อนิโคลาส บุญเกิด กฤษบำรุง ชาวไทย ได้รับมอบหมายให้ไปเยี่ยมและให้คำสอนแก่ชาวบ้าน และต่อมาได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพระสงฆ์ประจำวัดลำปาง ถือเป็นเจ้าอาวาสองค์แรกของโบสถ์คาทอลิกลำปาง

หลังสงครามโลกครั้งที่สองพระสงฆ์หลายองค์ออกจากเมืองจีนมาช่วยเผยแพรศาสนาในไทย คุณพ่อกรางซ์จากเมืองจีนขออนุญาตสังฆราชไซแรง ไปประจำที่ลำปางเพื่อเผยแพรศาสนาในลุ่มน้ำแม่วัง

คุณพ่อเอเทียน กรางซ์ ได้รับถวายที่ดินให้วัด 22 ไร่เศษ จากนายเขยีน้อย คาทอลิกจากกรุงเทพฯ โดยที่ดินมีปัญหากจากการที่มีชาวจีนกลุ่มหนึ่งได้ทำสวนผักอยู่ก่อน ในที่สุด หลังจากผ่านขั้นตอนทางศาล จึงได้กรรมสิทธิ์ 11 ไร่เศษ ท่านจึงสร้างวัดขึ้นในปี พ.ศ.2494 ชื่อ วัดโรมันคาทอลิกลำปาง และใน พ.ศ.2495 คุณพ่อกรางซ์ได้ก่อตั้งโรงเรียนขึ้นที่ลำปางริมฝั่งน้ำแม่วัง เรียกว่าโรงเรียนอรุโณทัย และที่ตั้งนั้นยังเป็นที่ตั้งของโบสถ์แม่พระเมืองสุร์คั่ว

ต่อมาผู้ดูแลโรงเรียนอรุโณทัย เจ้าอาวาสวัดคาทอลิกลำปาง ได้เสนอให้มาเปิดโรงเรียนสาขาของคณะภราดาเซนต์คาเบรียลแห่งประเทศไทย ในพ.ศ.2501 จึงเกิดเป็นโรงเรียนอัสสัมชัญ ตั้งโรงเรียนแห่งใหม่ใกล้วัด และใกล้โรงเรียน

อรุโณทัย รับนักเรียนชายจากโรงเรียนอรุโณทัยเข้าเรียน ต่อมาโรงเรียนอรุโณทัยจึงเปลี่ยนมารับเฉพาะนักเรียนหญิง โรงเรียนอัสสัมชัญขยายตัวอย่างรวดเร็วมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง

มิตซังคาทอลิกในกลุ่มน้ำแม่วัง ได้ขยายตัวเรื่อย ๆ พ.ศ.2510 มีพิธีเสกวัด หลังจากการสร้างวัดหลังที่ 4 คือวัดพระแม่ประจักษ์แห่งลำปางเสร็จ มีการขยายการเผยแพร่ไปยังอำเภอต่างๆ เช่น จาว (พ.ศ.2516) วังเหนือ แจ่ม (พ.ศ.2523 – 2526)

ชุมชนชาวคริสต์ในกลุ่มน้ำแม่วัง

โดยเหตุที่คริสตศาสนามีอำนาจทางการเมืองตั้งแต่เริ่มต้น จึงรับการสนับสนุนจากทางราชการ ดังรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระบรมราชโองการ เรื่องการถือศาสนา ในวันที่ 4 ขึ้น 13 ค่ำ เดือน 11 จุลศักราช 1240 (พ.ศ.2421) ที่เปิดเสรีภาพให้นับถือศาสนา ดังนี้

“...ถ้าผู้ใดจะชอบใจถือศาสนาใด ก็ให้ผู้นั้นถือตามใจชอบอย่าให้พระยาลาวท้าวแสนแลราษฎร ซึ่งเป็นญาติพี่น้องแลมูลนายของผู้ที่ถือศาสนาพระเยซูนั้นขัดขวางห้ามปรามการสิ่งใด..”

ดังนั้นหลัง พ.ศ.2421 การก่อตัวและขยายตัวของชุมชนชาวคริสต์ในกลุ่มน้ำปิง วัง ยม น่าน จึงมีขึ้นอย่างเป็นทางการ

แม้คนในกลุ่มน้ำแม่วัง นับถือคริสต์ศาสนามีอยู่ไม่เกินสองพันคน ในปีพ.ศ.2488 หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่ได้รับการยอมรับนับถือและมีบทบาทสำคัญในกิจการของบ้านเมือง ดังที่เห็นได้จากการรับแต่งตั้งคือ ศาสนาจารย์ดวงดี ทิพย์มานบุตร อาจารย์วิริยะ พูลวิริยะ นายแพทย์สมคิด มานะรัตน์

สมาชิกในชุมชนคริสต์หลายคนได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาเทศบาล เช่น นายแพทย์รัศมี สุทธิคำ นายวิเชียร อินทิมา และผู้ปกครอง(ผป.)พัน ศรีสุระ ล้วนเป็นบุคคลระดับผู้นำของกลุ่มชุมชนชาวคริสต์ในกลุ่มน้ำแม่วัง (ดู พิษณุ อรรถภิญญา “สง่างามเมืองละคอน” ใน คริสตจักรที่ 1 ลำปาง ค.ศ.1880 – 2000.2543 และ อนิรุทธ์ อินทิมา. “สถานีมิชชันลำปาง” ใน คริสตจักรที่ 1 ลำปาง ค.ศ.1880 – 2000. 2543 หน้า 37)

การเข้ามาของคริสต์ศาสนาทำให้วัฒนธรรมในกลุ่มน้ำแม่วังเปลี่ยนแปลงไปโดยเฉพาะการให้สิทธิเสรีภาพแก่สตรี โดยมีการตั้งคณะสตรีคริสเตียนขึ้นตั้งแต่ปี 2476 ก่อนหน้าที่จะมี สตรีสภาของคริสตจักรนครลำปาง ในสมัยนั้นเรียกว่า คณะราชธิดา ผู้ก่อตั้งคณะสตรีคริสเตียนคือ ผป.จันทร์นวล สุริยะคำ ครูใหญ่โรงเรียนวิซขานารี ซึ่งใน พ.ศ.2509 ท่านได้รับเลือกเป็นประธานสตรีคริสเตียนแห่งเอเชีย เป็นคนแรกของประเทศไทย แม้จะเป็นเพียงตัวบุคคล แต่ก็แสดงให้เห็นบทบาทใหม่ของสตรีในกลุ่มน้ำแม่วัง (ดู พิษณุ อรรถภิญญา “สง่างามเมืองละคอน” ใน คริสตจักรที่ 1 ลำปาง ค.ศ.1880 – 2000.2543 หน้า 22)

ความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์ และ พระบรมวงศานุวงศ์

การดำเนินงานของมิชชันนารีในกลุ่มน้ำแม่วังได้รับการสนับสนุนจาก พระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ หลายครั้ง เช่น

- พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ครั้ง ดำรงตำแหน่งข้าหลวงต่างประเทศองค์ใน มณฑลลาวเฉียงได้นำพระบรมราชโองการของรัชกาลที่ 5 เพื่อขอให้เปิดโรงพยาบาลและสถานีมิชชันในลำปาง พระองค์ได้พระราชทานที่ดินพร้อมกับเงินสด 2,000 รูปี ให้แก่ศาสนาจารย์แดเนียล แมคกิลวารี เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2427

- พ.ศ.2469 รัชกาลที่ 7 และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ได้เสด็จประพาสจังหวัดลำปาง นักเรียนโรงเรียนวิซขานารี ได้แต่งเครื่องแบบตั้งแถวรับเสด็จ พระองค์ได้พระราชทานเงินจำนวน 300 บาท ในการสร้างถังน้ำประปา และจำนวนเงิน 700 บาท สำหรับสร้างอาคารเรียนหลังใหม่ และยังทรงพระราชทานเงินจำนวน 200 บาท

ใช้จ่ายในกิจการของกองลูกเสือของ โรงเรียนเคนเนตแมคเคนซี ที่ตั้งแถวรับเสด็จและดูแลรักษาการณ์ ตลอดเส้น ทางที่พระราชดำเนินผ่าน

- พ.ศ.2472 สมเด็จพระศรีวิรินทราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า เสด็จพระราชดำเนินพร้อมกับสมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร และสมเด็จพระกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน เสด็จเยี่ยม โรงเรียนและได้พระราชทานเงินจำนวน 100 บาท

- พ.ศ.2474 ผู้แทนพระองค์ของพลโทพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลพายัพมาทำพิธีเปิดอาคารอำนวยการ โรงพยาบาลแวนแซนวูร์ด

- พ.ศ.2475 ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระราชทานชื่อ โรงเรียนวิชานารี

- พ.ศ.2493 สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ 7 ได้เสด็จเยี่ยม โรงพยาบาลแวนแซนวูร์ด เป็นการส่วนพระองค์

- เดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2507 สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ ได้เสด็จเยี่ยม โรงพยาบาลแวนแซนวูร์ด และพระราชทานเงินจำนวนหนึ่งในการก่อสร้างอาคารผู้ป่วยวันโรค

วิถีชีวิตวัฒนธรรม

คนในชุมชนคริสต์ในกลุ่มน้ำแม่วัง มีวิถีชีวิตวัฒนธรรม ดังต่อไปนี้

ประเพณี

1.เกิด รับศีลจุ่ม

2.ตาย ทำการฝังศพ ณ สุสานคริสต์ 2 แห่ง ถ้าเป็นโปรเตสแตนท์จะอยู่ที่สุสานร่องสามดวง ส่วนคาทอลิกสุสานเก่าจะอยู่บริเวณหลัง โรงเรียนอัสสัมชัญลำปาง และ สุสานใหม่อยู่บริเวณกิโลเมตรที่ 16 ทางไปบ้านเสด็จ

ศิลปะ

1.จิตรกรรม เช่น การประดับกระจกในโบสถ์วัดแม่พระแห่งลูร์ด ที่โรงเรียนอูโธทัยที่ได้รับการก่อสร้างในปี พ.ศ.2510

2.ประติมากรรม ด้วยความเชื่อทำให้การแสดงออกของคาทอลิกในการปั้นรูปปั้นนักบุญจึงมีหลายแห่งเช่น รูปปั้นพระแม่มาริอา ที่โรงเรียนอูโธทัยและอัสสัมชัญลำปาง หรือรูปปั้นนักบุญเซนต์หลุยส์ที่โรงเรียนอัสสัมชัญลำปาง รูปปั้นนักบุญ...ที่โรงเรียนอูโธทัย

3.วรรณกรรม ที่สำคัญที่สุดคือพระคัมภีร์ไบเบิล

4.สถาปัตยกรรม ปรากฏในรูปของโบสถ์ อาคารทางการศึกษาและสาธารณสุข มีดังนี้

โบสถ์ ได้แก่

โบสถ์ฟลิสันแมโมเรียล ณ คริสตจักรที่ 1 ลำปาง สร้างเมื่อปี พ.ศ.2452 เดิมเป็นโบสถ์ที่โล่งโถงสันนิษฐานว่ามุ่งกระเบื้องดินขอ(ดินเผา) โดยการออกแบบของศาสนาจารย์โจนาธาน วิลสัน และศาสนาจารย์อีวจ์ เทเลอร์ ต่อมาได้มีการสร้างผนังกันลม กันฝนและสร้างหอร่มงเพิ่มเติมเมื่อ พ.ศ.2542

(มิสแคทริน ฟลิสัน (พ.ศ. ? – 2448) เป็นชาวอเมริกัน หลานสาวของศาสนาจารย์โจนาธาน วิลสัน เป็นมิชชันนารีที่เข้ามาทำงานในกลุ่มน้ำแม่วังตั้งแต่ ปี พ.ศ.2431 เป็นผู้ก่อตั้งโรงเรียน ในเดือนมกราคม พ.ศ.2431 โดยใช้ได้ถุนบ้านเป็นห้องเรียน ต่อมาได้รับเงินบริจาคจากมิตรสหายและได้รับการบริจาคไม้สักจากบริษัทบอร์เนียวและบอมเบย์เบอร์ มา มาสร้างอาคาร ชื่อว่า โรงเรียนสตรีละคอน หรือ วิชานารีในปัจจุบัน มิสแคทริน ฟลิสัน ถึงแก่กรรมด้วยโรคคหิววัด เมื่อวันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ.2448 ที่ จ.เพชรบุรี)

วัดแม่พระแห่งลูร์ด ณ โรงเรียนอรัโณทัย สร้างเมื่อปี พ.ศ.2510 เป็นโบสถ์คาทอลิกที่มีการตกแต่งภายในด้วยกระจกสี พระรูปของพระเยซูที่ถูกตรึงกางเขน

อาคารทางการศึกษา ได้แก่

โรงเรียนวิชชานารี

- อาคารรูปตัวเอส สร้างจากเงินทุนพระราชทานและจากการรับบริจาคจากประชาชนในกลุ่มน้ำแม่วัง รวมถึงมิตรสหายจากต่างประเทศและเพรสไบทีเรียนบอร์โด ออฟ ฟอเรนจ์มิชชันที่อเมริกา มีคำจารึกหินอ่อนว่า “พระเจ้าทรงรักโลก” และได้ทำพิธีมอบถวาย ในวันที่ 25 กันยายน พ.ศ.2475

- อาคารห้องพักครู

โรงเรียนเคนเนตแมคเคนซี

ตึกอำนวยการ

- หอพักจันทร์แดง จินดาวงศ์

อาคารทางสาธารณสุข

โรงพยาบาลแวนแซนลูร์ด

- ตึกอำนวยการ สร้างเมื่อ พ.ศ.2470 เป็นเงินที่ได้รับจากการบริจาคจากคนในกลุ่มน้ำแม่วัง และอีกส่วนหนึ่งจากญาติพี่น้องของนายแพทย์ชาร์ล เอส.คลุกซ์ เปิดเป็นทางการเมื่อ พ.ศ.2474

ดนตรี

ที่สำคัญอย่างยิ่งคือ การแปลบทสวดนมัสการพระเจ้า(Hymnal) ของอังกฤษและอเมริกาที่เขียนย่อว่า 500 เพลงเป็นคำเมือง(ภาษาล้านนา) แปลโดย ศาสนาจารย์โจนาธาน วิลสัน (พ.ศ.2373 – 2454) ศิษยาภิบาลคนแรกของคริสตจักรที่ 1 ลำปางมิชชันนารีของคณะโบเพรสไบทีเรียนอเมริกัน ที่ปฏิบัติพันธกิจในกลุ่มน้ำแม่วังนานที่สุดเป็นเวลา 23 ปี (พ.ศ.2421 – 2454) โดยมีผู้ช่วยคือ หนานพรหม บทเพลงพื้นเมืองได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2438 ตีพิมพ์ ครั้งที่ 2 พ.ศ.2448 แต่ได้เลือนหายไป เพราะนโยบายรวมชาติตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นต้นมา อย่างไรก็ตามปัจจุบันบทเพลงที่แปลเป็นภาษาคำเมืองดังกล่าว ยังได้รับการสืบทอดและรักษาโดยสมาชิกชุมชนชาวคริสต์ในกลุ่มน้ำแม่วัง

ปฏิทินชีวิตรอบปี

- 1.วันคริสมาสต์ (Christmas) เป็นวันเฉลิมฉลองการบังเกิดของพระเยซูเจ้า วันที่ 25 ธันวาคมของทุกปี
- 2.วันขอบคุณพระเจ้า (Thanksgiving Day) วันพฤหัสบดีที่ 4 ของเดือนพฤศจิกายนและเป็นวันที่ชาวอเมริกันเฉลิมฉลองอาหารหลักบนโต๊ะอาหารในวันนี้ซึ่งถือเป็นอาหารประจำเทศกาลขอบคุณพระเจ้าจะมีไก่งวงอบยัดไส้ (Roast turkey with stuffing) ผลศคออช ขนบปังข้าวโพด (Corn bread) และซอสแครนเบอร์รี่(Cranberry sauce) พายฟักทอง (Pumpkin pie) เช่นเดียวกับอาหารที่หาและเก็บเกี่ยวได้ในยุคสมัยนั้น (ดู **ผู้คิง ผู้คนลำปาง** จัดทำโดยโครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะท้องถิ่นนำอยู่จังหวัดลำปาง หน้า 2.7.1-2.7.7)

กลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในกลุ่มน้ำแม่วัง

นอกจากกลุ่มชาติพันธุ์และกลุ่มคนนับถือศาสนาต่างๆ ดังกล่าวซึ่งเป็นคนกลุ่มใหญ่ในเมืองแล้ว ในลุ่มน้ำแม่วังยังมีกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ อีกจำนวนมาก ทั้งที่มีอยู่เดิมและมีเพิ่มเข้ามาเป็นระยะ เช่น

1. ขมุ หรือกำมู

ขมุหรือกำมู เป็นแรงงานทำป่าไม้อีกกลุ่มหนึ่งที่เข้าทำไม้ในลุ่มน้ำแม่วัง ขมุหรือกำมู มีความเป็นอยู่ขนบธรรมเนียมเดิมคล้ายพวกข่า รูปร่างเตี้ยกว่าคนลาว ผิวดำ ดำเนินงพูดคล้ายภาษาเขมร ในอดีตมีภูมิถิ่นเนาอยู่ตอนเหนือของลาว ขมุในลุ่มน้ำแม่วังรับจ้างเป็นควาญช้าง และเป็นแรงงานโค่นไม้ - คุ สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 3 หน้า 1833-1845) ร่องรอยขมุที่อยู่ในเมืองลำปางที่ริมน้ำแม่วังคือ “ร้านสกุลไทย” เจ้าของเป็นทายาทของ ขมุ ที่อื่นๆ ในลุ่มน้ำแม่วังมีขมุ เช่น ที่บริเวณบ้านพร้าว บ้านกลางห้วย ต.บ้านหวด อ.จาว และบ้านนาไหม้ ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม

2. ชาวเขากลุ่มริเบต-พม่า มีลักษณะที่ได้รับอิทธิพลจากริเบต ได้แก่

-อะข่าหรืออิก้อ มีพื้นที่อยู่บริเวณอ.จาวและ อ.แม่เมาะ

-ลิสู ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณ ต.ร่องเคาะ อ.วังเหนือ

-ลาหู่หรือมุเซอ แบ่งเป็นมุเซอคำ มุเซอซี มุเซอเซและ ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณ 3 อำเภอ คือ แม่เมาะ อ.เมืองปาน อ.แจ้ห่ม

-กะเหรี่ยง แบ่งเป็นกะเหรี่ยงโป้ว กะเหรี่ยงสะกอ กะเหรี่ยงบเว และตั้งอยู่ อย่งไรก็ตามมีการกล่าวถึงกะเหรี่ยงที่เป็นกลุ่มคนเดิมที่อาศัยอยู่ในลำปางพร้อมกับลัวะ ในตำนานจามเทวีวงศ์ กระจายอยู่ 5 อำเภอ ได้แก่ อ.จาว อ.เสริมงาม อ.แม่เมาะ อ.เมืองปาน อ.แจ้ห่ม

3. ชาวเขากลุ่มใกล้ชิดกับชนชาติจีน ได้แก่

-ม้งหรือแม้ว เข้ามาในลุ่มน้ำแม่วังเมื่อประมาณ 90 ปีที่ผ่านมา ส่วนใหญ่อพยพมาจากลาว ส่วนหนึ่งมาจากพม่า กระจายตัวอยู่ใน 4 อำเภอ คือ อ.แจ้ห่ม อ.วังเหนือ อ.เมืองปาน อ.จาว

-เมี่ยนหรือเฮ้า กระจายอยู่ 5 อำเภอ ได้แก่ อ.เมือง อ.จาว อ.แจ้ห่ม อ.วังเหนือ อ.เมืองปาน

-จีนฮ่อ เข้ามาในลุ่มน้ำแม่วังช่วงสงครามกลางเมืองในจีนและหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

4. กลุ่มที่อพยพเข้ามาสู่ลุ่มน้ำแม่วังเพราะนโยบายของประเทศไทยและการเมืองในประเทศข้างเคียง

หมู่บ้านวังใหม่ (ผาซ่อ) เป็นหมู่บ้านใหม่บนลุ่มน้ำแม่วัง ที่จัดตั้งเนื่องจากการจัดสรรพื้นที่รองรับผู้อพยพออกจากเขตอุทยานแห่งชาติดอยหลวง มีสำนักงานป่าไม้เขตลำปาง กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็นหน่วยงานรับผิดชอบหลัก การอพยพครั้งนั้น ชาวบ้านที่ถูกอพยพออกจากเขตอุทยานแห่งชาติดอยหลวงประกอบด้วยห่อมหมู่บ้านต่าง ๆ จำนวน 5 ห่อมบ้าน คือ (1) ห่อมบ้านแม่ส้าน (2) บ้านแม่ค่อม (3) บ้านป่าคา (4) บ้านห้วยห้อมลัวะ (5) บ้านห้วยห้อมลิสอ บ้านแต่ละห่อมมีความแตกต่างกันทั้งในแง่ของชาติพันธุ์ และประวัติเคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่ โดยอยู่ในความทรงจำของชาวบ้านแต่ละห่อมดังนี้

1. ห่อมบ้านแม่ส้าน (เมี่ยน) เดิมตั้งหมู่บ้านอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยหลวง และอาศัยอยู่ในอาณาบริเวณนั้นมาเป็นเวลานานประมาณ 2 ชั่วโมงคน หรือประมาณ 120 ปี ในช่วงปี พ.ศ. 2537 กลุ่มคนที่อาศัยอยู่บ้านแม่ส้านทั้งหมด ถูกอพยพให้มาตั้งถิ่นฐานที่บ้านวังใหม่ (ผาซ่อ) และทุกครอบครัวยังพยายามที่จะตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน อย่งไรก็ดี หากกล่าวถึงประวัติการตั้งถิ่นฐาน และการเคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่แล้ว พบว่า คนเมี่ยนบ้านแม่ส้านอพยพมาจากหลายที่หลายแห่ง แบ่งได้ 3 กลุ่มหลัก คือ

กลุ่มแรก กลุ่มเขียงราชตอนบน หรือกลุ่มคนเมี่ยนที่อพยพมาจากภาคเหนือตอนบนของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เข้ามาในประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ. 2490 โดยการนำของ นายจันพิน แซ่ลี และนายจันก้วย แซ่ลี พร้อมตระกูลย่อย ๆ อีก 4 ตระกูล คือ แซ่ตั้ง แซ่เต็น แซ่ฟ่าน แซ่โฝง ประมาณ 30 หลังคาเรือน คนเมี่ยน กลุ่มนี้ อพยพข้ามแม่น้ำโขงในดินแดนประเทศพม่า และเข้ามาในไทยด้านอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย ในช่วงแรกคนเมี่ยนกลุ่มนี้ตั้งถิ่น

ฐานอยู่บ้านผาคือ อำเภอมะปายหลวง จังหวัดเชียงราย ประมาณปี พ.ศ. 2503 เมื่อพื้นที่ดินทำกินในอาณาบริเวณบ้านผาคือ ไม่เพียงพอต่อความต้องการของคนในชุมชน นายวินทิม แซ่ซิ่น, นายจ้อยเซ็ง แซ่ฟ่าน และนายเวินโจ แซ่โพ่ง ก็ได้นำญาติพี่น้องจำนวน 10 ครอบครัว ออกเดินทางแสวงหาถิ่นที่อยู่ทำกินแห่งใหม่ และได้บุกเบิกอาณาบริเวณคอยหลวงเป็นถิ่นที่อยู่ทำกิน พื้นที่ดังกล่าวเป็นเขตรอยต่อระหว่างท้องที่จังหวัดเชียงราย พะเยา และลำปาง ในระยะเริ่มแรกของการตั้งถิ่นฐาน ชาวบ้านขอให้นายเก้าทิม แซ่ซิ่น เป็นผู้นำหมู่บ้าน ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2505 ทางราชการก็แต่งตั้ง นายไทนทิม แซ่ซิ่น เป็นผู้ใหญ่บ้านอย่างเป็นทางการ โดยมีหน้าที่ปกครองบริหาร 3 หย่อมบ้าน คือ บ้านแม่ส้าน บ้านป่าคา บ้านแม่ต้อม จนกระทั่งถูกสั่งให้อพยพลงมาอยู่ที่บ้านวังใหม่ อำเภอลำปาง

กลุ่มที่สอง กลุ่มเชียงราย - น่าน หรือกลุ่มที่เคยอาศัยอยู่บริเวณคอยอ่างขาง จังหวัดเชียงใหม่ และคอยภูลังกา คอยผาจิ จังหวัดพะเยา คนเมียนกลุ่มนี้อพยพมาตั้งถิ่นฐานในเขตเมืองน่านในช่วงปลายทศวรรษ 2390 ต่อมาได้เคลื่อนย้ายบ้านเรือนไปอยู่เขตภูลังกา จังหวัดพะเยา คอยผาตั้ง ภูชี้ฟ้า จังหวัดเชียงราย และคอยอ่างขาง จังหวัดเชียงใหม่ ในช่วงปลายทศวรรษ 2500 เมื่อสถานการณ์ชายแดนไทย - พม่า มีปัญหาความไม่ปลอดภัย ที่เกิดจากกองกำลังติดอาวุธชนกลุ่มน้อย กลุ่มคนเมียนที่อาศัยอยู่บริเวณคอยอ่างขางก็เคลื่อนย้ายมาอยู่ที่คอยห้วยชมภู และเคลื่อนย้ายบ้านเรือนไปอยู่บริเวณคอยหลวงในช่วงถัดมา ในกรณีกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในบริเวณคอยผาตั้ง ประมาณทศวรรษ 2510 เมื่อกองทัพก๊กมินตั๋งเคลื่อนย้ายฐานที่มั่นทางการทหาร ขณะเดียวกัน สถานการณ์การสู้รบระหว่างรัฐบาลและกองทัพประชาชนพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเริ่มมีความรุนแรงมากขึ้น คนเมียนกลุ่มนี้ก็อพยพไปอาศัยอยู่ทำกินที่บริเวณขุนน้ำยมและขุนน้ำดัม เมื่อการสู้รบระหว่างรัฐบาลกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในอาณาบริเวณดังกล่าวทวีความรุนแรงมากขึ้น คนเมียนที่อาศัยอยู่ทำกินในเขตขุนน้ำยมและขุนน้ำดัม ต่างแยกย้ายกระจัดกระจายกันไปคนละทิศคนละทาง บางกลุ่มอพยพไปอยู่ในเขตจังหวัดพิษณุโลก อีกกลุ่มหนึ่ง เป็นกลุ่มเชียงราย ที่มี นายฟูจิงออน แซ่ฟ่าน (ละเปียน) และนายเวินเจียว แซ่จ้าว ได้อพยพไปอยู่ที่บ้านปางปูเลาะ อำเภอมะปาย จังหวัดพะเยา หลังจากอาศัยอยู่ในอาณาบริเวณนี้ได้ประมาณ 5 ปี ก็เคลื่อนย้ายขึ้นมาอยู่บ้านแม่ส้าน (บนคอยหลวง) เพราะพื้นที่ป่าในอาณาบริเวณคอยหลวงมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำมาหากิน โดยเฉพาะการปลูกฝิ่น ประมาณปี พ.ศ. 2517 ญาติพี่น้องที่อาศัยอยู่ในอำเภอลองลาน จังหวัดกำแพงเพชร ได้ชักชวนให้ไปทำมาหากินที่นั่น เพราะหารายได้ง่ายกว่าที่บ้านแม่ส้าน นายฟูจิงออน แซ่ฟ่าน จึงตัดสินใจพาเครือญาติจำนวน 4 หลังคาเรือนไปตั้งถิ่นฐานและทำมาหากินอยู่บ้านปางสังกะสี และบ้านน้ำดก อำเภอลองลาน จังหวัดกำแพงเพชร เป็นเวลามากกว่า 14 ปี ประมาณปี พ.ศ. 2528 เมื่อกรมป่าไม้ ประกาศให้อาณาบริเวณดังกล่าวเป็นเขตอุทยานแห่งชาติคลองลาน ชาวบ้านจึงเคลื่อนย้ายมาตั้งบ้านเรือนที่บ้านแม่ส้าน (คอยหลวง) อีกครั้ง จนกระทั่งปี พ.ศ. 2537 ชาวบ้านกลุ่มนี้ก็ถูกอพยพให้มาอยู่ที่บ้านวังใหม่

กลุ่มที่สาม กลุ่มอพยพหนีภัยสงครามจากประเทศลาว ซึ่งส่วนใหญ่อพยพมาในช่วงปี พ.ศ. 2515 จากเมืองห้วยทราย แขวงบ่อแก้ว โดยมี 3 กลุ่มตระกูลหลัก คือ แซ่ซิ่น แซ่จ้าว และ แซ่เลี้ยว จำนวนประมาณ 10 หลังคาเรือน ทั้ง 3 กลุ่มตระกูลนี้อพยพเข้าสู่ประเทศด้านอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย หลังจากอพยพเข้าสู่ประเทศไทยเรียบร้อยแล้วก็นำมาตั้งถิ่นฐานที่บ้านแม่ส้าน (บนคอยหลวง) เพราะทราบมาว่าอาณาบริเวณพื้นที่คอยหลวงมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำมาหากิน

2. หย่อมบ้านป่าคา (เมียน) ชาวบ้านป่าคาโดยส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนเมียนกลุ่มเชียงรายตอนบนหรือกลุ่มที่อพยพเข้ามาในไทยช่วงปลายทศวรรษ 2490 หรือช่วงที่ “ขบวนการประเทศลาว” และกองทัพรัฐบาลลาวฝ่ายขวา หรือกองทัพรัฐบาลลาวฝ่ายประเทศโลกเสรี กำลังต่อสู้เรียกร้องเอกราชในการบริหารปกครองตนเองจากประเทศฝรั่งเศส (ดูรายละเอียดใน Martin Stuart-Fox, Laos-Politics, and Society, London : Frances Printer, 1986) ชาวเมียนกลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่ในแขวงหลวงน้ำทาได้พากันอพยพเข้าสู่ดินแดนของไทย โดยข้ามแม่น้ำโขงเข้าสู่เมืองเชียงคอง ประเทศพม่า หลังจากนั้นก็เดินทางเข้ามาไทยด้านอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย และข้ามไปตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ในอาณาบริเวณคอยตุง คอยแม่สลอง

(ใกล้กับบ้านผาศื่อ) ในช่วงต้นทศวรรษ 2500 เมื่ออาณาบริเวณนั้นมีชาวบ้านกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะชาวอาข่า และจีนฮ่ออพยพมาตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่หนาแน่นมากขึ้น ชาวเมี่ยน จำนวน 5 หลังคาเรือน 4 ตระกูล คือ แซ่จ้าว แซ่โฝง แซ่ลี และแซ่ท้าว ก็อพยพเคลื่อนย้ายไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านป่าคา (บนคอยหลวง) ในช่วงกลางทศวรรษ 2500 กลุ่มคนเมี่ยนที่อาศัยอยู่บ้านห้วยริน ตำบลแม่กรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย ประมาณ 10 หลังคาเรือนได้อพยพมาตั้งบ้านเรือนสมทบแต่พอถึงช่วงปลายทศวรรษ คนเมี่ยนกลุ่มดังกล่าวก็เคลื่อนย้ายไปอาศัยอยู่ในเขตขุนห้วยก้างปลา (ท้องที่ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย) ส่วนชาวบ้านที่ยังคงอาศัยอยู่ที่บ้านป่าคา ก็ได้เคลื่อนย้ายไปอยู่ที่บ้านปางปูเลาะ (ท้องที่อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา) ขณะเดียวกัน คนเมี่ยนบ้านน้ำคาน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยาจำนวนหนึ่งที่ได้รับความสะดวกจากการสู้รบระหว่างกองทัพไทย กับกองทัพประชาชนพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (Communist Party of Thailand, CPT) ได้เคลื่อนย้ายมาตั้งบ้านเรือนสมทบ จนทำให้บ้านปางปูเลาะกลายเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่มีประชากรมากกว่า 60 หลังคาเรือน

ประมาณปี พ.ศ. 2519 ชาวบ้านปางปูเลาะจำนวนหนึ่ง ซึ่งเห็นว่าที่อยู่อาศัยเดิมของตนมีผู้คนอาศัยอยู่ค่อนข้างหนาแน่น และทราบว่าในท้องที่อำเภอคลองลาน จังหวัดกำแพงเพชร มีพื้นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะสมในการตั้งถิ่นฐานที่อยู่ที่ทำกิน คนเมี่ยนจำนวนมากกว่า 10 หลังคาเรือน จึงอพยพไปอาศัยอยู่ที่นั่น โดยบางส่วนเลือกตั้งบ้านเรือนที่บ้านน้ำตก อีกบางกลุ่มก็ไปอยู่ที่บ้านปางควาย บ้านปางสังกะสี อำเภอคลองลาน ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2527 กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้ประกาศให้พื้นที่ดังกล่าวเป็นเขตอุทยานแห่งชาติคลองลาน และอุทยานแห่งชาติแม่เงา ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณนั้นทั้งหมด จึงถูกอพยพไปอยู่เขตพื้นที่รองรับอำเภอคลองลาน เนื่องจากพื้นที่รองรับการอพยพขาดความอุดมสมบูรณ์ และไม่เหมาะสมสำหรับตั้งถิ่นฐานที่อยู่ ประกอบกับเจ้าหน้าที่กำหนดให้ชาวบ้านที่อพยพมาจากพื้นที่ต่าง ๆ กลับไปตั้งบ้านเรือนในภูมิลำเนาเดิม คนเมี่ยนที่เคยอยู่คอยหลวงจึงต้องอพยพกลับมาอาศัยอยู่ในถิ่นที่อยู่เดิม ต่อมาในช่วงต้นปี พ.ศ. 2537 เมื่อกรมป่าไม้อพยพชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติคอยหลวงออกจากพื้นที่ ชาวบ้านป่าคา ก็ถูกอพยพให้ไปอยู่ในพื้นที่รองรับบ้านผาศื่อ (วังใหม่) ตำบลร่องเคาะ อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง

3. **ห้วยมบ้านแม่ต้อม (เมี่ยน)** ชาวบ้านแม่ต้อมเมี่ยน แต่เดิมอาศัยอยู่ในเขตคอยขุนกำลัง ท้องที่อำเภอปัว จังหวัดน่าน ในปี พ.ศ. 2517 เมื่อสถานการณ์การสู้รบระหว่างกองทัพไทย กับกองทัพประชาชนพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ทวีความรุนแรง ผู้นำหมู่บ้านคือ นายตะลวง แซ่เถียว จึงพาเพื่อนบ้านญาติพี่น้อง จำนวน 7 หลังคาเรือน คือ นายฮั่น โห้ว แซ่ฟ่าน, นายจันโจ แซ่โฝง, นายจ้อยลวง แซ่โฝง, นายมันหว่าง แซ่ลี, นายชานควน แซ่จ้าว และ นายฟามควน แซ่โฝง ออกเดินทางแสวงหาถิ่นที่อยู่แห่งใหม่ จนกระทั่งมีโอกาสมาเยี่ยมเยือนญาติพี่น้องที่อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณคอยหลวง ด้านอำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ชาวเมี่ยนกลุ่มดังกล่าว จึงอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่จากจังหวัด น่าน มาตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ด้วย โดยเลือกพื้นที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านแม่ต้อม การเคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่ในครั้งนี้เป็นไปอย่างยากลำบาก เพราะต้องเดินทางจากหมู่บ้านมาขึ้นรถยนต์ที่บริเวณอำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน หลังจากนั้นก็เช่าเหมารถยนต์จำนวน 3 คัน เดินทางผ่านอำเภอเมืองน่าน ผ่านอำเภอร่องควาง จังหวัดแพร่ ผ่านอำเภองาว จังหวัดลำปาง อำเภอเมืองพะเยา ลงรถที่บ้านแม่จ้าว อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา แล้วเดินทางขึ้นที่ตั้งบ้านเรือนที่บ้านแม่ต้อม (บนคอยหลวง) จนกระทั่งในต้นปี พ.ศ. 2537 ชาวบ้านกลุ่มนี้ก็ถูกบังคับให้อพยพลงมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านผาศื่อ (วังใหม่) ตำบลร่องเคาะ อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง

4. **ห้วยมบ้านห้วยห้อม (ลัวะ)** กลุ่มคนที่ถูกเรียกว่า “ชาวลัวะ” ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ในอาณาบริเวณคอยหลวงนั้น โดยความจริงเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ ที่เขาเรียกตนเองว่า “บลัง” เดิมอาศัยอยู่ในท้องที่เมืองไฮ เมืองฮ่า และเมืองอื่น ๆ ที่ตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน เขตปกครองตนเองสิบสองปันนา มณฑลยูนนาน สาธารณรัฐประชาชนจีน ในช่วงทศวรรษ 2490 เมื่อกองทัพประชาชนพรรคคอมมิวนิสต์จีนสามารถขับไล่กองทัพรัฐบาลพรรคก๊กมินตั๋ง ออกจากมณฑลยูนนาน ด้วยความกลัวต่อการปกครองตามระบอบคอมมิวนิสต์ กลุ่ม “คนบลัง” ที่อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณดังกล่าวประมาณ 200 ครอบครัว ก็อพยพเคลื่อนย้ายเข้าสู่ดินแดนรัฐฉาน ประเทศเมียนมาร์ ประมาณปี พ.ศ. 2504 เมื่อสถานการณ์การสู้รบระหว่างกองทัพ

หม่ากับกองกำลังผู้ชาติชาวไทยใหญ่ ทวีความรุนแรง กลุ่ม “คนบลัง” กลุ่มนี้ก็เคลื่อนย้ายมาตั้งถิ่นฐานในไทย โดยเข้ามาอาศัยอยู่ทำกินในเขตพื้นที่บ้านห้วยน้ำขุ่น (บริเวณคอยตุง) อำเภอแม่ฟ้าหลวง พร้อมกับขยายไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านป่ายางผาแตก อำเภอแม่สาย บ้านลัวะพัฒนา อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย โดยการซื้ออาชีพทำงานรับจ้างทั่วไป ทำไร่ยาสูบ ข้าว ข้าวโพด และข้าว ไปขายที่ตลาดแม่สาย และตลาดแม่จัน ต่อมาช่วงปลายทศวรรษ 2510 เมื่อหน่วยปลูกป่า กรมป่าไม้ ปลูกสร้างสวนป่าทับที่ดินทำกิน และถิ่นที่อยู่เดิมมีประชากรหนาแน่น คนบลัง และกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ เช่น ชาวล่าหู่ ลีซุ และอาข่า กลุ่มหนึ่ง ซึ่งอาศัยอยู่ที่บ้านห้วยน้ำขุ่น คอยตุง จึงแยกย้ายกันอพยพไปแสวงหาถิ่นฐานที่อยู่แห่งใหม่

ประมาณปี พ.ศ. 2514 คนบลังกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นคนเร่ร่อนทำงานรับจ้างทั่วไป ได้พบกับชาวลีซุบ้านห้วยห้อมได้ และได้รับการชักชวนให้ไปตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ร่วมกัน คนบลัง จึงตัดสินใจไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่คอยหลวงในเขตท้องที่อำเภอพาน โดยตั้งหมู่บ้านอยู่เหนือขึ้นไปจากบ้านห้วยห้อมลึชอประมาณ 1 กิโลเมตร และเรียกชื่อหมู่บ้านของตนว่า “บ้านห้วยห้อมเหนือ” ในช่วงแรก กลุ่มคนบลังที่ย้ายมาอาศัยอยู่ในเขตพื้นที่คอยหลวงมีจำนวน 12 หลังคาเรือนจาก 2 กลุ่มตระกูลสำคัญ คือ ตระกูลตาใส และตระกูลปายาแซะ หลังจากตั้งถิ่นฐานอยู่บนคอยหลวงประมาณ 4 – 5 ปี โครงการพัฒนาที่สูงไทย – นอร์เวย์ ก็เข้ามาช่วยพัฒนาด้านการเกษตร โดยการส่งเสริมปลูกกาแฟและถั่วแดง ซึ่งในช่วงแรกเมล็ดกาแฟกะเพาะเปลือกจะสามารถขายได้ในราคาค่อนข้างสูง โดยได้ราคาถึง 50 – 100 บาท/กิโลกรัม ต่อมาในช่วงทศวรรษ 2530 เมื่อรัฐบาลประกาศให้พื้นที่ป่าในอาณาบริเวณนั้นเป็นเขตอุทยานแห่งชาติคอยหลวง ชาวบ้านจึงถูกอพยพมาตั้งบ้านเรือนในเขตพื้นที่ร่องรับ การอพยพบ้านวังใหม่ ตำบลร่องเคาะ อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง

ต่อมา ชาวลีซุจากพื้นที่อื่น เช่น บ้านลัวะพัฒนา ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน บ้านป่ายางผาแตก อำเภอแม่สาย และบ้านแม่แอบ อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ซึ่งไปทำงานเป็นลูกจ้างตามร้านอาหาร สวนกล้วยไม้ที่จังหวัดสมุทรสาคร และกรุงเทพฯ ได้อพยพมาตั้งบ้านเรือนสมทบ จนทำให้จำนวนคนบลังที่ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ในเขตบ้านวังใหม่มีจำนวนมากกว่า 60 ครอบครัว ประชากรมากกว่า 340 คน และแต่ละครอบครัวก็พยายามทำงานรับจ้างหารายได้เพื่อปลูกสร้างบ้านที่พักอาศัย

5. ห้วยหม่าบ้านห้วยห้อมลึชอ คนลีซุบ้านห้วยห้อม เดิมอาศัยอยู่ในเขตรัฐฉาน ประเทศเมียนมาร์ ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 คนล่าหู่และคนไทใหญ่บางกลุ่มได้ร่วมมือกับกองทัพญี่ปุ่น พยายามต่อต้านการปกครองของอังกฤษรัฐฉานจึงเผชิญกับความเดือดร้อน คนลีซุกลุ่มหนึ่งซึ่งอาศัยอยู่ในเขตเมืองเชียงตุงจึงอพยพเคลื่อนย้ายเข้าสู่ไทย โดยตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณคอยตุง อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย ในช่วงต้นทศวรรษ 2490 เมื่อชาวอาข่า ล่าหู่ จีนฮ่อ ไทใหญ่ อพยพมาตั้งบ้านเรือนสมทบและหนาแน่นมากขึ้น คนลีซุก็อพยพไปแสวงหาถิ่นที่อยู่ในพื้นที่แห่งใหม่ และเคลื่อนย้ายบ้านเรือนไปอาศัยอยู่ที่บ้านป่าคา พื้นที่คอยหลวง อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย ในช่วงทศวรรษ 2500 เมื่อรัฐบาลไทยห้ามปลูกฝิ่น และถูกข่มขู่ถึงเรื่องการอพยพจากชาวไทยพื้นราบ คนบ้านห้วยห้อมทั้งหมดจึงโยกย้ายบ้านเรือนไปอยู่ที่บริเวณขุนห้วยคินคำ อำเภอแม่สรวย ในช่วงนี้มีคนลีซุอาศัยอยู่ด้วยกันมากกว่า 40 หลังคาเรือน แต่เนื่องจากปัญหาความขัดแย้งภายในหมู่บ้าน ในช่วงกลางทศวรรษ 2500 ชาวบ้านขุนห้วยคินคำ ก็แยกย้ายกันอพยพไปคนละทิศคนละทาง ชาวลีซุกลุ่มหนึ่งย้ายไปอยู่ทางคอยแม่สลอง อำเภอแม่ฟ้าหลวง อีกกลุ่มหนึ่งไปอยู่ที่บริเวณบ้านห้วยล้าน บ้านแม่มอญ อำเภอเมืองเชียงราย และอีกกลุ่มหนึ่งประมาณ 10 หลังคาเรือน ซึ่งมีพ่อเฒ่าซาเปา แซ่ลือ เป็นผู้นำก็อพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านห้วยห้อม เขตคอยหลวง จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2537 ชาวบ้านห้วยห้อมจำนวน 20 หลังคาเรือน ก็ถูกอพยพมาอาศัยอยู่ที่บ้านวังใหม่ ตำบลร่องเคาะ อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง

ในช่วงที่ยังอาศัยอยู่บ้านห้วยห้อม บนคอยหลวง แทบทุกหลังคาเรือนประกอบอาชีพทำไร่ปลูกข้าว ข้าวโพด และสวนกาแฟ ในแต่ละปีจะมีรายได้ 30,000 – 40,000 บาท พืชผักอาหารก็มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ แต่เมื่อถูกอพยพลงมาอาศัยอยู่ที่ราบแต่ละหลังคาเรือนต่างประสบปัญหา เนื่องจากที่อยู่อาศัยทำกินซึ่งได้รับจากการจัดสรรไม่สามารถเพาะปลูกได้ในระยะแรกคนลีซุแทบทุกคนคิดว่าจะลงอาศัยอยู่ 2 – 3 เดือน หากไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้แล้วก็จะอพยพไปอยู่ที่อื่น

ต่อไป อย่างไรก็ตามในปีแรกของการอพยพ เมื่อคนลี้ภัยบางครอบครัวไปขอใช้ที่ดินทำกินของชาวไทยพื้นราบบ้านสบลิ้น เพื่อปลูกข้าว ข้าวโพด และพืชอาหารอื่น ๆ ชาวบ้านสบลิ้นก็อนุญาตให้คนลี้ภัยใช้พื้นที่ของตนได้ ชาวบ้านบางครอบครัวจึงเริ่มตั้งหลักได้ ขณะเดียวกัน บางครอบครัวก็ส่งลูกชายและลูกสาวไปขายแรงงานต่างจังหวัด บางคนก็แต่งงานกับชาวต่างประเทศ ซึ่งพอที่จะส่งเงินมาช่วยเหลือครอบครัว สภาพการดำรงชีวิตของบางครอบครัวจึงพอจะมีผู้มีกิน และในช่วงต่อมาก็กลายเป็นผู้มีอันจะกินของชุมชน

ทั้งนี้ อาจมีชาวบ้านบางกลุ่มบางพวกที่ไม่สามารถแสวงหาทางเลือกทางออกของชีวิต หลายคนจึงหันไปประกอบอาชีพขายยาเสพติด ซึ่งแทบทั้งหมดเป็นผู้จำหน่ายรายย่อย โดยขายให้แก่คนไทยพื้นราบในหมู่บ้านใกล้เคียง ด้วยการทำมาหากินในลักษณะดังกล่าว คนลี้ภัยจึงถูกจับกุมในข้อหาค้าขายยาเสพติดเป็นจำนวนถึง 15 คน และบางส่วนยังถูกขังอยู่ในเรือนจำ

ภายหลังการถูกอพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านวังใหม่ เจ้าหน้าที่ได้จัดสรรที่ดินเพื่ออยู่อาศัยแยกส่วนแต่ละกลุ่มบ้านออกจากกันอย่างชัดเจน หอ่อมบ้านป่าคาและบ้านแม่ส้านแม้ว่าจะตั้งบ้านเรือนอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน แต่ก็มีการสร้างถนนแบ่งหอ่อมบ้านทั้งสองออกจากกัน สำหรับหอ่อมบ้านแม่ค่อมแม้ว่าจะเป็นกลุ่มคนเข้า หรือคนเมียนมาเช่นเดียวกันกับชาวบ้านป่าคา แต่ก็ถูกกำหนดให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ด้านทิศตะวันตกของทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1035 สายวังเหนือ – ลำปาง ส่วนหอ่อมบ้านห้วยห้อมลิ่ว (คนบลัง) นั้น ตั้งบ้านเรือนอยู่ทางทิศตะวันตกของถนนเช่นเดียวกันกับชาวบ้านแม่ค่อม แต่สำหรับชาวบ้านห้วยห้อมลิ่ว ถูกแยกออกไปให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ด้านทิศเหนือของหมู่บ้าน โดยมีโรงเรียนและวัดคั่นกลางระหว่างหมู่บ้านของคนเมียนมาหมู่บ้านของคนลี้ภัย โดยสภาพของการตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านดังกล่าว จึงดูเหมือนว่า ชาวบ้านแต่ละหอ่อมบ้านยังคงรักษาความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันแบบดั้งเดิมไว้ได้ แต่ด้วยกระบวนการจับฉลากเลือกพื้นที่ตั้งบ้านเรือนของแต่ละครัวเรือน ในข้อเท็จจริงจึงพบว่า แต่ละครัวเรือนในกลุ่มตระกูลเดียวกัน จะแยกกันอยู่คนละทิศคนละทาง เช่น พ่อแม่ที่อายุ 70 – 80 ปี จับได้แปลงหมายเลข 1 ซึ่งอยู่ด้านบนสุดของหมู่บ้าน ส่วนลูกอาจจะจับได้แปลงท้ายสุดของหมู่บ้าน ทั้ง 2 ครอบครัวจึงต้องตั้งบ้านเรือนอยู่ห่างกันประมาณ 500 – 600 เมตร ยิ่งกว่านั้น หากพิจารณาให้ถี่ถ้วนไปยิ่งพบว่า ผู้ถูกอพยพบ้านวังใหม่บางครอบครัวยังได้ปรับเปลี่ยนความเชื่อ จารีตประเพณี โดยหันไปศรัทธาต่อพระผู้เป็นเจ้าในคริสต์ศาสนา นิกายโรมันคาทอลิก ประกอบกับมีภูมิปัญญาและประวัติก่อนมาที่แตกต่างกัน บางกลุ่มอพยพมาจากประเทศลาว และประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน บางกลุ่มอพยพมาจากประเทศเมียนมา ในสถานะดังกล่าวความร่วมมือร่วมใจกันในการแก้ไขปัญหา หรือการจัดตั้งกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมป้องกันและแก้ไขปัญหาของหมู่บ้านจึงไม่ค่อยประสบผลสำเร็จ โดยทั่วไปแล้ว การคืนรนต่อสู้เพื่อเลี้ยงดูชีวิตของชาวบ้านมักใช้หน่วยครอบครัวเป็นฐาน แต่ละครอบครัวพยายามใช้แรงงานในครัวเรือนของตนให้ทำงานอย่างเต็มที่ กลุ่มวัยแรงงานแทบทุกคนจะออกจากครอบครัวไปรับจ้างในเมือง ส่วนกลุ่มสตรีแม่บ้านจะทำงานปักผ้าอยู่กับบ้าน (ดู สมบัติ บุญคำเอียง และคณะ คนภูเขาในป่าเต็งรัง : ชะตาชีวิตผู้ถูกอพยพบ้านวังใหม่ (บ้านผาซ่อ) ตำบลร่องเคาะ อำเภอวังเหนือ จ.ลำปาง เชียงราย:สถาบันชาติพันธุ์ศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย 2547 หน้า 30 – 40)

ลุ่มน้ำแม่วังจึงเต็มไปด้วยคนหลากหลายชาติพันธุ์ทั้งที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ก่อน 3,000 ปี ก่อน 1,000 ปี ก่อน 100 ปี และก่อน 50 ปีที่ผ่านมาต่างมีวัฒนธรรมที่ซับซ้อนยิ่ง ครั้นถึงยุคปัจจุบันการคมนาคมทางรถยนต์ รถไฟและเครื่องบินสะดวก ผู้คนจำนวนไม่น้อยต่างเข้าสู่ลุ่มน้ำแม่วังในฐานะนักศึกษา เพราะปัจจุบันในลุ่มน้ำแม่วังมีสถาบันอุดมศึกษา 4 แห่งดังนี้ (1)มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง ก่อตั้งปี พ.ศ.2514 ปัจจุบัน มีนักศึกษาภาคปกติ 7,202 คน ภาคสมทบ 3,381 คน รวม 10,583 คน (ข้อมูลปี พ.ศ.2546) (2)วิทยาลัยโยนก เปิดสอนเมื่อ พ.ศ.2531 (3)มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์ลำปาง เปิดสอนเมื่อ พ.ศ.2542 (4)มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต ศูนย์ลำปาง เปิดสอนเมื่อ พ.ศ.2543 และคนอีกจำนวนไม่น้อยเข้ามาทำงานในภาคราชการ รัฐวิสาหกิจ และภาคธุรกิจเอกชนในลุ่มน้ำแม่วัง โดยเฉพาะในหน่วยงาน เช่น กฟผ.แม่เมาะ (ก่อตั้ง พ.ศ.2498) คลังปิโตรเลียมลำปาง บริษัท ปตท.จำกัด(มหาชน) คลังน้ำมัน (ก่อตั้ง พ.ศ.2504) คลังก๊าซ (ก่อตั้งเมื่อปี 2528) และ บริษัท ปูนซิเมนต์ไทย จำกัด ตั้งโรงงานผลิตปูนซิเมนต์ที่ อ.แจ้ห่ม ซึ่งเป็นกลุ่มรายได้สูง สวัสดิการดีมาก โดยทุก

คนในหน่วยงานดังกล่าวต่างมีวัฒนธรรมแบบอุตสาหกรรมมุ่งมันบุกเบิกธรรมชาติ เพื่อเงินตราและกำไรสูงสุด ความแตกต่างในทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมในกลุ่มน้ำแม่วังจึงมีสูงยิ่ง

อย่างไรก็ตาม คนที่หลากหลายชาติพันธุ์และศาสนาในกลุ่มน้ำแม่วังดังกล่าวทั้งกลุ่มพื้นเมืองและกลุ่มเข้ามาภายหลัง มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ไม่ปรากฏหลักฐานว่ากลุ่มคนต่างชาติพันธุ์ต่างศาสนาในกลุ่มน้ำแม่วัง “ยกพวกตีกัน” และ ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในรุ่นทายาททุกกลุ่มต่างชาติพันธุ์ต่างศาสนาในกลุ่มน้ำแม่วังคือรุ่นบรรพบุรุษเป็น “คนนอก” ที่เข้ามาอยู่ในกลุ่มน้ำแม่วัง แต่รุ่นทายาทส่วนใหญ่มีการศึกษา และฐานะทางเศรษฐกิจดีได้เปลี่ยนฐานะทางสังคมเป็น “คนใน” ของกลุ่มน้ำแม่วัง ทุกคนพอใจในความเป็น “คนเมือง” ในโอกาสต้องการแสดงภาพลักษณ์คนท้องถิ่น โดยอาจเน้นความเป็นลูกน้ำแม่วังว่าเป็น “คนลำปาง” ใช้ภาษาคำเมืองสำเนียงลำปางสื่อสารกัน ความผูกพันก็เกิดขึ้นได้โดยไม่มี ความแตกต่างทางชาติพันธุ์และศาสนาเป็นอุปสรรค (ดู ชยันต์ วรรณะภูติ “คนเมือง” :ตัวตน การผลิตซ้ำสร้างใหม่และพื้นที่ทางสังคมของคนเมือง” ใน อยู่ชายขอบมองลวดความรู้ อานันท์ กาญจนพันธุ์ บรรณาธิการ หนังสือที่ระลึกวาระ 60 ปีฉลาดชาย รมิตานนท์ 2549 หน้า 33-74)

บทที่ 5

ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมลุ่มน้ำแม่วังในยุคพัฒนาและอนุรักษ์

1. ลุ่มน้ำแม่วังในยุคพัฒนา

ลุ่มน้ำแม่วังเข้าสู่ "ยุคพัฒนา" ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติซึ่งเริ่มต้นใช้ฉบับแรกตั้งแต่สมัยรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (พ.ศ.2502-2506) ตั้งแต่ พ.ศ.2504 เป็นต้นมาจนปัจจุบัน มีความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในลุ่มน้ำแม่วังแบ่งได้เป็น 2 ช่วงคือ (1)ช่วงก่อนแผนพัฒนาฯฉบับที่ 4 (พ.ศ.2520-2524) (2)ช่วงหลังแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2520-2524)ถึงปัจจุบัน

ช่วงก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่4(พ.ศ.2520-2524)ลุ่มน้ำแม่วังเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่ภาคราชการและภาคเอกชนใช้กันมายาวนาน นอกเหนือจากทรัพยากรป่าไม้ที่บริษัทป่าไม้ต่างชาติและรัฐเข้ามาจัดการนานนับศตวรรษแล้ว ลุ่มน้ำแม่วังเป็นแหล่งกำเนิดถ่านหินที่มีคุณภาพ การใช้ทรัพยากรถ่านหินที่เหมืองแม่เมาะ ลุ่มน้ำแม่วังได้เริ่มต้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 7 และเริ่มดำเนินการก่อสร้างโรงจักรแม่เมาะ แห่งแรกขึ้นเมื่อ พ.ศ.2501-2503 และได้ขยายกำลังการผลิตเพิ่มขึ้นตามลำดับ

หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองรัฐบาลคณะราษฎรซึ่งมีนโยบายตั้งรัฐวิสาหกิจได้ตั้งโรงงานน้ำตาลขึ้นที่อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง เมื่อ พ.ศ.2478 ทำให้อำเภอเกาะคาซึ่งเดิมเป็นชุมชนใหญ่วิถีแม่วังคึกคักทางเศรษฐกิจ มีการจัดงานประจำปีที่อำเภอเกาะคาและมีการประกวดนางสาวเกาะคาด้วย

ส่วนภาคเอกชนก็ได้พบแหล่งแร่ดีบุกและบอลเคลย์ที่สามารถนำไปใช้ในอุตสาหกรรมเซรามิกที่บริเวณบ้านปางคำ อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปางตั้งแต่ พ.ศ.2490 โดยชาวจีนจากเมืองไถ่บู มาทดลองผลิตด้วยขาม และก่อตั้งโรงงานปั้นด้วยขามแห่งแรกของจังหวัดลำปางชื่อโรงงานร่วมสามัคคี เมื่อ พ.ศ.2500 ที่หมู่บ้านป่าขาม อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง จากนั้นราว พ.ศ. 2502-2505 ชาวจีนจากเมืองไถ่บู อีกหลายคนเข้ามาตั้งกิจการโรงงานปั้นด้วยขามเป็นด้วยก้วยเตี่ยวมีรูปตราไก่ เป็นการวางรากฐานอุตสาหกรรมเซรามิกในลุ่มน้ำแม่วังตั้งแต่นั้นมา

ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติเช่นแร่ธาตุ ทำให้ลุ่มน้ำแม่วังในช่วงแผนพัฒนาฯฉบับแรกเป็นต้นมาได้รับการพัฒนาเป็นแหล่งอุตสาหกรรมการแปรรูปแร่ธาตุ และถูกจัดวางให้เป็นพื้นที่อุตสาหกรรม เมืองการค้า และศูนย์กลางทางการเงิน โดยตั้งแต่เริ่มแผนพัฒนาฯมีสถาบันการเงินระดับภูมิภาคอยู่ในลำปางและมีธนาคารพาณิชย์ทั่วลุ่มน้ำแม่วังมากกว่า 30 แห่ง (ดู ประวัติการเมืองการปกครองและการพัฒนาศูนย์ราชการสมบูรณ์แบบ จังหวัดลำปาง หน้า 17)

ด้านความมั่นคง ลุ่มน้ำแม่วังในช่วงแผนพัฒนาฯฉบับแรกๆ ซึ่งเป็นระยะที่มีการก่อการร้ายภายในประเทศ ลำปางเป็นที่ตั้งของหน่วยกำลังทั้งฝ่ายทหารและตำรวจ เช่น หน่วยมณฑลทหารบกที่ 7 กองบัญชาการตำรวจภูธร 3 กองบัญชาการตำรวจภูธร 7 และหน่วยมณฑลทหารบกที่ 32 ค่ายสุรศักดิ์มนตรี ระยะเริ่มต้นแผนพัฒนาฯ ลำปางจึงเป็นที่ตั้งส่วนราชการส่วนกลาง ระดับภาค ระดับเขต มีหน่วยงานไม่น้อยกว่า 79 หน่วยงาน ลำปางจึงเป็นศูนย์ราชการและศูนย์การสื่อสารและโทรคมนาคมต่างๆ ในภาคเหนือตอนบน (ดู ประวัติการเมืองการปกครองและการพัฒนาศูนย์ราชการสมบูรณ์แบบ จังหวัดลำปาง หน้า 17)

ช่วงแผนพัฒนาฯระยะที่2(พ.ศ.2510-2514)และช่วงแผนพัฒนาฯฉบับที่ 3 (พ.ศ.2515-2519) ลุ่มน้ำแม่วังยังรักษาความเป็นศูนย์กลางอุตสาหกรรมการแปรรูปแร่ธาตุ อุตสาหกรรมแปรรูปผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร และอุตสาหกรรม

กรรมเซรามิค โดยพยายามสร้างภาพลักษณ์เมืองเหมืองแร่ เมืองอุตสาหกรรม เมืองการค้า และเมืองศูนย์กลางการเงิน ช่วงตั้งแต่ 2510-2512 กรมวิทยาศาสตร์ได้เริ่มให้ความสนใจการพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตเซรามิคส์ในลำปาง ได้เข้าแนะนำช่วยเหลือและส่งเสริมให้เซรามิคส์ที่ลำปางมีคุณภาพยิ่งขึ้น ตั้งแต่ปี พ.ศ.2518 เป็นต้นมา เซรามิคส์ลำปางมีพัฒนาการด้านเทคนิคการผลิตและคุณภาพเพื่อขยายตลาด

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2520-2524) เป็นจุดแบ่งช่วงการพัฒนาเมืองตาม แผนพัฒนาฯ เพราะตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 ได้เริ่มโครงการพัฒนาเมืองหลัก กำหนดให้ภาคเหนือ เมืองหลัก 3 แห่งคือเชียงใหม่ พิษณุโลก และนครสวรรค์ มีเมืองรอง 2 แห่งคือลำปาง และเชียงราย (ดู รายงานการสัมมนาทางวิชาการเรื่องการพัฒนาเมืองหลักในภาคเหนือ: ปัญหา อุปสรรคและแนวทางในการพัฒนาในอนาคต จัดโดยสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ร่วมกับเทศบาลนครเชียงใหม่ และกรมการโยธาธิการ สภากรมสถาปนิกสยามฯ ณ ห้องนารัฐ โรงแรมสุริวงค์ เชียงใหม่ 4-5 เมษายน พ.ศ.2529 หน้า 42)

การพัฒนาภาคเหนือตอนบนตามแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 เป็นต้นมา ส่งผลให้เชียงใหม่ศูนย์กลางแห่งลุ่มน้ำแม่ปิง ซึ่งได้รับการพัฒนาอย่างมากอยู่แล้วเป็นเมืองหลัก มีแผนงานและแผนเงินรองรับ ขณะที่ลำปางศูนย์กลางลุ่มน้ำแม่จาง ถูกจัดเป็น "เมืองรอง" หรือเมืองที่ได้รับการพัฒนาระดับสองตั้งแต่นั้นมา

ดังนั้นตั้งแต่ช่วงแผนพัฒนาที่ 6-7 ลุ่มน้ำแม่จางซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางของราชการในภาคเหนือตอนบน ได้ถูกย้ายไปสู่ลุ่มน้ำแม่ปิงอีกครั้งหนึ่ง มีส่วนราชการและหน่วยงานสำคัญหลายแห่ง เช่นกองบัญชาการตำรวจภูธรภาค 5 ย้ายไปตั้งที่เชียงใหม่เมื่อ พ.ศ.2539 ศูนย์กลางทางการเงิน คือธนาคารแห่งประเทศไทยสาขาภาคเหนือ ย้ายสำนักงานไปตั้งเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ.2540 ฯลฯ ขณะที่สองฝั่งน้ำแม่จางในช่วงเขตเทศบาลนครลำปางก็ถูกบุกกรุกหนักและถูกปรับแต่งด้วยแผนคอนกรีตในนาม "โครงการพัฒนา" ถนนและสภาพภูมิทัศน์ริมน้ำแม่จาง

2. ศักยภาพของลุ่มน้ำแม่จาง

แม้ในทางการเมืองได้มีการทุ่มทุนการพัฒนาสู่ลุ่มน้ำปิงมากกว่าลุ่มน้ำแม่จาง แต่ลุ่มน้ำแม่จางก็มี "ทุนเดิม" สร้างสมมายาวนานหลายประการ เช่น

(1) ฐานทรัพยากรด้านแร่ธาตุ เช่นถ่านหินที่ต้องใช้เป็นเชื้อเพลิงในการผลิตไฟฟ้า ทำให้ลุ่มน้ำแม่จางยังเป็นศูนย์กลางการผลิตและจำหน่ายด้านพลังงานไฟฟ้าของประเทศ

ดินขาว ทำให้ลุ่มน้ำแม่จาง เป็นศูนย์กลางการผลิตอุตสาหกรรมเซรามิค

แร่หินปูน ทำให้ลุ่มน้ำแม่จาง เป็นแหล่งผลิตปูนซีเมนต์ มีโรงงานปูนซีเมนต์ขนาดใหญ่ของประเทศ ฯลฯ

(2) ทำเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่มีการคมนาคมสะดวกทั้งทางรถยนต์ รถไฟ และเครื่องบินตลอดจนการสื่อสารทางโทรคมนาคม ทั้งในส่วนที่มีอยู่แล้วและส่วนที่สร้างเพิ่มเติมเชื่อมโยงกับทุกพื้นที่ในจังหวัดและระหว่างจังหวัด ทำให้ลุ่มน้ำแม่จาง เป็นศูนย์กลางการคมนาคมและการขนส่ง

(3) แหล่งผลิตทางการเกษตร ซึ่งส่วนหนึ่งมีโรงงานแปรรูป เช่นโรงงานน้ำตาล โรงงานผลไม้กระป๋อง โรงบ่มไบยาสูบ โรงงานทำอาหารสำเร็จรูป ฯลฯ

(4) แหล่งความรู้ทางโบราณคดีที่มากทั้งจำนวนแหล่งและอายุของแหล่งโบราณคดีนั้นๆ เช่นแหล่งโบราณคดีประตู่ผา ซึ่งมีภาพเขียนจำนวนมาก มีร่องรอยวัฒนธรรมที่เด่นชัด

(5) แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติเช่นอุทยานแห่งชาติแจ้ซ้อน วนอุทยาน ทำให้ลุ่มน้ำแม่วัง ยังเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวที่สำคัญแห่งหนึ่งของภาคเหนือ

(6) ความเป็นศูนย์กลางราชการ และสถาบันการศึกษาในรูปแบบต่างๆ เช่นโรงเรียนตำรวจภูธร สถาบันพัฒนาฝีมือแรงงาน ฯลฯ ทำให้ลุ่มน้ำแม่วัง มีศักยภาพเป็นศูนย์กลางการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ พัฒนาฝีมือแรงงานทุกระดับ

(7) ธุรกิจในกลุ่มน้ำแม่วัง มีฐานทุนที่มั่นคง โดยนักธุรกิจท้องถิ่นส่วนใหญ่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีสร้างสมมายาวนานเช่นตระกูล วนชยางค์กุล ตระกูลจิวะสันติการ กลุ่มลำปางชัยของนายสะอาด ปิยวรรณ กลุ่มชุ่ม อินทจักร ตระกูลศิริศรีสกุลชัยแห่งโรงแรมเวียงทอง ตระกูลเจนตวนิชแห่งโรงแรมทิพย์ช้าง ฯลฯ ต่างส่งเสริมทายาทให้ได้รับการศึกษาในระดับสูงและทายาทส่วนหนึ่งได้กลับมาทำธุรกิจในลุ่มน้ำแม่วัง และบางคนอาสาทำงานในภาคการเมือง ประสบความสำเร็จเป็นสมาชิกผู้แทนราษฎร สมาชิกวุฒิสภา รัฐมนตรี นายกเทศมนตรีเทศบาลนครลำปาง ฯลฯ

(8) ในลุ่มน้ำแม่วังมีแรงงานไปทำงานต่างประเทศจำนวนไม่น้อย มีเงินโอนเข้าจากแรงงานที่ไปทำงานต่างประเทศปีละประมาณ 816.6 ล้านบาท(ดู ประวัติการเมืองการปกครองและการพัฒนาศูนย์ราชการสมบูรณ์แบบจังหวัดลำปาง หน้า 5) ส่วนใหญ่เป็นแรงงานจากอำเภอรอบนอกเช่น เกิน ซึ่งเป็นเขตทำงานภาคเกษตรกรรมไม่ได้ผล

(9) ในลุ่มน้ำแม่วัง มีกลุ่มปัญญาชนทั้งสงฆ์และฆราวาสทำงานวิชาการเพื่อชุมชนต่อเนื่อง มีสื่อที่เข้มแข็งและมีพลังในการพัฒนาและอนุรักษ์บ้านเมือง

(10) ลุ่มน้ำแม่วังมีบุคคลในประวัติศาสตร์ที่ภาคภูมิใจหลายกรณี โดยเฉพาะกรณี เจ้าศรีอินชา ไม่เป็นที่รับรู้กันในประวัติศาสตร์มากนักจึงขอนำเสนอโดยสังเขป

เจ้าศรีอินชาหรือเจ้าศิริจนาเป็นน้องสาวของพระเจ้ากาวิละ เป็นหญิงสาวแห่งลุ่มน้ำแม่วังที่แม่ทัพเอกแห่งกรุงธนบุรีคือเจ้าพระยาสุรสีห์(บุญมา)ได้มีโอกาสเห็นโฉม เมื่อครั้งนำทัพหลวงแห่งกรุงธนบุรีขึ้นมาขับไล่พม่าออกจากเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ.2317 รู้สึกต้องใจ จึงให้คนมาทาบทามขอนางดังพงสาวดารบันทึกไว้ตอนหนึ่งว่า “..เจ้าพระยาสุรสีห์ ก็มีใจรักใคร่ยังนางศรีอินชาราชธิดาอันเป็นน้องเจ้ากาวิละ จึงใช้ขุนนางผู้ฉลาดมาขอเจ้าทั้ง 7 พระองค์พี่น้องมีเจ้าชายแก้ว พระบิดาเป็นประธานรำพึงเห็นกัลยาณมิตรอันจักสนิทต่อไปภายหลังก็เอาขางศรีอินชามาถวายเป็นราชเทวีแห่งเจ้าพระยาเสือคือเจ้าพระยาสุรสีห์นั้นแล (ดู พงสาวดารสุวรรณหอคำนครลำปาง ดำเนินเจ้าเจ็ดพระองค์ กับหอคำมงคล ฉบับสอบทานเอกสารโดยศักดิ์ รัตนชัย อ่างในทิว วิชัยทัศนะ “พระอัครชายาเธอเจ้าศรีอินชา” เจ้าหลวงเชียงใหม่ กรุงเทพฯ:คณะทายาทสายสกุล ณ เชียงใหม่ 2539 หน้า226)

เมื่อเจ้าพระยาสุรสีห์(บุญมา)ได้รับเจ้าศรีอินชามาจากเจ้าชายแก้วผู้เป็นพ่อและเจ้ากาวิละผู้เป็นพี่พร้อมเจ้านายแห่งนครลำปาง แล้วยกเสด็จเมืองสวรรคโลก กลับกรุงธนบุรีให้เจ้าศรีอินชาเป็นท่านผู้หญิงแห่งบ้านปากคลองบางลำพู

กล่าวได้ว่า หลังศึก “พม่า” ที่เชียงใหม่ปี พ.ศ.2317 หญิงสาวคนหนึ่งจากลุ่มน้ำแม่วังได้ติดตามเป็นเทวีของแม่ทัพแห่งกรุงธนบุรี มีบ้านพักหรือตำหนักอยู่ที่ปากคลองบางลำพู ใกล้วัดตองปุหรือวัดชนะสงคราม เจ้าศรีอินชาได้อยู่ที่บ้านพักแห่งนี้และมีธิดาด้วยกัน 1 คนเมื่อ พ.ศ.2320 ต่อมาเมื่อบิดาได้รับสถาปนาเป็นวังหน้าในรัชกาลที่ 1 แห่งราชวงศ์จักรี จึงเรียกธิดาว่าเจ้าฟ้าพิบูลทอง

หลักฐานร่วมสมัยกรุงธนบุรีคือจดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีกล่าวว่าปลายรัชกาลกรุงธนบุรี“เกิด โกลี”

เมื่อธิดา(เจ้าฟ้าพิบูลทอง)อายุได้ 4 ขวบนั้น กรุงธนบุรีก็มีเหตุร้าย ขณะแม่ทัพใหญ่ 2 พัน้องคือเจ้าพระยาจักรี และเจ้าพระยาสุรสีห์ไปราชการทัพที่เวียงตนามและเขมร พระยาสุรสีห์และพวกไปยกกำลังเข้าปล้นบ้านพระยาสุรียอภัย หลานพระเจ้ากรุงธนบุรีเพื่อก่อกบฏ

หนังสือไทยรบพม่าได้บันทึกบทบาทของเจ้าศรีอโนชา หรือเจ้าศิริรจนาคอนนี้ว่า “ เมื่อเกิดการรบขึ้นนั้น เจ้าศิริรจนา ท่านผู้หญิงของพระยาสุรสีห์ อยู่ที่บ้านปากคลองบางลำภู รู้ข่าวว่าข้าศึกมาปล้นบ้านเจ้าพระยาสุรียอภัย จึงคิดอ่านกับพระยาแจ้ง พระยาราม นายกองมอญเพื่อปราบกบฏ

ขณะเดียวกันตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ บันทึกว่า “เจ้าศรีอโนชาได้ใช้คน(จดหมาย)ไปหาชาวปากเพรียวเข้ามา แล้วมีอาชญาว่าคนผู้ยังอาษาพระยาสิงพระยาสันได้ ในมือภูมิชีวิต กุบ่หื้อสูได้ทำการบ้านเมือง จะหื้อสูสะควกค้าขายตามสบายเท่าเวินไว้แต่การกูต้องประสงค์ว่าฉันนั้น ชาวปากเพรียวอาษาเข้าจับ(จับ)เอาพระยาสิงหพระยาสันได้แล้วฆ่าเสีย

เจ้าศรีอโนชา “หมายเมือง”ได้ไว้แล้วไปเชิญเจ้าพระยาจักรีพระยาสุรสีห์สองพัน้องเข้ามาผ่านพิภพ ขึ้นเสวยราชย์..” (ดูตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ 700 ปี 2539 หน้า 118)

หลักฐานดังกล่าวแสดงถึงบทบาทของเจ้าศรีอโนชา“แม่หญิงแห่งลุ่มน้ำแม่วัง” ในฐานะเป็นอยู่เบื้องหลังความสำเร็จของการสถาปนาราชวงศ์จักรี

หลังจากปราบดาภิเษกและสถาปนาราชวงศ์จักรีเมื่อ พศ.2325 แล้ว เจ้าพระยาจักรี(ทองด้วง)ก็สถาปนาเป็นสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ส่วนพระอนุชาคือเจ้าพระยาสุรสีห์(บุญมา)ก็ได้รับสถาปนาเป็นกรมพระราชวังบวรมหาสุรสีหนาท(พศ.2286-2366)

กรมพระราชวังบวรมหาสุรสีหนาทโปรดฯให้สร้างพระราชวังบวรอย่างใหญ่โตบน”พื้นที่ทำพระจันทร์”ประกอบด้วยพระราชมณเฑียรที่ประทับสร้างเป็นวิมาน 3 หลัง พระที่นั่งสี่มุขพิมาน พระพิมานคูสิดา โปรดให้สร้างพระที่นั่งสุทธาสวรรย์ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปที่ทรงนำไปจากเชียงใหม่ โปรดให้สร้างทุกอย่างในวังหน้าบนพื้นที่ทำพระจันทร์เหมือนในวังหลวงเช่น โรงช้าง โรงม้า ศาลากุญชร คลัง วัดพระแก้ววังหน้าฯลฯ ต่างกันตรงที่ตำหนักข้างใน วังหลวงสร้างด้วยไม้ แต่ตำหนักชั้นในวังหน้าสร้างเป็นตึก โดยเฉพาะตำหนักของเจ้าราชหรือเจ้าศรีอโนชาพระอัครราชินี สร้างเป็นหมู่ตำหนักยกหลังคาเป็นสองชั้น และตำหนักของเจ้าฟ้าพิบูลทองพระราชธิดา รอบวังหน้ามีป้อม 10 ป้อมเช่นป้อมพระจันทร์ ป้อมพระอาทิตย์ฯลฯ

นอกกำแพงพระราชวังบวรฯด้านใต้มีวัดแห่งหนึ่ง เดิมชื่อวัดสลัก กรมพระราชวังบวรฯโปรดให้เรียกว่าวัดนิพพานราม และเมื่อจะทำสังคายนาพระไตรปิฎกใน พศ.2331 โปรดให้เรียกว่าวัดพระศรีสรรเพชญ์ ทรงออกผนวชที่วัดแห่งนี้ 15 วัน

ปี พศ.2345 พม่ายกทัพมาตีเชียงใหม่ กรมพระราชวังบวรฯยกทัพขึ้นปราบ แต่เมื่อถึง เมืองเถินอาการนี้กำเริบทรงมอบอำนาจให้กรมพระราชวังหลังคุมทัพแทนแล้วทรงกลับกรุงเทพเมื่อ พศ.2346 และสวรรคตที่พระที่นั่งบูรพาภิรมย์ พระชนมายุ 60 พรรษา (ดู มรว.แสง โสม เกษมศรีและวิมล พงศ์พัฒน์ ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ถึงรัชกาลที่ 3(พศ.2325-2394) กรุงเทพ:คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี 2515 หน้า 20-21,34-36)

หลังจากกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคตแล้ว ไม่พบบันทึกเรื่องราวของพระอัครชายาเจ้าศรีอโนชา แต่คงอยู่ในพระราชบวรจนถึงสิ้นพระชนม์และคงมีการนำอัฐิมาไว้ที่ลุ่มน้ำแม่วัง เพราะปัจจุบันยังที่ประดิษฐานพระอัฐิของพระอัครชายาเจ้าศรีอโนชาที่วัดพระธาตุลำปางหลวง นครลำปาง ส่วนพระราชธิดาคือเจ้าฟ้าพิบูลทอง ได้ทรงกรมเป็นกรมขุนศรีสุนทรเมื่อปีมะโรง พ.ศ.2351 และสิ้นพระชนม์เมื่อปีมะเมีย พ.ศ.2353 พระชันษา34ปีนับเป็นนัดดาของพระเจ้ากาวิละแห่งนครเชียงใหม่

พระอัครชายาเจ้าศรีอโนชา “แม่ญิงแห่งลุ่มน้ำแม่วัง”ได้สร้างวีรกรรม “หงายเมือง”ให้สองพี่น้องแม่ทัพเอกแห่งกรุงธนบุรีผู้เป็นอดีตขุนนางแห่งกรุงศรีอยุธยาได้ปราบดาภิเษกและสถาปนาราชวงศ์ใหม่ ซึ่งสองพี่น้องผู้เป็น “วังหลวง”และ “วังหน้า”แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ตระหนักและยกย่อง พระอัครชายาเจ้าศรีอโนชา จึงเป็นพลังสำคัญที่อยู่เบื้องหลังความสัมพันธ์อันดีระหว่างราชวงศ์จักรีกับตระกูลเจ้าเจ็ดตนแห่งล้านนา

เรื่องราวของบุคคลในประวัติศาสตร์แห่งลุ่มน้ำแม่วังเช่นพระอัครชายาเจ้าศรีอโนชา จึงเป็น “ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม” ที่มีศักยภาพในการสร้างความรักบ้านรักเมืองของคนในลุ่มน้ำแม่วัง

3.ลุ่มน้ำแม่วังในกระแสนุรักษ์

ศักยภาพของลุ่มน้ำแม่วังดังกล่าว เป็นฐานทำให้คนในลุ่มน้ำแม่วังต่างมีความหวังที่จะรักษาบ้านรักษาเมืองให้มีทิศทางการพัฒนาและการอนุรักษ์ที่เหมาะสมอย่างเข้มแข็ง ในทศวรรษที่ผ่านมาจึงมีกิจกรรมต่างๆ เพื่อการอนุรักษ์หลายกรณี เช่น

1.ก่อกระแสใช้อาคารศาลากลางจังหวัดหลังเดิมเป็นหอศิลป์ลำปาง

จังหวัดลำปางได้มีแนวคิดย้ายศูนย์ราชการจากตัวเมืองออกไปศูนย์ราชการแห่งใหม่ตั้งแต่ พ.ศ.2534 และเริ่มก่อสร้างบนพื้นที่ประมาณ 2,702 ไร่ในเขตบางส่วนของตำบลพระบาทและตำบลพิชัย ซึ่งมีทางหลวงสายหมายเลข11 (ลำปาง-เด่นชัย)ผ่าน ตั้งแต่ พ.ศ.2537 เสร็จมีพิธีเปิดใน พ.ศ.2539 หน่วยงานราชการจำนวน ไม่น้อยกว่า 46 หน่วยงานก็เริ่มย้ายออกจากสถานที่ราชการแห่งเดิมไปศูนย์ราชการแห่งใหม่

การที่ส่วนราชการย้ายจากศาลากลางจังหวัดลำปางไปศูนย์ราชการแห่งใหม่ซึ่งห่างจากตัวเมืองประมาณ 7 กิโลเมตรไปทางทิศตะวันออก ทำให้ตัวอาคารศาลากลางจังหวัดว่างลง

คนในลุ่มน้ำแม่วังส่วนหนึ่งจึงมีแนวคิดให้มีการปรับปรุงศาลากลางจังหวัดเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ตนเองที่อาจเรียกว่า หอศิลป์ลำปาง หรือหอศิลป์วัฒนธรรมลำปาง หรือชื่ออื่นๆ ตามความเหมาะสม ได้ก่อตัวเป็นองค์กรภาคประชาชนเรียกว่า “ลำปางลานคำ” หรือ “กลุ่มหอมแสง” มีกิจกรรมร่วมกับส่วนราชการ ภาคธุรกิจเอกชน ภาควิชาการ ภาคชุมชนในลุ่มน้ำแม่วัง ฯลฯรณรงค์ขยายความคิดกันต่อเนื่องตั้งแต่ พ.ศ.2547 ต่อมาจังหวัดลำปางเห็นชอบกับแนวคิดได้มีการตั้งคณะกรรมการพิจารณาแนวทางดำเนินการต่อไป

ขณะเดียวกันจังหวัดลำปางได้อนุมัติให้อาคารศาลากลางจังหวัดลำปางอยู่ในความดูแลขององค์การบริหารส่วนจังหวัดลำปาง ดังนั้นในระยะใกล้องค์การบริหารส่วนจังหวัดลำปางยังสงวนสิทธิ์ที่จะใช้พื้นที่อาคาร โดยเปิดโอกาสให้ “กลุ่มหอมแสง” จัดกิจกรรมเป็นครั้งคราว โดยองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำปางมีแผนสร้างสำนักงานแห่งใหม่ที่อำเภอเกาะคา

อย่างไรก็ตาม โดยเหตุที่พื้นที่ตั้งอาคารศาลากลางจังหวัดลำปางอยู่ในเขตเทศบาลนครลำปาง ปัญหาความขัดแย้งระหว่างผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในยุคปัจจุบันทำให้แนวคิดปรับปรุงอาคารศาลากลางจังหวัดลำปางเป็นหอศิลป์ลำปาง หรือหอศิลป์วัฒนธรรมลำปาง จะได้รับการสนับสนุนให้เป็นจริงต้องรอกันอีกต่อไป

หากทำได้สำเร็จลุ่มน้ำแม่วังจะมีแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่โดดเด่น สร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์แก่คนในลุ่มน้ำแม่วังอย่างมีพลังยิ่ง

2. สถานหอยที่แม่เมาะอายุ 13 ล้านปี

ตั้งแต่เดือนมิถุนายน 2546 มีการขุดพบซากฟอสซิลหอยน้ำจืด อายุราว 13 ล้านปี ในบริเวณเหมืองแร่ลิกไนต์แม่เมาะ จังหวัดลำปางครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 43 ไร่ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ร่วมกันสำรวจ 4 ครั้งได้ข้อสรุปว่าซากหอยดังกล่าวมีลักษณะรูปลักษณ์ แทรกอยู่ระหว่างชั้นถ่านหิน K 4 ซึ่งปิดทับอยู่ด้านบนคลุมพื้นที่ 43 ไร่ และเป็นชั้นหอยดึกดำบรรพ์น้ำจืดที่มีความหนาถึง 12 เมตรและมีชั้นความหนาที่มากที่สุดในโลก

กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (ทส.) มีหนังสือถึงกระทรวงอุตสาหกรรม(อก.)เพื่อให้ออกความเห็นพื้นที่พบซากหอยดึกดำบรรพ์จำนวน 43 ไร่ออกจากเขตประทานบัตรของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) ตามมาตรา 6 ทวิแห่งพระราชบัญญัติแร่ พ.ศ.2510 เพื่อทางกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะได้ประกาศเป็นพื้นที่สำรวจ ทดลอง ศึกษา วิจัยและจะได้ดำเนินการร่วมกับ กฟผ.เพื่อพัฒนาเป็นแหล่งศึกษาของนักเรียน นักศึกษาและเป็นแหล่งท่องเที่ยวของประเทศ

กรมทรัพยากรธรณี ได้สรุปผลการอนุรักษ์แหล่งซากหอยน้ำจืดแหล่งนี้ว่า แหล่งซากหอยดึกดำบรรพ์แม่เมาะแผ่กระจายตัวในแนวเกือบเหนือใต้ กว้างมากกว่า 90 เมตรและยาวมากกว่า 575 เมตร มีความหนาสูงสุดถึง 12 เมตร เป็นชั้นสะสมตัวของหอยขมน้ำจืดดึกดำบรรพ์เพียงแห่งเดียวของโลกที่มีความหนาที่สุด

การขอกันพื้นที่ 43 ไร่นั้นกรมทรัพยากรธรณีได้ทำเรื่องขอมติจากคณะรัฐมนตรีผ่านทางคณะกรรมการกลั่นกรองเรื่องเสนอคณะรัฐมนตรี คณะที่ 6 (ฝ่ายสังคม) ครั้ง รตอ.ประชัย เปี่ยมสมบูรณ์ ดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน และได้รับความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2547

ต่อมา กฟผ.ได้เสนอเรื่องขอให้ทบวงมติคณะรัฐมนตรีเพื่อขอให้อนุรักษ์เฉพาะพื้นที่ทางตอนเหนือเป็นจำนวน 18 ไร่เพราะการกันพื้นที่ทั้ง 43 ไร่ จะทำให้ส่งผลกระทบต่อโครงการของ กฟผ. เสียปริมาณถ่านหิน 265 ล้านตัน สูญเสียมูลค่าถ่านหินและผลกระทบต่ออื่นๆ รวมเป็นเงินกว่า 308,000 ล้านบาท

ทางกรมทรัพยากรธรณีระบุว่า หากเป็นไปตามที่ กฟผ.ขอทบวงนั้น พื้นที่ด้านใต้ซึ่งเป็นส่วนของชั้นหอยที่หนาต่อเนื่องถึง 12 เมตรและเป็นส่วนที่หนาที่สุดในเหมืองแม่เมาะจะถูกทำลายลงและทำให้ประเทศไทยต้องสูญเสียชั้นหอยที่หนากว่า 10 เมตรซึ่งขณะนี้ก็มีเพียง 3 แห่งในโลก

การระบุว่าจะทำให้โครงการของ กฟผ.เสียหายเป็นเงินกว่า 308,000 ล้านบาทนั้น กรมทรัพยากรธรณีระบุว่าไม่จริงเพราะตัวเลขความเสียหายนั้นเกิดจากการคำนวณตามสมมติฐานว่า มีการสูญเสียถ่านหินจำนวนมากที่จำเป็นต้องทิ้งไว้ในพื้นที่กันออก แต่ในความเป็นจริงปริมาณถ่านหินจำนวนนั้นยังคงอยู่ สามารถนำกลับมาใช้ได้ทันที และจากการศึกษาสถานการณ์ของการใช้เชื้อเพลิงจากแหล่งอื่นๆในประเทศไทย ยังคงผลิตถ่านหินนอกเขตพื้นที่อนุรักษ์ได้อย่างต่อเนื่องอีก 30 ปี ดังนั้นควรใช้ถ่านหินจากบริเวณอื่นของแอ่งถ่านหินแม่เมาะก่อน โดยขอให้ใช้แหล่งถ่านหินจากพื้นที่อนุรักษ์แห่งนี้เป็นลำดับสุดท้าย

10 กรกฎาคม 2547 คณะรัฐมนตรีมอบหมายให้รศ.ประชัย เปี่ยมสมบูรณ์ ครึ่งดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรีและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องลงพื้นที่เพื่อศึกษาและตรวจสอบชั้นหอยและลงความเห็นสนับสนุนให้มีการอนุรักษ์พื้นที่ไว้เพียง 18 ไร่ จากเดิมมี 43 ไร่

16 ธันวาคม 2547 กรมทรัพยากรธรรมชาติและ กฟผ.ประชุมร่วมกันมีความเห็นว่าให้กันพื้นที่ทางด้านเหนือของพื้นที่เดิมทั้งหมด (43 ไร่) ให้กันเหลือเพียง 18 ไร่ พร้อมกับให้มีการเพิ่มพื้นที่เบี่ยงขึ้นไปทางตะวันตกรวมเป็น 52 ไร่ และคณะรัฐมนตรีมีมติรับทราบเมื่อวันที่ 21 ธันวาคม 2547

การเพิ่มพื้นที่เป็น 52 ไร่ดังกล่าวเป็นการเพิ่มพื้นที่เพื่อสร้างพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อากาศพิพิธภัณฑสถานและถนนเท่านั้น ส่วนพื้นที่ซากหอยยังคงเหลือเพียง 18 ไร่เท่าเดิม

อย่างไรก็ตามกรณีนี้ ชุมชนท้องถิ่นนำโดยองค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) ลำปาง องค์การบริหารส่วนตำบล(อบต.) แม่เมาะ และองค์กรในภาคธุรกิจและภาคประชาชนในลำปาง ได้ร่วมกันคัดค้านการทำลายแหล่งซากฟอสซิลหอยอายุ 13 ล้านปี โดยเรียกร้องให้ชะลอการขุดทำลายและทำการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม รวมถึงแนวทางอนุรักษ์เพื่อศึกษาวิจัยก่อนตามกฎหมาย ซึ่งทางกรมศิลปากรเห็นว่าซากฟอสซิลหอยอายุ 13 ล้านปีนี้เป็นโบราณวัตถุ ผู้ใดทำลายมีความผิดทางอาญา และจะขอให้ กฟผ.สั่งให้บริษัทอิตาเลียนไทยดีเวลลอปเม้นต์(มหาชน)ผู้รับเหมายุติการดำเนินการ ไปก่อน

อนึ่งในวันที่ 1 มีนาคม 2548 คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ องค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญได้ลงพื้นที่ตรวจสอบสภาพพื้นที่และมีความเห็นว่าควรดำเนินการศึกษาและจัดทำรายงานวิเคราะห์ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมเพิ่มเติม ก่อนที่จะมีการประกอบกิจการเหมืองแร่ในบริเวณดังกล่าวต่อไปและเห็นว่ามติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 21 ธันวาคม 2547 ขัดหรือแย้งต่อพระราชบัญญัติแร่ พ.ศ.2510 พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.2504 ทั้งยังเป็นผลให้มีการประกอบกิจการเหมืองแร่ต่อไป โดยอาจส่งผลกระทบต่อซากหอยอายุ 13 ล้านปีได้ จึงเป็นการขัดต่อรัฐธรรมนูญแห่งพระราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540อย่างชัดเจน ในวันที่ 4 มีนาคม 2548 คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติได้ทำหนังสือเสนอต่อนายกรัฐมนตรีเพื่อเสนอข้อเสนอแนะนโยบายกรณีซากหอย 13 ล้านปีในบริเวณโครงการเหมืองแร่ลิคไนต์แม่เมาะ

อย่างไรก็ตาม กฟผ.ยังคงยืนยันว่ามีความจำเป็นต้องขุดเหมืองในพื้นที่แหล่งซากหอยต่อไปอีก 25 ไร่จากทั้งหมด 43 ไร่ต่อไป หากหยุดชะงักจะเกิดผลกระทบต่อการผลิตกระแสไฟฟ้าจากลิคไนต์จำนวน 265 ล้านตัน หากหยุดจะเกิดความเสียหายไม่ต่ำกว่า 1.32 แสนล้านบาทและกระทบความมั่นคงด้านพลังงานและการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ

อบต.แม่เมาะนำโดยนายเฉลียว ทิศาระ สมาชิก อบต.แม่เมาะพร้อมกลุ่มชาวบ้านแม่เมาะได้รวมตัวกันคัดค้านยื่นฟ้องต่อศาลปกครอง โดยมอบหมายให้นายสุรัชย์ ตรงงามจากสภาทนายความแห่งประเทศไทยเป็นตัวแทนยื่นฟ้องต่อศาลปกครอง ยื่นฟ้องคณะรัฐมนตรีเป็นจำเลยที่ 1 รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรมเป็นจำเลยที่ 2 กรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการพลังงานเป็นจำเลยที่ 3 และการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย(กฟผ.)เป็นจำเลยที่ 4 ดำเนินการยื่นต่อศาลปกครองกลาง เมื่อวันที่ 7 เมษายน 2548 (ดู หนังสือพิมพ์พลเมืองเหนือรายสัปดาห์ ปีที่ 4 ฉบับที่ 185 วันที่ 20-26 มิถุนายน 2548 หน้า 16-17)

อุทยานหอยที่อายุ 13 ล้านปีซึ่งมีอยู่บนพื้นที่ 43 ไร่ของแม่เมาะ แห่งลุ่มน้ำแม่วัง เป็นสมบัติที่หายากของโลก ได้ก่อกระแสอนุรักษ์ในท้องถิ่นแม่เมาะถึงขั้นยื่นฟ้องต่อศาลปกครอง ขณะที่ภาคราชการ รัฐวิสาหกิจและภาคธุรกิจ

เอกชนมีแนวโน้มนักความมุ่งหน้าเปิดพื้นที่เหมือนเรลิกไนต์ในพื้นที่ดังกล่าวต่อไป พื้นที่อุทยานหอย 13 ล้านปีที่พบ 43 ไร่ อาจเหลือเพียง 18 ไร่ กระแสการปกป้องแม่มียู่แต่เป็นไปในระดับพื้นที่เท่านั้น แม่มียู่ช่วยแพร่ข่าวบ้างก็น้อยและไม่ต่อเนื่อง

3. ฟอสซิลหมาหมีสกุลใหม่ของโลก

ปี พ.ศ. 2543 โครงการวิจัยสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม ของ ดร.ยาวลักษณ์ ชัยมณีนักธรณีวิทยาแห่งกรมทรัพยากรธรณีและ ดร.สเตฟาน พิกเน ศาสตราจารย์ของ จาริกเอเกอร์ นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยมงเปลีเยร์ที่สอง (Montpellier University) ประเทศฝรั่งเศส พบฟอสซิลสัตว์กินเนื้อที่บริเวณเหมืองถ่านหินลิกไนท์แม่เมาะ จังหวัดลำปาง เป็นส่วนของฟันกรามล่างจำนวน 4 ซี่ ได้ใช้เวลาร่วมกันตรวจสอบ 5 ปีพบว่าฟอสซิลนั้นเป็นฟอสซิลของสัตว์กินเนื้อขนาดใหญ่ในตระกูลแอมฟิซิโอนิดี (Amphicyonidae) โดยสัตว์กินเนื้อดังกล่าวมีลักษณะคาบเกี่ยวระหว่างหมาและหมี หน้าตาคล้ายหมา รูปร่างคล้ายหมี เป็นหมาหมี (Bear-Dogs) ซึ่งเป็นสัตว์นักล่าที่สามารถเคลื่อนที่ได้รวดเร็ว มีชีวิตอยู่ช่วงตั้งแต่ต้นสมัยไมโอซีน (Miocene Period) ราว 25-30 ล้านปีก่อนจนถึงช่วงปลายสมัยไมโอซีนเมื่อประมาณ 10 ล้านปีก่อน

ซากฟอสซิลหมาหมี (Bear-Dogs) ที่พบที่แม่เมาะ ในลุ่มน้ำแม่วัง เป็นสายพันธุ์ต่างจากที่เคยพบในยุโรปและอเมริกา ทั้งขนาดและรูปร่าง โดยมีขนาดเล็กกว่าที่พบในยุโรปและอเมริกา ซากฟอสซิลหมาหมี (Bear-Dogs) ที่พบที่แม่เมาะ ในลุ่มน้ำแม่วัง มีความสมบูรณ์มากที่สุดเท่าที่มีการพบในเอเชีย โดยในเอเชียเคยพบที่จีนและปากีสถาน แต่ไม่สมบูรณ์เท่าที่ลำปาง ดังนั้นจึงมีการตั้งชื่อ ซากฟอสซิลหมาหมี (Bear-Dogs) ที่พบที่แม่เมาะในลุ่มน้ำแม่วัง ว่าแม่เมาะซิออน โพธิสตัยด์ (Maemohcyon potisati Pigne et al., 2006) โดยตั้งชื่อตามสถานที่ค้นพบและตามนามสกุลนายสมศักดิ์ โพธิสตัยด์ อธิบดีกรมทรัพยากรธรณีคนปัจจุบัน (ดู พลเมืองเหนือ ปีที่ 4 ฉบับที่ 215 วันที่ 23-29 มกราคม 2549 หน้า 22)

ซากฟอสซิลหมาหมี (Bear-Dogs) ที่พบที่แม่เมาะ ในลุ่มน้ำแม่วัง เป็นหลักฐานทางโบราณคดีชิ้นสำคัญระดับโลกที่มีอยู่ในลุ่มน้ำแม่วัง ซึ่งนักธรณีวิทยาได้ค้นพบและนำเสนอเผยแพร่ เป็นการย้ำความสำคัญให้คนในลุ่มน้ำแม่วังภาคภูมิใจกับท้องถิ่น

4. ยุทธศาสตร์การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า

ตั้งแต่ตุลาคม 2548 เป็นต้นมาเทศบาลนครลำปาง ได้ตั้งคณะทำงานร่างยุทธศาสตร์การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าลำปาง ช่วง พ.ศ. 2549-2551 โดยกำหนดวิสัยทัศน์ว่า “ปลูกฝังจิตสำนึก ร่วมกันศึกษา อนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่านครลำปาง” และกำหนดพันธกิจ ดังนี้ (1) จัดทำทะเบียนแหล่งสำคัญทางประวัติศาสตร์เมืองเก่านครลำปาง (2) สนับสนุนการดำเนินงานเพื่ออนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่านครลำปาง (3) ส่งเสริมการศึกษาวิจัยและสืบค้นข้อมูลเมืองเก่านครลำปาง (4) เสริมสร้างความรู้ความเข้าใจในคุณค่าความสำคัญของเมืองเก่านครลำปาง (5) ส่งเสริมการบริหารจัดการเมืองเก่านครลำปางแบบบูรณาการ ภายใต้การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน (ดู ยุทธศาสตร์การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าลำปาง พ.ศ. 2549-2551 เทศบาลนครลำปาง 2549 หน้า 14) นับเป็นการเริ่มต้นโดยองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งมีพลังในการก่อกระแสนุรักษ์ในนครลำปาง และเป็นจุดเริ่มต้นของการอนุรักษ์ในลุ่มน้ำแม่วังที่ต้องมีการขยายสู่พื้นที่อื่นๆในลุ่มน้ำแม่วัง โดยองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำปาง (อบจ.) องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และองค์การบริหารในท้องถิ่นต้องขยายต่อไป

5.โครงการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังวัดบ้านก้อ อำเภอวังเหนือ ต้นน้ำแม่วัง ซึ่งสนับสนุน โดยกองทุนเอกอัครทูตสหรัฐอเมริกาประจำประเทศไทย ตั้งแต่ ปี พ.ศ.2548 จะเป็นแรงกระตุ้นจากภายนอกที่สำคัญให้ทุกภาคส่วนในกลุ่มน้ำแม่วังเห็นความสำคัญของสมบัติทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตนเองมากขึ้น

6.การบูรณะอาคารเก่าในตลาดจีนเพื่อใช้การอนุรักษ์ของภาคเอกชน เช่นกรณีอาคารฟองหลี ซึ่งเดิมเป็นของเจ้าตัวฟอง สร้างเมื่อประมาณ พ.ศ.2434-2444 หลังเจ้าตัวฟองตายใน พ.ศ.2463 อาคารถูกเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์หลายครั้ง ครั้งสุดท้ายตกแก่ นายกิตติศักดิ์ เสงษ์ปฏิกุล ข้าราชการสำนักพัฒนาแหล่งน้ำที่ กรมชลประทาน “ลูกน้ำแม่วัง” ได้ดำเนินการปรับปรุงอาคารฟองหลีเชิงอนุรักษ์ อย่างสมบูรณ์แบบ และใช้งานอย่างสอดคล้องกับตัวอาคารและพื้นที่ตลาดจีน นับเป็นตัวอย่างการปฏิบัติการเพื่อการอนุรักษ์ที่เป็นจริง เป็นตัวอย่างให้บรรดาทายาทเจ้าของอาคารในย่านตลาดจีนริมน้ำแม่วังและหลายย่านในกลุ่มน้ำแม่วัง ได้ดำเนินการบูรณะอาคารเก่าของตนตระกูลในเชิงอนุรักษ์ต่อไป เพราะส่วนใหญ่ทายาทเจ้าของเหล่านั้นมีการศึกษาสูง มีฐานะทางเศรษฐกิจสังคมดีมาก มีความพร้อมสูง ในอนาคตการรักษาอาคารเก่าที่เป็นร่องรอยประวัติศาสตร์ในกลุ่มน้ำแม่วัง โดยภาคเอกชนเจ้าของอาคารจะเกิดเพิ่มขึ้นตามลำดับ

7.โครงการแผนที่มรดกทางวัฒนธรรมนครลำปาง ตั้งแต่ปี พ.ศ.2549 สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.)สนับสนุนให้มี “โครงการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมแบบบูรณาการ:การศึกษา สำรวจและจัดทำแผนที่มรดกทางวัฒนธรรมนครลำปาง” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ (1)สืบค้นข้อมูลทางประวัติศาสตร์และพัฒนาเมือง คุณลักษณะเด่นของศิลปกรรม สถาปัตยกรรมและองค์ประกอบของเมือง (2)กระตุ้นให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการมรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นของตนเอง (3)ส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์ ดูแล ปรับปรุงมรดกทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นเอกลักษณ์และองค์ประกอบสำคัญของเมืองเก่า (4)เป็นจุดอ้างอิงร่วมกันของท้องถิ่นในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม โดยเปิดตัวโครงการต่อสาธารณะเมื่อ 25 กุมภาพันธ์ 2549 ณ อาคารเขียนซีไต้ลี่ (สร้างโดยพ่อค้าจีนต้นตระกูลทิวารี) ถนนตลาดเก่าริมน้ำแม่วัง นับเป็นการทำงานทางวิชาการเพื่อการอนุรักษ์ที่จะได้ภาพรวมที่เชื่อมโยงจุดเด่นของนครลำปางศูนย์กลางความเจริญในกลุ่มน้ำแม่วังให้เข้าใจและเข้าถึงได้ง่ายยิ่งขึ้น

8.การสร้างประวัติศาสตร์เพื่อให้เกิดความรักหวงแหนและภาคภูมิใจในท้องถิ่น ทุกเมืองสำคัญในกลุ่มน้ำแม่วังต่างสร้างอนุสาวรีย์วีรบุรุษในท้องถิ่นเช่น พ่อเจ้าทิพช้าง เจ้าพ่อพญาวัง เจ้าอาวาสวัดนายาง ฯลฯ มีพิธีสักการะประจำปี เช่นวันที่18 กรกฎาคมของทุกปีเป็นวันบำเพ็ญกุศลของลูกหลานเจ้านายฝ่ายเหนือที่สืบสายจากทิพช้างเพื่ออุทิศแด่พ่อเจ้าทิพช้าง มีการจัดงานเฉลิมฉลองวาระสำคัญ เช่น 100 ปีอำเภอเถิน-เมืองเถิน 1,000 ปี ฯลฯ กระแสอนุรักษ์จึงแผ่ไปทั่วกลุ่มน้ำแม่วัง โดยมีประวัติศาสตร์เป็นฐานเชื่อมโยง การสร้างศรัทธา การฟื้นฟูวัฒนธรรมในท้องถิ่น

บรรณานุกรม

ขอดีเมืองลำปาง ที่ระลึกงานสมโภชสัญญาบัตร-พดยศพระราชคุณาภรณ์เจ้าคณะจังหวัดลำปาง 16 มีนาคม 2539

ขวัญดี อัดวาวุฒิชัย “เจ้าศรีอินชา:มหาสุรสิงหนาทราชปฏิพัทธ์” ใน **ชัตติยานีศรีล้านนา** เจ้าวงศ์ สักก์ ณ เชียงใหม่(บรรณาธิการ) เชียงใหม่:มูลนิธิธรรมาสารดำรงนุรักษ์ฝ่ายเหนือ 2547

ขีด:ข้อห้ามในล้านนา คมเนตร เศรษฐพัฒน์วานิช (บรรณาธิการ) เชียงใหม่:สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2539

คนอยู่ป่า เล่ม 3 จัดพิมพ์โดยเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ 2545

คนจีน 200 ปี ภายใต้พระบรมโพธิสมภาร ภาค 2 **เส้นทางเศรษฐกิจ ฉบับพิเศษ**

ความรู้เรื่องกรณีน้ำท่วมลำปาง 2548 จัดทำโดยโครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะ-ท้องถิ่นน่า อยู่จังหวัดลำปาง 2548

โครงการศึกษาสำรวจกำหนดแนวทางอนุรักษ์และปรับสภาพแวดล้อมเมืองเก่าลำปาง สมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม เสนอสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม 2542

จดหมายเหตุลำปาง ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพคุณพ่อนิยม ปีทมะเสวี 2539

จรัส มหามิตร **เปลือยชีวิตคืนสู่สามัญ** 2548

เจ้าหลวงเชียงใหม่ เจ้าวงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่(บรรณาธิการ) กรุงเทพฯ:อมรินทร์พริ้นติ้ง 2539

เจ้าไชยวรเชษฐ,พันตำรวจตรี (มงคลสวัสดิ์ ณ เชียงใหม่) “ประวัติพระยาสุละวะฤาไชยสงคราม” ใน **อนุสรณ์งานศพแม่เจ้าจามรี ณ เชียงใหม่** 2472

ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและพรพิไล เลิศวิชา **วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย** กรุงเทพฯ:สถาบันพัฒนาชนบท มูลนิธิหมู่บ้านและสำนักพิมพ์สร้างสรรค์ 2547

ชยันต์ วรรณระภูติ “คนเมือง” : ตัวตน การผลิตซ้ำสร้างใหม่และพื้นที่ทางสังคมของคนเมือง ใน **อยู่ชายขอบมองลวดความรู้อานันท์** กาญจนพันธุ์ บรรณาธิการ ที่ระลึกวาระ 60 ปีฉลาดชาย รมิตานนท์ 2549

ชมัฏเฒ สุนทรสวัสดิ์ **การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ทางภาคเหนือของไทย ตั้งแต่ พ.ศ.2439ถึง พ.ศ.2475** วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2521

ชมเมืองเขลางค์นคร กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

ชัยวัฒน์ ศุภกุลกลักษณ์ **พ้อคำกับการพัฒนาเศรษฐกิจ: ลำปาง พ.ศ.2459-2512** ภาคนิพนธ์

ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2541

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ 700 ปี เชียงใหม่:คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ 2538

ทิว วิชัยชัทตะ “พระอัครชายาเธอเจ้าศรีอินชา” ใน **เจ้าหลวงเชียงใหม่** เจ้าวงศ์สักก์ ณ เชียงใหม่ (บรรณาธิการ) กรุงเทพฯ:อมรินทร์พริ้นติ้ง 2539

ทูนศรี บัวบุช **การศึกษาความหมายในกฎหมายจารีต “มังรายศาสตร์”** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์ มหาบัณฑิตสาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2535

ทัศน์ทรง ชมภูมิ่ง **นายห้างป่าไม้** กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์ดวงตา 2519

ธิดินัดดา จินาจันทร์และวราภา เลานเพ็ญแสง **นิทานประจำถิ่นล้านนา เล่ม 2** เชียงใหม่:สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2547

นิธิ เอียวศรีวงศ์ "วัฒนธรรมคือระบบความสัมพันธ์" ใน **ศิลปวัฒนธรรม** ปีที่10 ฉบับที่ 9 กรกฎาคม 2532

บัณฑิต ต้นศิริและคณะ **แผนการใช้ที่ดินจังหวัดลำปาง** กรุงเทพฯ:กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ 2530

ปลาย้อ ชนชนนท์ บทบาทนายทุนพ่อค้าที่มีต่อการก่อและขยายตัวของทุนนิยมภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2464-2523 วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2529

ประเพณี 12 เดือนจังหวัดลำปาง ลำปาง: สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดลำปางและ สภาวัฒนธรรมจังหวัดลำปาง 2547

แผนลงทุนจังหวัดลำปาง ลำปาง:คณะกรรมการพัฒนาจังหวัดลำปาง (ไม่ปรากฏปีพิมพ์แต่สมัยนายสหัส พิณฑุเสณีย์เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดลำปาง)

พิสิฐ เจริญวงศ์ "ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์" ใน **ลักษณะไทย** เล่ม 1 กรุงเทพฯ:ไทยวัฒนาพานิช 2525

พิษณุ อรรถภิญญา "สง่างามเมืองละคอน" ใน **คริสตจักรที่ 1 ลำปาง คศ.1880-2000** 2543

ภัทรพร นิลเศรษฐี **การศึกษาชำระโคลงมังทรารบเชียงใหม่** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2539

มนันยา ธนะภูมิ " ย่าสิงห์เป็นเหตุ" **ชลประทาน** หนังสือที่ระลึกเนื่องในพิธีเปิดอาคารที่ทำการสำนักงานชลประทานที่ 2 วันที่ 15 เมษายน 2531

มณี พยอมยงค์ **ขีดขวาง** 2524

มาร์โก ทาเก-แมคมอร์แรน "ประวัติและพัฒนาการของการค้าขายในลำปางตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึง คศ.1939 แปลโดย เครือมาส วุฒิกวรรณ์ ตีพิมพ์ครั้งแรกใน **วารสารมนุษยศาสตร์** มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม - ธันวาคม 2527 ตีพิมพ์ครั้งที่สองใน **ลำปางเมื่อห้วงหนึ่งศตวรรษ** ไพอโรจน์ ไชยเมืองขึ้น (บรรณาธิการ) ลำปาง:สำนักศิลปกรรม สถาบันราชภัฏลำปาง 2544

100 ปีญวาทย์วิทยาลัยคือความภูมิใจ คือเกียรติคุณ 26 พฤศจิกายน 2541

เหมืองแม่เมาะ ลำปาง :การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย มปป.

ยุทธศาสตร์การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่านครลำปาง พ.ศ.2549-2551 จัดทำโดยคณะทำงานจัดทำร่างยุทธศาสตร์การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่านครลำปาง พ.ศ.2548

รายงานสภาพลุ่มน้ำแม่วัง โครงการศึกษาเพื่อจัดทำแผนหลักรองรับการพัฒนาแหล่งน้ำและปรับปรุงโครงการชลประทานสำหรับแผน 9

ลำปาง,จังหวัด **ประวัติการเมืองการปกครองและการพัฒนาศูนย์ราชการสมบูรณ์แบบ จังหวัดลำปาง**

ลำปางในมิติทางวัฒนธรรม ไพอโรจน์ ไชยเมืองขึ้น (บรรณาธิการ) ลำปาง:สำนักศิลปกรรม สถาบันราชภัฏลำปาง 2543

ลำปางเมื่อหัวหนึ่งศตวรรษ ไพโรจน์ ไชยเมืองขึ้น (บรรณาธิการ) ลำปาง:สำนักศิลปกรรม สถาบันราชภัฏลำปาง 2544

ลำปางในพงศาวดารไทยถิ่นเหนือ จัดทำโดยสำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดลำปาง 2548

วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณะและภูมิปัญญา จังหวัดลำปาง 2544

วิสิฐ ติรณวัฒน์กุล "พัฒนาการถิ่นฐานชุมชนบ้านเมืองในลุ่มน้ำแม่จาง อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง" เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่องชุมชนโบราณในเขตลุ่มน้ำวัง (แอ่งลำปาง) ณ โรงแรมลำปางเวียงทอง 10 พฤษภาคม 2547

วิทยาลัยโยนก แผนทิศทางการพัฒนาวัฒนธรรม จังหวัดลำปาง ลำปาง:ลำปางบรรณกิจ 2544

วิวรรณ แสงจันทร์ แหล่งโบราณคดียุคดึกดำบรรพ์ที่ประตูลา จังหวัดลำปาง ภาพเขียนสีพิธีกรรม 3,000 ปีที่ผาศักดิ์สิทธิ์ สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ) กรุงเทพฯ:มติชน 2545

วิวรรณ แสงจันทร์ แหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์จังหวัดลำปาง เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่องชุมชนโบราณในเขตลุ่มน้ำวัง (แอ่งลำปาง) ณ โรงแรมลำปางเวียงทอง 10 พฤษภาคม 2547

วิถี พานิชพันธุ์ "คุณย่าเล่าว่า" อนุสรณ์คุณย่าแดง พานิชพันธุ์ เชียงใหม่:ดรรชนีการพิมพ์ 2531 และในลำปางเมื่อหัวหนึ่งศตวรรษ ไพโรจน์ ไชยเมืองขึ้น (บรรณาธิการ) ลำปาง:สำนักศิลปกรรม สถาบันราชภัฏลำปาง 2544

ศักดิ์ รัตนชัย ประวัติเจ้าหญิงบุษบง ณ ลำปาง 2530

ศักดิ์ รัตนชัย คู่มือประวัติศาสตร์ศึกษายุทธเวהלำปาง 2533

ศักดิ์ รัตนชัยและคณะ วัฒนธรรมแต่งกายเมืองลำปาง 2537-2539

สมาคมชาวเหนือ งานโยนก ที่ระลึกในการจัดงานโยนก 10 ธันวาคม 2503

สกินเนอร์ (G.W.Skinner) สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์

สงบ จิมพลีย์ ศิลปกรรมพม่าในอาณาจักรล้านนา งานวิจัยทุนมูลนิธิเจมส์ เฮช ดับเบิลยู ทอมป์สัน 2530-2531

สรุปการประชุมระดมความคิดเห็นและเวทีพิจารณการจัดตั้งหอศิลปวัฒนธรรมนครลำปาง จัดทำโดยสำนักงานจังหวัดลำปางร่วมกับมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต ศูนย์ลำปาง 2548

สร้อยดี อ่องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์อมรินทร์ 2539

สร้อยดี อ่องสกุล "ประวัติศาสตร์นครรัฐเขลางค์ในลุ่มน้ำวังยุคแคว้นแคว้น-นครรัฐ" อนุสรณ์นางบุญแถม เตียวตระกูล 18 ธันวาคม 2547

สร้อยดี อ่องสกุล ประชุมตำนานลำปาง ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2548

สร้อยดี อ่องสกุล ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน กรุงเทพฯ:มูลนิธิโตโยต้า ประเทศไทยญี่ปุ่น 2543

สร้อยดี อ่องสกุล โครงการวิจัยชุมชนโบราณในแอ่งลำปาง สนับสนุนโดยมูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย (ต้นฉบับ)

สมโชติ อ่องสกุล "ความรักเพื่อแผ่นดิน:จากล้านนาถึงท่าพระจันทร์" ศิลปวัฒนธรรม มีนาคม 2545 หน้า 164-169

สมโชติ อ่องสกุล "โรงเรียนจีนในลำปาง:ยกสาย(มัธยมวิทยา)และ กงลียหฺวา(ประชาวิทย์)" ใน ลำปางเมื่อหัวหนึ่งศตวรรษ ไพโรจน์ ไชยเมืองขึ้น (บรรณาธิการ) ลำปาง:สำนักศิลปกรรม สถาบันราชภัฏลำปาง 2544

สมโชติ อ่องสกุล ประวัติศาสตร์ชุมชนในเชียงใหม่: การสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่น สนับสนุนโดย
กองทุนสนับสนุนการวิจัย 2546

สมโชติ อ่องสกุล การสืบค้นหลักฐานการศึกษาในล้านนา: ศึกษากรณีโรงเรียนจีน โครงการวิจัย
ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2541

สมทบ แก้วเย็น "จากวันนั้นถึงวันนี้ สำนักงานชลประทานที่ 2 " **ชลประทาน** หนังสือที่ระลึกเนื่องใน
พิธีเปิดอาคารที่ทำการสำนักงานชลประทานที่ 2 วันที่ 15 เมษายน 2531

สมบัติ บุญคำเยื้องและคณะ **คนภูเขาในป่าเต็งรัง: ชะตาชีวิตผู้ถูกอพยพบ้านวังใหม่(บ้านผาซ้อ)
ตำบลร่องเคาะ อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง** เชียงราย: สถาบันชาติพันธุ์ศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏ
เชียงราย 2547

สิงฆะ วรรณสัย **โคลงมั่งทรงารบเชียงใหม่** เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่ 2522

สุด แสงวิเชียร, นายแพทย์ "ชาวโปลินีเซียน พวกเขาอพยพมาได้อย่างไรและพวกเขาไปโตมาเลยมีการสัมพันธ์กัน
อย่างไร" **วารสารเมืองโบราณ** ปีที่ 4 ฉบับที่ 4 กรกฎาคม- กันยายน 2521

สุกัญญา เอี่ยมชัย **การศึกษาเพื่อเสนอแนวทางการอนุรักษ์ชุมชนเมืองลำปาง** วิทยานิพนธ์
ปริญญาการผังเมืองมหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2539

สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 3

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย (ภาคเหนือ) เล่ม 2 กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคาร
ไทยพาณิชย์ 2542

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย (ภาคเหนือ) เล่ม 3 กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคาร
ไทยพาณิชย์ 2542

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย (ภาคเหนือ) เล่ม 8 กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคาร
ไทยพาณิชย์ 2542

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย (ภาคเหนือ) เล่ม 10 กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคาร
ไทยพาณิชย์ 2542

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย (ภาคเหนือ) เล่ม 11 กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคาร
ไทยพาณิชย์ 2542

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย (ภาคเหนือ) เล่ม 12 กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคาร
ไทยพาณิชย์ 2542

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย (ภาคเหนือ) เล่ม 15 กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคาร
ไทยพาณิชย์ 2542

สายันต์ ไพเราะญจิตร **โบราณคดีภาคเหนือ: เหมืองแม่เมาะ ออบหลวง บ้านยางทองใต้**
กรุงเทพฯ: กองโบราณ กรมศิลปากร 2531

สายันต์ ไพเราะญจิตร (บรรณาธิการ) **โบราณคดีภาคเหนือ** กรุงเทพฯ: กองโบราณ กรมศิลปากร 2540

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ **งานศึกษาข้อมูลและศักยภาพ
การพัฒนาลุ่มน้ำแม่วัง** 2537

แสงโสม เกษมศรี, มรว. และวิมล พงศ์พัฒน์ ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2325-2394) กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย 2515

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ค.12.3/7 เรื่องเจ้าบุญญาพิทยังศ์มานิต เจ้าผู้ครองนครลำปางขอกู้เงินรัฐบาล 14 มกราคม 2448-29 ตุลาคม 2463

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 ม.30/3 เรื่องขายทอดตลาดคัมเจ้า หลวงลำปางวันที่ 24 มิถุนายน 2469

หนังสือที่ระลึกฉลองครบรอบ 60 ปี โรงเรียนประชาวิทย์-โรงเรียนมัธยมวิทยา จังหวัดลำปาง พ.ศ.2470-2530

หนังสือพิมพ์พลเมืองเหนือรายสัปดาห์ ปีที่ 4 ฉบับที่ 185 วันที่ 20-26 มิถุนายน 2548

หนังสือพิมพ์พลเมืองเหนือรายสัปดาห์ ปีที่ 4 ฉบับที่ 215 วันที่ 23-29 มกราคม 2549

อยุธยา ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2546

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพเจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง 2532

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพเจ้าบุษบง ณ ลำปาง 25 พฤษภาคม 2546

อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพนายสุเทพ หาญเมธี 2544

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพนายทวิศักดิ์ จันทรวโรจน์ 23 มิถุนายน 2520

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพนายแถม คมสัน 9 ธันวาคม 2534

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพเจ้าฟ้าสิริสุวรรณราชยสรพรหมลือ (พรหมลือ ณ เชียงตุง) 8 ตุลาคม 2498

อนิรุทธ์ อินทิมา "สถานีมิชชันลำปาง" ใน คริสต์จักรที่ 1 ลำปาง ค.ศ.1880-2000 2543

อสิธรา (นามปากกาของอำพัน ไชยวรศิลป์) งานและชีวิตของ ส.ธรรมยศ กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า 2531

เอกสารประกอบการสัมมนาเชิงปฏิบัติการจัดทำร่างยุทธศาสตร์การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าลำปาง วันที่ 29-31 ตุลาคม 2548 จัดโดยเทศบาลนครลำปาง

อึ้ง อึ้งคนลำปาง จัดทำโครงการวิจัยและพัฒนาชีวิตสาธารณะ ท้องถิ่นน่าอยู่จังหวัดลำปางและโครงการสืบค้นประวัติศาสตร์วัฒนธรรม:กรณีลำปาง 2548

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในกลุ่มน้ำแม่วัง มีวัตถุประสงค์ในการวิจัยเพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ในกลุ่มน้ำแม่วัง และประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในกลุ่มน้ำแม่วังในกระแสพัฒนาและอนุรักษ์ โดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) ใช้หลักฐานประวัติศาสตร์ทั้งที่เป็นลายลักษณ์และไม่เป็นลายลักษณ์ เสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description)

ผลการศึกษาพบว่ากลุ่มน้ำแม่วังเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ คนในกลุ่มน้ำแม่วังในอดีตใช้ทรัพยากรธรรมชาติเช่นน้ำ ป่าและแร่ธาตุตามแบบแผนวัฒนธรรมเกษตรกรรมคือเคารพต่อธรรมชาติ ต่อมาภาคเอกชนและรัฐเข้าจัดการด้วยแบบแผนวัฒนธรรมอุตสาหกรรมเข้าครอบครองแหล่งทรัพยากรธรรมชาติด้วยเทคโนโลยีโดยไม่สนใจแหล่งโบราณคดีที่หายากของโลกเช่น สุสานหอยอายุ 13 ล้านปี(43 ไร่) คุณภาพสิ่งแวดล้อมและชีวิตมนุษย์

กลุ่มน้ำแม่วังมีคนเข้ามาตั้งถิ่นฐานหลายละลอก มีการพบร่องรอยมนุษย์โฮโมเอเรคตัส (Homo erectus) อายุประมาณ 500,000 ปี มีการสำรวจพบแหล่งโบราณคดีจำนวนไม่น้อยกว่า 26 แห่ง มีการสร้างเมืองตามที่ราบลุ่มริมน้ำแม่วังตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 14

คนต่างถิ่นหลายชาติพันธุ์และศาสนาเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกลุ่มน้ำแม่วัง 4 ครั้ง (1)สมัยบริษัท ป่าไม้ของชาวตะวันตกมาทำการค้าไม้สัก (2)เมื่อทางรถไฟสายเหนือมาถึงลำปาง พ.ศ.2459 (3)เมื่อมีการนำทรัพยากรถ่านหินมาใช้ผลิตกระแสไฟฟ้า (4)ยุคเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งเน้นพัฒนาลำปางเป็นศูนย์กลางภาคเหนือ ความหลากหลายทางชาติพันธุ์และศาสนา ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการสร้างภาพลักษณ์ "คนเมือง" ในกลุ่มน้ำแม่วัง

กลุ่มน้ำแม่วังมีศักยภาพในการพัฒนาและการอนุรักษ์ แม้กระแสพัฒนามุ่งปรับกลุ่มน้ำแม่วังด้วยวัฒนธรรมอุตสาหกรรม แต่กลุ่มน้ำแม่วังมี "ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม" จำนวนมากและมีคนที่มีความพร้อมร่วมกันทำกิจกรรมเพื่อถ่วงกระแสการอนุรักษ์ในกลุ่มน้ำแม่วัง ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในกลุ่มน้ำแม่วังจึงมีทั้งวัฒนธรรมเกษตรกรรมและวัฒนธรรมอุตสาหกรรม

Abstract

The purpose of this project is to study the relationship between man and nature, man and man in Wang River Basin, and historical culture in development and preservation using historical approach with evidence and non-evidence in print. The result is presented in analytical description.

The finding was that Wang River Basin was a main natural resource. People in the past used the natural resources like rivers, forests, and mineral according to agricultural culture for example nature respect. Since then private section and government involved in management with industrial culture plan and technology with no consideration of primitive historical resource such as 13 Million year oyster cemetery and environment and life.

There were different groups of people living in the Wang River Basin. It was found that Homo erectus with 500000 years old lived there. In addition more than 26 historical sites were found and towns were built in C. 14th

There were 4 groups of habitats on the Wang River Basin (1) Teak Western Company (2) Northern Train route to Lampang in B.E. 2459. (3) National Economic and Social Development Plan focused on Lampang as the center of the north. Variety of ethics and religions were not the obstacles of Khon Muang image form of the Wang River Basin.

The Wang River Basin had the potential development and preservation. Though the development aimed to industrial culture the Wang River Basin had many social and culture resources with qualified persons to create both agricultural and industrial cultures.

ผู้วิจัย

1.ชื่อ นายสมโชติ อ๋องสกุล ตำแหน่งรองศาสตราจารย์ ระดับ 9

2.สถานที่ทำงาน ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

3.ประวัติการศึกษา

กศ.บ(เกียรตินิยม) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร (พศ.2517)

กศ.ม(ประวัตินิติศาสตร์)จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร (พศ.2521)

4.ประวัติการรับราชการ

(ก).เริ่มรับราชการเมื่อ 28 พฤษภาคม พ.ศ.2522 สังกัด แผนกอิสระสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

(ข).ตำแหน่งทางวิชาการ

พ.ศ.2525 ตำแหน่งอาจารย์

พ.ศ.2530 ตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์

พ.ศ.2539 ตำแหน่งรองศาสตราจารย์

(ค).ตำแหน่งบริหาร

พ.ศ.2528-2529 กรรมการและเลขานุการโครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

14 กพ.2543-ปัจจุบัน หัวหน้าภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์

(ง)ตำแหน่งอื่น เช่น

พศ.2534 กรรมการบริหารสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

พศ.2541 กรรมการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดเชียงใหม่

พศ.2543 อนุกรรมการผังเมืองประวัติศาสตร์ จังหวัดเชียงใหม่

พศ.2544 อนุกรรมการผังเมืองเฉพาะ จังหวัดเชียงใหม่

พศ.2544 กรรมการอนุรักษ์เมืองประวัติศาสตร์ จังหวัดเชียงใหม่

พศ.2547คณะกรรมการดำเนินการตามยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดเชียงใหม่ ด้านส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยว

พศ.2547 คณะกรรมการโครงการฟื้นฟูเมืองประวัติศาสตร์ จังหวัดเชียงใหม่

(จ)นักวิชาการที่ปรึกษา เช่น

.พ.ศ.2539-2540นักวิชาการที่ปรึกษาด้านประวัติศาสตร์ ของบริษัทมรดกโลก ในการเสนอแผนปรับปรุงศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่หลังเดิมเป็นหอศิลปวัฒนธรรมล้านนา

. พ.ศ.2541-2542 นักวิชาการที่ปรึกษาด้านประวัติศาสตร์ของบริษัทCity Neon ในการเสนอแผนการจัดแสดงภายในหอวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่(Chiang mai City Cultural Centre)

.2543-2544 นักวิชาการที่ปรึกษาของห้างหุ้นส่วนจำกัดดอกลงกต ร่วมกับบริษัทซีดีนีออนและมาเจนต้า ในการจัดแสดงภายในหอศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่ ระยะเวลาที่ 1 (2544)

ตุลาคม 2544 นักวิชาการที่ปรึกษาของห้างหุ้นส่วนจำกัดดอกลงกร่วมกับบริษัทบลู แอปติคในการ
จัดนิทรรศการถาวรในหอศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่ ระยะเวลาที่ 2(2545)

2546 นักวิชาการที่ปรึกษา บริษัทซีดีเนชั่น (ประเทศไทย) ในการจัดทำหอจดหมายเหตุประสานมิตร

2547 นักวิชาการที่ปรึกษาห้างหุ้นส่วนจำกัดตรีเจริญผู้เขียนเนื้อหาหนังสือหอศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่
ศาสตรบัณฑิตเชียงใหม่

2544-ปัจจุบัน ที่ปรึกษาหนังสือพิมพ์พลเมืองเหนือรายสัปดาห์

5. ผลงานทางวิชาการ

(5.1) งานวิจัย 13 เรื่อง เช่น

วิธีการผลิตหม้อและน้ำดินเหนืองกง งบประมาณ 2527

การสืบค้นหลักฐานทางการศึกษาในล้านนา : การศึกษาในบ้าน งบประมาณ 2528

พัฒนาการของวิชาชีพครูในประเทศไทย งบประมาณ 2531 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

การสืบค้นหลักฐานทางการศึกษาในล้านนา:ศึกษารณิโรงเรียนจีน

สนับสนุนโดยงบประมาณแผ่นดิน 2530

วิเคราะห์ผลการปฏิบัติงานตามภาระหน้าที่หลักของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ช่วง พ.ศ.2507-2539

สนับสนุนโดยงบประมาณแผ่นดิน 2530

ผังเมืองเชียงใหม่ในฐานะเมืองประวัติศาสตร์ที่มีชีวิต:อดีตและอนาคต

สนับสนุนโดยกองทุนหนังสือเจ้าหลวงเชียงใหม่ 2540 นำเสนอที่ประชุมนานาชาติ ไทยศึกษาครั้งที่ 6

ณ โรงแรมเชียงใหม่ฮอติล 14-17 ตุลาคม 2539

การสืบค้นหลักฐานทางการศึกษาในล้านนา:กรณีชุมชนช่าง

สนับสนุนโดยงบประมาณแผ่นดิน ปี 2545

ประวัติศาสตร์ชุมชนในเชียงใหม่: การสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (1 กพ.2544-31 มกราคม 2546)

โครงการจัดทำแผนแม่บทและแผนปฏิบัติการเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาสภาพแวดล้อมแม่น้ำปิง

และลำน้ำสาขา เสนอต่อสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 2547

โครงการติดตามประเมินผลคุณภาพสิ่งแวดล้อมและการดำเนินงานฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่ง

แวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำปิง ปีงบประมาณ 2548

(5.2) บทความทางวิชาการ ตีพิมพ์แล้วในช่วง 2517-2548 จำนวนประมาณ 300 เรื่อง

เช่น"กบฏผู้วิเศษ : ฝันในภาคใต้"ตีพิมพ์ครั้งแรกใน วารสารประวัติศาสตร์ ปีที่ 7 ฉบับที่ 1

มกราคม - เมษายน 2525 (ฉบับพิเศษ สังคมไทย 200 ปี) หน้า 42-62

ตีพิมพ์ครั้งที่สองใน ความเชื่อพระศรีอารย" และ กบฏผู้มีบุญ" ในสังคมไทย

พรเพ็ญ อันตระกูล และอัจฉราพร กมฺพิสัย บรณนาธิการ กรุงเทพ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ 2527

หน้า 148-169ตีพิมพ์ครั้งที่สามเป็นภาษาญี่ปุ่น โดยการแปลของ รองศาสตราจารย์ OSAMU

AKAGI แผนกวิชาไทย มหาวิทยาลัยโอซากา วิชาต่างประเทศใน ASPECTS OF REGIONAL

POLITICS IN MODERN ASIA Japan : Association of Asian Studies. Osaka University of

Foreign Studies. 1984 pp. 123-148.

- (5.3)เอกสารคำสอนในโครงการตำราพื้นฐาน ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จำนวน 9 เล่ม
- (5.4)คอลัมภ์ประจำในหนังสือพิมพ์พลเมืองเหนือรายสัปดาห์ คือ(1)สมบัติบ้านสมบัติเมือง (2)ข่าวสารในกาลเวลา (3)คนดีศรีล้านนา(4)จดหมายเหตุการศึกษาไทย(5)จดหมายเหตุปัตตานี
- (5.5)รายการวิทยุ : วิทยุเสียงเสริมสร้างพลังชุมชน FM.93.8 วันอาทิตย์ เวลา 11.00-12.00 ชื่อรายการ "สมบัติชุมชน" (เริ่ม 13 เมษายน 2546-ปัจจุบัน)
- (5.6)รายการโทรทัศน์ WeTV รายการ"สายตรงเวียงพิงค์" วันพฤหัสบดีที่3และ4ของทุกเดือน เวลา 18.00-19.00 น.(เริ่มธันวาคม 2547-ปัจจุบัน)
- 6.การติดต่อ: Tel. (01)4723305 (053)944218 (053)944276 Fax.(053)221283 (053)944251
E-mail:edisngsk@chiangmai.ac.th